

ЛТИН

ОЛТА

(ЭРТАҚ ВА ВОҚЕАЛАР)

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

Тошкент — 1973

СОТИБОЛДИ ЙЎЛДОШЕВ
таржимаси

© Издательство «Художественная литература», 1969.

© Перевод на узбекский язык.
© Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1973.

БОТҚОҚЛИК ШОҲИНИНГ ҚИЗИ

Лайлақлар ўз болаларига ботқоқлик ва балиқчилар ҳақида кўп эртақ айтиб беришар экан. Албатта, бу эртақлар уларнинг ёшига, тушунчасига мос қилиб айтиларкан. Борди-ю, энг кичкина лайлақчаларга улар ейдиган ботқоқ жониворлари номи зикр этилган эртақларни айтсангиз, жуда қизиқиб тинглашаркан, бироқ ёши каттароқ лайлақчалар эса эртақларда кўпроқ у-бу нарсалар бўлишини, ҳеч бўлмаганда ўз хусусий оилалари ҳақида гап боришини талаб қилишар экан. Лайлақлар орасида маълум ва машҳур бўлган энг қадимий ва узун эртақлардан бирини биз ҳам биламиз. Унда онаси саватга солиб, Нил дарёсига ташлаган Монсейни фиръавннинг қизи топиб олиб, тарбиялагани ҳақида ҳикоя қилинади. Кейинчалик у улуғ одам бўлиб етишган, бироқ қаерга дафн қилингани номаълум. Ўзи кўпинча шунақа бўлади.

Бошқа бир эртақни эҳтимол бизнинг юртимизда тўқилгани учун ҳали ҳеч ким билмайди. Мана, минг йиллардан бери бу эртақ оғиздан оғизга ўтяпти, она лайлақлар бошқаларга айтиб берипти, ҳар бир она лайлақ уни тобора яхшироқ қилиб айтипти, энди биз улардан ҳам дурустроқ қилиб айтаямиз.

Мана шу эртақни тўқиган ва эртақдаги воқеаларда ўзлари ҳам иштирок этган дастлабки бир жуфт лайлақ ёзни Даниядаги боғларда, аниқроғи, Ютландиянинг шимолидаги

Иёринг вилоятига қарашли Венюссель шахрининг ёвуз ботқоқлигига яқин жойларида ўтказишар экан. Лайлакнинг уяси викинг уйининг ёғоч томида экан. Ўша жойда ҳозир ҳам жуда катта ботқоқлик бор, буни музофот ҳақидаги маълумотдан ҳам билиб олиш мумкин. Ўша маълумотда айтилишича, бу жойлар бир вақтлар денгиз туби бўлган экан, кейинчалик кўтарилиб, эндиликда бу ерларда бир неча квадрат миль ботқоқлик майсазори, балчиқзор, морошка, бута ва яккамдуккам дарахтлар ўсган торф ботқоқлиги пайдо бўлган экан. Ана шу жойни ҳамиша қалин туман қоплаб турар экан. Минг йил муқаддам бу ерлар қандай бўлганини тасаввур қилинг! Ўша замонларда ҳам кўп нарсалар ҳозирги кўринишга эга бўлган. Масалан, тўқ бинафша ранг гулли қамишларнинг бўйи ҳозиргидай баланд, танаси кўм-кўк бўлган; оқ қайишларнинг танаси кўз қамаштирадиган даражада оқариб турган, майда япроқлари шабадада рақсга тушган; бу ерда яшайдиганларга келсак, пашшалар ўша замонда ҳам ҳозиргидай тиниқ кўйлаклар кийиб юришган, лайлаклар ҳозиргидай олабула ранги жуда ёқтиришган, қизил пайпоқларни афзал кўришган, ўша замонда фақат одамларгина бошқача кийишган. Ҳар қандай одам, кимлигидан қатъи назар, минг йил илгари ҳам ҳозиргидай балчиққа ағанаб кетиши мумкин бўлган, ахир, омонатроқ қадам босилса, бас, дарҳол киши ўзини ботқоқлик салтанатида кўради! Уни балчиқ подшоиси деб ата-са ҳам бўлаверди-ю, лекин ботқоқлик шоҳи дейилгани маъқул. Бунинг устига лайлаклар ҳам уни ана шундай улуғлашди. Ботқоқлик шоҳининг идора қилиш усули кўпларга маълум эмас, маълум бўлмагани ҳам яхши.

Ботқоқликка яқин жойда, Лим-фиордининг пақ юқорисида викингнинг уч қаватли, минора ва тош ертўлалари ёғоч қасри қад кўтарган экан. Қаср томига лайлаклар уя қуришган экан. Урғочи лайлак катта умидлар билан тухум босиб ётар экан!

Кунларнинг бирида лайлакнинг эри қаердадир ҳаяллаган қолибди. Уясига ҳурпайган, қаттиқ ҳаяжонланган ҳолда қайтибди.

— Ҳозир сенга бир гап айтаман! Турган-битгани даҳшат!— депти у хотинига.

— Оҳ, илтимос, бас қил бу гапларни!— депти хотини.— Тухум босиб ўтирганимни, қўрқиб кетишим мумкинлигини, бу эса болаларимга ёмон таъсир қилишини унутма.

— Қулоқ солсанг-чи! Мисрлик хўжамизнинг қизи бир илож қилиб етиб келибди! Шунчалик хатарли сафардан қўрқмабди! Энди унинг исмини бир эслаб кўр-чи!

— Нима? Миср маликасими? Ахир у ҳурлар зотидан-ку! Қани, тезроқ гапира қол! Тухум босиб ўтирганимда бетоқатланишим зарарли эканлигини яхши биласан-ку!

— Кўрлингми, демак у докторларнинг ботқоқликда ўсадиган гул отанг дардига шифо бўлади, деган гапларига лаққа тушибди. Эсингдами, буни ўзинг айтиб бергаң эдинг? Шундай қилиб, у иккита малика билан бирга патли кийимда бу ёққа учиб келибди. Булар эса ҳар йили яшариш учун шимолга чўмилгани келишади. Учиб келишга келибди-ю, ҳим-м...

— Вой, мунча эзмаландинг!— депти она лайлак.— Ахир тухумлар совиб қолиши мумкин! Ҳаяжонланишим оқибати ёмон бўлади.

— Ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим!— деб давом этипти лайлак.— Бугун кечки пайт балчиқ қаттиқроқ жойлардаги қамишлар орасида юрсам учта оққуш учиб кетяпти. Уларнинг оққушлиги учишидан билиниб турарди. Ўша заҳоти ўзимга ўзим, булар ҳақиқий оққушлар эмас, улар патдан кийим кийиб олишган бўлса керак, дедим! Онаси, сен ҳам жуда зийраксан! Нима гаплигини дарҳол пайқайсан!

— Бу тўғри!— депти лайлакнинг хотини.— Менга малика ҳақида гапир, пат кийимлар ҳақидаги гапларнинг жонимга тегди!

— Ботқоқликнинг ўртасида, ўзингга маълум, учта катта бўлмаган кўлга ўхшаш жой бор. Сал бўйлансанг, шу ердан ҳам унинг қиргоғи кўринади! Ўша жойдаги ўсган қамишзорда зирк дарахтининг тўнкаси бор. Оққушлар ўша тўнкага кўнишди, қанотларини қоқишди, атрофга назар ташлашди; кейин улардан бири эғнидаги оққуш кийимини ечиб ташлади, мен эса Миср маликасини дарров таниб олдим. Унинг эғнида ҳеч қанақа кийими йўқ экан, узун сочлари бутун танасини ёпиб турибди. Сув тагида кўринган гулни олиб чиққунга қадар пат кийимларини қўриқлаб туришни дугоналаридан илтимос қилганини ҳам эшитдим. Улар ваъда беришди, кейин унинг пат кийимларини олишди-да, осмонга кўтарилшди. «Эҳ-ҳе, булар қадёққа йўл олишди экан?» деб ўйладим. Эҳтимол, малика буни ўзи илтимос қилгандир? Лекин бунинг жавоби тезда равшан бўла қолди. Улар осмонга кўтарилгач, маликага: «Шўнғийвер, шўнғийвер! Энди оққуш бўлиб учиб бўпсан! Юртингни ҳам кўриб бўпсан! Ботқоқликда ўтиравер!» деб қичқиришди, пат кийимларни тўзитиб ташлашди! Патлар осмонда қор учқунларидай учиб юрди, ярамас маликалар эса кўздан ғойиб бўлишди!

— Қандай даҳшат!— депти хотини.— Эшитишга ҳам мадорим қолмади! Хўш, кейин нима бўлди?

— Малика йиғлаб, фарёд чека бошлади! Кўз ёшлари тўнка устига ариқ-арик бўлиб оқди, тўсатдан тўнка қимирлаб кетди! Бу тўнка эмас, балки балчиқда яшаётган ўша ботқоқлик шоҳи экан. Унинг қандай ўгирилганини кўрдим, қарасам, тўнка эмас! У лой ва балчиққа буланган қўлларини маликага чўзди. Бечора шунақаям қўрқдики, сакраб ту-

шиб, балчиқ устидан қоча бошлади. Қаёққа қоча оларди! Мен ўзим балчиқ устидан икки қадам юра олмайман! Малика пастга чўкиб кетди, унинг орқасидан ботқоқлик шоҳи ҳам шўнғиди. Ахир уни чўктирган ҳам ўша-да! Сув бетиде пуфакчалар пайдо бўлди, вассалом! Бечора малика ботқоқликка тириклайини кўмилди. Энди гул олиб, ўз ватанига қайта олмайди. Оҳ, бу манзарани ўзинг кўрганингда тоқат қилмасдинг, хотинжон!

— Бунақа ҳодисаларини менга айтмаганинг маъқул эди! Бу тухумга таъсир қилиши мумкин! Малика фалокатдан қутулади! Уни халос қилишади! Борди-ю, менинг ёки сенинг, ё бўлмаса ўзимизникилардан бирортасининг бошига шундай кун тушса, адои тамом бўлардик.

— Ҳар ҳолда ҳушёр бўлиб тураман!— депти лайлак, шундай қилибди ҳам.

Орадан кўп вақтлар ўтипти.

Кунларнинг бирида лайлак мундоқ қараса, ботқоқликнинг тубидан узун, кўм-кўк поя бўй чўзиб чиқибди, кейин сув бетиде япроқ пайдо бўлибди; у ўсиб, тобора катталаша борибди. Сўнг сувдан гунча кўринибди, лайлак ботқоқ устидан учиб ўтаётганда қуёш нурларида гунчанинг очилганини, гулнинг косасида гўё ҳозиргина чўмилиб чиққанга ўхшаш жажжи қизчанинг ўтирганига назари тушибди. Қизча Миср маликасига жуда-жуда ўхшармиш, лайлак аввалига бу яна кичкина бўлиб қолган малика деб ўйлабди, лекин лурустроқ бош қотириб, у Миср маликаси билан ботқоқлик шоҳининг қизи бўлса керак, деган фикрга келибди. Шунинг учун ҳам у гулкосада ўтирибди-да.

«Унинг бу ерда қолиши мумкин эмас!— деб ўйлабди лайлак.— Бизнинг уямиз ҳам тангу тор! Тўхта, тўхта, топдим! Викинг хотинининг боласи йўқ, бола кераклиги ҳақида кўп гапирган... Барибир мени бировларнинг уйига бола келтиришда айблашади, шу вайдан чиндан ҳам қизчани викинг хотинига элтиб берсам, роса хурсанд бўларди!»

Лайлак қизчани олиб, викингнинг уйига учиб борибди, деразани тумшуги билан очиб, болани викинг хотинининг олдига қўйибди, кейин уясига қайтиб, бўлган воқеани хотинига айтиб берибди. Бу гапларни болалари ҳам эшитибди, улар анча катта бўлиб қолишган экан-да.

— Мана, кўрдингми, малика ўлмапти — қизчасини бу ёққа юборибди, уни жойлаштириб қўйдим!— деб лайлак ҳикоясини тугатибди.

— Аввалги сафар сенга нималарини тайинлаган эдим?— депти лайлакнинг хотини.— Энди ўз болаларинг ҳақида ҳам қайғургин! Учинш вақтимиз яқинлашиб қолди! Ҳозир қанотларим ости қинчишиб қолди. Какку билан булбуллар аллақачонлар учиб кетишди, бедапалар учинш маслаҳатини қилиш-

япти, ҳадемай ҳамроҳ шамол ҳам эсади. Болаларимиз учин пайтида ўзларини кўрсатишади, уларни яхши биламан!

Викингнинг хотини эрта тонгда қўйнида чиройли жажжи қизча ётганини кўриб жуда севинибди! У қизчани ўпиб, эркалата бошлабди, лекин бола бақриб, қўл-оёқларини типирчилатиб қаршилик кўрсатибди, эркалатиш унга маъқул келмади шекилли. Қизча армони борича йиғлабди, бақрибди ва ниҳоят ухлаб қолибди, ухлаганда ҳам унинг ҳуснига тикилиб, киши тўймасмиш! Викингнинг хотини севинганидан ўзини қўярга жой тополмабди, қувончдан терисига сиғмай кетитти, ҳадемай эрим ҳам ўз дружинаси билан манави боладай қўққисдан келиб қолса-я, деб ўйлабди. Қадрдон меҳмонларни муносиб кутиб олиш учун бутун уйни оёққа турғазибди. Деворларга ўзи ва чўрилари тўқиган гиламларни осдирибди, гиламларга худолардан Один, Тор ва Фрейларнинг сурати туширилган экан. Қуллар эски қалқонларни тозалашибди, уларни осниб, деворларни безашибди; ўриндиқларга юмшоқ ёстиқлар қўйишибди, энг катта ётоқхона ўртасидаги ўчоққа гугурт чақиши биланоқ ловиллаб ёниб кетадиган қуруқ палёнларни солишибди. Кечга яқин викингнинг хотини кундузги ишлардан ҳориб-чарчаб донг қотиб ухлаб қолибди.

Кун ёйилмасдан олдин, сахар пайтида уйғониб ниҳоятда кўрқиб кетипти: қизча йўқмиш! Ўрнидан сакраб туриб чирокни ёқиб қараса, ўриннинг четида қизча эмас, жудаям катта, жирканч бир бақа ётганмиш. Викинг хотини жирканиб қўлнига эшикнинг вазмин темир болтини олиб бақани ўлдирмоқчи бўлибди, лекин бақа унга жудаям ғалати, қайғули назар ташлабдики, уни ургани журъат эта олмабди. Хотини яна атрофга назар ташлабди, бақа инграб юборибди; шунда аёл ўриндан нари кетиб, дераза вазифасини ўтайдиган дарча эшигини очиб юборибди. Бу пайт қуёш чиқиб келаётган экан; унинг нурлари кўрпага ва бақага тушибди... Ўша заҳотиёқ даҳшатли, улкан бақанинг огизлари юмилиб кичрайибди, чиройли огизчага айланибди, танаси тортишиб, бошқа қиёфага кирибди — викинг хотини қаршисида гўзал қизчаси намоён бўлибди, бақадан асар ҳам қолмабди.

— Бу нима ўзи? — депти викингнинг хотини. — Ёмон туш кўрдиммикин-а? Бу ерда ўз болажоним ётипти-ку! — У қизчани бағрига босибди, юз-кўзларидан ўпибди, лекин у бўлса худди ёввойн мушукдай типирчилаб тишлаб олаверибди.

Викинг ўша кунни ҳам, эртасига ҳам қайтмабди, у йўлда келаётган экан. Лайлақларнинг учишига ёрдам бераётган ҳамроҳ шамол унинг йўлига ғов бўлибди, лайлақлар жанубга учаётган экан-да. Ҳа, баъзиларга шамол ҳамроҳ бўлса, бошқаларга ғов бўлади!

Орадан бир неча кун ўтипти, аёл қизчани ёвуз жоду эзаётганлигини пайқаб қолибди. Кундузи қизча эльф сингари чи-

ройли, бежирим бўлармиш. Лекин феъли ёмон, бебошвоқмиш, кечаси эса жирканч бақага айланармиш, аммо унинг боқишлари маъсум, қайғули эмиш. Қизчада иккига феъл-атвор мужассамлангандаймиш: кундуз куни лайлак викинг хотинига ташлаб кетган болага, шундоққина Миср маликаси бўлмиш онасига ўхшармиш, феъли бўлса отасиникига ўхшармиш; кечаси аксинча, ташқи қиёфаси отасига ўхшаб, кўзларида онасининг руҳи ва қалби чарақлаб турармиш. Ана шу ёвуз жодудан қизни ким халос қила олади? Викингнинг хотини ғам-ҳасратда, ваҳимада қолибди, ҳар ҳолда бу шўрликка тобора меҳри ортаверибди. Болани сеҳр ўраб олганлиги ҳақида эрига ҳеч нима демасликка жазм этибди: эри ўша замоннинг расм-русмига кўра бечора болани ким хоҳласа олиб кетаверадиган қатнов йўлга чиқариб ташлашга амр қилиши мумкин экан-да. Викинг хотини болани қизганибди, у шундай йўл тугибдики, қизчани эрига фақат кундуз куни кўрсатибди.

Кунларнинг бирида тонг чоғида викинг қасри устида қушларнинг қанот қоқиши эшитилибди — кундузги сафардан ҳориган юз жуфт лайлак кечаси томда ҳордиқ чиқаришган экан, энди улар узоқ сафарга жўнаш учун осмонга кўтарилишган экан.

— Эркаклар шай!— деб қичқиришибди улар.— Аёллар билан болалар ҳам тайёр.

— Нақадар енгилмиз! — дейишибди ёш лайлаклар. — Худди тирик бақалар тўлдирилгандай ич-ичимизнинг қитиғи келшти! Чет мамлакатларга учяпмиз! Қандай бахт!

— Галадан қолманглар!— депти уларга ота ва оналари.— Кўп вайсақилик қилаверманглар, кўкракка зиёни бор!

Шундай қилиб, ҳамма лайлаклар учиб кетипти.

Худди шу лаҳзада чўл устида бурғу овози янграбди: викинг дружинаси билан қирғоққа яқинлашибди. Улар Британиядаги сингар халқ даҳшатга тушиб: «Эй худо, бизни ёввойи норманлардан ўзинг асра!» деб ибодат қиладиган Галли соҳилларидан жуда катта ўлжа билан қайтишибди.

Викингнинг қасрида хурсандчилик бошланибди. Катта ётоқхонага асал тўла бочкани думалатиб келтиришибди; гулхан ловиллабди, отлар сўйишибди, довруғи оламга таралдиган зиёфатга ҳозирлик бошланибди. Бош қоҳин иссиқ от қонларини кулларга сочибди. Қуруқ ўтин чирсиллаб ётибди, тутун шифтга ўрлабди, уй тўсинларидан зиёфатда ўтирганларнинг устига майда қурумлар ёғилибди, лекин бунга улар кўникиб қолишган экан. Меҳмонларга катта тухфалар берилибди; жанжаллар, хиёнаткорликларнинг ҳаммаси унутилибди; асаллар дарё бўлиб оқибди; ичиб маст бўлиб қолганлар кайфичоғлиқ аломати сифатида бир-бирларига гўшти ғажиб бўлинган суякларни ота бошлашибди. Бизнинг хонанда ва со-

зандамизга ўхшаш, шунинг билан бирга урушларда қатнашган жангчи бўлмиш скальд нима ҳақда куйлаётганини билгани ҳолда эришилган ажойиб зафарлар тўғрисида қўшиқлар айтибди. Ҳар бир шеър «Мол-мулк, қариндош-уруғ, дўстлар, кишининг ўзи — ҳаммаси ўткинчи, ҳаммаси ўлади; фақат яхши ном ўлмайди!» деган нақарот билан айтилибди. Сўнг ҳаммалари қалқонларни муштлабди, пичоқ ёки ғажилган суяк билан столни уриб тақиллата бошлашибди, осмон шовқин-суронга тўлибди. Викингнинг хотини тўрда эғнига ипақли кўйлак кийиб, ясаниб-тусаниб ўтирибди; қўлларида олтин билагузук, бўйнига йирик-йирик донали каҳрабо маржон тақибди. Скальд унинг ҳам шуҳратини кўкларга кўтариб куйлашни эсидан чиқармабди. Эрига фарзанд ҳадя этганини ҳам куйлабди. Эри чиройли қизчани кўриб жудаям қувониб кетган эди, чунки у қизчани кундузи бутун латофати билан кўришга улгурганди. Ҳатто унинг ёввойилиги ҳам жуда ёқиб қолганди. У бу қизчадан ўзини дадил туриб ҳимоя қиладиган жасур ҳарбий чиқади, борди-ю, тажрибали қўл ўткир қилич билан ҳазиллашиб қалин қошларини қирганда ҳам миқ этмайди, кўзини юммайди, деб айтганди.

Бочкадаги асал тугабди, янгисини олиб келишибди, ўша замонларда асал ичишнинг ҳавосини роса олишган экан-да! Тўғри, «Ҳайвон ўтлоқни қачон тарк этиб уйига қайтишини билади, бемаъни одам бўлса ўз меъёрини билмайди!» деган матални ўша вақтларда ҳам билишган экан. Буни ҳар бир одам биларкану, бироқ билиш бошқа, билгани қилиш бошқа-да. Ҳаммалари: «Борди-ю, меъёридан ортиқ ўтириб қолса, азиз меҳмон ҳам меъдага тегади» деган бошқа матални ҳам билишаркан; лекин ўтиришаверибди, ахир гўшт билан асал ажойиб нарса-да! Хурсандчилик ниҳоясидан ошибди. Кечаси қўллар илиққина қўрга чўзилишиб, ёғли қорақуяни титкилашиб, бармоқларини ялашибди. Хўп яхши дамлар экан!

Худди ўша йили кузги бўронлар қутураётганига қарамай, викинг яна сафарга отланибди. У ўз дружинаси билан Британия соҳилларига ҳужум қилмоқчи бўлибди, чунки у ер жуда яқин экан-да. «Қўл узатсак етади» депти викинг. Хотини жажжи қизчаси билан уйда қолаверибди. Кўп ўтмай маъсум кўзли, оҳ-воҳ чекадиган бадбуруш бақа эркалашга тишлаш ва тирнаш билан жавоб берадиган ёввойи гўзалдан кўра кўнроқ ёқиб қолибди.

Хазонрезгиликни бошлаган, «кемшик бобо» номини олган оппоқ куз тумани ўрмон ва чўлларини қоплапти. Патсиз қушчалар, яъни қор учқунлари ҳавода ўйноқлаб қолибди, қиш эшик қоқиб кела бошлабди. Чумчуқлар лайлакларнинг уясига кириб олишибди ва уя эгалари ҳақида гурунг бошлашибди. Бу уяларнинг эгалари қаерда экан-а, бизнинг лайлак хотини ва бола-чақалари билан қаерда экан?

Лайлаклар бизда ёз мавсумида қуёш қандай чарақлаб нур сочса, худди ўшандай серқуёш Мисрда бўлишибди. У ерда тамаринд ва акация дарахтлари гулга кўмилган экан; ибодатхоналарнинг гумбазларида ярим ойлар чарақлаб турганмиш; адл минораларга узоқ сафардан ҳориб-чарчаб келган лайлаклар қўниб олишибди. Уларнинг уялари ҳашаматли устунлар ва ташландиқ ибодатхоналарнинг ярим вайрона гумбазларига қатор қурилибди. Хурмо дарахтлари соябонсимон учларини осмону фалакка кўтариб турганмиш. Илдам оёқ туяқушлар чопқиллаб юрган саҳро осмонининг ҳар ер-ҳар ерида эҳромларнинг кул ранг соялари кўришиб қолади, шер бўлса қумга ярмигача кўмилган ярим одам, ярим ҳайвон қиёфасидаги мрамар ҳайкалга катта, маъно тўла кўзларини тиккан. Нил дарёсининг суви кўпайиб, соҳилга тошибди, сув ичида гиж-биж бақалар; лайлаклар учун бундан ҳам чиройли маъзара бўлмаса керак. Еш лайлаклар ҳатто ўз кўзларига ҳам ишоншмабди — қаёққа қарашса кўзлари яшнариниш-да!

— Ҳа, бу ер мапа шунақа яхши, ҳамиша шундай бўлади! — депти урғочи лайлак. Еш лайлакчаларнинг эса нафслари ҳақкалак отиб кетибди.

— Бу ерда бошқа нарсани кўрмаймизми? — деб сўрашибди улар. — Наҳотки, мамлакатнинг ичкарасига бормасак?

— У ёқда ҳеч вақо йўқ? — депти оналари. — Манови худуд ярлақган соҳилларнинг парёғида чирмашиб кетган дарахтлар ва ўсимликлар ўсган қалин ўрмон. У ерлардан фақат йўғон оёқли филларгина ўзига йўл оча олади. Ўрмоннинг илонлари улкан, калтакесаклари чаққон. Борди-ю, саҳрога бормоқчи бўлсанг, кўзинг қумга тўлади, бу ҳолва, қум қуюнига учраб қолсанг роса адабингни ейсан! Йўқ, ҳар қалай шу ер яхши! Бу ерда бақа билан чигиртка анча сероб! Мен ҳам, сизлар ҳам шу ерда қоламиз!

Улар ўша ерда қолишибди. Ота-оналари адл минора устидаги уяларида ўтиришиб дам олишибди, ўзларига оро беришибди, патларини силлиқлашибди, тумшукларини қизил тайпоқларига ишқалашибди. Пардозларини тугаллашиб, бўёинларини чўзишибди, виқор билан таъзим қилишиб, кенг пешанали, ингичка, ярқироқ патлар қопланган бошларини кибр билан баландага кўтаришибди, мамнуликдан маънодор қўй кўзлари чақнабди. Ешигина ойинқиз — лайлакчалар эндигина буй чўзаётган қаминшзор ичида сипогарчилик билан сайр қилишибди, ёш-ёш йингит лайлакчаларга мўралашибди, улар билан дарров танишиб олишибди, ҳар қадамда биттадан бақани ютишаверибди, баъзида тумшукларида илончани қисиб олиб силкитиб юришибди, бу қилишимиз ўзимизга жуда ярашади, деб ўйлашибди, бунинг устига илон ҳам жуда маза-

ли-да! Йигит лайлакчалар талашиб жанжаллашибди, қанотлари билан бир-бирларини уришибди, тумшуқлари билан чўкиб, бир-бирларини қизил қонга бўяшибди! Бир вақт қарасангиз, бир униси, бир буниси куёв бўлиб борибди, мода лайлакчалар эса бирин-кетин келин бўлишибди; уларнинг ҳаммаси фақат шунинг учунгина яшаётган экан-да. Ёш куёв-келиндар ўзларига уя қуришга киришибдилар, уя қуришда ҳам жанжаллар бўлибди, иссиқ мамлакатларда ҳамма қизикқон бўлиб қоларкан-да, умуман айтганда, ҳаёт тотли, гаптли ўта бошлабди, қариялар ёшларга қараб қувонганича умр ўтказишаверибди, чунки уларга ҳамма нарса ярашади-да! Қуёш кун сайин мўл-кўл нур сочибди, лайлакларнинг егани олдида, емагани кетида бўлибди.

Лайлаклар айтганидек, Миср хўжасининг ҳашаматли саройида хурсандчиликдан ном-нишон ҳам йўқ экан.

Деворларига лоланинг баргларига ўхшаш гул ва нақшлар солинган катта хонада қудратли подшо бетоб ётар экан; унинг қўл-оёқлари ишламас, эти суюгига ёпишиб, қуриб қолган экан. Уни қариндош-уруғлари ва хизматкорлари қуршаб олишибди. Уни ўлик деб ҳам, тирик деб ҳам бўлмас экан. Ётқоқлик гулидан шифо топиш умиди ҳам чиппакка чиқибди. Уни жонидан ҳам ортиқ кўрадиган қизи ана шу гулни олиб келиш учун узоқ шимолга учиб кетган экан. Ёш, соҳибжамол қизининг дийдорини кўролмайдди энди! «У ҳалок бўлди!» дейишибди ватанига қайтиб келган малика — оққушлар. Ҳатто улар дугонанининг қандай ҳалок бўлганлиги ҳақида бутун бир ҳикоя ҳам тўқишибди.

— Учовимиз осмонда учиб кетаётгандик, тўсатдан бизни овчи кўриб қолди, ёйдан ўқ узди. Уқ дугонамизга келиб тегди, бечора видолашув қўшиғини айтиб, астагина ўрмон кўлининг сувига тушди. Биз уни ўша кўлнинг қирғоғидаги оқ қайин тагига дафн қилдик. Бироқ унинг ўлими учун қасос олдик: овчининг кулбасида яшовчи қалдирғочларнинг думига ёниб турган похол бойладик, уй ҳам, овчининг ўзи ҳам ёниб кетди. Аланга нури кўлнинг қарама-қарши томонидаги оқ қайин ўсиб турган, дугонамиз қора тупроқда ётган соҳилини ёритди. Ҳа, энди дугонамиз ўз юртини ҳеч қачон кўра олмайди!

Уларнинг икковлари ҳам йиғлашибди. Бу гапларни эшитган лайлак тумшуқларини газаб билан тақиллатипти.

— Елғон, бўҳтон! — деб қичқирибди у.— Эҳ, уларнинг кўксига тумшуғинини суқиб олсам!

— Тумшуғингдан айрилардинг! — депти хотини.— Хўп яхши бўларди-да сенга! Ундан кўра ўзинг, ўз оиланг ҳақида қайгур, қолганини қўявер!

— Ҳар ҳолда эртага беморнинг касали хусусида кенгашиш учун олимлар ва донишмандлар тўпланадиган хонанинг

очиқ пештоқига қўниб турмоқчиман. Эҳтимол, улар ҳақиқатни рўёбга чиқаришар!

Олимлар ва донишмандлар тўпланишиб, узоқ кенгашибдилар, лекин лайлак уларнинг гапидан ҳеч нарса тушунмабди: подшонинг қизи у ёқда турсин ўзинга ҳам наф келтирадиган бир қарорга келишмабди. Бироқ олимларнинг гапини эшитсак зарар қилмайди, кўп нарсани эшитишга тўғри келади-ку ахир!

Тўғрироғи, ўтмишдан бирон-бир нарса эшитсак ё билсак, тарих билан янада яқинроқ танишамиз; ҳар ҳолда лайлаклардан кўра кўпроқ нарса билиб оламиз-да.

«Ҳаётнинг асоси — муҳаббат! Муқаддас севги муқаддас ҳаётни барпо қилади! Фақат муҳаббат шарофати билангина бемор ҳаётга қайтиши мумкин!» Донишмандлар подшони дарддан халос қилиш ҳақида гап кетганда ана шундай доно фикрларни айтишибди. Бу гаплар донишмандларнинг айтишича ўта доно ва яхши фикрлар экан.

— Фикрлари чакки эмас!— депти ўшанда лайлак хотинига.

— Мен эса пегадир мағзини чақа олмаяпман!— депти хотини.— Бу менинг нуқсоним эмас. Ҳа, айтгандай, буларнинг менга даҳли йўқ; бусиз ҳам ўз ташвишларим бошимдан ошиб ётибди.

Кейин олимлар муҳаббатнинг турли кўринишлари ҳақида гапира кетишибди: ахир, муҳаббатнинг муҳаббатдан фарқи бор-да, ота-оналарнинг ўз болаларига ёки ўсимликнинг ёруғликка муҳаббати. Масалан, қуёш нури ботқоқдан бўса олади, натижада ундан ниҳол упиб чиқади. Уларнинг путқлари шуңчалик чуқур маъноли эканки, лайлак гапнинг қалавасини йўқотиб қўйибди. Ҳатто гап мазмунини хотинига ҳам айтиб беролмабди. У чуқур ўйга толиб, кўзларини юмиб, бутун кун бир оёқда тик тураверибди. Билимдонликни эплай олмабди.

Лекин лайлак подшонинг касали бутун мамлакат ва халқ учун катта бахтсизлик эканини, аксинча, уни дарддан халос этиш катта бахт эканлигини яхши англабди. Барча халқ—хоҳ камбағал, хоҳ бой бўлсин, шу ҳақда бош қотираётганмиш. Бироқ шифобахш гул қаерда ўсади?» деб сўрашибди одамлар бир-биридан. Улар илмий китобларни варақлашибди, бу ҳақда юлдузлардан бир нарса ўқишга уринишибди, тўрттала томондан эсадиган шамоллардан сўрашибди, хуллас, турли йўллار билан зарур маълумотларни олишга интилишибди-ю, ҳамма ҳаракатлари беҳуда кетипти. Шу пайт олимлар ва донишмандлар олди «Ҳаётга асос қурган — муҳаббат; у подшони ҳам ҳаёт кечириши учун ато қилган!» деб айтган гапларига қайтишибди. Гарчи бунинг маъносини уларнинг ўзи ҳам чуқур тушуниб етмасалар-да, бу гапда ҳикмат катта экан. Шунинг учун ҳам бу гапни бир неча бор такрорлаб, ҳатто до-

ри қоғозига «Ҳаётга асос қурган — муҳаббат!» деб ёзишибди, лекин бу дори қоғози билан дорини қандай тайёрлаш мумкин? Худди шу хусусда ҳамма мушкул аҳволда қолибди. Ниҳоят ўтирганлар бир овоздан ҳамма ёрдамни отасини қизгин, чин кўнгилдан яхши кўрадиган ёш маликадан кутиш керак, деган қарорга келишибди. Сўнг малика нима қилиши лозимлиги устида ҳам бош қотиришибди. Бундан роппа-роса бир йил муқаддам, янги ойнинг ўроғи ботган тунда малика саҳродаги мрамор ҳайкал томон йўл олган экан. Пастроқдаги эшик олдидаги кўмларни сурибди, катта эҳромларнинг биридаги узун йўлак бўйлаб юриб, қадимий фиръавн жасади қўйилган жойга борибди — малика марҳумнинг кўксига бошини қўйиб, мўъжиза юз беришини кутиши керак экан.

У айтилганларнинг ҳаммасини бажо келтирибди, тушида шимолга, Данияга учиб бориши, чуқур ботқоқдан нилуфар узиши, у сув тубига шўнғиганида гул унинг кўксига тегиб кетиши, бу гул отасига қайта ҳаёт ато қилиши, гул узиладиган жойнинг ўзи намоен бўлибди.

Малика оққуш патида Ёвуз ботқоқлигига ана шунинг учун учиб борган экан. Буни лайлак билан хотини азалдан билишаркан, энди бўлса биз ҳам уни яхшироқ билиб оляймиз. Шунингдек, ботқоқлик шоҳи бечора маликани балчиқ остига олиб кириб кетганини, бу ерда эса уни ҳалок бўлди деб юрганларини ҳам биламиз. Лекин донишмандларнинг донишманди урғочи лайлакнинг: «Малика кулфатдан халос бўлади!» деб айтган гапини айтибди. Охири кутишга аҳд қилишибди, бундан бошқа чора қолмабди-да.

— Анов муттаҳамлардан оққуш патини сидириб оламан, — депти лайлак.— Ўшанда улар ботқоқликка ортиқ учиб боролмайдилар, шумлик ҳам қилолмайдилар. Патларини эса ҳар эҳтимолга қарши ўша ёққа яшириб қўяман.

— Қаёққа?— деб сўрабди хотини.

— Ботқоқ яқинидаги уямизга-да!— депти лайлак.— Болаларимиз патларни ўша ёққа олиб боришга кўмаклашадим; бордию жуда оғирлик қилса, Данияга келгуси учшимизгача йўлга бирор жойга яшириб қўямиз. Маликага битта пат кийим ҳам етадню, аммо иккита бўлса яна яхши, шимолда ортиқча кийимга эга бўлиш зиён қилмайди.

— Бу ишинг учун раҳмат айтишмайди!— дейти хотини.— Ҳар ҳолда сен оила бошлиғисан. Менинг эса фақат тухум боёнб ўтирганимдагина гапим ўтади!

* * *

Ёввойи ботқоқлик яқинидаги, ҳар йил баҳорда лайлаклар учиб келадиган викинг қасрида бошпана топган қизчага Хельга деб исм қўйишибди, лекин бу исм унинг учун бир оз

майинлик қилар экан. Чунки бу чиройли гул бадаанда ёвуз қалб жойлашган-да. Ойлар кетидан ойлар, йиллар кетидан йиллар ўтаверибди, лайлақлар эса ҳар йили кузда Нил соҳилларига, баҳорда Ёвуз ботқоқлик томонга учаверибди, қизча ҳам балоғатга ета бошлабди, ҳаш-паш дегунча ўн олти ёшга кириб, соҳибжамол қиз бўлиб қолибди. Бироқ унинг таши гўзал бўлса-да, ичи қўпол, хунук экан. Уша қаҳрли, зулм авж олган замонларда ҳам Хельга ўзининг ёввойилиги ва бебошлиги билан ҳаммани ҳайратга солар экан. У қурбонлик учун янги сўйилган отнинг ҳовури чиқиб турган қайноқ қонида қўлини ювгандагина кўнгли таскин топиб юпанаркан, ёввойиларча бетоқатлиги авжга минганда қурбонликка атаб қўйилган қора хўрознинг кекирдагини тишлаб узиб қўяркан. Қушлардан бирида тутинган отасига беҳазил шундай депти:

— Кечаси душманинг келиб, арқон билан томинг устига чиқиб, ётоқхонанг томини очиб ташлаганини билсам ҳам сени уйғотмайман! Бундан анча йиллар олдин қулогимда шовла қайнатгандинг, ўшанинг жаранги ҳанузгача турибди! Урганингни унутганим йўқ!

Бироқ қиз беҳазил гапираётганига викинг ишонмабди. Чунки у ҳам ҳамма қатори унинг гўзаллигига мафтун бўлган, қалби билан ташқи қиёфаси икки хиллигидан беҳабар экан. Хельга гўё ёввойи отнинг белидан ўсиб чиққандай уни эгарсиз миниб жон-жаҳди билан оптираркан, ҳатто от ёввойи отлар билан уришиб, тишлаётганда ҳам ерга тушмас экан. У ечинмасдан баланд қоя устидан ўзини денгиз кўрфазига ташлаб, соҳилга яқинлашаётган викинг қайиғига томон сузиб бораркан. У кўркам, қалин сочларидан энг узун тутамни кесиб олиб ёй учун чилвир тўқибди.

— Киши ҳамма нарсани ўзи қилиши керак! Шуниси маъқул!— дер экан у.

Йиллар ва одатланиш викинг хотинининг руҳи ва иродасини чишиқтирибди, лекин барибир у қизига нисбатан қўрқоқ, ожиза аёллигича қолаверибди. Буларнинг ҳаммасига қўрқинчли қизни эзфилаётган ёвуз жоду сабабчи бўлаётганини яхши биларкан!

Хельга кўпинча онасини қийнаб ҳузур қилар экан: унинг зина ёки ҳовлига чиққанини кўриши биланоқ қудуқнинг четига ўтириб, қўл-оёқларини ўйнатавераркан, сўнг тор, чуқур қудуққа шўнғиркан, сувда бақа сингари шўнғиб, сузиб ўйнаркан, кейин мушукдай чаққон ҳаракат қилиб, юқорига сакраб чиқаркан, ҳамма ёғи шилта бўлиб, катта ётоқхонага кириб бораркан, соч ва кўйлақларидан шовиллаб сув қуйларкан, полга тўшалган кўм-кўк япроқларни ювиб, оқизиб кетаркан.

Фақат қоронғи тушишигина Хельгани бир оз жиловлаб тураркан. Кечки пайт у гўё ўйга толгандай тинчланиб қоларкан, онасининг гапидан чиқмас экан, шундай бўлишига она-

сида бўлган туйғу сабаб бўларкан. Қуёш ботиши биланоқ Хельга ювош, маъюс бақага айланиб қоларкан, бурчакда қунишиб ўтираверар экан. У оддий бақага қараганда анча катта бўлиб, кўриниши даҳшатли бўлиб кетар экан. Унинг кўриниши бақа бошли, панжаларнинг орасида сузгич пардаси бор бадбашара троллга ўхшаб қоларкан. Кўзларида қайғу учқунлари чақнаб, кўксидан ёш гўдакнинг ўксиниб йиғлашига ўхшаши аянчли товушлар отилиб чиқаркан. Худди ана шу пайтларда викингнинг хотини уни тиззасига оларкан, унинг тамғини кўзларига боқиб, бадбашаралигини ҳам унутиб юбораркан.

— Ростини айтсам, ҳамиша соқов бақа қизим бўлиб қолишингга ҳам розиман!— дер экан у кўпинча.— Ҳуснинг қайтганда жуда қўрқинчли бўлиб кетасан, кўнгилга эса ғашлик тушади!

Сўнг у жодуни йўқ қиладиган ва дардларни даволайдиган рулар чизиб бечоранинг бошидан ошириб ташларкан, лекин натижаси кўринмас экан.

— Бир вақтлар уни нилуфарнинг гулкосасига сиққанига ким ишонарди!— депти лайлак.— Эндилликда у катта қиз бўлиб қолди, худди онаси — Миср маликасининг ўзи. Онасини эса бошқа кўрмадик! Донишманд билан сен каромат қилганингдай у кулфатдан халос бўлолмади шекилли. Ҳар йили ботқоқ устидан узунасига ҳам, энига ҳам учиб ўтпама, лекин у заррача бўлсин ҳаёт нишонасини билдиргани йўқ! Ҳа, ишонавер менга! Шу йиллар мобайнида бу ёқларга уямизнинг у ёқ-бу ёғини тузатиш учун сендан олдинроқ учиб келдим, тунларни кунга улаб, бойқуш ёки кўршапалакдек кечалари ҳам ботқоқ устида учдим, ҳаммаси беҳуда! Зўр қийинчиликлар билан қўлга киритганимиз ва уч марта учишда бу ёққа келтирганимиз оққушларнинг пат кийимлари иш бермади! Мана, бир неча йилдирки, улар уямизда бекор ётипти. Ёнғин чиқиб, манови ёғоч уй куйиб кетса, ундан ном-нишон ҳам қолмайди!

Уямизнинг ҳам кули кўкка созурилади!—депти хотини.— Лекин сен уямиз хусусида анови пат кийимлар ҳамда ботқоқлик маликасига қараганда кам ўйлаясан! Ўзинг ҳам ўшанинг ёнига кетиб қўя қол. Сен яхши ота бўлмадинг! Бу ҳақда ўша дастлаб тухум босиб ўтирган вақтларимда айтганман! Ҳали қараб тур, бу шаддот қиз биронтамизини отиб қўйишдан ҳам тоймайди! Ахир у нима қилаётганини ўзи билмайди! Биз бўлса бу ерда унга қараганда кўпроқ яшаймиз, ҳеч бўлмаса шу томонини ўйлагин! Зиммамиздаги мажбуриятни ҳам ҳалол ўтаямиз: бир йилда тегишли пат, тухум, битта болани бераямиз. Ҳали сен мени олдинги йиллардагидай ёки ҳозир Мисрдагидай пастга—ҳовлига учиб тушади, ҳамма билан дўст-иноқ бўлади, ҳеч нарсани ўйламай тумшугини кўза ҳамда қо-

зонларга тикади деб ўйларсан? Йўқ, бу ерда, уямда ўтириб анови қизга ғашим келяпти! Сенга ҳам! Уни гулкосада қолдиравермайсанми, ўлиб кетмасмиди!

— Тилиннга қараганда дилиннг сахийроқ!— депти лайлак.— Сени ўзингдан кўра яхшироқ биламан!

Шундай депти-ю, сакраб қанотларини икки марта оғир қоқибди, оёқларини орқага узатиб, қанотларини елкандай икки томонга ёзиб юксакка кўтарилибди. Қуёш нури унинг оппоқ патларида жилоланибди, бўйин ва боши олдинга чўзилибди. Ажойиб учиш!

— Эрим тушмагур ҳозир ҳам ҳаммадан чиройли!— депти ургочи лайлак.— Бироқ бу гапимни унга айтмайман!

* * *

Бу куз викиннг уйига анча эрта қайтипти. У ўзи билан жуда кўп ўлжа ва асирлар олиб келибди. Асирлар орасида қадимий Шимол худоларини рад этган ёшгина христиан руҳоний ҳам бор экан. Кейинги пайтларда викиннг қасрининг асосий қисмида ҳам, хотинлар қисмида ҳам Жануб мамлакатларига тарқалган янги дин ҳақида гап айланмоқчи бўлибди. Янги дин авлиё Ансария шарофати билан ҳатто Шимолда ҳам тарқай бошлабди. Ҳатто Хельганиннг ўзи ҳам одамларга бўлган муҳаббати ва уларни халос этиш учун ўзини қурбон қилган худолар ҳақидаги гапларни эшитипти. Бу гаплар қизнинг бу қулоғидан кириб, у қулоғидан чиқиб кетаверибди. «Муҳаббат» сўзи унинг қалбига фақат у бақа қиёфасига кириб, қулфлаб қўйилган хопаниннг бурчагига қисилиб ўтирган пайтлардагина йўл топиб кирибди. Лекин викинннинг хотини яккаю ягона, чинакам худонинг ўғли ҳақидаги ҳикоя ва ривоятларни берилиб тинглабди, булар унинг қалбида янги туйғуларни уйғотипти.

Уйларига қайтган жангчилар ўйиб, қимматбаҳо тошлардан нақш солинган ва васияти фақат муҳаббат бўлган худоба атаб қурилган ҳашаматли ибодатхоналар ҳақида ҳикоя қилишибди. Улар ўзлари билан зўр ҳунарманд ясаган, ичидан ажойиб муаттар ҳид таралиб турадиган иккита вазмин олтин идиш олиб келишибди.

Булар меҳроб олдида ибодат пайтида христианларга буҳўр тутадиган, ҳеч қачон қон сачрамаган идишлар эди. Ана шу меҳробларда вино ва нонлар қонга ҳамда одамларни ҳатто туғилмаган авлодларни қутқариш учун жонини қурбон қилган Исонинг танасига айланиб қоларкан.

Ёш руҳонийнинг қўл-оёқларини пўстлоқдан эшилган арқонлар билан боғлашибди, қалъаниннг тошдан қурилган чуқур ертўласига қамаб қўйишибди. У ниҳоятда келишган йигит

экан! «Худли Бальдурнинг! ўзгираси!»— депти викингнинг хотини асирнинг оғир аҳволидан таъсирланиб. Хельга бўлса унинг тиззаси остидан йўғон арқон ўтказиб, ёввойи буқаларнинг думига боғланишини жуда-жуда хоҳлабди.

— Мен унга иккита итни қўйиб юборар эдим: роса маза қилиб тишларди! Буқалар уни олдин ўрмон, ботқоқ орқали тўппа-тўғри чўлга олиб чиқарди! Маза бўларди! Орқасидан изма-из борсанг ундан ҳам яхши!

Бироқ викинг асирни бошқача усул билан ўлдиришга ҳозирланарди: улуғ худоларни рад этган ва сўккан христианини ана шу худолар учун қурбон қилмоқчи эди. Муқаддас чакалакзордаги қурбонлик тоши устида биринчи маротаба инсон қони тўкилиши керак эди.

Хельга худо ва халқ тасвирига қурбонлик қонини сачратиш учун ижозат сўрабди, пичоғини қайраб, ёнидан чопқиллаб ўтиб кетаётган жудаям барваста, қопонғич итнинг биқинига қулочкашлаб пичоқ урибди.

— Синаб кўрдим-да!— депти қиз, викингнинг хотини эса ёввойи, ёвуз қизига ташвиш билан тикилибди. Кечаси одатдагидай Хельганинг қиёфаси ўзгариши биланоқ уни таънали сўзлар билан койибди, бу таъна сўзлари оғзидан қандай чиқиб кетганини ўзи ҳам билмай қолибди.

Бадбашара, троллга ўхшаш мудҳиш қиёфали бақа унга қайғули қўй кўзларини тикиб тураверибди, онасининг ҳар бир сўзини ақли одам сингари тушунаётгандаймиш.

— Сендан ўтган алам ҳақида ҳеч кимга, ҳатто эримга ҳам лом-мим демадим!— депти викингнинг хотини.— Сенга шунчалик раҳм қиламан деб ўзим ҳам ўйламагандим! Эҳтимол, оналик меҳри беқиёсдир, аммо қалбинг меҳр нималигини билмайди! Кўнглинг ўзинг бино бўлган совуқ балчиққа ўхшайди!

Бу сўзлар унинг танасини руҳи билан боғлайдиган қандайдир кўринмас бир ипга таъсир этгандай бадбашара жонивор титраб кетипти; бақанинг кўзидан йирик томчилар думалаб тушибди.

— Сени синайдиган вақтлар ҳам келади!— давом этипти викингнинг хотини.— Ушанда менинг бошимга ҳам катта кулфат тушади! Оҳ, жажжигина пайтингда кўчага чиқариб ташласак бўлмасмиди; тунги совуқ жонингни олса ҳам майли эди!

Шу пайт викингнинг хотини ачкиқ-аччкиқ йиғлабди, қалби ғазаб ва аламга тўлиб ёғочга илинган, девор вазифасини ўтаётган йиртқич ҳайвон терисидан тикилган парда орқасига ўтиб кетипти.

Бақа қунишиб, бурчакда ёлғиз ўтираверибди: сукунатни

¹ Б а л ь д у р — Скандинавия афсоналарида нур худоси.

фақат унинг оғир, бўғиқ хўрсинишларигина бузиб турибди; бақа қалбининг тўрисида изтироб ичида янги ҳаёт пайдо бўлаётгандай бўлибди. Тўсатдан у эшик томон юрибди, бир оз қулоқ солибди, кейин яна йўлида давом этиб, ожиз панжалари билан эшикнинг вазмин мурватига тармашибди, уни секин ҳалқадан чиқарибди. Қараса, меҳмонхонада тунги шам ёниб турганмиш; бақа уни олиб ташқарига чиқибди; кимнингдир қудратли иродаси унга мадад бераётгандаймиш. Мана, у темир мурватни ҳалқадан чиқариб, ухлаб ётган асирга яқинлашибди ва уни совуқ, ёпишқоқ қўли билан туртибди. Асир уйғонибди, қаршисидаги бадбашара ҳайвонни кўриб, ёвуз руҳининг йўлдан оздирувчи васвасаси олдида тургандай қўрқувдан титраб кетипти. Лекин бақа унинг қўл-оёғи боғланган арқонларни кесибди, орқамдан юр деган ишорани қилибди.

Асир дуо ўқиб, чўқинибди — васваса ғойиб бўлмабди; шунда у:

— Бу жонворларга оқилона муносабатда бўлган киши тангри иноятига сазовордир. Парвардигор қиёмат куни бундайларга карам қилгусидир!..— депти.— Кимсан ўзинг! Наҳотки, ҳайвон қиёфасидаги мавжудот қалбида шунча раҳм-шафқат, ачиниб бўлса?

Бақа яна бош қимирлатипти. Асирни торгина йўлакдан деворига гиламлар қоқилган отхонага бошлаб кирибди ва отлардан бирини кўрсатипти. Асир отга минибди. Бақа ҳам унинг олдига сакраб чиқиб, отнинг ёлидан маҳкам ушлаб олибди. Асир бақанинг мақсадига тушунибди ва бир ўзи ҳеч топа олмайдиган айланма йўлга чиқиб, от қўйибди.

Кўп ўтмай бақанинг бадбашаралигини ҳам унутибди, бу махлуқ худонинг инояти деб ўйлабди. У тўхтовсиз калима келтириб, дуо ўқийверибди. Бақа бу дуоларданми ёки тонг салқиниданми титраб кетипти. Қалбида қандайдир туйғулар тугён урибди. Тўсатдан у от устида тик туриб, отни тўхтатмоқчи ва пастга сакрамоқчи бўлибди. Христиан бақани маҳкам ушлаб олибди ва ёвуз сеҳр-жоду устидан ғолиб чиқиш иниятида баланд овоз билан дуо ўқишда давом этипти. От тезлашибди, тонг ёриша бошлабди. Мана, дастлабки қуёш тинг булут бағрини ёриб чиқибди. Уша лаҳзадаёқ мўъжиза юз берибди: бақа жин қалбли ёш, чиройли қизга айланиб қолибди. Ёш христиан бағридаги гўзал қизни кўриб қўрқиб кетипти, отни тўхтатиб, ерга сакраб тушибди. Руҳоний, қаршимда янги жоду пайдо бўлди, деб ўйлабди. Лекин Хельга ҳам кўз очиб юмгунча ерга сакраб тушибди: унинг калта кўйлагини тиззасига ҳам етмасмиш; қиз ёнидан пичоқ чиқариб, ҳайратдан қотиб қолган христианга ташланибди.

— Тўхта!— депти қиз.— Тўхтаб тур, пичоқни бу ёғингдан суқиб, у ёғингдан чиқараман. Бўздай оқариб кетганини қара-я бушинг! Қул! Қўса!

Қиз билан асир ўртасида олишув бошланиб кетипти, лекин ёш христианга кўринмас кучлар ёрдам бераётгандай бўлибди. У қизнинг қўлини қаттиқ эзибди, йўл четидаги қари эман дарахти қизни батамом енгизга кўмаклашибди: Хельганинг оёқлари ердан чиқиб турган дуб илдизларига кириб қолибди. Христиан уни маҳкам ушлаганича ўша жойдаги булоқ олдига олиб борибди. Қизнинг кўкрак ва юзларига булоқ сувини сешиб, унга маҳкам ёпишиб олган жинларга қарши афсун ўқибди, бошидан бут айлантирибди, бироқ кишининг дилини эътиқод билан ювмай туриб, сув билан чўқинтиришнинг ўзи кифоя қилмас экан-да.

Ҳар ҳолда христианнинг сирли ҳаракати ва сўзларида одамнинг кучидан зўр қандайдир қудрат бор экан, ана шу қудрат Хельгани енгибди. У қўлларини туширибди, ёш йигитга ҳаяжондан бўздай оқариб ажабланиб қарабди. Йигит унинг кўзига сирли билимларни сув қилиб ичган қудратли афсунгар бўлиб кўринибди. Ахир у боши устида сирли ишораларни чизди, афсун ўқиди-да! Агар унинг бошида ўткир болта ёки пичоқни айлантиришганда, миқ этмас экану, негадир йигит пешанаси ва кўксига хоч белгисини чизганда қиз кўзларини юмиб олибди. Бошини қуйи солиб, ўргатилган қўшдай ювош бўлиб қолибди.

Шунда йигит унинг кеча тунда кўрсатган севги жасорати ҳақида, бадбашара бақа кнефасида келиб кишанлардан озод қилгани, зиндон қоронғилигидан ёруғлик ва ҳаёт сари олиб чиққанлиги ҳақида қисқача гапириб берибди.— Лекин,— деди йигит,— сен мен боғланган арқонлардан ҳам пишкроқ арқон билан боғлангансан, энди ана шу арқонларни ечиб, сени ёруғлик ва ҳаёт сари етаклаб чиқиш менинг навбатим,— дебди у. Қизни ҳаёт сари, Хедебадаги авлиё Ансгарейга олиб боражанини, ўша христиан шаҳрида ундаги бутун сеҳр-жодуларни олиб ташлаяжанини айтибди. Гарчи қиз ювош бўлиб қолган бўлса-да, уни отга мингаштириб олиб кетишга журъат этолмапти.

— Сен олд томонимга эмас, орқамга мингаш! Ҳуснинг ёвуз кучга эга, ундан кўрқаман! Бироқ Исонинг қўллаб-қувватлаши туфайли, албатта, голиб чиқаман.

Шу пайт у тиз чўкиб, астойдил дуо ўқибди, ўрмон секин муқаддас ибодатхонага айлангандай бўлибди: қўшлар черковининг янги намозхонларидай сайраб юборишибди, ёввойи ялиз бухўр ўрнини босиб, хушбўй ҳидлар таратишти. Қўйидаги муқаддас сўзлар биланд жаранглади:

«Зулматда ўтирган халқ ёруғликка чиқди, ўлим сояси мамлакатида ўтирувчиларга нур таралди».

Шундай қилиб, руҳоний қизга маънавий ғам-ғусса, табиатда энг юксак нарсага интилиш ҳақида гапира бошлабди, ўйноқни от эса бир жойда жимгина туриб, маймунжонининг

япроғини чимчилаб ейишга тушибди; серсув, сершира мевалар гўё Хельганинг чанқоғини қондирмоқчидай унинг қўлига узилиб туша бошлабди.

Христиан қизни отнинг сағрисига ўтқазаётганда қаршилик кўрсатмабди; Хельга туш кўраётгандай бўлибди. Христиан иккита новдан хоч шаклида боғлаб, баланд кўтариб олибди. Сўнг улар тобора қалинлашиб, йўллари торайиб, баъзи жойларда эса бутунлай йўқолиб бораётган ўрмон бўйлаб йўлда давом этишибди. Тиканли буталар уларнинг йўлига гов бўлибди; бундай жойлардан айланиб ўтишга тўғри келибди. Булоқ суви оқмай, бир жойда тек турадиган ботқоққа айланибди, уни ҳам айланиб ўтишга тўғри келибди. Ўрмон чакалакзорларидан кишининг кўнглини хушнуд этадиган, унга куч-қувват бағишлайдиган ва яшартирадиган шабада эсибди. Христианнинг зулмат қўйнидан ёруғлик ва ҳаёт сари етаклаб чиқишга руҳлантирувчи сўзлари, кичкина қалби ишонч ва муҳаббат билан тепаётган қизнинг ҳам маъсум кўнглига ором бағишлабди, уни мустаҳкамлабди.

Ёмғир томчиси қаттиқ тошни ҳам ўйиб ташлайди, денгиз тўлқинлари қоядан қулаб тушган харсанг тошни ўткирлаштиради ё думдумалоқ қилиб қўяди, дейишади. Хельганинг руҳига сачраган илоҳий шафқат шабнами томчилари ҳам унинг қаттиқ қобиғини тешиб ўтиб, анчагина мулойимлаштирибди. Бироқ Хельга ўз қалбида нималар бўлаётганидан беҳабар экан: ахир, ердан эндигина бош кўтарган ўсимлик самарали шабнамдан қониб ичиб, қуёшнинг илиқ нурларидан тўйиб эмаркан, ўзига берилган ҳаёт уруги ва бўлажак меваси ҳақида ўйламайди-да.

Маъноси бир неча йиллардан кейин ойдинлашадиган, қулогига чалинган, лекин маъносини уқмаган она алласининг айрим сўзлари кўнглига билинмай ўрнашиб олгандай христианнинг ҳам ҳаётбахш сўзлари Хельганинг қалбига ўрнаша бошлабди.

Улар ўрмондан чўлга чиқишибди, сўнг қалин ўрмонзорга киришибди, кечга яқин бирдан қароқчиларга дуч келиб қолишибди.

— Бунчалик гўзал қизни қаердан илаштирдинг?— деб бақиршибди улар. Отни тўхтатиб, йигит билан қизни пастга туширишибди; улар кўпчилик экан-да.

Христианда ўзини ҳимоя қилиш учун Хельга билан олишиб, ундан тортиб олган пичоғи бор экан, холос. Қароқчилардан бири унга болта билан ҳамла қилибди, лекин йигит чап бериб қолибди, бўлмаса турган жойида тил тортмай ўларкан. Болта тиғи отнинг бўйнига тегиб, анчагина жойгача қирқиб юборибди; шариллаб қон оқибди, жонивор ерга қулабди. Шу пайт Хельга қаттиқ уйқудан уйғонган кишидай, жон бераётган отга маҳкам ёпишибди. Христиан қизга қараб келаётган қароқ-

чиларнинг ёрлиқига тўсибди, лекин улардан бири ойболта билан унинг бошига туширибди, қон ва мия ҳар томонга сачраб кетибди, ёш руҳоний ўша заҳотиёқ жон берибди.

Қароқчилар Хельганинг оппоқ қўлларидан маҳкам ушлаб олишибди, бироқ шу пайт қуёш ботибди, у эса яна бадбашара бақага айланибди. Унинг оқ-кўкиш оғзи қулогигача етибди, қўл ва оёқлари ингичка, шилимшиқ бўлиб қолибди, қўл панжалари орасида эса елпуғичга ўхшаш пардалар пайдо бўлибди. Қароқчиларни даҳшат босиб уни қўйиб юборишибди. Махлуқ улар қаршисида озгина турибди-да, баланд сакраб, ўрмон чакалакзорлари ичида кўздан ғойиб бўлибди. Қароқчилар Локе¹ биз билан ҳазиллашяпти деб ўйлашиб, қочиб кетишибди.

* * *

Тўлин ой нурлари атрофни ёритиб юборибди. Бадбашара бақа буталари орасидан чиқибди. У христиан билан от жасади олдида тўхтаб, кўзларига жиққа ёш олиб, уларга узоқ тикилибди; кўксидан гўдақнинг аста ҳиқиллаб йиғлашига ўхшаган овоз отилиб чиқибди. Сўнг у ўзини гоҳ унга, гоҳ бунга ташлабди, ўликларга пардали панжалари билан ҳовуч-ҳовуч сув сепибди. Бироқ ўликни тирилтириб бўлармиди! Буни ўзи ҳам билар экан. Ҳадемай ёввойи йиртқичлар келиб, уларни бурдалаб ташламаса гўрга эди! Йўқ, бунга йўл қўймайман, дебди. Улар учун қўлидан келганча қабр ковлайдиган бўлибди. Қўлида фақат йўгон бута шохидан бошқа ҳеч нарса йўқ экан. Пардали панжалари эса ерни яхши ковлай олмас экан. У шунчалик берилиб ишлабдики, панжа пардалари йиртилиб кетипти; қўлидан қон оқа бошлабди. Шундагина қабр ковлай олмаслигига ақли етипти; у яна ҳовучлаб сув олиб келиб, ўликнинг юзини ювибди. Кейин жасаднинг устига янги узилган кўм-кўк япроқлар ташлабди, устидан шох босибди. Унинг устидан яна япроқ ташлабди. Кейин унинг устидан катта-катта тошлар бостириб, ораларига йўсин тикибди. Бундай қабрда жасад бехатар ётади деб ўйлабди. Ана шу оғир ишлар билан тун ўтиб кетипти, қуёш чиқибди. Хельга яна гўзал қизга айланибди, бироқ унинг қўллари қизил қонга бўялганмиш. Қизнинг гул юзларидан умрида илк дафъа кўз ёшлари оқа бошлабди.

Қизга айланиш олдида унинг ҳар иккала феъл-атвори омихталаниб кетгандай бўлибди. Даҳшатли тушдан чўчиб уйғонгандай аъзойи бадани титраб, атрофга олазарак бўлиб боқармиш. Кейин тик ўсган қора қайин дарахти шохларига тирмашиб, мушукдай эпчил ҳаракат қилиб, дарахтнинг тепасига чиқиб кетипти. У дарахтдаги шохга маҳкам ёпишиб,

¹ Локе — Скандинавия афсоналаридаги макр ва ҳийлагарлик худоси.

кимсасиз ўрмонда қўрқоқ олмахондай ўтираверибди. Кимсасиз ўрмон! Ҳа, дарҳақиқат, бу ер кимсасиз экан, лекин ҳавода гоҳ рақсга тушиб, гоҳ бир-бирлари билан олишиб капалаклар учиб юрганмиш; чумолилар, майда ҳашаротлар тўлиб-тошиб ётганмиш; осмонда сон-сапоқсиз чивиллар, гингиллаб ашула айтадиган пашшалар, тугмача қўнғизлар ва бошқа қанотли мавжудотлар учиб юришганмиш; ёмғир чувалчанги нам тупроқдан ер бетига чиқибди; кўрсичқонлар тупроқ иргита бошлашибди — хуллас, бу ердаги кимсасизликни тинч, осойишталик деган маънода фаҳмлаш керак. Ўрмонда яшовчиларнинг ҳеч қайсиси Хельгага эътибор бермабди, фақат у ўтирган дарахт устидан шовқин-сурон билан учиб ўтаётган хаккалар унга қизиқиб қолишибди. Улар шохдан шохга сакраб, қизга анча яқинлашиб келишибди — улар ана шунақа жасур ва жуда қизиқувчан экан-да! Бироқ қиз қараши биланоқ хаккалар ҳар ёққа учиб кетишти; улар бу нарсанинг нималигини билишмабди, умуман буни Хельганинг ўзи ҳам дурустроқ тушунолмабди!

Кун ботиш олдида бақага айланиб қолиши яқинлашаётганини сезиб, Хельга дарахтдан тушибди; қуёшнинг сўнгги нури ҳам сўнибди, у яна қўлнининг панжа пардалари йиртилган, қўншиган бақа қиёфасига кирибди. Лекин бадбашара махлуқнинг кўзлари гўзал Хельганинг кўзларидан ҳам жозибалироқ бўлиб қолганмиш. Бу маъсум кўзларда чуқур ҳис этадиган руҳ ва инсоний қалб акси намоён бўлибди; бу кўзлардан тинмай ёш тўкиб бир оз енгил тортибди.

Қабр олдида христиан ясаган бут ҳали ётган экан. Хельга уни қўлига олиб, ўзича қабрга қўйилган тошлар ўртасига қўймоқчи бўлибди. Қабр тагида ётган марҳумни эслаганида Хельганинг кўзидан яна дув-дув ёшлар оқибди. Қалбининг энг тўридан чиққан қандайдир даъват кучи билан қабр атрофига бут белгиларини чизмоқчи бўлибди — шундай қилсам ажойиб иҳота ҳосил бўларди, деб ўйлабди. У иккала қўллаб дастлабки бутни чизиши биланоқ панжалари орасидаги парда дабдаласи чиққан қўлқопдай ерга кўчиб тушибди. У қўлини булоқ сувнида ювибди, оппоқ, чиройли қўлларига кўзи тушиб, ҳайрон бўлибди, худди ўшандай белгини ўзи билан қабр ўртасида ҳавода чизибди, лаблари титрабди, оғзидан йўлда марҳум бир неча марта такрорланган Исо пайгамбарнинг номи чиқиб кетипти.

Уша заҳотиёқ Хельганинг эгнидаги бақа чопони гойиб бўлибди, у яна ёшгина гўзал қизга айланиб қолибди; лекин боши ҳорғин пастга эгилибди, бутун вужуди ҳордиқ талаб бўлиб турганмиш, шундай қилиб, у ухлаб қолибди.

Бироқ у узоқ ухламабди; ярим тунга бориб уйғонибди: қараса, ўлдирилган от қаршисида тирик, нур сочиб турганмиш, кўзларидан ўт чақнаётганмиш; бўйнидаги ярасидан ҳам

нур таралаётганмиш. Отнинг ёнида эса викингнинг хотини айтгандай, «Балдурдан ҳам гўзалроқ» ўлдирилган христиан турганмиш, у ҳам нурга бурканган эмиш.

Унинг маъсум кўзлари киши қалбига бемалол кириб бора оладиган адолатли суд кўзларидай синовчан — жиддий назар ташлаб турганмиш. Хельга титраб кетипти, қиёмат кунидагидай хотираси бирдан жонланибди. Унга қилинган ҳар бир хайрли иш, у эшитган ҳар бир ширин сўз хотирасида бир зум жонланиб, шу кунгача синовда бўлганини, тирик руҳ ва ўлик ботқоқнинг боласини фақат меҳр-муҳаббат қўллаб-қувватлаганини пайқабди. Бу ўрнида у нуқул ички кайфияти овозига қулоқ солганини, ўзи учун ҳеч нарса қилмаганини, унга берилган ҳамма нарсани у ўзи эмас, балки аллақандай олий ироданинг раҳнамолигида рўёбга чиқарганини билибди. Узининг ожизлигини яхши англаб, номус ўтида қоврилиб, қалбнинг тўридан ўрин олган, меҳр-муҳаббатига сазовор бўлган одам олдида ёғилиб, таъзим бажо келтирипти. Шу лаҳзада у ўзида чақмоқдай ёрқин, илоҳий учқун, авлиё руҳининг учқуни пайдо бўлганини сезибди.

— Ботқоқлик қизи! — дебди христиан, — ботқоқдан, тупроқдан яралгансан, тупроқдан бош кўтаряпсан. Сенга ҳаёт ато қилган қуёш нури ўз манбаи билан айланиб қўшилишга интилмоқда, лекин унинг манбаи қуёш эмас, худонинг ўзи! Жаҳонда ҳеч бир жон ўлмайди, лекин ердаги ҳаёт аста давом этаверади, абадийликнинг ягона лаҳзаси бор, холос. Мен ҳузурингга марҳумлар масканидан келдим; қачонлардир сен ҳам катта водий орқали Шафқат ва Камолот маскани бўлган мунаввар тоғ қишлоқларига сафар қиласан. Энди сени бошлаб борай, фақат чўқинтириш учун Хедебяга эмас. Аввало чуқур ботқоқ устидаги нардани йиртишинг, ҳаётининг тирик илдизини ва бешигини озод қилишинг, шу билан ўз бурчингни адо этишинг керак. Шундан кейингина имон келтиришинг мумкин.

Сўнг қизни отга мингаштириб, унинг қўлига викингнинг уйида кўрган ва унга жуда ўхшаган бухўр тутатадиган олтин идиш берибди; идишдан хушбўй исиріқ ҳиди таралибди. Христианнинг бошидаги яра тиллақош сингари нур сочибди. У қабр устидаги бутни олиб, боши узра баланд кўтарибди, улар шовиллаган ўрмонзорлар, қаҳрамонлар дафи этилган мақбаралар, қабр тошлари ўрнига уларнинг отлик турган хайкаллари қўйилган жойлар устидан учиб ўтишибди. Қудратли соялар кўтарилиб ҳаракатга келибди ва мақбаралар устида тўхтабди; оёй шуъласи қаҳрамонлар пешанасини безаб турган олтин чамбаракларда ўйнабди; камзуллари шамолда ҳилпирабди. Хазинаи қўриқлаб ётган аждар бошини кўтариб, само саёҳатчиларига назар ташлабди. Уларга тепаликлар, омочда тортилган эгатлардаги паст бўйли ўсимликлар,

мовий, қизил ва яшил рангда товланиб кўришибди, гўё қоғоз куйиб бўлгандан кейин қўр устида юзларча учқунлар югуриб ўтаётганга ўхшармиш.

Улар ўрмонлар, чўллар, кўллар ва ботқоқликлар устидан учиб ўтиб Ёвуз ботқоқликка етиб келишибди-да, унинг устида учиб юришибди. Христиан олтиндай товланаётган хочни баланд кўтарибди. Ҳеч тўхтамасдан муқаддас дуоларни ўқий-верибди; Хельга ҳам онасининг сайрашига тақлид қилган қуш боласидай дуоларни такрорлаб, бухўр ёниб турган олтин идишни силкитаверишибди. Идишдан шунчалик кучли, ўткир, мўъжизакор исиріқ ҳиди таралибдики, қиёқ ва қамишлар гуллаб, ботқоқлик тубидан ҳаёт пуштига эга бўлган барча ўсимлик поялари кўм-кўк бўлиб ўсиб чиқибди, барг ёзибди, худои таолонинг нуридан баҳраманд бўлибди. Ботқоқлик устини нилуфар гулларнинг ҳашаматли, кўркам гилами қоплабди, ана шу гул гилами устида ҳуснда тенгги йўқ ёшгина аёл донг қотиб ухлаб ётганмиш. Хельга ботқоқлик сувида ўз аксини кўргандай бўлибди, лекин бу Хельга эмас, балки унинг онаси, ботқоқлик шоҳининг хотини, Миср маликаси экан.

Христиан уйқудаги гўзалга отга мининг деб амр қилибди, аёл муаллақ турган кафаниннг оғирлиги ошгандай аста отга ўтирибди, христиан унинг бошидан хочни айлантрибди. Шунда руҳ яна ўзига келибди. Учовлари қаттиқ ерга қўнишибди.

Викингнинг ҳовлисидаги хўроз қичқириб юборибди, хаёл шамол ҳайдаган тумандай тарқалибди. Она-бола бир-бири билан юзма-юз қолишибди.

— Чуқур сув остида ўзимни кўрмаётганмиканман?— депти онаси.

— Бу сув ойнасида кўринаётган аксим эмасмикан-а?— депти қизи.

Улар бир-бирларига яқинлашиб, маҳкам қучоқлашибди. Онасининг юраги қаттиқ ура бошлабди. У бунинг сабабини тушунибди.

— Болагинам, қалбимнинг гули, сув тубидан ўсиб чиққан нилуфарим!

У қизини яна қучоқлаб ҳўнг-ҳўнг йиғлабди; бу кўз ёшлари Хельгани ҳаёт ва муҳаббатга қайтарган янги чўқинтириш бўлибди.

— Мен ботқоққа оққуш кийимида учиб келдим, шу ерда уни ечдим!— ҳикоясини бошлабди онаси.— Туби йўқ ерга оёқ босиб, ботқоқликка ботиб кетдим. Бир зумда бошим ҳам кўринмай қолди. Кўп ўтмай тоза сув оқиб келаётганини, аллақандай номаълум бир куч мени тобора пастга тортиб кетаётганини пайқаб қолдим; қовоғим оғирлашиб, ухлаб қолибман... Тушимда яна Миср эҳромни ичида турганмишман.

Қаршимда ботқоқ устида мени даҳшатга солган зирк дарахтининг тўнғаги тебраниб турганмиш. Унинг пўстлоқларидаги ёриқларга кўзим тушди, ўша ёриқлар нурланиб, миҳхатларга айланди — кўз олдимда мумиёланган мурда пайдо бўлди. Унинг устки қобиғи тўкилиб, ичидаги минг йилдан бери ўлик ҳолда ётган, қумғондай қоп-қора, этлари семиз ўрмон қуртидай осилган, ботқоқ лойидан ҳам қора қадимий подшолардан бири чиқди. Қаршимда ботқоқлик шоҳими ё мумиёланган мурда турганини ажрата олмай қолдим. У қўллари билан мени маҳкам қучоқлаб олди, шу пайт жоним чиқиб кетаётгандай бўлди. Кўксимни иссиқ бир нарса илтиаётгандек, ўзимга келдим: кўкрагимда қанотларини қоқиб, сайраб турган қушчани кўрдим. Кейин у кўксимдан юқорига, оғир ва тим қора шипга қараб учди, лекин уни менга узун ям-яшил боғич боғлаб турарди. Мен унинг: «Эркинликка, отамнинг ёнига!» деб сайраганини фаҳмладим. Шу пайт отам, серқуёш юртим, кечирган умрим, меҳру муҳаббатимни хотирладим. Боғични ечиб, қушчани отасининг ёнига қўйиб юбордим! Уша лаҳзадан буён ҳеч қанақа туш кўрмадим, манови оҳанг ва хушбўй ҳидлар мени ботқоқ тубидан чиқаргунга қадар уйғотиб бўлмайдиган уйқуда бўлдим!

Қушчани она кўксига боғлаб турган ям-яшил боғич ҳозир қаерда ҳилпираб турибди экан? Уни фақат лайлаккина кўрган экан, ям-яшил ўсимлик пояси боғичи унинг тугуни чиройли гулжажжи қизчанинг бешиги бўлган экан. Эндиликда ўша қизча гўзал қизга айланган экан, шу топда у яна онасининг кўксига бошини қўйиб турган экан.

Улар бир-бирларини қучоқлашиб, ботқоқлик четида туришганда устларида лайлак айлана бошлабди. У дарҳол орқага — уясига қайтиб бориб, анчадан бери сақлаб юрган оққуш кийимларини олиб келибди ва она-бола олдига ташлабди. Улар кийимларни дарров кийишиб, оққуш бўлиб, осмони фалакка кўтарилишибди.

— Энди гаплашиб олайлик! — депти лайлак. — Гарчи қушларнинг тумшуқлари ҳар хил бўлса-да, бир-биримизни тушунамиз! Шу бугун кечаси келганларинг жуда соз бўлди: эртага биз бу ерда бўлмас эдик. Эрталаб мен ҳам, хотиним ҳам, болаларим ҳаммамиз жанубга учиб кетамиз! Сизнинг Нил соҳилларингизнинг эски қадрдони бўлиб қолганман! Мана, хотиним ҳам ёнимда, унинг қалби тилидан ҳам яхшироқ! У ҳаминиша малика кулфатдан халос бўлади деб айтарди. Ўзим билан болаларим бу ёққа оққуш кийимларини олиб келдик! Қисқаси, жуда хурсандман! Шу ерда бўлганимдан ўта бахтиёрман! Тонг саҳарда ҳаммамиз жанубга учамиз! Биз олдинроқда учамиз, фақат орқада қолиб кетманглар, йўлдан адашиб қоласизлар! Сизларга кўз-қулоқ бўлиб боламиз.

— Мен бўлса юртимга нилуфар гулини олиб боряпман! — депти Миср маликаси. — У ёнгинамда оққуш кийимида учиб боради! Юрагимнинг гули ўзим билан, орзумга етдим! Энди уйга!

Бироқ Хельга викингнинг саховатли хотини, тутинган онаси билан дийдор кўришмагунча Данияни тарк эта олмаслигини айтибди. Хельга унинг ҳамма яхшиликларини, меҳру муҳаббатга тўла ҳар бир сўзини, асранди қизи туфайли тўккан ҳар бир дона кўз ёшларини хотирлабди, шу лаҳзада бу онасидан кўра у онасини кўпроқ севаётганини ҳис этипти.

— Биз ҳам викингнинг қасрига учиб боришимиз керак! — депти лайлак. — У ерда мени хотиним, болаларим кутишмоқда! Сизларни кўриб кўзлари қишидан чиққудай қувонишадиди, тумшукларини ҳам роса тақиллатишадиди! Хотиним кўп гапирмаса керак! У жуда камсухан, фикрини оқилона, қисқа баён қилади, фикрлаши ундан ҳам зиёда! Ҳозир келганимизни маълум қилиб, тумшугини роса тақиллатаман!

Шундай деб, у тумшугини роса тақиллатибди. Ҳадемай улар викинг қасрига етиб боришибди.

Қасрдагиларнинг ҳаммаси қаттиқ уйқуда экан. Викингнинг хотинини ҳам уйқу элита бошлабди. Лекин қўрқинч ва ташвиш анчагача унга уйқу бермабди. Асир христиан билан Хельганинг йўқолганига ҳам уч кун бўлган экан, эҳтимол, асирнинг қочиб кетишига қиз ёрдам берган бўлса керак, деб ўйлабди. Чунки отхонада фақат унинг оти йўқ экан. Бироқ бу қандай содир бўлди экан? Викингнинг хотини беихтиёр Исо пайгамбар ва унга эътиқод қўйган кишиларнинг ажойиб кароматлар кўрсата олишга қодир эканлигини эслабди. Унга хаёлидан нари кетмаган бу ўйлар тушида ҳам жонланибди. Тушида кўрпа устида Хельгани ўйлаб, аввалгидан чуқур хаёлга берилиб ўтирганмиш. Ҳамма ёқни зулмат қоплаб, бўрон яқинлашаётганмиш. Ҳар икки томондан — Шимоллий денгиз ва Каттегат томондан қаҳрли тўлқиннинг даҳшатли овози эшитилаётганмиш. Денгизнинг тубида бутун ерни эгаллаб кулча бўлиб ётган жуда катта баҳайбат илон жон талвасасидамиш. Эскиларнинг гапига кўра, қиёмат бошланиб, барча худолар ҳам қазо қиладиган раннар — энг сўнгги даҳшатли тун яқинлашаётганмиш. Мана, бурғунинг жарангдор товуши эшитилибди, камалак устидан ярқироқ совутлар кийган отлич худолар сўнгги жангга жўнашибди! Уларнинг олдида қанотли валхириялар учибди, орқаларидан эса марҳум қаҳрамонларнинг поездлари жўнабди. Осмон шимол шафаги нурига тўлибди, лекин зулмат энгаримиш. Даҳшатли дақиқалар яқинлашаётганмиш.

Кўрқувдан япроқдай қалтираётган викингнинг хотини ёнида бадбашара бақа қиёфасида Хельга ўтирганмиш, у даҳшатдан титраб, унга ёпишаётганмиш. У бақани тиззасига олиб

бадбашара бўлса-да, меҳр билан бағрига босибди. Осмон қилич ва гурзиларнинг овозидан ларзага келибди. Уқлар ҳуштак чалиб, осмондан дўлдай ёғилибди. Осмон қулаб тушадиган, юлдузлар тўкиладиган, ҳаммаси Суртур¹ алангасида ёниб битадиган пайт етиб келибди.

Бироқ викингнинг хотини булардан кейин янги осмон ва ер пайдо бўлишини, илгариги баджаҳл денгиз тўлқинлари ўйпоқлаб оққан сариқ қумли ўзанда бугдойзорлар чайқалишини биларкан. У аллақандай янги худо тахтга ўтиришини, унинг ёнига соя подшолигидан озод бўлган маъсум, ойдай равшан Балдур кўтарилишини ҳам биларкан. Тўсатдан қаршисида ўшани кўриб қолибди. Уни бир қарашдаёқ танибди — у асир христиан экан.

— Исо пайғамбар! — депти у ва унинг номини такрорлаб туриб хунук боласи — бақани ўпибди. Ўша заҳоти бақанинг тўни эғнидан тушибди, қаршисида ҳамма вақтдагидек гўзал, лекин ўта маъсум, кўзларидан меҳрғиё ёғилиб турган Хельга намоеён бўлибди! Хельга оғир синов кунларида асранди қизига кўрсатган меҳр-оқибатлари учун, кўнглида эзгу туйғулар ва фикрлар уйғотгани, Исонинг номини айтгани учун миннатдорлик изҳор қилгандай викинг хотинининг кўлларини ўпибди. Хельга ҳам Исонинг номини такрорлабди, тўсатдан у осмонга оққуш бўлиб кўтарилибди: оқ қаноти ёзилиб, овози ҳамма ёқни тутибди, осмонда бир гала қуш кўтарилгандай бўлибди.

Худди шу пайт викингнинг хотини уйғониб кетипти. Чиндан ҳам ҳовлидан қушларнинг қанот қоқиш товуши эшитилибди. У лайлакларнинг учиб кетиш пайти келганлигини, бу шовқин ўшаларники эканлигини пайқабди. Лайлакларга бир назар ташлаб хайрлашгиси келибди. Урндан кўзғалиб, дераза вазифасини ўтаб турган дарчани очиб юборибди. Қасрнинг қўшимча бинолари томидаги юзларча лайлакларга кўзи тушибди. Баланд дарахтлар устида эса бошқа лайлаклар ҳам гала-гала бўлиб учинаётганмиш; тутинган онасини қўрқитган гўзал Хельга ҳамisha ўтадиган дераза рўпарасидига кудуқ қирғоғида маъно тўла кўзларини унга тикиб иккита оққуш кўниб турганмиш. Ўзида чуқур таассурот қолдирган ҳозирги тушини ўнгида кўраётгандай бўлибди. У оққуш қиёфасидаги Хельгани, христианни хотирлабди, севинчдан юраги қинидан чиқаёзибди.

Оққушлар қанот қоқишибди, унга таъзим қилгандай бўйинларини эгишибди, аёл эса бунга жавобан уларга қўлини узатипти, ёш тўла кўзи билан ўйчан кулимсирабди.

Лайлаклар қанотларини шовқин билан қоқиб, тумшуқларини какирлатиб жанубга учиш учун осмонга кўтарилишибди.

¹ Суртур — Скандинавия афсоналарида зулмат подшоши.

— Анови оққушларни кутиб ўтирмаймиз!— депти лайлакнинг хотини. — Биз билан бирга учишадиган экан, имиллашмасин! Лойхўрақлар тўплангунча бу ерда кутиб ўтиролмаймиз! Қизилтўшлар ёки бошқа қушларнинг учишига қараганда бизнинг оила бўлиб учишимиз ярашадиган иш: уларнинг эрлари ўз ҳолига, хотинлари ўз ҳолига учишади! Бу катта беадабгарчилик! Оққушлар-чи, уларнинг учиши ҳам учиш бўлдими?

— Ҳамма ўз билганича учади!— депти лайлак хотинига.— Оққушлар кийшиқ чизиқ бўйлаб, турналар уч бурчак бўлиб, лойхўрақлар илон изи бўлиб учишади!

— Илтимос, ҳозир илонларни эсга солма!— депти хотини.— Болаларимизнинг иштаҳаси очилиб кетади, бу ерда уларни нима билан боқамиз?

* * *

— Эшитиб юрганам баланд тоғлар ана-ку!— депти оққуш қиёфасида учиб кетаётган Хельга.

— Йўқ, булар тоғ эмас, остимизда қора булутлар сузиб юрибди!— деб эътироз билдирибди онаси.

— Анови юксакликдаги оқ булутлар-чи?— сўрабди қизи.

— Улар ҳаммиша қор билан қопланиб ётадиган тоғлар!— жавоб қайтарибди онаси. Улар Альп тоғларидан ошиб ўтиб, Уртаер денгизи томон учишда давом этишибди.

* * *

— Африка! Миср!— севинганидан қичқириб юборибди Нил соҳилининг қизи юқоридан ўз юртининг сарғиш эгрибугри соҳил чизигини кўриб.

Лайлақлар ҳам соҳилни кўришиб, учишни тезлатишибди.

— Мана, Нил балчиғи ҳамда сирғанчиқ бақаларининг ҳам ҳиди келиб қолди!— депти лайлакнинг хотини болаларига.— Вой-бўй, қорним таталаб кетяпти! Уларнинг қанчалик мазали бўлишини ўзларинг еб биласизлар; иблис, марабу ҳамда турналарни кўрасизлар. Улар ҳам бизнинг тоифамиздан, бироқ бизчалик чиройли эмас. Лекин жудаям керилишади! Айниқса, иблисларнинг тумшуги осмонда, уларни мисрликлар талтайтириб қўйишган; улар иблисларнинг ичига хушбўй ўт-ўланларни тиқиб мумиё қилишади. Менинг ичимга тирик бақалар тиқишса жон худо дердим! Бунинг мазалигини ўзингиз ҳам биласиз! Улиб музейга тушгандан кўра, тирик ва тўқ юрган афзал! Менинг фикрим шунақа, бу жуда тўғри фикр!

— Мана, лайлақлар ҳам келибди!— депти Нил соҳилидаги қаср эгалари. Усти очиқ хонада юмшоқ ўринда, қоплон

терисига бўрканиб подшо ётганмиш. У ҳали ҳам на тирикка, на ўликка ўхшамасмиш, шимолнинг теран ботқогида ўсган шифобахш нилуфар гулни орзиқиб кутаётганмиш. Қариндош-уруғлари ва хизматкорлари уни қуршаб олишганмиш.

Тўсатдан бемор ётган хонага лайлақлар билан бирга учиб келган иккита чиройли оққуш учиб кирибди. Улар эгниларидаги оққуш кийимларини ечиб ташлашибди, ерда турганлар бир-бирларига ниҳоятда ўхшаш икки гўзални кўришибди. Улар аста-секин рангида қони қолмаган, эти суягига ёпишиб кетган чолга яқинлашибди, узун сочларини орқага ташлашибди. Хельга бобосига энгашибди, ўша заҳотиёқ чолнинг юзига қизил югурибди, кўзлари чарақлаб кетипти, қотиб қолган танасида ҳаёт жўш ура бошлабди. Чол ўрнидан яшарган, соғлом, тетик бўлиб турибди! Қизи ва набираси узоқ давом этган уйқудан сўнг эрталабки салом-алиқ қилгандай, унинг қўлини ушлашибди.

Саройда бошланган шодиёнани айтмайсизми? Лайлақларнинг уяларида ҳам ҳурсандчилик бўлибди, чунки еганлари олдида, емаганлари кетида бўлиб, бақалар ҳам ниҳоятда сероб экан-да. Олимлар шоша-пиша ҳар иккала малика ҳамда ўзи билан бутун мамлакатга, подшо хонадонига бахту саодат келтирган шифобахш гул тарихини ёзишибди. Лайлақлар эса бу ҳақда ўз болаларига ҳикоя қилиб беришибди, аммо буни ўз билганларича, қоринлари бақага лиқ тўлиши биланоқ айтиб беришибди, акс ҳолда уларнинг бошқа машгулотлари чиқиб қолар экан-да.

— Сен ҳам бир нарсалик бўлиб қоласан!— деб шивирлабди урғочи лайлақ эрига.

— Менга нима керак?— депти лайлақ.— Арзирли нима ҳам қилгандим? Ҳеч нима!

— Бошқалардан кўра ортиқ иш қилдинг! Сенсиз болаларимиз ҳам, маликалар ҳам Миср юзини умрбод кўришмасди. Чолни ҳам дарддан халос этишолмасди. Бу хизматинг, албатта, тақдирланади! Эҳтимол, сенга докторлик унвонинг беришса керак, бундан кейин туғиладиган болаларимиз ҳам уларнинг болалари ҳам худди ана шундай унвон эгаси бўлишади! Менимча, сен ҳозир ҳам Миср докторисан!

Олимлар ва донишмандлар бўлса бутун воқеалар бўйлаб қизил ип бўлиб ўтган асосий фикрни ривожлантиришда давом этишипти, уни турлича талқин қила бошлашибди. «Ҳаётнинг асоси — муҳаббат» — бу уларнинг асосий фикри бўлиб, буни: «Миср маликаси қуёш нуридай ботқоқлик мамлакатига кирди ҳамда уларнинг учрашувидан гул бунёдга келди», деб талқин қилишибди.

— Уларнинг нутқларини гапириб бера олмайман!— депти олимларнинг гапларига қулоқ солиб турган ҳамда шу гаплар мазмунини уясида сўзлаб бериши лозим бўлган лайлақ.—

Улар шунақаям узоқ ҳамда шундай оқилона гаплар айтишдики, уларга ўша заҳоти унвонлар берилди, мукофотлар топширилди; ҳатто шоҳ ошпази ҳам орден олди — эҳтимол, у пиширган суюқ оши учун тақдирлангандир!

— Сенга нима беришди?— деб сўрабди урғочи лайлак.— Энг муҳим нарсани улар унутмасликлари керак, эди, бу ерда энг асосий шахс — сенсан! Олимлар валдирашдан нарига ўта олганлари йўқ! Аммо сенинг навбатинг ҳам келса керак!

Ярим кечадан кейин саройдагилар ширин уйқуга кетишганда, у ердаги уйлардан бирида фақат битта тирик жон ухламабди. Гарчи у уя ёнида бир оёқлаб турган, лекин қўриқчиликда мудраётган бўлса-да, у лайлак эмас, Хельга экан. У айвонга чиқиб, шимолда юрган пайтларида анча катта ва ёрқинроқ бўлиб туюлган юлдузлар билан безанган тиниқ, мусаффо осмонга назар ташлабди. Лекин булар ўша юлдузларнинг ўзгинаси экан! Хельга викинг хотинининг маъсум кўзларини ва ана шу кўзлардан бақа — қизи устига тўкилган кўз ёшларини эслабди. Энди бўлса у Нил соҳилидаги юлдузли осмонни завқ билан томоша қилаётир, муаттар баҳор ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олаётир. Бу будпарастнинг ҳайвон ҳолида жирканч, киши қўл текказиш у ёқда турсин, қарашга ҳам ҳазар қиладиган, одам қиёфасида эса ҳайвон табиат бўлган бу аяччи мавжудотга қандай меҳрибончиликлар кўрсатганини, уни зўр муҳаббат билан севганини ўйлабди! Хельга чарақлаб турган юлдузларга боқаркан, ўлдирилган христианнинг пешанасидан улар ўрмон ва ботқоқлар устидан учиб ўтаётганда таралган нурни хотирлабди. У христианнинг орқасига мингашиб кетаётганда эшитган товуш ва сўзлар қулоқлари остида қайта жаранглагандай бўлибди. Ушанда у қизга муҳаббатнинг туганмас манбаи, бутун инсон зотини ўз оғушига олган улуғ муҳаббат ҳақида гапирган эди!

Ҳа, унга кўп нарсалар насиб қилибди, мурод-мақсадига эришибди! Хельга кечаю кундуз ўзига насиб этган бахт ҳақида ўйлабди, ажойиб йўллар билан уни энг олий шодонлик ва фароғат сари олиб бораётган ўз ҳаёти ҳақида мулоҳаза юргизибди, шу икки нарса ҳеч хаёлидан кетмабди. Бир ҳадя келтирган кишига, бир совғага қараган боладек бу мавзуларга тез-тез қайтаверибди. У бутун вужуди билан чинакам бахти, келгусида уни қарши оладиган ва кутаётган истиқболи ҳақидаги ўйларга берилиб кетипти, аммо бу бахтни унга ким берганини бутунлай унутиб юборибди. Унинг қонига ёшлик гайрат-жасорати жўш урибди, қувончдан кўзлари ўтдай чақнаб кетипти. Саройда кўтарилган катта шовқин-сурон қизнинг хаёлини бўлибди. У ўша шовқин келган томонга қараса, иккита баҳайбат, кучли туяқуш оёқларини қўлига олиб сарой ҳовлисида чопиб юрибди. Хельга бундай

вазмни, баҳайбат, бесўнақай қушларни умрида биринчи кўриши экан, шу вайдан уларнинг қанотлари тўмтоқ бўлиб кўринибди. Қушлар гўё биров хафа қилгандай, зўр ҳаяжон ва ҳадик билан югуриб юришган экан. Хельга бунинг сабабини сўраб, биринчи мартаба туяқушлар ҳақидаги Миср афсонасини эшитибди.

Қадим замонларда туяқушлар ўз чиройи билан доврғ таратишган экан: уларнинг қанотлари узун ва бақувват бўлган экан. Қушларнинг бирида кечки пайт бошқа улкан ўрмон қушлари туяқушга: «Оғайни, эртага, худо хоҳласа, дарёга сув ичгани борамиз!»— дейишибди. Туяқуш бўлса: «хоҳласа учиб боравераман!»— деб жавоб қайтарибди. Саҳар пайтида қушлар учиб кетипти. Улар тобора юқорига кўтарилаверишибди, парвардигорнинг кўзи — қуёшга яқинлашиб қолишибди. Туяқуш бўлса ҳамманинг олдида ёлғиз ўзи керилганича ёруғлик манбаига томон ўз қудратига ортиқ бино қўйиб, учиб бораверибди; у «худо хоҳласа» демай, нуқул «хоҳласам» дер экан. Бундан ғазабланган қасос фариштаси лаққа чўғ қуёш юзидан юпқа пардани пастга тортипти — ўша заҳотнёқ туяқушнинг қаноти олов теккандай куйиб тушипти, у беҳол, адои тамом бўлиб, ерга қулабди. Ўшандан бери у ҳамда унинг авлод-аждоди ортиқ осмонга кўтарила олмабди! Улар ҳозир ҳам бирор нарсдан қўрқишса, жон талвасасида югуришаварар экан, югуришганда ҳам тор дойрадан чиқишмас экан, бу нарса инсонлар учун сабоқ бўлиши керак.

Хельга бошини ғамгин қуйи солибди, ё даҳшатдан, ё ойдин кечада оппоқ деворга тушиб турган аксини кўриб бемаъни хурсандчиликдан ҳарсиллаб югураётган туяқушларга қарабди, унда жиддий бир кайфият пайдо бўлибди. Ҳа, унга бахт тўла умр насиб бўлди, лекин олдинда уни нималар кутяпти? «Худо хоҳласа» энг олий бахт!

* * *

Эрта баҳорда, лайлаклар шимолга учиши олдидан Хельга тилла узук олиб, унга ўз номини ёзибди, ўзига таниш лайлакни ҳузурига чақирибди. У келганида узукни лайлакнинг бўйнига тақиб қўйибди, уни асранди қизнинг соғ-саломатлиги, бахтиёр онасини ҳамиша эслаб юрганининг нишонаси сифатида викингнинг хотинига етказишни илтимос қилибди.

«Буни кўтариб бориш анча қийин!— ўйлабди лайлак.— Аммо олтин ҳамда киши шаънини ерга урмаслик керак! Олиб борсам, «Лайлак бахт келтиради!»— деб айтишади шимолдагилар.

— Сен олтин олиб боряпсан, мен эса тухум!— депти хотини.— Лекин сен уни фақат бир марта олиб борасан мен эса ҳар йили тухум қўяман! Тақдирланиш нималигини икковимиз ҳам билмаймиз! Шуниси алам қилади!

— Онгимизнинг ўзи ҳам етарли, хотинжон! — депти лайлак.

— Бироқ буни бўйнингга осиб ололмайсан-ку! — жавоб қилибди мода лайлак. — Сенга озуқа ҳам, ҳамроҳ шамол ҳам ёрдам беролмайди!

Шундай қилиб, улар учиб кетишипти.

Тамаринд чакалакзориди сайраб юрган жажжигина булбул ҳам шимол томонга учишга ҳозирланибди, илгариги Хельга Ёвуз ботқоқлик яқинида унинг сайрашларини кўп эшитган экан. У булбулга ҳам топшириқ берибди. Хельга оққуш кийимида учгандан бери қуш тилида гапиришни ўрганиб олган экан, тез-тез лайлаклар ва қалдирғочлар билан суҳбат қурибди, улар ҳам буни яхши тушунибди. Булбул ҳам унинг гапларини яхши ўқибди: қиз ундан дарахт шохлари ва тошларидан қад кўтарган қабр жойлашган Ютландия ярим оролидаги қора қайин ўрмонида истиқомаг қилишни тайинлабди ва ундан сайроқи қушларни қабрга қараб туришга, қабр устида учиб, тинимсиз сайрашга ундашни илтимос қилибди.

Булбул ўқдай учиб кетибди, вақт ҳам шамолдай тез ўта бошлабди.

* * *

Куз фаслида эҳром чўққисида ўтирган лочин катта карвоннинг яқинлашиб келаётганини кўрибди: устига хазина юкланган туялар, ясанган-тусанган қуроли чавандозлар араб тулпорларини гижинглатиб келишаётганмиш; қуюқ ёллари ингичка оёқларигача ўсиб тушган кумуш ранг отлар кишнаб ўйноқлармиш. Аслзода меҳмонлар, улар орасида ёш ва гўзал араб шаҳзодаси уялари ҳозир бўш турган лайлакларнинг хўжаси, қудратли подшонинг саройига келишипти. Бу пайт лайлаклар ҳали шимолда бўлиб, қайтиш вақтлари ҳам яқинлашиб қолган экан.

Лайлаклар саройида хурсандчилик авжига чиққан, тўй бошланган куни қайтиб келишибди. Шойи кийимларга бурканган, қимматбахо безаклар таққан Хельга келин, ёш араб шаҳзодаси куёв эмиш. Улар тўй дастурхони тўрида, бобоси ва онасининг ўртасида ўтирганмиш.

Бироқ Хельга куёвнинг қорачадан келган, қатъиятли юзига ҳам, юзига ҳусн бўлиб турган майин қўнғир соқолига ҳам, келинга меҳр билан боқиб турган ўтли қора кўзларига ҳам қиё боқмабди. У нигоҳини юлдузлардан безак таққан осмонга тикибди.

Осмонда тўсатдан қанотларнинг шовқини эшитилиб қолибди — лайлаклар қайтиб келипти. Хельганинг эски қадрдонлари йўлда жуда чарчаганига; жудаям ҳордиқ чиқаргилари келиб турганига қарамай, айвоннинг панжарасига

қўнишибди, улар иккиси ҳам саройда дабдабали тўй бўлаётганидан хабардор экан-да. Мамлакат чегарасига яқинлашишлари биланоқ бу хушxabар уларга етиб борган экан. Хельга уларнинг тасвирини сарой деворига чизишга амир қилган экан, бўлмасам-чи, лайлаклар унинг умр тарихи билан чамбарчас боғланган-ку.

— Жудаям чиройли!— депти лайлак.

— Ниҳоятда чиройли!— депти хотини ҳам,— бундан ортиғини умид қилмаса ҳам бўлади!

Хельга лайлакларни кўргач, ўрнидан туриб, уларнинг елкасини силаш учун айвонга чиқибди. Кекса лайлак бош эгиб таъзим қилибди, болалари эса уяда ўтириб жуда ҳам қувониб кетишипти.

Хельга яна осмонга нигоҳ ташлабди, тобора ёрқинроқ нур сочаётган юлдузларни томоша қилибди. Бирдан у ўзи билан юлдузлар оралиғида жудаям тиниқ, ҳаводан ҳам мусаффо кимса учиб юрганини кўрибди. Мана, у Хельгага яқинлашибди, қараса, ўлдирилган христианмиш. У ҳам самовий уйдан мана шундай тантанали кунда учиб келипти!

— Самовий нур ҳамда гўзаллик оддий кишилар тасаввур қилган ҳамма нарсадан юқори туради!— депти у.

Хельга ундан ялиниб, ўзини ҳеч бўлмаса бир лаҳзага ўша ёққа олиб кетишини илтимос қилипти. Шу пайтгача ҳеч кимга бунчалик эланмаган экан. У самовий ҳашаматга ҳеч бўлмаса бир марта кўз қирини ташлаш учун изн сўрабди.

У қизни ёнига олиб, нур, ёруғлик ва гўзаллик маскани сари учибди. Ажойиб, тотли садо ва фикрлар фақат Хельганинг теварагида эмас, балки унинг икки дунёсида, қалбининг энг чуқур ерларида ҳам эшитилиб, жилва қилипти. У татиб кўрган ширин ҳислар ҳеч таърифга сиғмасмиш.

— Қайтиш вақтинг етди! Сени қидиришяпти!— деди у.

— Яна бир лаҳза!— деб ялинибди қиз,— яна бир лаҳза!

— Қайтиш вақтинг етди! Ҳамма меҳмонлар тарқаб кетишди!

— Яна бир лаҳза! Охиргиси...

Мана, Хельга яна ўзини айвонда кўрибди, бироқ... боғ ва сарой хоналаридаги ҳамма чироқлар ўчибди, лайлаклар кўринмасмиш, меҳмонлар, куёв ҳам йўқ эмиш; мана шу уч дақиқа ичида уларнинг ҳаммасини шамол учириб кетгандаймиш.

Хельга даҳшатга тушибди, катта кимсасиз залдан бошқасига ўтипти. У ерда чет эл жангчилари ухлаб ётишганмиш! У ўзининг ётоқхонасига олиб кирадиган ён томондаги эшикни очибди, боққа чиқиб қолибди. Ҳамма нарса бошқача бўлиб кетганмиш. Уфқ қизариб, тонг ота бошлабди.

Қизиқ, самода ўтказилган уч дақиқа ердаги бир тунга барабар келипти-я! Шу пайт Хельганинг кўзи лайлакларга тушибди, уларни ёнига чақирибди, лайлак эса бошини ба-

ланд кўтариб, унинг гапларига қулоқ солибди ва яқинлашибди.

— Сен бизнинг тилда гапиряпсанми?— деб сўрабди лайлак.— Сенга нима крак? Ҳой нотаниш қиз, ўзинг қаерликсан?

— Ахир, мен Хельгаман! Наҳотки мени танимаётган бўлсанг? Бундан уч дақиқа бурун сен билан анови айвонда гап-лашдим-ку!

— Йўқ, алдаяпсан!— депти лайлак.— Буларнинг ҳаммасини тушингда кўрган бўлсанг керак!

— Йўқ, йўқ!— депти қиз ва унга викингнинг қасри, ёввойи ботқоқлик ва бу ёққа учиб келишларини эслабди.

Лайлак кўзларини пирпиратиб туриб шундай депти:

— Э-ҳе, бу қадимий эртак-ку! Мен бу эртакни момонинг момосининг момосидан эшитганман. Тўғри, шу ерда, Мисрда Даниядан келган бир малика бўлган экан. Бироқ у жуда кўп йиллар муқаддам тўйи кунини йўқолиб қолганмиш! Бу ҳақдаги маълумотларни боғда турган ёдгорлик хатидан ҳам ўқиб олишинг мумкин. Уша ёдгорликка оққуш ва лайлаклар сурати ўйиб нақшланган, ёдгорликнинг энг тепасида эса оқ мрамрдан ясалган ўз ҳайкалингни кўрасан!

Ҳақиқатан ҳам худди шундай экан! Хельга ёдгорликни кўрибди, ҳамма нарсани тушунибди ва тиз чўкибди

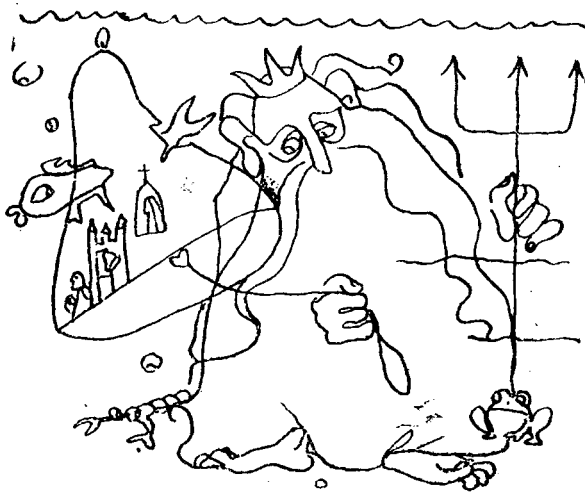
Қуёш чиқибди. Илгарилари қуёш нури тегиши билан Хельга бақа кийимини ташлаб, ёш гўзал қизга айланган бўлса, ҳозир нур билан тозаланган чирик тана қобигидан осмонга, ҳаводан ҳам тиниқ гўзал руҳ кўтарилибди. Шундай қилиб, қуёш нури ўз яратувчисига қайтибди!

Танаси эса кул бўлиб соврилиб кетипти, Хельга тиз чўкиб турган жойда сўлиб қолган нилуфар ётганмиш.

— Эртакнинг янгича тугалланиши!— депти лайлак,— кугилмаганда тамом бўлди-я! Ҳечқиси йўқ, у менга ёқади!

— Бу хусусда болалар нима дейди?— депти хотини.

— Ҳа, айтгандай, буниси жуда муҳим!— депти лайлак.

КҰНҒИРОҚЛИ ГИРДОБ

Оденсе дарёсининг қўнғироқ тушиб кетган чуқур еридан «даранг-даранг» деган говуш эшитилади. «Бу қанақа дарё?» дерсиз. Бу дарёни Оденсе шаҳридаги катта-кичик ҳамма биледи; у боғлар чеккасидан, тахта кўприклар остидан, тўғон дарвозаларидан оқиб ўтиб сув тегирмонга бориб қуйилади. Дарё бетига сап-сарик нилуфарлар қамишларнинг тўқ жигар ранг попуклари ва баланд бахмалсимон қиёқлар қалқиб юради.

Монастирь ботқоғи ҳамда оҳакчи ўтлоғи яқинида ўсган жудаям қари, сербутоқ, ичи говак, эгри-бугри толлар сув бетига эгилиб ётипти. Дарёнинг бошқа соҳили боғларга бурканган. Боғлар ҳам ҳар хил. Баъзиларида анвойи гуллар ўсади, ҳар ер-ҳар ерига кишининг ҳавасини келтирадиган ўриндиқлар қўйилган, баъзиларида эса карамдан бошқа ҳеч нарса кўринмайди, бошқаларида бу ҳам йўқ. Чунки дарё лабигача қалин, сершоҳ маржон дарахтлари қоплаб ётибди. Уша жойларда эшкак ботириб, дарё тубига етказа олмайсиз. Дарёнинг энг теран жойи — Қизлар ибодатхонасининг рўпараси; у ер қўнғироқ гирдоби деб аталаркан. Шў ерда, сув тубида алвасти яшаркан. Кун бўйи қуёш нурлари сувга тушиб турганда у ухлар, кечаси ой ва юлдузлар нурида эса сув бетига чиқар экан. У жудаям қари экан. Унинг якка-ёлғиз яшаши ва қадимий черков қўнғироғидан бошқа суҳбат-

доши йўқлиги ҳақида момом ўз момосидан эшитган экан. Бир вақтлар бу қўнғироқ Санкт-Альбани церковининг қўнғироқхонасида осилиб турган экан; ҳозир эса қўнғироқхонадан ҳам, церковдан ҳам ном-нишон қолмаган. «Даранг-даранг-даранг» деб жарангларкан, қўнғироқ осиглик турган жойида. Қунларнинг бирида кечки пайт қўнғироқ қаттиқ тебранибди-ю, узилиб тушиб кетибди... Шундай қилиб ботаётган қуёш нурида ажойиб мис қўнғироқ тўқ қизил рангда ярқираб кетипти.

Қўнғироқ «Даранг-даранг. Уйқуга кетдим!»— деб жаранглапти-да, тўппа-тўғри Оденсе дарёсининг энг чуқур жойига шалоплаб тушибди. Ушандан бери қўнғироқ тушган жойни «қўнғироқ гирдоби» деб аташаркан. Бироқ қўнғироқ ухлолмабди, ором ҳам ололмабди: у сув алвастисининг уйида ҳам жаранглабди, унинг товушини баъзида қирғоқдагилар ҳам эшитиб қолишаркан. Одамларнинг айтишига қараганда, унинг ҳар бир жаранглаши бирон одамнинг ўлишидан дарак берармиш, бироқ бу гап ғирт ёлғон. Қўнғироқ сув алвастиси билан суҳбатлашаётганда жаранглар экан, энди алвасти олдингидай ёлғиз эмас экан.

Хўш, қўнғироқ нималар деб жаранглайди? Қўнғироқ жуда кекса; айтишларига кўра, у қўнғироқхонада момомнинг момоси туғилмасдан олдин ҳам осилиб турган экан, бироқ у илонбалиқ терисидан иштон кийган, танга билан қопланган камзулига тугма ўрнига сариқ нилуфар гуллари қадалган, сочларидан қамиш ўсиб чиққан, соқоллари кўкимтир балчиққа ботган анови сув алвастисига қараганда, гўдакнинг ўзи экан.

Алвасти ниҳоятда бадбуруш экан!

Аммо қўнғироқ нималар ҳақида жаранглаётганини айтиб бериш учун бир неча йиллар керак бўлади. Қўнғироқ у-бу нарса тўғрисида ҳикоя қиладиган бўлса, баъзан чўзиб, баъзан қисқа, кўнглига ёққанича қилиб жарангларкан. У қадимий, қайғули, қаҳрли замонлар ҳақида жарангларкан.

«Санкт-Альбани церковининг қўнғироқхонасига ёш, келишган, аммо жуда ҳам ғамгин ва ўйчан қоҳин йигит чиқибди. У туйнукдан ўша пайтлар ўзани жуда кенг бўлган Оденсе дарёсига, илгарилари ўрнида кўл бўлган ботқоқлик ва кўм-кўк монастырь тепалигига қарабди. У ерда қизлар монастыри қад кўтарганди; монастырь ҳужраларидан бирида қоҳин қиз яшарди, доим унинг чироғи ёниб тураркан... Йигит уни танирди! Қизни ўйлаганида юраги баттар гупиллаб урарди! Даранг-даранг!»

Қўнғироқ ана шулар ҳақида жарангларкан.

«Қўнғироқхонага монастырь нозирининг ақли заиф шоғирди ҳам чиқди. Ўзимнинг вазмин мис гардишим билан пешанасини ёриб қўйишим мумкин эди. Ахир, у тебраниб

даранглаётган пайтимда нақ остимда ўтирган эди-да. Шўрлик гўё цитро чалаётгандай иккита чўпни полга уриб тақиллатиб ашула айтарди: «Энди мен шивирлаб айтишга ҳам журъат этолмайдиган, дунёнинг нариги бурчига яширинган нарсалар ҳақида ҳам бемалол куйлай оламан! Совуқ, нам!.. Қаламушлар уни тириклайин ражиб ташлайди!.. Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, эшитмайди ҳам. Ҳатто ҳозир ҳам эшитмайди, чунки қўнғироқ даранглаб турибди!»— деб қўшиқ айтарди».

«Бор экан, йўқ экан, бир Кнуд деган қирол бор экан. У епископ ва қоҳинларга боши ерга теккундай таъзим қилар экан, бироқ у ютландларни оғир солиқлар билан қийнаб қўйганда қўлларига қурол олиб, уни йиртқич ҳайвондай ҳайдаб юборишибди. У черковга яшириниб, унинг эшик ва деразаларини ёпиб олибди. Дарғазаб бўлган оломон черковни қуршабди; шу пайт унинг бўкиргани қулоғимга чалинди, қарға ва зағчалар жуда қўрқиб кетишди ва жон талвасасида бир қўнғироқхонага, бир ташқарига учиб чиқишарди, оломонга ўқрайишар, черков деразасидан ичкарига мўралашиб, у ерда кўрганлари ҳақида бақириб-чақирешарди. Қирол Кнуд меҳроб қаршисида ётиб, ибодат қилаётган экан; укалари Эрик билан Бенедикт унинг ёнида қилич яланғочлаб қиролни ҳимоя қилиш учун шай бўлиб турган экан; бироқ ёвуз ниятли хизматкори Блаке ўз хўжасига хиёнат қилибди.

Оломон қиролнинг қаердалигини билиб қолиб, деразага тош отишибди. Тош қиролга тегиб, у ўша заҳоти тил тортмай ўлибди... Ушанда ёвуз оломон роса бўкирган, қушлар чирқиллаган, мен бўлсам даранг-даранг қилиб ашула айтганман».

Черков қўнғироги жуда баландда бўлиб, узоқ-узоқларни кўраркан! Унинг ҳузурига қушлар учиб келишаркан, қўнғироқ уларнинг тилини биларкан! Ҳатто шамол ҳам дарчалардан, барча ёриқ ва тешиклардан ўтиб унинг меҳмони бўларкан. Шамол ҳамма нарсани ҳаводан билиб олар экан. Қаерда ҳаёт бўлса, ўша ерда ҳаво бор, ҳатто у кишининг ўпкасига кириб, ҳар бир товуш, ҳар бир сўз ва ҳар бир нафас олишга қулоқ солади! Ҳаво ҳамма нарсани биларкан, шамол эса буларни сўзлаб бераркан, қўнғироқ унга диққат билан қулоқ солиб, бутун оламга «даранг-даранг-даранг» қилиб таратаркан.

Мен кўп нарсаларни эшитганман ва билиб олганман, бироқ буларнинг ҳаммасини жаранглаб ҳикоя қилишга мадорим етмайди! Мен чарчадим, оғирлашдим, мени кўтариб турган хода синиб кетди, мен эса ҳавода бир ялт этиб, дарёнинг сув алвастиси истиқомат қилаётган энг чуқур жойига шалоплаб тушдим. У ёлғиз йил сайин кўрган-кечирганларимни унга «даранг-даранг» қилиб ҳикоя қилиб беряпман!»

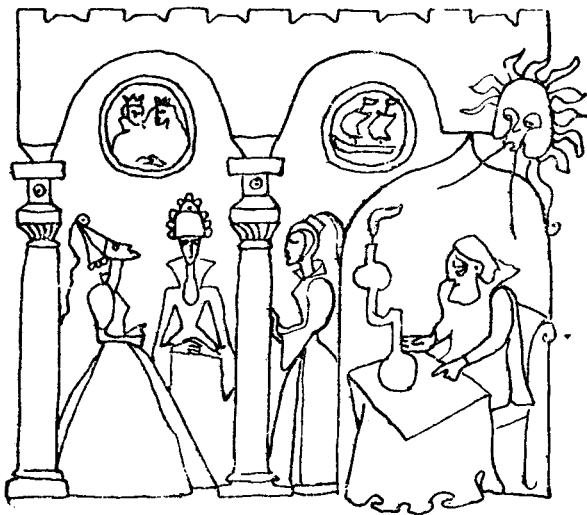
Оденсе дарёсининг қўнғироқ гирдобидан ана шунақа даранглаш товушлари эшитиларкан, мен бу ҳақда бувимдан эшитганман.

Ўқитувчимиз бўлса: «Дарё тубида қўнғироқ жаранги нима қилади? У ерда ҳеч қанақа қўнғироқ йўқ! Сув алвастиси ҳам йўқ — умуман, сув алвастилари бўлмаган!— дейди.— Черков қўнғироқларининг қувноқ жаранги эшитилиб қолгудай бўлса, бу жаранглаётган қўнғироқ эмас, ҳаво, чунки ҳаво ўзидан товуш чиқаради»,— дейди

Бувим ҳам черков қўнғироғи қиссасидан ҳисса чиқариб, худди шу гапни айтган эди, унинг фикри ўқитувчини билан бир жойдан чиқди, аслида ҳам шундай бўлса керак

— Ҳой бола, ҳар иккаласи ҳам тўғри, аммо ўз билганингдан қолма!»— дейишади бувим билан ўқитувчим.

Ҳа, ҳаво ҳамма нарсани билади! У атрофимизда ҳам, ичимизда ҳам бор. У бутун фикрларимизни, қилмишларимизни сув алвастиси билан дарё тубида ётган қўнғироқдан ҳам узоқ-узоқларга ёяди. Бу товушлар ҳамон баландга кўтарилиб, самовий қўнғироққача боради, улар даранг-даранг қилгунча йўлда давом этаверади.

ШАМОЛ ВАЪДЕМАР ДО ВА УНИНГ ҚИЗЛАРИ ҲАҚИДА ҲИКОЯ ҚИЛАДИ

Шамол майсалар устидан елиб ўтади, ўшанда сув бети жи-мирлагандай майса енгилгина титраб кетади; борди-ю, экинзорлар устидан ўтса, улар денгиз сингари чайқалади, бу — шамолнинг рақси. Энди унинг ҳикояларига қулоқ солинг! У ҳикоя қилмайди, балки кўйлайди, овози турли хил оҳангда жаранглайди: ўрмонда бир хил, дераза, тешик ва ёриқлардан уй ичига кирганда бошқа хил. Шамолнинг булутни ҳайдашига ҳам бир қараб қўйинг; булутлар қўй подалари сингари югуришади! Дарвозада увиллашини эшитяпсизми? Худди қоровул бурғу чалгандай! У мўри ичида ва каминда яна бир бошқача ажойиб овоз чиқаради! Тарашалар чарсиллаб ёнади, атрофга учқун сачратади; аланганинг ёруғ нури хонанинг энг хилват бурчақларигача ёритади. Бундай хона шунақаям иссиқ, шинамки, камин олдида ўтириш шунақаям роҳатки! Яхшиси бунини шамолнинг ўзи ҳикоя қила қолсин! Унинг якка ўзи ҳаммамиздан ҳам кўпроқ эртакларни билади. Қулоқ солинг, у эртақ бошляпти:

— «Ғув-ғу-у! Ўтавер!» — бу унинг нақароти.

— Катта Бельт соҳилидаги қўрғонда қизил ғиштдан қурилган бир бойнинг уйи бўлган,— деб ҳикоясини бошлабди шамол.— Ўша ердаги ҳар битта ғишт менга таниш: Маркк Стик қасрини қуришаётгандаёқ бу ғишtlарни кўрганман; кейин қаср йиқилди, ғишtlарини яна ишлатишди. Улардан

Борребю қўрғонида янги девор, янги уй қуришди, у ҳозир ҳам бор.

Қўрғоннинг барча олий насаб эгаларини ҳам биламан; кўз олдимда жуда кўп авлодлар алмашди! Энди мен Вальдемар До ва унинг қизлари ҳақида ҳикоя қиламан!

Вальдемар До доим гердайиб юрарди, чунки унинг томирларида қирол қони кўпириб оқарди! Унинг қўлидан буғу қувлаш, қадаҳ бўшатишлардан ташқари бошқа ишлар ҳам келарди! Нимани удаларди дейсизми? «Вақти келиб маълум бўлади!» дерди у.

Қимхоб кўйлақларга ўралган хотини эса гул солинган пол устида виқор билан қадам ташларди, уйининг ичи жуда ҳам серҳашам эди: девор гулдор гиламларга, хоналар ўйиб ишланган мебелларга лиқ тўла эди. У сеп тариқасида жуда кўп кумуш ва олтин идишлар ҳам олиб келганди. Ертўла-ларда немис мусалласлари ва бошқа нарсалар сақланарди! Отхоналарда эса ажойиб қора отлар кишнаб турарди. Ҳа, Борребю ҳокими жуда бадавлат эди, чунки давлат ҳали ундан юз ўғирмаган эди-да.

Унинг учта боласи учта нафис гул лоласи: Ида, Йоҳанна ва Анна Дортея исмли қизлари бор эди, уларнинг исми ҳали ҳам эсимда.

Бошқа қадимий қўрғонларда кўрганимдек, бу ерда ҳам олий насаб хонимларнинг ўз қизлари билан бирга тантаналар ўтказиладиган меҳмонхонада чарх йнгириб ўтиришларини кўришга муяссар бўлганман. Бироқ бу хоним музика чалар, фақат қадимий дания қўшиқларинигина эмас, балки бошқа тилда хорижий ашулаларни ҳам айтарди. Қўрғонда ҳаёт гаштли ўтарди, узоқ ва яқинлардан ҳар-қуни асилзода меҳмонлар келишарди, музикалар янграрди, қадаҳлар жанангаларди, шунчалик шовқин кўтарилардики, баъзан ҳатто мен ҳам уни босишга ожизлик қилиб қолардим! Ҳа, бу ерда жуда кўп шовқин-сурон бўлган, бу ерда олий зотларнинг кибр-ҳавоси ҳукмрон эди, бу ерда жаноблар сероб эди-ю, худо йўқ эди!

— Май оқшомларидан бири эди,— давом этибди шамол,— мен эндигина гарбдан қайтиб келгандим; ўша ёқларда Ютланд соҳилларига урилиб пачағи чиққан кемаларни кўрдим, кўм-кўк ўрмонлар билан қопланган соҳиллар ҳамда чўллар устидан ўтаётиб шовқин солдим, Фюн ороли ва Катта Бельт сувлари устида ҳуштагимни чалдим, фақат Зеландия соҳилларига келиб тинчландим. Бу ерда Борребю яқинидаги ажойиб эман ўрмонзориди ҳордиқ чиқардим — ўша пайтлар бу ўрмон ҳали бор эди.

Ўрмонда атрофдан келган йнгит-қизлар сайр қилиб юришар, қуруқ шох-шаббаларни йнгиштиришар эди. Улар бир боғ-бир боғдан ўтин қилишиб, қишлоқларига қайтишар,

ўтинларни бир жойга тўплаб, гулхан ёқишар ва унинг атрофида қўшиқ айтиб, ўйинга тушишар эди. Қизлар ҳам йигитлардан қолишмасди.

— Мен жимгина ётгандим, — ҳикоясини давом эттирипти шамол, — фақат гулханга энг чиройли йигит қўйган шохни астагина пуфлардим. У ловиллаб ёниб кетди, йигитни май қироли қилиб тапплаб олишди, у эса қизлар орасидан қиролича танлади. Ушанда росаям хурсандчилик бўлди! Бу хурсандчилик олдида олий насаблар уйдаги хурсандчилик иш эшолмай қолди!

Бешта от қўшилган заррин извош бои қўрғони томон йўл олди. Унда хонимнинг ўзи ва унинг қизлари — учта нафис, ёш, чиройли гуллар: атиргул, нилуфар ва қордай оппоқ сунбул ўтирарди. Қизларнинг онаси худди барқ уриб турган лолога ўхшарди, у тордай тарапг гердайиб ўтирарди. Ҳеч кимнинг саломига алик олмасди, ҳатто деҳқонларнинг қўшиқ ва рақс билан қилишган таъзимлари ҳам жавобсиз қоларди, борди-ю таъзимга таъзим билан жавоб берса, чиройли қомати синиб қоладигандай қўрқарди! «Хўш, сизлар-чи, атиргул, нилуфар ва сунбулхонлар, вақти келганда кимларнинг маликалари бўласиз?» — деб ўйладим. Улар кечагидай кўз ўнгимда! — Сизларнинг танлаганингиз олижаноб рицарлар, эҳтимол, шахзодалар бўлар!»

— Гув-гу-у! Ўтавер, ўтавер!

Извош жўнаб кетди, деҳқонлар яна рақс бошлашди.

Борребю, Тьеребю ҳамда бошқа атроф қишлоқларда ёзни ана шундай кутиб олишди.

— Кечаси уйғониб қарасам, — депти шамол, — асилзода хоним ўрнига ётганича қайтиб турмабди. Бошқа одамлар нима бўлса, у ҳам шундай бўлди, бу янгилик эмас. Вальдемар До бир лаҳза жим турди. Бироқ кўнглидан «мағрур дарахт эгилади-ю, синмайди» деган гап ўтди. Қизлар йиги-сиги қилишди, ҳовлидагиларнинг ҳам кўзларида ёш кўринарди. Лекин До хоним оламдан ўтди, мен ҳам ўтавердим. Гув-гу-у! — деб гувиллабди шамол.

* * *

— Мен орқага қайтдим — Фюн ороллари ва Бельт сувлари устидан увиллаб ўтиб, тез-тез орқага қайтадиган одам бор эди — эман ўрмонзори яқинидаги, денгиз соҳилига Борребюга ястандим. Ўрмондаги дарахтларга балиқчи денгиз лочинлари, ёввойи каптарлар, қора қарғалар, ҳатто қора лайлаклар уя қурганди. Эрта баҳор эди; баъзи уяларда тухум, бошқаларида тухумдан эндигина чиққан кушчалар чирқилларди. Қуш тўдалари эса шовқин солиб, шўхлик қилиб ўрмон устида учиб юришарди! Аҳён-аҳёнда болта овозлари

ҳам эшитилиб қоларди; баланд-баланд эманлар кесиладиган бўлди: Вальдемар До қимматбаҳо уч палубали ҳарбий кема қурмоқчи экан, уни қирол сотиб олса керак! Шу ваядан деп-гизчиларга мўлжал, қушларга бошпана бўлиб келган ўрмон кесила бошлади. Қарқуноқлар қўрққанларидан у ёқдан-бу ёққа учишарди: уларнинг инлари бузилиб кетди; ўз бошпаналаридан маҳрум бўлган денгиз лочинлари ва бошқа ўрмон қушлари ҳам қўрқув ва аламдан қичқириб, осмонда чарх уришди. Мен уларни яхши тушунардим! Қарга ва зағчалар заҳархандалик билан «Қағ-қағ! Хонавайрон бўлдик! Қағ-қағ!» деб қичқиришди.

Ўрмонда, ишчилар ёнида Вальдемар До учала қизи билан турарди. Энг кенжа қизи Анна Дортеядан бошқа ҳамма қушларнинг жон талвасасига тушиб фарёд уришларидан ҳузур қилиб кулишарди. Қизнинг бечора қушларга раҳми келди; тепасига қора лайлак уя қурган ярми қуриб қолган эман дарахтини кесиш навбати келганда, кўзида ёши билан отасидан шу дарахтни кесмасликни, уядан бошларини чиқариб турган қушчаларни нобуд қилмасликни ўтиниб илтимос қилди. Қора лайлак туфайли эман дарахти кесилмай қолди, бундай дарахт ҳақида ҳикоя қилса арзийди!

Дарахт кесиш ва арралаш қизғин тус олди, уч палубали кема қурилмоқда эди. Кемасоз олий табақа кишилардан бўлмаса ҳам, ҳар қалай зодагонлардан эди. Унинг пешанаси ва кўзидан ақллилиги сезилиб турарди, Вальдемар До бу ёш йигитнинг ҳикояларига жон деб қулоқ соларди. Бу ҳикояларни Берребю ҳокимининг ўн беш ёшли тўнғич қизи Ида ҳам эшитарди. Кемасоз Вальдемар До учун кема қураётиб, ўзи ва Ида учун самовий қаср ҳам қурди: улар ана шу қасрда эр-хотиндай ёнма-ён ўтиришарди! Борли-ю, бу чиннакам қаср бўлганда, унинг тош деворлари, кўтармалари, хандақлари, ўрмон ва боғлари бўлганда чиндан ҳам яхши бўларди. Бироқ турнанинг рақсига чумчуқнинг суқилиши яхши эмас. Ёш кемасоз қанчалик ақлли бўлмасин, барибир камбағал эди. Ғув-ғу-у! Мен чарх урдим, у ҳам чарх уриб учди, бу ерда ортиқ қололмади. Ида эса тақдирга тап берди, қўлидан нима ҳам келарди?

* * *

— Отхоналарда қора отлар кишнаб турарди,— деб ҳикоясини давом эттирди шамол,— уларга қарасангиз кўзингиз қувонарди! Ҳамманинг кўзи ўшаларда эди. Янги ҳарбий кемани сотиб олиш учун қирол томонидан юборилган адмирал ўйноқи отларни қўриб завқланганидан қийқириб юборди. Бунни рўйирост эшитдим, чунки мен жанобларнинг изидан очиқ турган эшиклар орқали кириб, оёқлари остига тилла ранг

сомон сочаётган эдим-да. Вальдемар До жарақ-жарақ олтинни, адмирал эса қора тулпорларни олиш илинжида эди, шу наждан у отларни мақтарди. Бироқ унинг дилидагини тушунишмади, кема савдоси ҳам бўлмади. Кема худди Нуҳ пайгамбарникидай тахталар билан қопланганича соҳилда қолаверди, мовий денгизда сузиш унга nasib қилмаган экан! Ғу-ғу-у! Утавер! Утавер!— деб увиллабди шамол.— У аянчли аҳволда эди!

Қишда, далаларга қор оқ гиламини ёйганда, Белът дарёсида музлар оқа бошлади, мен бўлсам тўлқинларни қирғоққа ҳайдадим, кемага бир-биридан қора бир талай қаргалар келиб қўнишди; қушлар бўм-бўш, ҳувиллаб ётган ташландиқ кемага қўниб олишиб, кесилиб кетган ўрмон, бузиб ташланган қадрдон уялари, ўзларининг бошпанасиз қолганликлари ҳақида алам билан қағиллай бошладилар.

Нима учун шундай бўлди! Умрбод сув юзини кўрмай ёғоч уюми бўлиб ётадиган мана шу мағрур кема деб шундай бўлди-да!

Қорларни тўзитгандим, учқунларчи кема атрофига тўлқинсимон шаклда қўнди. Кемага қўшиқ ва музикамни эшитиш имконини бердим, майли, эшитсин, кўниксин, чунки у кема! Ғу-ғу-у! Утавер!

Қиз ҳам ўтиб кетди; қиш билан ёз мен каби тез учиб ўтади, дарахт шохларидан қор, баҳорда гул, ҳазонрезгилик пайтида барг тўкилгандай ўтиб кетаверади. Утаверинг! Утаверинг! Одамлар ҳам ўтаверсин!

Бироқ қизларнинг ҳали ўн гулларидан бир гуллари ҳам очилмаган эди. Ида кемасоз йигит кўнгил қўйган пайтлардагидек ҳамон бир ҳуснига ўн ҳусн қўшилиб борарди. Мен унинг узун олтин ранг кокилларини ўйнардим: у эса олманинг тагида ўйчан тураверарди, паришон сочларига олма гулларини ёғдираётганимни пайқамасди. У қуюқ дарахтлар орасидан чарақлаб турган қуёшга, осмондаги тўлин ойга тикиларди.

Унинг синглиси Йоханна бошини виқор билан орқага ташлаган адл, чиройли нилуфар гулнинг ўзи эди, беллари онасиникидай ингичка, чиккабел эди. У аждолларининг портретлари осилган хонага кириб айланишни яхши кўрарди. У ерда бахмал ва шойи кийимлар кийган, майда кокилларини ёниб турувчи гавҳарлар қадалган шапкали асилзода хонимлар тасвирлаган суратлар турарди. Улар жуда ҳам чиройли эдилар! Эркаклар эса совут ёки тик ва баланд ёқали камзулларда тасвирланган. Қиличлари белига эмас, балки ёнларига осилган эди. Вақти келиб бу ерга Йоханнанинг портрети ҳам қўйилади. Лекин олижаноб умр йўлдошининг қиёфаси қанақа бўларкин? Қиз фақат шу ҳақда ўйлар, лаблари фақат шунини пичирларди. Мен йўлакдан у ёқ-бу ёққа юриб, катта хонага кириб, буларнинг ҳаммасини эшитдим.

Ун тўрт ёшли оқ сунбул гул Анна Дортея эса ювош ва ўйчан қиз эди. Унинг катта-катта мовий кўзлари жиддий ва ғамгин боқарди, лекин лабларидан табассум аримасди. Мен унга ҳатто пуфлашга ҳам журъат этолмасдим, буни хоҳламасдим ҳам.

Мен Анна Дортеяни кўпинча боғда, йўлда ва далада учратардим; қиз отасига керак бўладиган гулларни, ўт-ўланларни йигиб келарди: отаси эса улардан ичимлик ҳамда турли томчилар тайёрларди. Вальдемар До мағрур, дадил, шу билан бирга билимдон ҳам эди! У кўп нарсани биларди! Ҳамма уни билар ва у ҳақда шивир-шивир қилишарди. Унинг хонасида олов ҳатто ёзда ҳам ўчмасди, эшиги доим қулфлоглик бўларди; кеча-ю кундуз ўша ердан чиқмас, ўз иши хусусида бошқалар билан суҳбатлашишни ёқтирмасди; ҳадемай у дунёда энг яхши, энг қимматбаҳо бўлган қизил олтинни топади!

Мўрисидаан тутун тўхтовсиз бурқсаб чиқиб туришининг сабаби ҳам шунда эди. «Каминда ўтин чарсиллаб ёнарди! Уни пуфлашга ўзим ёрдам берардим!— деб ҳикоя қилибди шамол.— Вальдемар Дога мўри орқали: Бўлади! Бўлади! Ҳаммаси тутун, қурум, ис, кул бўлади! Ишининг пачаваси чиқади Ғув-ғу-у! Утавер! Утавер! Бўлади! Бўлади!— деб увулладим. Аммо До ўжарлик қилаверди».

Отхонасидаги ажойиб тулпорлар қаёққа йўқолди? Шкафлардаги кумуш ва олтин идишлар-чи, далаларидаги сигир-бузоқлар-чи, бутун мол-мулк-чи? Ҳа, буларнинг ҳаммасини эритиш, қиздириш... олтин эритадиган идишда эритиш мумкин, аммо булардан олтин олиб бўлмайди-ку!

Омборлар, ертўлалар, чордоқлар бўшаб қолди. Одамлар камайиб, сичқонлар кўпайди. Дераза ойнасининг бири дарз кетса, бошқаси синади, энди менинг фақат эшик орқали хонага киришим шарт эмас. «Қаерда мўридан тутун чиқса, ўша ерда таом тайёрланади», бу ерда эса қизил олтин олиш учун жамики таомларни кемирадиган мўридан тутун бурқсияпти!

Мен қўрғон дарвозаси олдида қоровул сингари бурғу чалдим, лекин энди бу ерда қоровул турмасди! Мен минора устидаги феюгерни айланттирдим, у бўлса мезанада қоровул хуррак отгандай ғижирлади, лекин у ерда ҳам қоровул йўқ эди! Фақат каламуш ва сичқонларгина сапғиб юришарди. Унинг уйига қашшоқлик дастурхон ёзди, шкаф ва буфетларга жойлашиб олди; эшиклар ошиқ-мошиқдан чиқиб кетди, ҳамма ёқда ёриқ ва тешиклар пайдо бўлди — бу эса менга яхши: ичкарига кириш осонлашди! Шунинг учун ҳам у ерда нима бўлаётганини яхши биламан.

Тутун ва кулдан, зўр ташвиш ва уйқусизликдан Борребю ҳокимиининг соч ва соқоллари оқариб кетди, юзи заъфарон бўлиб ажин босди, лекин ичига ботиб кетган кўзлари ҳа-

мон орзиқиб кутаётган олтин жилосини кўриш иштиёқида боқарди.

Мен унинг юзи ва соқолларига кул билан тутун пуфлайвердим. Лекин ҳадеганда олтиндан дарак бўлавермади, аммо унинг қарзлари кун сайин ошиб борди. Мен синган деразалар, ёриқ ва тешикларда қўшиғимни айтавердим, ҳатто қизларнинг кийилавериб тўзиган, йиртилган кийимлари солинган сандиқ ичига кирдим, кийимлар ҳадеб кийилаверганидан шу ҳолга келган-да! Ҳа, қизлар бешиклари устида айтилган алладаги ширин орзулар рўёбга чиқмади! Бой одамнинг турмуши ғам-кулфатга тўлиб кетди! Фақат менгина у ерда баланд овоз билан куйлайвердим. Уйларни қорга кўмиб ташладим, айтишларича, қор иситармиш; уларнинг ўтини ҳам йўқ эди, ўрмон эса аллақачонлар кесилиб кетган. Совуқ кучайгандан кучайди. Мен уй ичида у ёқ-бу ёққа бориб келавердим, ёриқ ва туйнуқлардан кириб, том ҳамда деворлар устида чарх урдим, ахир, сал сергак туриш ҳам керак-да! Асилзода қизлар бўлса совуқдан кўрпаларига бурканиб олишди, оталари эса жун одеялнинг остига кириб кетди. На овқат, на ўтин бор — бой одамнинг турмуши ана шунақа бўлиб қолганди! Ғув-ғу-у! Утавер! Бўлади! Бўлади! Бироқ До жанобларига ҳамма нарса кам эди.

«Қишдан кейин баҳор келади,— дерди у.— Қашшоқлик ўрнини шўхлик эгаллайди! Бироқ у ўзини анча куттиради. Энди ер-сув гаровга қўйилган, ортиқ кутиш мумкин эмас, ҳадемай, пасха байрамига олтин албатта бўлади!»

Мен унинг ўргимчакка: «Ҳафсалали жажжи тўқувчисан, мени сабр-тоқатга ўргатяпсан. Тўрингни йиртиб юборишса, янгисини тўқий бошлайсан, уни илгариги ҳолига келтирасан! Яна йиртиб юборишса, яна, яна бошқатдан тўқийверасан! Худди ана шундай қилиш керак! Мукофоти олдинда бўлади!»— деб шивирлаётганини эшитдим.

Мана, пасханинг дастлабки кунни ҳам етиб келди; қўнғироқлар жаранглади, осмонда қуёш чарақлади. Вельдемар До тунни билан ўлиб-тирилиб ишлади, бир нарсаларни қайнатди, совутди, аралаштирди, ҳайдади. Мен унинг хўрсинганини, ибодат қилганини эшитдим, иш устида нафас олишга ҳам қўриқиб ўтирганини кўрдим. Унинг чирогини ўчиб қолди, буни у пайқамади. Мен кўмирни пуфладим; чўғлар унинг бўрдай оппоқ юзини ва ботиқ кўзларини ёритди. Тўсатдан унинг кўзлари катталашиб кетди, косасидан чиққудай бўлди!

Шиша идишга қара! Ярқираяпти! Нури оловдай ловилаяпти... Қандайдир ярқироқ, вазмин! У шиша идишни титроқ қўллари билан кўтарди, ҳаяжондан нафаси ичига тушиб: «Олтин! Олтин!»— деб бақирди. У гандиракларди, сал пуфлаб уни йиқитишим мумкин эди. Лекин ундай қилмадим,

фақат кўмирни пуфладим, уни эса қизлари совуқдан музлаб ўтирган хонага кузатиб қўйдим. Унинг кийимлари ҳам, соқоли ва ҳурпайган сочларини ҳам кул босган эди. У қаддини ростлади. Нозик идишдаги хазинани боши узра баланд кўтарди... «Топдим! Топдим! Олтин!»— деб қичқирди ва қўш-ла жило бериб турган идишни уларга узатди, бироқ... унинг қўли титраб кетди. Идиш ерга тушиб чилпарчин бўлди! Охириги умиди ҳам совун кўпигидай ўчди қолди! Ғув-ғу-у! Утавер! Мен эса алхимикнинг уйдан чиқиб кетдим.

Қисқа кунлар бошланди, туман нам пардасини ёйиб, сувини яланғочлаб қолган дарахтлар, қизил мевалар устидан томиза бошлаган кеч куз пайти эди. Мен бардам ва тетик ҳолда қайтиб келдим. Гувиллаб осмонни булутлардан тозаладим, айтгандай, чириб ётган шоҳларни синдириб ташладим — бу иш худо билсин қанақа-ю, аммо қилишга тўғри келди. Борребюдаги ҳоким, уйи бошқача дид билан ёр тушса ялагудай қилиб тозалаб қўйилган эди. Вальдемар Дорнинг душмани баснеслик Ове Рамель Борребюга гаров хат билан келди: эндиликда уй ҳам, бутун мол-мулк ҳам уники бўлган эди! Мен синиқ деразаларга кучимнинг борича гувиллаб пуфлай бошладим, илгачидан чиққан эшикларни тарақлатдим, ёриқ ва тешиклардан ҳуштак чалиб ўтдим: Ғув-ғу-у! Майли, жаноб Овега бу ер ёқмай қолсин, дедим! Ида билан Анна Дортея ачиқ-ачиқ кўз ёши тўкиб йиғлашди; Йоханна бўлса қаддини ғоз тутиб турган бўлса ҳам, юзи мурдадай оқариб кетган эди, бармоғини шундай тишладики, қони тирқираб кетди. Лекин бундан ҳеч қандай фойда йўқ эди! Ове Рамель До жанобларига шу уйда умрининг охиригача яшашга ижозат берди, бироқ бу марҳаматга ҳеч ким миннатдорчилик изҳор қилмади. Уйсиз қолган дворяннинг бошини мағрур кўтарганини, қаддини ростлаганини кўрдим. Шу пайт том ва кекса арғувон дарахтига жон-жаҳдим билан шунча зарба бердимки, чиримаган бўлишига қарамай, йўғон бир шохи синиб, дарвоза олдига қулаб тушди. У супуриш лозим бўлганда супурги бўладигандай ўша ерда қолаверди. Уша супурги бу ернинг собиқ эгаларини супуриб юборди!

Оғир кун, машаққатли, азиятли онлар етиб келди, бироқ уларнинг руҳи тетик, қадлари букилмаган эди.

Уларнинг кийиб юрган кийимларидан, кўп нарсаларни ваъда қилиб, охири умидларни чиппакка чиқариб тўкилиб кетган бойликлари солинган янги сотиб олинган шиша идишларидан бошқа ҳеч нарсалари қолмаган эди. Вальдемар До хазинани қўйнига яширди, қўлига ҳасса олди: бир вақтлар мана шу мулкнинг бой-бадавлат эгаси бўлган киши ёнига учала қизини олиб Борребюдан чиқиб кетди. Мен муздакки-на шабадам билан унинг ловиллаб турган юзини совутдим,

соқоллари ва оппоқ сочларини сийпадим, қўлимдан келганича қўшиғимни айтдим: «Гув-гу-у! Утавер! Утавер!» Дворянликка хос ҳашамат ана шундай барҳам топди!

Ида билан Анна Дортея оталари ёнида боришарди. Йоханна дарвозадан чиқиб, орқасига ўгирилди Нега дейсизми? Ахир, бахт қайтиб келмайди-ку. Қиз Марск Стил қасрининг ғиштларидан қурилган қизил ғиштли деворларга боқди, унинг қизларини эслади.

Каттаги кенжасин қўлидан тутиб
Жаҳонни кезмоқ-чун отланди йўлга.

Йоханна шу қўшиқни хотирладимикан? Ҳозир ҳайдалганлар уч қиз, ёнларида оталари ҳам бор. Бир вақтлар каретада юрган йўллардан судралиб кета бошлашди. Йилга ўн марка тўлаш шarti билан ижарага олинган Самизструн даласидаги хужралари томон йўл олишди. Бой одамнинг янги манзили яланғоч деворлар, бўм-бўш идишлар. Қарга ва зағчалар эса заҳарханда билан «Қағ! Қағ! Хонавайронлик! Қағ-қағ!»— деб қичқиришди, бир вақтлар Борребю ўрмонидаги дарахтлар кесилаётганда ҳам шундай қичқиришган эди. Уларнинг қулоқларига бор кучим билан пуфлаб турсам-да, До жаноблари ва унинг қизлари бу қичириқларнинг маъносини яхши тушунишди.

Улар хужраларига киришди, мен эса ботқоқликлар ва далалар, яланғоч бутазорлар ва дарахтлари қийратилган ўрмонзорлар устидан очиқ денгиз, бошқа мамлакатлар томон гувиллаганимча йўл олдим. Гув-ву-у! Утавер! Утавер! Шу зайлда йиллар ўтиб борди.

* * *

Хўш, Бальдемар До билан унинг қизларининг тақдирини нима бўлди, дерсиз? Буни ҳозир шамол ҳикоя қилиб беради.

— Оқ сулбул гул Анна Дортеяни охирги марта учратганимда букчайган кампир бўлиб қолибди, ахир орадан эллик йил вақт ўтиб кетганди-да. Қолганлари ўлиб кетган, у эса энди кўпни кўрган бир кампир эди.

Виборг шаҳри яқинидаги чўлда бир руҳонийнинг қизил ғиштдан қурилган ҳашаматли уйи бор. Унинг мўрисидан қуюқ тутун буралиб чиқмоқда. Руҳонийнинг меҳрибон хотини ва гўзал қизи дераза олдида, боғдаги тоғолча буталари орасидан чўлга қараб ўтиришарди. Хўш, у томонда буларни нима қизиқтириб қолди экан? Улар ярим вайрона уйча томидаги

лайлак уясини кузатишмоқда эди. У ерни йўсин ва ёввойи пийёз қоплаб олган эди. Аслида эса томни лайлак уяси эплаб турибди! Уйча ямалиб-яқалиб турса-да, уни лайлак эпақага келтириб турарди.

— Уйчага фақат қараш мумкин эди, бироқ зинҳор унга тегиб бўлмасди! Бу ердан ниҳоятда эҳтиёткорлик билан эсиб ўтардим,— деб ҳикоя қилибди шамол.— Фақат лайлак уясининг борлигидан уйчани қолдиришганди, бўлмаса уни аллақачонлар бузиб юборишарди. Руҳоний оиласидагилар лайлакни ҳайдаб юборгилари келмади, шу важдан уйча омон қолди, ичида эса бир бечора кампир яшарди. Шу ерда бошпана топиб тургани учун кампир лайлакдан миннатдор, эҳтимол бир вақтлар Борребю ўрмонида яшаган қорамтир акасининг уясини бузишга йўл қўймаганлиги учун лайлак кампирдан хурсанддир. Уша замонларда қашшоқ кампир мулойимгина қиз, дворян оиласидан чиққан оқ сунбул гул эди. Анна Дортея буларнинг ҳаммасини яхши хотирлайди.

«Оҳ!— Ҳа, одамлар ҳам шамол қамишзор ёки қиёқзорда оҳ ургандай оҳ уради.— Оҳ, Вальдемар До, қабринг устида қўнғироқхона қўнғироқлари жарангламади! Уйсиз-жойсиз қолган Борребю ҳокимини тупроққа қўйишаётганда бечораҳол мактаб ўқувчилари куйлашмади ҳам! Ҳа, ҳамма нарсанинг, ҳатто бахтсизликнинг ҳам охири бўлади! Тўнғич опаси Ида бир деҳқонга турмушга чиқди. Ана шу ҳол отага қақшатғич зарба бўлиб тегди. Ахир, куёви ҳар қандай жаноб бияга ўтқазиб қўйиши мумкин бўлган жирканч бир қул-да! Ҳозир эҳтимол, у ҳам, опаси Ида ҳам тупроқ остида ётишгандир! Ҳа, шунақа! Фақат мен бечорага худо қазо етказмаяпти! Эй парвардигор, мендан ҳам омонатингни олсанг-чи!

Анна Дортея лайлак шарофати билан омон қолган ҳужрасида ўтириб ана шундай илтижо қилибди.

— Опа-сингилларнинг энг соғлом ҳамда энг дадиллига ўзим ғамхўрлик қилдим!— деб давом этипти шамол.— У ўзига маъқул бўлган кийимларини кийди: йигитчасига кийиниб, кемага матрос бўлиб ёлланди. Қиз камгап, қатъиятли эди, аммо ўз ишини дўндириб бажарарди, битта айби шу эдики, юқорига тармашиб чиқолмасди! Бошқалар унинг аёл киши эканлигини билиб қолишмасдан сувга пуфлаб юбора қолдим, хўп иш қилдим!

Вальдемар До олтин топдим деб ўйлаган кунидагидек пасханинг дастлабки кунида лайлак уя қурган том устидан Анна Дортеянинг охириги тоат-ибодат овозини эшитиб қолдим.

Ҳужранинг деразаси ҳам йўқ эди, унинг ўрнида думалоқ туйнукча бор эди; олтин баркашдай бўлиб чиққан қуёш нурлари шу туйнук орқали ҳужрага тушди. Уй ичи мунаввар

бўлиб кетди! Анна Дортеянинг нигоҳи бу нурга бардош беролмади. У кўзини аста юмди, юраги эса уришдан тўхтади! Бу ўринда қуёшнинг ҳеч қандай айби йўқ эди, бордию у ўша тонгда юз кўрсатмаганида ҳам шундай бўларди.

Лайлак Анна Дортея вафот этгунга қадар унга бошпана берди. Мен эса унинг қабри устида ҳам, отаси қабри устида ҳам ашуламни айтавердим, бошқалар билмаса ҳам, мен уларнинг қабри қаердалигини яхши биламан.

Янги замонлар, бошқа замонлар! Эски қаттиқ йўл эндиликда атрофи ўраб олинган полиз ёнидан ўтади, қабрлар устидан эса янги йўл ўтади. Ҳадемай қатор вагонларини судраб, унутилган қабрлар устидан пишқириб паровоз ўтади. Гув-гу-у! Утавер!

— Вальдемар До ҳамда унинг қизлари қиссаси ана шунақа. Қўлигиздан келса уни дурустроқ ҳикоя қилиб бering!— деб гапини тугатибди шамол ва бошқа ёққа қараб йўл олибди.

Шу билан унинг қораси ҳам кўринмай қолибди.

НОНИ БОСГАН ҚИЗ

Сиз кавушим ифлос бўлиб қолмасин, деб нонни босгани учун ёмон аҳволга тушиб қолган қизча ҳақидаги ҳикояни эшиггансиз. Бу ҳақда ёзилган ҳам, босилган ҳам.

У камбағал, бироқ мағрур, кеккайган бир қиз экан. Унинг бемаъни қилиқлари кўп экан. Жажжигина қизчалик пайтларида пашшаларни тутиб олиб, қанотларини юлиб ташлашни яхши кўраркан; учадиган пашшалар ўрмалайдиган бўлиб қолганда жуда қувонар экан-да. У тиллақўнғиз ва гўнғ қўнғизларни тутиб, тўғнағич санчиб қўяр ёки оёқларининг остига яшид япроқ ё бўлмаса бир парча қоғоз ёпиштириб қўяр экан. Бечора тармашиб, тўғнағичдан озод бўлиш учун айланиб букилавераркан, Инге бўлса қотиб-қотиб кулабсраркан:

— Тиллақўнғиз ўқияпти! Саҳифаларни варақлашини қаранг!— деркан.

У катта бўлган сари ёмон қилиқлари кўпаяверибди; бахтга қарши, у жуда чиройли экан. Уни кўп уришишар экану, лекин яхшилаб танбеҳ бериб қўйишмас экан.

— Яхшилаб бир адабингни бериб қўйиш керак!— дер экан онаси.— Болалигингда пешбандимни роса топтаган эдинг, катта бўлганигда қалбимни топтамасанг гўрга эди деб қўрқаман

Худди шундай бўлибди.

Инге уйидан зодагонлар хонадонида хизмат қилгани жўнаб кетипти. Зодагонлар унга ўз қизларидай муносабатда бўлишибди. Инге янги сарполарда янада очилиб кетипти. Шу билан бирга, унинг димоғдорлиги ошгандан ошибди. У хўжайиннинг уйида бир йил яшабди, кунларнинг бирида улар қизга:

— Инге, ота-оналарингни бир кўриб келсанг яхши бўларди!— дейишибди.

Шундай қилиб, у йўлга чиқибди, бироқ ота-онасини кўриб келиш учун эмас, балки эғнидаги сарполарини кўз-кўз қилиш мақсадида уйга йўл олибди. У ҳадемай қадрон қишлоғининг чеккасига етиб келибди. Мундоқ қараса анҳор ёқасида талай қиз ва йигитлар чақчақлашиб туришганмиш. Сал нарироқда эса тош устида ўрмондан йиғиб чиққан бир боғлам ўтинини қучоқлаганича қари онаси дам олиб ўтирганмиш. Инге шартта орқага қайтибди; шундай ясанган-тусанган ойимқизнинг мана шунақа жулдурвоқи онаси бўлиши, бунинг устига ўтинни ўрмондан ўзи териб келишидан у қаттиқ ор қилибди. Инге ота-онаси билан дийдор кўришмаганига заррача афсусланмабди, қайтага зардаси қайнабди, холос.

Орадан яна ярим йил ўтипти.

— Инге, ота-оналарингни кўриб келишинг керак!— дейишибди яна хўжайинлар.— Мана сенга оқ нон, буни олиб бориб қарияларни бир хурсанд қилиб келгин, ҳаққингга дуо қилишади!

Инге энг яхши сарполарини, оёғига эса янги кавушини кийибди, эгагини сал кўтариб, кавушим ифлос бўлиб қолмасин деб эҳтиёткорлик билан йўлга тушибди, бунинг учун уни койимаса ҳам бўлади. Бироқ йўлка ботқоқ томонга бурилибди; лой босиб юришга тўғри келиб қолибди. Инге ўйлаб-нетиб ўтирмай қўлидаги нонни лойга ташлабди, уни босиб, кўлмак сувдан оёғини хўл қилмай ўтиб олмоқчи бўлибди. У нонга оёғини қўйиши биланоқ нон қиз билан бирга пастга чўка бошлабди, кўлмак сув устида қоп-қора пуфакчалар пайдо бўлибди, қиз билан ондан ном-нишон қолмабди!

Ана шунақа хунук ҳодиса юз берибди.

Инге қаёққа ботиб кетди? У ботқоқлик алвастисининг пиво пиширадиган жойига чўкиб кетибди. Ботқоқлик алвастиси алвастилар ҳамда ўрмон девларининг холаси экан, бу ҳаммага маълум нарса: булар ҳақида китобларда ҳам ёзилган, қўшиқлар тўқилган, бир неча бор уларнинг суратлари чизилган, ботқоқлик алвастиси ҳақида эса ҳали кўп нарса маълум эмас; ёз ойларида ўтлоқлар устидан туман кўтарилса одамлар: «Ботқоқлик алвастиси пиво пиширяпти!»— дейишади. Шундай қилиб, қиз ана шу пивохонага тушиб кетипти, у ерда узоқ туришга ҳеч ким бардош беролмас экан! Ахлат ўра ботқоқликдаги пивохонага қараганда ўлса ўлиги ортиқ, по-

киза экан! Пиво пиширадиган ҳар бир идишдан киши кўнглини беҳузур қилиб юборадиган бадбўй ҳид келиб турганмиш, идишлар бир-бирига зич жойлашганмиш; оралари сал очиқ жойларга йилтироқ, семиз бақалар ўрнашиб олганмиш. Инге ана шундай жойга тушиб қолибди! Қиз ўзини ана шунақа совуқ, ёпишқоқ, жирканч тирик қоришма ичида кўриб даҳшатдан титраб кетипти, бадани қота бошлабди. Нон унинг оёғига ёпишиб олиб, қаҳрабо соққа хасни тортқилагандай ҳадеб настга тортармиш.

Ботқоқ алвастиси уйда экан; ўша кун пивохонага меҳмонлар келишган экан, бу меҳмонлар шайтон билан унинг энг катта момоси заҳарли кампир экан. Кампир ҳеч қачон бекор ўтирмас экан, ҳатто меҳмонга ҳам бирорта эрмак олиб бораркан: теридан кавушлар тикаркан, бу кавушни кийган одамлар оромини бутунлай йўқотиб қўйишаркан. Кампир яна туҳматларни ёки одамларнинг оғзидан чиққан бежо, шалоқ сўзларни тўқиркан, хуллас, унинг турган-битгани инсон зоти учун кони зиён экан! Ҳа, шайтоннинг момоси тикишга ҳам, тўқишга ҳам жуда чечан экан!

У Ингени кўриб қолибди, кўзойпагини тўғрилаб қизга қарабди-да, сўнг:

— Ие, бундан иш чиқадиганга ўхшайди-ку! Уни бугунги ташрифидан хотира қилиб менга берилишини илтимос қиламан! Ундан чеварамнинг даҳлизи учун ажойиб бут чиқадди, — депти.

Ботқоқ алвастиси Ингени кампирга берибди, у эса дўзахга тушибди, қўлидан ёмон иш келадиган одамлар дўзахга тўғри йўл билан эмас, балки айланма йўл билан тушаркан!

Даҳлиз охири йўқ жойда экан, қиз олдинга қараса ҳам, орқага қараса ҳам боши айланаверибди. Ҳамма ёқ ҳолдан тойган, шафқат эшигининг очилишини зориқиб кутаётган гуноҳкорлар билан тўлиб кетган экан. Улар анча вақтдан бери кутиб ўтиришганмиш. Жудаям баҳайбат, семиз, аранг лапанглаб юрган ўргимчаклар уларнинг оёқларини минг йиллик иplar билан ўраб ташлабди. Бу арқонлар уларни исканжадай маҳкам тутиб турганмиш, мис занжирлардан ҳам мустаҳкам кишанланганмиш. Бундан ташқари, гуноҳкорларнинг жонлари абадий азоб берувчи ташвишда қийналаётганмиш. Масалан, хасислар калитини пул соладиган яшиги қулфида қолдиргани учун қийналаётганмиш. Бошқа баъзилар... ҳамма гуноҳкорларнинг тортаётган азоб-уқубатларини санайверадиган бўлсак, адо бўлмайди!

Инге бут бўлиб туриш қанчалик қийинлигини тушунибди, оёқлари худди нонга парчинлаб қўйилгандаймиш.

«Мана, олифтагарчиликнинг оқибати! Кавушим ифлос бўлмасин деб шу аҳволга тушиб ўтирибман-а! — депти у ўзига-ўзи. — Ановиларнинг менга ўқрайишини қаранг!» Чиндан ҳам

гуноҳкорларнинг бутун ҳирслари кўзларида чақнаб, барала сезилиб турарди; уларга бир қарашнинг ўзи даҳшат эди!

«Хўш, менга қараганининг баҳри дили очилади-ку! — деб ўйлабди Инге. — Гўзалман, кийимларим ҳам чакки эмас!» — Қиз кийим-бошига кўз қирини ташлабди. Чунки унинг бўйни қотиб қолган экан. Оҳ, у ботқоқ алвастисининг пивохонасида балчиққа буланиб кетибди-ку! Бу ҳақда ўйламагани ҳам! Кийимлари бошдан-оёқ шилимшиқ бўлиб кетибди, сочларига илон чирмашиб олиб, думи билан бўйнига шапиллатиб ураётганмиш, кўйлагининг ҳар бир қатидан семириб кетган лайчадай ҳуриётган бақалар мўралаб турганмиш. Нақадар кўнгилсиз! «Бошқаларнинг аҳволи меникидан яхши эмас-ку!» деб ўз-ўзига тасалли берибди Инге.

Бироқ ҳаммасидан ҳам очлик азоби ёмон бўлибди. Наҳотки эгилиб ўзи босиб турган нондан бир бурда синдириб ололмаса? Йўқ, қадди эгилмабди, қўл-оёқлари қимирламабди, ҳамма ёғи тошдай қотиб қолганмиш. Фақат кўзлари у ёқ-бу ёққа қарай олармиш, холос. Кўз соққасини айлантириб орқа томонга ҳам қараб бўлармиш. Тфу, нақадар қабиҳлик! Бу ҳам етмагандай пашшалар пайдо бўлиб, унинг кўзидан у ёқ-бу ёққа юра бошлабди; у киприк қоқибди, лекин пашшалар учиб кетмапти, — уларнинг қанотлари юлиб олинган экан, фақат ўрмалай олишар экан, холос. Бундан ортиқ азоб борми? Бунинг устига очлик азоби! Бора-бора Ингега ичи ўзини-ўзи еб битиргандай, қорни жудаям бўм-бўшдай туюлибди!

— Агар бу аҳвол узоқ давом этса ортиқ чидолмайман! — депти Инге, лекин чидашга мажбур бўлибди; ҳеч нима ўзгармабди.

Бирдан бошига иссиқ бир томчи томибди, юзидан думалаб кўксига, сўнг понга тушибди; шундан кейин иссиқ томчилар дув-дув тўкилаверибди. Инге учун ким ҳам аччиқ-аччиқ йиглаши мумкин?

Ахир, ер устида онаси қолмаганими? Онанинг боласи учун тўккан аччиқ кўз ёшлари ҳамма вақт фарзандига етиб боради. Бироқ уни азобдан халос қилолмайди, балки унинг азоби-га азоб қўшиб куйдиради. Энг ёмони даҳшатли, бардош бериб бўлмайдиган очлик эди! Нонни босиб туриш, ундан бир бурда синдириб ололмаслик қандай даҳшат! Назарида ичи ўзини еб битиргандай туюлибди, ўзи эса ҳар бир овозни ичига тортиб оладиган ғовак ингичка қамишдай бўлиб қолибди. У юқорида, ер бетида ўзи ҳақида айтилган гапларни рўйирост эшитибди, лекин ҳаммаси ёмон гаплармиш. Ҳатто унга чин юракдан куйиб-ёниб йиғлаётган онаси ҳам: «Димоғдорлик яхшиликка олиб бормайди! Димоғдорлик сени хароб қилди, Инге! Менни жудаям куйдирдинг-ку, қизим!» — деб зорланаётганмиш.

Ингенинг онаси ҳам, тепадагиларнинг ҳаммаси ҳам унинг қилган гуноҳидан, нонни босиб, ер тубига чуқиб кетганидан

хабардор эканлар. Буларнинг ҳаммасини бир подачи тепалик устидан кўриб турган экан, ўша буни бошқаларга ҳам айтиб берибди.

— Онангни роса куйдирдинг-ку, Инге!— деб такрор айтибди онаси.— Бошқа нарсани сендан умид қилмагандим ҳам!

«Дунёга келмаганим минг марта яхши эди!— депти Инге ўзинга.— Эндиликда онамнинг мен ҳақимда куйиб-ёнишининг нима фойдаси бор?»

Инге бир вақтлар уни ўз қизидай кўриб муносабатда бўлган ҳурматли зотлар — хўжайинларнинг ҳам:— «У оғир гупоҳ эгаси. У парвардигорнинг насибасини беҳурмат қилди, оёғи билан эзгилади, унга марҳамат эшиги ҳали-бери очилмайди!» деган гапларини эшитибди.— «Менга қаттиқ туриб, яхши тарбия беришганда эди!— ўйлабди Инге.— ёмон қилиқларим қолиб кетарди!»

Инге одамларнинг ўзи ҳақида тўқиган «кавушим ифлос бўлмасин деб нонни босган димоғдор қиз ҳақида»ги қўшиқни ҳам тинглабди. Қўшиқни мамлакатнинг ҳамма ерида куйлашадганмиш.

«Бу қулоқ ўлгур нималарни эшитмаяпти-я! Айбим учун қанчалар азоб чекапман-а!— деб ўйлабди Инге.— Бошқалар ҳам қилмишига яраша жазолансалар эди! Анчагина одам қийналарди! Вой, жоним қийналиб кетди!»

Ингенинг жони янада дағаллашиб, янада шафқатсизланиб кетипти.

— Мановилар орасида яхши бўлиб бўпсан! Яхши бўлишни хоҳламайман ҳам! Буларнинг ўқрайиб қарашини кўринг!— депти у, ниҳоят ўша ердагиларни ёмон кўриб, зардаси қайнабди. Томоша топилди буларга, севинишларини қара. Вой, жоним қийналиб кетяпти!

Қиз ўзи ҳақида тўқилган қиссани болаларга айтиб беришганини ҳам, гўдаклар уни худосиз деб айтишганини ҳам эшитибди.

— У шунақаям жирканч, аблаҳки, асти қўяверинг! Энди жазосини тортсин!— дейишипти болалар.

Инге болаларнинг оғзидан ҳам фақат лаънатлар эшитипти.

Яна бошқа бир гал у очлик ва ғазабдан азоб чекиб турганида ўз номини ва ўзи ҳақидаги қиссани такрор эшитипти. Қиссани норасида бир қизчага айтиб беришаётган экан, қизча димоғдор, ҳовлиқма Ингега раҳми келиб, зор-зор йиғлабди.

— Наҳотки, у ҳеч қачон юқорига қайтиб чиқмаса?— деб сўрабди.

— Ҳеч қачон қайтмайди!— деб жавоб қайтаришибди унга.

— Бордию кечиришларини сўраса-чи, энди ҳеч қачон бундай қилмасликка ваъда берса-чи?

— У умуман узр сўрамоқчи эмас!

— Унинг уэр сўрашини жуда-жудаям хоҳлардим!— депти қизча, анча вақтгача ҳеч овунмабди.— Агар уни ерга қайтаришса қўғирчоқ уйимни берардим! Бечора, шўрлик Инге!

Бу сўзлар Ингенинг қалбигача етиб борибди: кўнгли анча таскин топгандай бўлибди: «бечора Инге!» деган тирик жон энди топилди-я! Унинг гуноҳи ҳақида бир оғиз ҳам лом-мин демади-я! Жажжигина бегуноҳ қиз йиғлаб, унинг гуноҳини кечирилишини тилабди! Ингенинг қалбини аллақандай туйғу эгаллаб олибди; йиғлаб юборгиси келибди, лекин йиғлолмабди, чунки яна бир янги азоб бошланаркан-да!

Ер устида йиллар шамолдай тез ўта бошлабди, ер остида эса аҳвол аввалгидай қолаверибди. Инге ўз номини камданкам эшита бошлабди,— ер устида унинг номини тобора камроқ тилга оладиган бўлишибди. Бироқ кунлардан бир кун қулоғига: «Инге! Инге! Мени роса куйдирдинг-ку! Шундай бўлишини билдирдим-а!»— деган нидо келибди. Ушанда онаси жон бераётган экан.

Баъзан Инге ўз номини қари хўжайинлари оғзидан ҳам эшитиб қоларкан. Хўжайиннинг хотини ҳамма вақт хокисорлик билан:— «Инге, эҳтимол сен билан яна дийдор кўришармиз! Ким қаёққа тушишини ҳеч ким билмайди!»— дер экан.

Бироқ Инге хўжайинининг хотини ўзи тушган жойга тушмаслигини яхши биларкан.

Вақт жуда секин ўта бошлабди. Ниҳоят Инге яна ўз номини эшитибди, тепасида иккита ёрқин юлдуз чақнаб кетибди: ер устида бир жуфт маъсум кўз абадий юмилибди. Жажжигина қизча «бечора Инге!» деб бетиним йиғлагандан буён кўп вақтлар ўтипти; ўша қизча балогатга етиб, қариб худонинг даргоҳига боришга ҳам улгурибди. Бутун умрнинг хотиралари жонланадиган охирги лаҳзада ўлаётган аёл Инге учун тўккан кўз ёшларини эслабди ва бенхтиёр: «Э худоё худовандо, эҳтимол, мен ҳам Инге сингари сен ҳадя этган ризқ-рўзингни билмай оёқ ости қилгандирман. Эҳтимол, руҳим ҳам димоғдорлик билан заҳарлангандир. Фақат сенинг марҳаматинггина қўллаб-қувватлаб тубанликка тушимимга йўл қўймади! Умримнинг охирги дамларида менга марҳаматингни дариг тутмагин!»— деб юборибди.

Ўлаётган аёлнинг кўзлари юмилибди, бироқ жонининг кўзлари Инге томон боқибди, чунки охирги лаҳзада унинг фикру хаёли Инге билан банд бўлган экан-да, натижада у ўзининг руҳий нигоҳи билан ердагиларга маъхум бўлган манзарани, яъни Ингенинг қанчалик тубан тушганини кўрибди. Бу манзарани кўрган тақводор руҳ йиғлаб-сиқтабди, худонинг даргоҳига бориб, гуноҳкор руҳнинг гуноҳидан ўтишни гўдаклигидагидай йиғлаб, ялиниб-ёлвориб илтимос қила бошлабди. Бу йини ва ёлворишлар азобдан қийналаётган жонни ўраб олган қобиқда акси садо бўлиб янграбди, унга бўлган тасоди-

фий меҳру муҳаббатдан Ингенинг руҳи қайта тугилгандай бўлибди. Худонинг фариштаси ҳам унинг ҳолига йиглабди. У бундай марҳаматга қандай мушарраф бўлди? Азобланган жон бутун ўтган умрига назар ташлабди, ўз қилмишларини кўз олдига келтириб, тўлиб-тўлиб йиглабди. Инге илгари бунақа йиғи нималигини ҳеч билмаган экан. У ўзига бўлган шафқат ҳисси билан тўлиб кетипти; назарида унинг учун шафқат эшиги мутлақо очилмайдигандай туюлибди! У худди ана шу нарсани чуқур англаши биланоқ ер қаърига болалар ҳовлида тикқайтириб қўйган қорбобони ҳам бир зумда эритиб юборишга қодир бўлган кучли қуёш нуридан ҳам ўткир, бир нур тушибди. Бу нур Ингенинг жонини ўраб турган қаттиқ қобиқни эритиб юборибди. Жажжигина қушча тубанликдан эркинликка ўқдай учиб чиқибди. Бироқ у ўзини ёруғ дунёда кўриб уят ва даҳшатдан қунишиб кетипти. Шоша-пиша ярим бузилган қандайдир деворнинг қоронги ковагига кириб яширинибди. У ўша ерда кунини қунишиб, бутун вужуди титраб, ҳеч бир овоз чиқармай ўтираверибди, айтгандай, овози ҳам йўқ экан-да. У атрофни томоша қилишга журъат этолмай, ўша ерда узоқ ўтириб қолибди-да. Ҳа, атрофда баҳра олишга арзиғулик манзаралар кўп экан! Ҳазо мусаффо, ёқимли экан, ой мўл-кўл кумуш нур таратар, дарахт ва буталардан муаттар ҳидлар анқиб тураркан. Қушча яшириниб олган жой биррам шинам, ўзининг пат ва парлари шунақаям тоза, чиройли эканки! Парвардигорнинг олами меҳр-муҳаббатга, гўзалликларга тўлиб-тошиб ётганмиш! Қушчанинг қалбида уйғонган барча ўй-фикрлар ташқарига қўшиқ бўлиб чиққиси келибди. бироқ у қанча чиранмасин сайрай олмабди; у какку сингари ку-куллолмабди ҳам, булбул каби тўлиб-тошиб сайрай олмабди! Бироқ парвардигор қуртларнинг ҳам унсиз ҳамду саноси, шукронасини эшитида. У қушчанинг ҳам шукронасини эшитибди. Бу шукрона Довуднинг қалбида жаранглаган дуодай сўзсиз, оҳангсиз етиб борибди.

Қушчанинг унсиз шукур қилиши кун сайини кўпая борибди, хайрли ишларга қўшилиш учун фурсат пойлабди.

Рождество байрами арафаси ҳам келибди. Бир деҳқон деворга ёғоч қўйиб, унинг учига бошоғи янчилмаган бир бос сули илиб қўйибди — қушлар ҳам рождество байрамини ҳузур қилиб ўтказишсин депти.

Рождество байрами тонгида қуёш чиқиб, бир тутам сулини ёритипти; унга сайроқи қушлар ёпирилишибди. Девор ковагидан ҳам чирқ-чирқ деган товуш эшитилибди. Қушчанинг фикрлари товушга қўшилиб кетибди, унинг ожиз чийилдоқ овози чинакам шодлик гимнидай жаранглабди; унинг фикрлари хайрли ишларда кўзга ташланиш учун ҳозирланибди, қушча ўз қароргоҳидан учиб чиқибди. Осмондагилар унинг қанақа қушча эканлигини яхши билишар экан.

Қиш қаттиқ келибди, сув бети қалин муз билан қопланибди, қушлар ва ўрмон ҳайвонлари учун оғир кунлар бошланибди. Кичкинагина қушча чаналар юриб ўтган қорли йўл устида учиб юриб дон ахтариб топар, отхоналарда нон увоқларини топиб олса, ўзи бир дона увоқни еб, қолганларига оч қолган бошқа чумчуқларни чақирарди. У шаҳарларга ҳам учиб борибди. Атрофни кузатиб бораркан, деразаларда саҳий кўллар уқалаб қўйган нон увоқларини кўрибди, яна улардан фақат бир донагина еб, қолганларини бошқаларга берибди.

Қиш давомида қушча жуда кўп нон увоқларини топиб, бошқа қушларга улашибди, агар уларнинг ҳаммасини жамланса, Инге кавушини авайлаб босган нон оғирлигига тенг келаркан. Энг охирги увоқ топилиб, бошқа бир қушчага берилгач, унинг кул ранг қанотлари оқариб, кенг қулоч ёйибди.

— Ана, денгиз қалдирғочи учяпти!— дейишибди опноқ қушни кўрган болалар. Қуш гоҳ тўлқинларга шўнгиб, гоҳ қуёш нурлари томон учиб, бирдан ана шу нур ичида йўқолиб кетипти. Унинг қасёққа йўқолганини ҳеч ким кўрмабди.

— У қуёшга учиб кетди!— дейишибди болалар.

ҚҰНҒИРОҚХОНА ҚОРОВУЛИ ОЛЕ

Бу дунёда ҳамманинг мартабаси юқорилайверади, пастрлайверади, юқорилайверади, пастрлайверади! Мен бундан ортиқ мартабага эриша олмасам керак!— дерди қўнғироқхона қоровули Оле.— Мартабанг улуглашади, пастрлашади, улуглашади, пастрлашади, бунн ҳамма синаб кўрган! Бориб-бориб ҳаммамиз қўнғироқхона қоровулларига айлапиб қоламиз — ҳаётга ҳамда бошқа нарсаларга юқоридан пастрга қарагандай қараймиз.

Хушчақчақ, гапга чечан қўнғироқхона қоровули бўлмиш ошнам ана шундай деб айтарди. Сиртдан қараганда, дили нима деса, тили ҳам шунн айтаётгандай бўларди-ю, аммо кўп нарсаларни кўнглининг тўрида яшириб юрарди. Унинг насласабн ҳам чакки эмас экан, одамларнинг айтишига қараганда, у улуг мартабали бир амалдорнинг ўғли экан, ўзи ҳам ўшанақа одам бўлиши мумкин экан; маълумотли бўлгач, аввалига ўқитувчининг қўлида ишлабди, сўнг руҳонийга ёрдамчилик қилибди, бироқ бундан ҳеч фойда чиқмабди!

Оле руҳонийшикидалигида ҳар ишга ҳозир нозир бўлиб тураркан, у ўша вақтларда ёш йигитча бўлганидан ўзига ортиқча зеб бераркан; бир кунн у этиги учун ялтироқ мой талаб қилибди, руҳоний эса унга оддий этик мойн берибди, ана шу баҳона бўлиб оралари бузилиб қолибди. Бири хасиссан деса, иккинчиси бекорчисан дебди. Этик мойн баҳона, улар бир-бирлари билан юз кўрмас бўлиб кетишпти. Барибир Оленинг

талаби қондирилмай қолаверибди: у кейинги ҳаёти давомида ҳам дунёдан ялтироқ этик мойи талаб қилса, оддий этик мойи олаверибди; у одамлардан юз ўгирибди, дарвеш бўлиб кетипти. Бироқ дарвешлик ҳужрасини, бир бурда ноппи фақат катта шаҳарлардаги кўнғироқхоналардангина топиш мумкин экан. Олс катта шаҳар кўнғироқхонасига борибди, минора тепасида трубкасини тутатганича якка-ёлғиз яшайверибди. У пастга ҳам қарабди, юқорига ҳам, кўрган-билганини, китоблардан ўқигани-ю кўнглида тўқигани ҳақида сўзлаб бераркан. Мен уни тез-тез яхши китоблар билан таъминлаб турардим: эшагига яраша тушови, деганларидек, Олс панд-насиҳатдан иборат инглиз китобларини, ғир-ғир шабада ва гул япроқларини тараннум қилувчи француз романларини ёқтирмасди. У мenden кишилар турмуши, табиат мўъжизалари ҳақида ёзилган китоблардан келтиришимни кўпроқ илтимос қиларди. Мен Олс ҳузурига кам деганда бир йилда бир марта, одатда янги йилдан кейинроқ ташриф буюрардим: бу пайтгача ошнам менга бир олам гап тўплаб қўярди, унинг бисотида албатта йил ўзгаришига оид бирор гап бўларди.

Бу ўринда унинг ҳузурига икки марта бўлганим ҳақида сўзлаб бераман. Оленинг сўзларини қандай бўлса, худди ўшандай баён қиламан.

Биринчи ташриф

Олега охирги марга олиб келган китобларим орасида харсанг тошлар тўғрисидаги бир китоб бор эди, шуниси унга жуда маъқул тушибди.

— Харсанг тошлар юбилейини ўтказиш керак экан! — деди менга Олс. — Уларнинг ёнидан ўтиб кетаверадия-ю пайқашмайди. Юзларча харсанг тошлар юмалаб ётган дала ва соҳиллар бўйлаб сайр қилиб юрганмида ўзим ҳам шундай қилардим. Тош йўлга терилганларини эса оёқ билан бемалол топташаверишади! Мен ҳам шундай қилганман! Мана энди тош йўлнинг ҳар бир тошига чуқур эҳтиром билан қарайман! Манови китоб учун катта раҳмат! Бу китоб мени ўзига мафтун қилди, одатдаги ҳамма фикрларимни бир четга суриб қўйди, энди бўлса ана шунақа китоблардан кўпроқ ўқисам деб бетоқлатланяпман. Замин романи бошқа романлардан кўра мароқлироқ! Афсуски, унинг дастлабки бобларини ўқиш мумкин эмас: булар биз ўрганмаган тилда ёзилган: уларни ердаги турли тош даврларига бўлиб ўқишга тўғри келади, асосий қаҳрамонлар Одам Ато билан Момо Ҳаво фақат олтинчи бобда кўринишади. Айрим китобхонлар учун бу кечикиб кўри-наётгандай туюлади: уларга қолса романининг бошидаёқ тирик қаҳрамонлар қатнаша қолса, менга эса барибир. Ҳа, айтгандай бу роман жудаям мароқ билан ўқилади, бу романда ҳам-

мамиз тилга олинганмиз! Биз сувда шапир-шупур қилиб чўмиламиз, ғимирлашамиз, ўрмалаймиз, бироқ ҳеч жойимиздан қимирламаймиз, ер курраси бўлса океанни устимизга ағдариб юбормай айланаверади, айланаверади. Биз юрадиган ер қатлами қаттиқ, шу сабабли ботиб кетмаймиз. Роман миллион-миллион йилларни қамраб олади, охири эса кўринмайди. Тошлар ҳақидаги китоб учун раҳмат. Баракалла уларга! Гапирини билишганда кўп нарсаларни айтиб беришарди! Ростини айтсам, манови ерда, миноранинг устида ўтириб олиб, ҳаммамиз ўзимизнинг ярқироқ этик мойларимиз, орденларимиз, олдига интилишимиз — ҳаммаси ер юзида бир зумлик чумолича ҳаёт сингари аҳамиятсиз бир нарса эканлигини хотирлаш жуда қизиқ нарса-да! Ҳа, миллион ёшли харсанг тошлар олдида ўзингни бир гўдақдай ҳис этасан, ўнғайсизланиб кетасан киши. Мен бу китобни Янги йил арафасида ўқиб чиқдим. Китобга шунчалик берилиб кетипманки, одатдагидай «Амагерга ёввойи тўданинг елиб бориши»ни ҳузур қилиб кузатишни ҳам унутибман. Айтгандай, бундан сиз беҳабарсиз!

Алвастиларнинг жинлар базмига учиб боришини ҳамма билади; улар Иван тунида Брокен тепалигига учиб келишади. Бироқ биз томонларда Янги йил кечаси Амагерда ўзимизнинг маҳаллий, замонавий жинлар базми бўлади. Барча нуноқ шоир ва шоиралар, созандалар, журналистлар ва бошқа ҳеч вақога арзимайдиган устабузармонлар Янги йил кечаси Амагерга учиб келишади. Улар мўйқалам ёки ғоз патларига миннишиб учишади, — пўлатдан ясалганда учиша олмайди, чунки улар жуда қаттиқ бўлади-да, эгилмайди. Мен ҳали айтганимдай бу ёввойи тўдаларини ҳар йили томоша қиламан, ана шу саёҳатчиларнинг баъзиларини номма-ном айтиб беришим ҳам мумкин, бироқ яхшиси, уларга ишингиз тушмасин! Ҳар йили кечаси пат миниб Амагерга учиб келишларини бошқалардан ниҳоятда сир тутишади. Лекин менинг балиқ билан савдо қиладиган, учта эътиборли газетани ҳақоратли сўзлар билан таъминлаб турадиган бир қариндошим бор. Ана шу аёл бир гал жинлар базмида меҳмон бўлган экан. Патда уюлмагани учун ўша ёққа уни жинлар кўтариб олиб боришибди. Бу ҳақда у менга батафсил гапириб берди. У айтган нарсаларнинг ярми ғирт ёлғон, қолган ярми ҳам ёлғондан холи эмас. Байрам қўшиқлар билан бошланибди; ҳар бир меҳмон ўзи ёзган ашуласини куйлабди. Шундай бўлгач, ҳар кимники ўзига яхши кўринаверади-да! Барибир эмасми? Ҳамма бир мақомда ашула айтипти! Кейин «тил заҳматкашлари» кичик-кичик тўда бўлиб юриш бошлабди. Бу тўдаларда уйларга қўнғироқ қиладиган қўнғироқчилар бор экан. — Кейин эса истаганлар оддий бўёқни ялтироқ мой ўрнида ўтказиш учун имзосиз мақолалар ёзадиган ёзувчилар билан танишишаркан. Улар орасида жаллод билан унинг ёрдамчиси бор экан; ёр-

дамчининг тили ўта заҳар экан, акс ҳолда унга ҳеч ким эътибор бермаган бўларди. Бу ерда яшикдан ҳар ахлат илиб олаётганда: «Яхши, жуда яхши, ажойиб!»— деб турадиган бир ахлат йиғувчи ҳам бор экан! «Хурсандчилик» роса авжига минганда ахлат ўрадан ингичка поя, дарахт, жудаям хунук гул, ҳаддан ташқари катта қўзиқорин, бутуш бир том ўсиб чиқибди; бу ҳурматли анжуманнинг «арча»си экан; арчага эски йил давомида нима яратган бўлсалар, ҳаммасини осишган экан. Арчадан беқарор оловлар сачрармиш; булар ўзлаштириб олинган фикрлар ва шу анжуман қатнашчилари фойдаланаётган ижарага олинган ғоялар экан. Энди улар озод бўлиб, мушак сингари осмонга ўрлаётганмиш. Шундан кейин «дарра ўйин» бошланибди, ёш ижрочилар «қалб ёнди» ўйини қилишибди, сўзамоллар бир-бирига ўткир сўзларни қота бошлабди. Ўткир сўзлар эшикка бўш кўза ёки кул тўла кўза урилиб исингандай гумбурлай бошлабди. Қариндошимнинг гапига қараганда, кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган ажойиб хурсандчилик бўлибди! Ростини айтсам, у яна бир талай мудҳиш, лекин оқилона фикрларни ҳам айтди, мен уларни такрорлаб ўтирмайман; танқидчи бўлгандан кўра, кўнгилчан одам бўлган маъқул. Энди ана шунақа байрамдан хабардор бўлганим ҳолда ҳар йили Янги йил кечаси жинларнинг ёввойи галаси кўчишини кўришдан маҳрум бўлиб қолишдан қўрқишимни фаҳмлаган бўлсангиз керак. Баъзи йиллар олдинги саёҳатчилар ёнига янгилари қўшилиб қолганини ҳам кўраман. Бу йил эса томошадан қуруқ қолдим. Мен харсанг тошлар билан бирга миллион йил олдинги ўтмишга саёҳат қилдим, уларнинг Шимол қояларидан узилиб гушишлари, пастга қулашлари, муз устида Нух пайғамбар кемаси қурилгунча сузиб юрганини, сувга думалаб тушганини, теранликка чўкиб кетганини, кейин яна «Бу ер Янги Зеландия!»— деб бақирган қумли соҳил билан юқорига кўтарилганини кўрдим. Ана шу тошларнинг зоти бизга маълум бўлмаган қушлар учун бошпана бўлганини, биз номини билмаган ёввойи дружиналар бошлиғи учун тахт вазифасини ўтаганини ҳам кўрдим; ниҳоят баъзи харсанг тошларни болта билан тарошлаб, уларга турли белгилар ўйишганини кўрдим. Шундай қилиб, ана шу тошларга вақт ўлчовида алоҳида ўрин ажратилган. Ўзим эса вақт ҳақидаги ҳар қандай тасавурни мутлақо йўқотдим, аҳамиятсиз бир нарса бўлиб қолдим... Шу пайт осмондан учтўртта чиройли юлдузлар учди, фикрларим ҳам ўзгариб кетди. Учар юлдузлар нималигини биласизми? Олимлар буни билишмайди! Мен уларга бошқача кўз билан қарайман.

Кўпинча одамлар ажойиб, хайрли ишлар қилган кишиларга пинҳона, унсиз раҳмат йўллайдилар; раҳмат сўзи айтарли жарангдор бўлмаса-да, ҳеч беҳуда кетмайди. Менимча, ана шу унсиз, пинҳона раҳмат қуёш нурига сингиб, сўнг раҳмат

олган одам бошидан сочилса керак. Борди-ю, бутун бир халқ аллақачонлар ўлиб кетган яхши одамга миннатдорчилик йўлласса, унинг қабрига осмондан ярқироқ гулдаста, яъни юлдузлар учиб тушади. Ана шунақа миннатдорлик гулдастаси олишга сазовор бўлган яхшиларни Янги йил кечаси пайқаб олишдан олам-олам ҳузур қиламан. Энг охирги марта юлдуз жапуби-ғарбий соҳилга учиб тушди; бу жуда кўп одамларга йўлланма, сон-саноқсиз раҳматлар эди! Қимларга дейсизми? Менимча, юлдуз Флемсборг кўрфазининг қия соҳилларига, Шлэпнегрел, Лэссэ ҳамда уларнинг ўртоқларини¹ ётган қабрлар устига, Даннеброг байроғи ҳилпираб турган жойга тушган бўлса керак. Бошқа бир сафар юлдуз мамлакатнинг қоқ ўртасига — Сорёга, Холберг қабрига тушганини кўрдим. Бу унинг антиқа комедиялари учун китобхонлар йўллаган раҳматдир.

Қабринга ана шундай юлдуз келиб тушганини пайқани нақадар зўр, қувончли нарса! Менинг қабримга бирорта ҳам юлдуз тушмайди, сзгина қуёш шуъласи ҳам раҳмат келтирмайди — бунга арзийдигани иш қилганим йўқ! Мен ярқироқ этик мойини ҳам қўлга кирита олмадим: оддий этик ёнига қааноат қилиш қисматим.

Иккинчи ташриф

Янги йилнинг бириччи куни қўнғироқхонага чиқдим. Уша куни Оле эски йилдан Янги йилга ўтишда сипқариладиган қадаҳлар ҳақида гап бошлади, Шунда ундан қадаҳлар ҳақидаги ҳикояни эшитдим, бу фикрлари ҳам чакки эмас.

Янги йил арафасида соатлар ўн иккига занг уриши билалоқ одамлар қўлда қадаҳлар билан жойларидан туришадди ҳамда Янги йилнинг яхши келиши учун қадаҳ кўтаришадди. Йилни қўлда қадаҳ билан бошлашадди — ичкиликбозлар учун бу яхши қадам! Янги йилни уйқўга ётиш билан бошлашадди — ялқовлар учун бу ҳам яхши! Чиндан ҳам уйқу билан қадаҳ йил бўйи муҳим роль ўйнайди! Қадаҳнинг ичида нималар борлигини биласизми? — сўраб қолди Оле мендан. — Унинг ичида соғлиқ, бахт ва хурсандчилик бор! Лекин уларда мусибат ва бахтсизлик ҳам йўқ эмас! Қадаҳларни ҳисоблаш бу мастлик даражасини ҳисоблашдир.

Дастлабки қадаҳ — саломатлик! Унда саломатлик гули ўсади; уни ўз уйинга ўтқазсанг, йил охирида саломатлик курсисидан ўтирасан!

Иккинчи қадаҳга келсак, ундан бир қушча учиб чиқади; у хурсанд, беғараз сайрайди; киши унга қулоқ солиб ўтириб

¹ Бу ерда гап бириччи Дания — Пруссия урушида (1848—1850) қаҳрамонларча ҳалок бўлган Дания офицерлари устида боради.

Бевхтиёр: «Ҳаёт нақадар гўзал! Гамга бсрилиш керак эмас! Дадил олға интилмоқ лозим!»— деб юборади.

Учинчи қадаҳдан кичкинагина қанотли бир махлуқ учиб чиқади, уни фаришта деб бўлмайти — у уй жишлари зотидан, аммо сизни масхара қилмайти, балки ҳазиллашади. У кишининг қулоғига ёпишиб олиб, қизиқ-қизиқ уйдирма тўла ҳикояларни шивирлаб айта бошлайди, кишининг қалбига кириб олади, уни шунақаям иситадики, киши ҳазиллашгиси, шўхлик қилгиси келиб кетади, ўзига ўхшаш аскиябозларнинг фикрича чиндан ҳам аскиябоз бўлиб қолади.

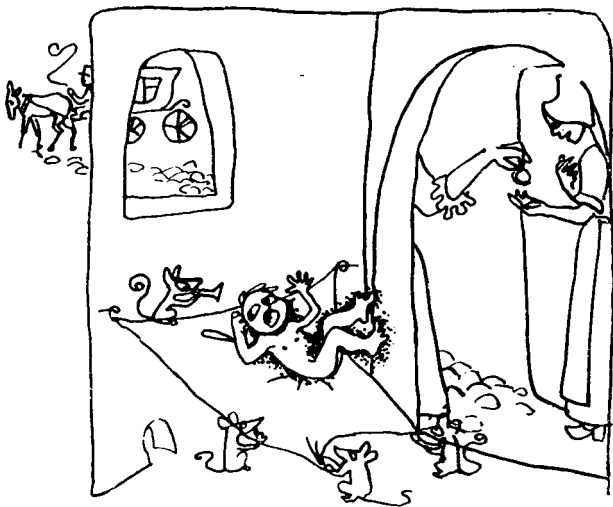
Тўртинчи қадаҳда на гул, на қуш, на қанотли ҳазилкаш бор; унинг ичида киши ақлини лойқатадиган шайтон ўтиради, шу важдан тўртинчи қадаҳга ўтмаган маъқул.

Бордию бешинчи қадаҳ сипқариладиган бўлса, киши ўз аҳволига йиғлайди, кўнгли вайрон бўлади ёки шовқин солиб, дунёни бошига кўтаради: қадаҳ ичишдан шўх, тилини жиловлаётган олмайдиган карнавал шаҳзодаси сапчиб чиқади! У сени эргаштириб кетади, эътиборли одам бўлсанг қадр-қимматингни ҳам йўқотасан! Қўлингдан келгандан ҳам кўпроқ нарсани унутиб қўясан. Қўшиқ, рақс, қадаҳлар жаранги!.. Инқоблар сени гирдиқапалак бўлиб айланишга даъват қилади. Кўз олдинда шайтоннинг қизлари ҳарир, шойи кўйлақларда сочларини ёзиб гамза қилади, қоматлари келишган, чиройли... Улардан кўз узиб бўлсан!

Олтинчи қадаҳ! Унинг ичида башанг кийинган, сўзамол, истараси иссиқ, ўта хушфёъл қиёфадаги шайтоннинг ўзи ўтиради! У сени ярим сўзингдаёқ тушунади, ҳамма фикрда сенинг ҳақлигингни таъкидлайди, у сенинг иккинчи бир тимсолнингга айланади, қўлида бир фонус тутиб сени уйига бошлаб кетаверади. Айтгандай, қадимий афсоналардан бирида бир авлиёга етгита гуноҳдан бирини танилаб ол, дейишпти. У энг енгил гуноҳ деб ичкиликбозликни танилабди, бироқ ичимликнинг касофати билан қолган гуноҳларга ҳам ботиб кетибди. Олтинчи қадаҳда шайтон қони билан ивсон қони аралашган бўлади. Уни ичишинг биланоқ қалбингда яшириниб ётган ёмонлик уруғлари дарҳол униб барг ёзади, инжилдаги хантал уруғидай бир зумда шохлаб катта дарахтга айланади. Ўз сояси билан бутун оламни қоплайди. Кўп одамлар шундан кейин қайтадан ўзига келтириш учун жўнатилади!

— Қадаҳлар тэрихни ана шунақа!— деб гапини тамомлади Оле.— Уни ярқироқ этик мойидек қиёмига етган гаплар билан ҳам, оддий этик мойидек оддий сўзлар билан ҳам ҳикоя қилиб бериш мумкин. Мен унақасигаям, бунақасигаям сўзлайвераман.

Бу Оленинг ҳузурига иккинчи ташрифим эди; яна ҳикоя тингламоқчи бўлсангиз, учинчи марта ҳам ташриф буюришим мумкин.

АННЕ ЛИСБЕТ

Анне Лисбет ёш, қувноқ, ҳуснда тенги йўқ, нақш олмадай бир қиз эди. Тишлари кўзни қамаштирадиган даражада оппоқ, кўзлари ёниб турарди, қушдай енгил рақсга тушарди, ҳаёт кечириши эса ундан ҳам енгилроқ эди! Хўш, ундан қандай фарзанд тугилди? Жирканч бир ўғил дунёга келди! Шунақаям хунукки, асти қўявериинг! Уни тарбиялаш учун ер қазувчининг хотинига беришибди. Анне Лисбетнинг ўзи эса граф қасрида, ҳашаматли хонада истиқомат қила бошлабди; уни шойи-бахмалларга ўраб ташлашибди, ҳатто унга шамолни ҳам раво кўришмабди, ҳеч кимнинг унга қаттиқ гапиришга ҳадди сиғмас экан: агар шундай қилишадиган бўлса, унинг кўнгли вайрон бўлиши, касал бўлиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас экан. Ахир у ёш эмизикли графзодани боқаркан-да! Графзода шунақаям мулойим, ноиз эканки, бу шахзодани кўрсанг худди фариштанинг ўзи дейсан. Анне Лисбет унга шунақаям меҳрибон эканки, асти қўяверасиз! Унинг ўз ўғли эса бўтқа ўрнига сассиқ иғво гаплар қайнаб турган ер қазувчининг уйида яшабди, у хонада ёлғиз қолиб, кун бўйи йиғлаб бақираётган экан. Ҳеч кимнинг унга раҳми келмас экан! У ҳолдан тойиб ухлаб қолгунча йиғлар экан, уйқуда эса киши очликни ҳам, совуқни ҳам сезмайди; умуман олганда уйку ажойиб кашфиёт! Йиллар кетидан йиллар ўтипти. Анне Лисбетнинг ўғли ҳам ўсиб катта бола бўлибди. У ер қазувчининг хонадонида қолиб

кетипти. Анне Лисбет бунинг учун уларга узил-кесил ҳақ тўлабди. Узи шаҳарлик хоним бўлиб қолибди, у жуда яхши яшай бошлабди, ҳатто бошига шляпалар кийиб юрибди, бироқ ер қазувчи хотинининг уйига бир марта ҳам бормабди. Бориб нима ҳам қиларди. Бола энди уларники бўлса. Болага, нон ейишни билгандан кейин уни топишни ҳам бил дейишибди. Қўлидан иш келадиган бўлиб қолган экан, унга Маде Йенсеннинг малла сигирини боқишни топширишибди.

Бўёқчининг ҳовлисидаги занжирбанд ит ҳаво очиқ кунлари катагининг томига чиқиб олиб, ўтган-кетганларга ҳурар, ёмғирли кунлар эса инига кириб кетар экан: у ер қуруқ ва иссиқ экан-да. Анне Лисбетнинг ўғли ҳаво очиқ кунлари ариқ бўйида ёғоч йўниб хаёл суриб ўтираркан: баҳорда ариқ лабидаги уч дона маймунжон гулини кўзлаб қўйган экан, «эҳтимол, улар мева тугса керак» деб ўйлабди. Ана шу ўй унга дунё-дунё қувонч бағишлар, бироқ меванинг пишишидан ҳеч дарак бўлмабди. У ёмғирда ҳам, шамолда ҳам ариқ бўйида ўтираверибди, кийимлари ивиб кетаркан, қаттиқ шамол уни яна қуритиб қўяркан. Бордию бойнинг уйига бориб қолса, уни шапалоқ ва тепкилар билан сийлашаркан, қиз ва йигитлар уни исқирт, хунук, жирканч деб аташаркан. У бўлса меҳр-муҳаббатсиз, ширин сўзсиз ҳаёт кечиришга ўрганиб қолибди!

Хўш, Анне Лисбетнинг ўғли бу ёруғ дунёда нима кўрди? Унинг бошига қандай кунлар тушди? Ҳар қандай меҳрибончилик ва эркалатишлардан бебаҳра яшаш!

Ниҳоят уни ер юзидан ҳам суришибди — шалоқ бир кемада денгиз сафарига жўнатишибди. У руль бошқарибди, капитан эса ҳадеб ичаверибди. Бола исқирт ва баднафслиги билан ном чиқарибди. У умрида тўйиб овқат емаган бўлса керак, деб ўйлашаркан одамлар. Ҳа, у ана шунақа экан.

Кеч куз, ҳамма ёқ нам, қоронғи, совуқ экан; денгиз шамолли қалин кийимлардан ҳам ўтиб, суяк-суякларгача зирқиратаркан. Сувда эса ичида иккита, иккита эмас, бир яримта одами бор бир елканли шалоқ кема сузиб бораркан. Бу бир яримта одам капитан билан бола экан-да. Кун бўйи ним қоронғи бўлиб, қуёш юзини кўрсатмабди, кечқурунга бориб, ҳамма ёқ зимистон бўлиб кетипти, совуқ кучайгандан кучайибди. Капитан совқотмай деб ичаверибди; стол устидан шиша билан рюмка тушмабди; рюмканинг оёғи синиб кетганидан ўрнига мовий рангга бўялган ёғоч поя қўйилган экан. «Бир қултуми яхши, икки қултуми ундан ҳам яхши» — ўйлабди капитан. Бола эса қорамойга бўялган дағал қўллари билан рулни маҳкам ушлаганича ўтираверибди. У ниҳоятда хунук экан: сочлари дағал, юзлари сўниқ, турқи совуқ... Ҳа, ер қазувчининг боласи, черков китоблари бўйича эса Анне Лисбетнинг ўғли бошига ана шундай кунлар тушибди.

Шамол сувни ўз билганича, кема ҳам ўз билганича тўлқинлантириб бораверибди. Елкан шишибди, шамол кемани суриб кетипти, кема ўқдай учибди. Ҳамма ёқ нам, қоп-қоронгимиш. Бироқ бу ҳаммаси эмас! Тўхта, тўхта! Нима бўлди ўзи? Бу қанақа силкиниш бўлди? Кема нега кўтарилиб тушди? Қандай воқеа юз бердийкан? Мана у айланиб, чирпирак бўлиб кетди., Нима бало, жала қуйиб, кемани тўлқинлар қаърига оляптими? Руль бошқариб бораётган бола «Э худо!» деб бақириб юборибди. Кема сув ости қоясига бориб урилибди, у ариққа тушиб кетган эски кавушдай чўка бошлабди. Одамлар айтганидай, «барча одамлари-ю сичқонлари» билан фарқ бўлиб кетипти. Кемада сичқон йўқ экану, аммо бир яримта одам: кема эгаси билан ер қазувчининг ўғли бор экан. Бақи-роқ чайка ва балиқлардан бошқа ҳеч ким бу ҳалокатни кўрмабди, ҳатто улар ҳам дурустроқ, кўриша олмабди, чунки сув чўкаётган кемага шовқин ва қаҳр билан ёпирилганда улар кўрққанларидан ҳир қаёққа тирақайлаб қочиб кетишган экан. Кема сув остига бор-йўғи бир саржин чуқурликка чўкибди! Капитан билан бола сув остида қолиб унутилиб кетишибди. Сув бетига мовий рангга бўялган ёғоч пояли рюмка сузиб чиқипти, ана шу ёғоч таглик рюмкани юқорига сузиб чиқишга мажбур қилибди-да. Тўлқинлар уни суриб кетипти, синдирибди ва соҳилга чиқариб ташлабди. Қачон, қаерда? Барибир эмасми? Ахир у ёшини яшаб, ошини ошаб олган-ку. Анне Лисбетнинг ўғлидан кўра арзандароқ бўлган-ку! Бироқ самовий қаср ичига қадам ранжида қилган ҳар бир жон бир умр на меҳроқибат, на меҳрибончиликдан баҳра олмаганлигини бутунлай унутиб юборади!

Анне Лисбет шаҳарда яшай бошлаганига анча йил бўлибди. Энди унга ҳамма «хоним» деб мурожаат қиларкан. Бордию гап у граф уйида яшаган кареталарда юрган, графиня ва баронессалар билан суҳбат қурган замонлар хусусида кетса, бурни жуда кўтарилиб кетар экан! Эҳ, графнинг ўгилчаси жудаям чиройли, фаришталарга ўхшаган бола эди, унинг жонидили эди! Улар бир-бирларини ннҳоятда яхши кўришарди! Бир-бирларини ўпишарди, силаб-сыйпалашарди; болакай унинг қувончи, умридаги ишонган тоғи эди.

Эндиликда кап-катта бола бўлиб қолган, ёши ҳам ўн тўртда. У турли фанларни эгаллашга киришибди. Бироқ Анне Лисбет уни қўлида кўтариб юрган замонлардан бери кўрмаган экан. Ушандан бери графнинг қасрида ҳам бўлмаган экан, чунки у анча узоқда яшар экан-да.

— Қачон бўлмасин ўша ёққа бир бориб келаман!— депти Анне Лисбет.— Давлатим, графгинамнинг дийдорига бир тўйишим керак! У ҳозир мени роса соғингандир, мени ўйлаётгандир, мени аввалгидай чуқур меҳр-муҳаббат билан севса керак! Ахир, момиқ қўлчалари билан бўйнимдан қучоқлаб, энди чи-

қаётган ширин тилида «АН Лис!»— деган пайтлари ҳам бўлган. Овози ёқимли музиқанинг ўзгинаси эди! Ҳа, бориб кўриш, унинг дийдорига тўйиш керак!

Шундай қилиб, у йўлга тушибди; у тор ва кенг йўллардан юра-юра охири граф қасрига етиб борибди. Қараса, қаср илгаригидай улугвор, ҳашаматли эмиш, қасрга кираверишдаги боғ илгаригидай яшнаб турганмиш, аммо хизматкорлар янги эмиш. Улар Анне Лисбетнинг кимлигини, илгари бу хонадонда ким бўлганлигини билишмас экан. Ҳечқиси йўқ, графинянинг ўзи ҳам, графининг ўғли ҳам бу ҳақда уларга уқдиришади. Графининг ўғилчасини шунақаям согинганки!

Мана, ниҳоят Анне Лисбет ичкарига кирибди, у анча кутиб қолибди, киши кутганда вақт жуда секин ўтади! Жаноблар дастурхонга ўтиришларидан олдин уни графиня ҳузурига чақиришибди, графиня уни жуда илиқ, яхши кутиб олибди. Анне Лисбет азиз графваччасини тушлиқдан кейингина кўрибди. Зодагонлар оақатланиб бўлишгач, уни ҳузурларига яна чақиришибди.

Кичик графининг бўйи анча чўзилиб, озгинлашиб қолибди! Аммо кўз ва оғизлари ҳамон илгаригидаймиш! Кичик граф унга қарабди-ю, ҳеч нима демабди. Танимаган бўлса керак. У кетмоқчи бўлиб энди бурилган экан, Анне Лисбет унинг қўлларини маҳкам ушлаб, лабларига босибди. «Хўп, яхши, яхши!»— депти бола ва хонадан чиқиб кетибди. Унинг ишонган тоғи, меҳру муҳаббати, гурури у билан шунчалик совуқ сўрашди-я!

Анне Лисбет қасрдан хомуш бўлиб чиқибди. Кичик граф уни худди бегоналардай қарши олибди, бутунлай унутиб юборибди. Бир вақтлар кечаю кундуз қўлидан қўймай кўтариб, эндиликда эса уни ёд этиб юрган энагасига бир оғиз бўлса-да, илиқ сўз айтмабди.

Бирдан Анне Лисбетнинг олдидан каттакон қора қарга учиб ўтипти ва бир неча бор қагиллабди.

— Эҳ, шум ниятли қуш!— депти Анне Лисбет.

У ер қазувчининг қулбаси ёнидан ўтиб кетаётган экан, қараса, эшик олдида хотинлар гурунглашаётганмиш.

— Вой-бў, мунчаям лорсиллаб кетипсан!— депти ер қазувчининг хотини.— Семиз, соғлом! Турмушинг яхшига ўхшайди!

— Чакки эмас!— дебди Анне Лисбет.

— Улар бўлса кемалари билан фарқ бўлиб кетишди!— деб гапида давом этипти аёл.— Иккови ҳам: капитан Ларс билан бола чўкиб кетишди! Ҳаммаси тамом! Мен бўлсам бола улғайиб ёнимизга кириб қолар деган умидда эдим! Анне Лисбет, сен учун унинг бир чақалик қадри йўқ эди!

— Улар фарқ бўлишдими?— депти Анне Лисбет, сўнг бу ҳақда бошқа гап бўлмапти. Ахир у жудаям хафа экан-да. Чунки кичик граф у билан гаплашмади! Уни жудаям севар-

ди, уни деб, дийдорига бир боқай деб қанча йўл юриб келганди, қанчадан-қанча сарф-харажатлар қилганди! Ҳаммаси беҳуда кетди. Лекин у бу ҳақда лом-мим демади, ер қазувчининг хотини олдида ҳасрат қилишни истамади. Анне Лисбет граф оиласида ҳурматини йўқотиб қўйибди деб ўйлашлари мумкин экан-да! Шу пайт унинг боши устида яна қарға қагиллади.

— Ҳу қўриқламай ўлгур!— депти Анне Лисбет.— Нега бугун мени ҳадеб қўрқитаверасан?

У сафарга чиқиш олдидан ёнига қаҳва ва унга қўшиб қайнатиладиган баъзи бир илдизлар солиб олган экан; ер қазувчининг хотинини сийлаш учун булардан бир чимдим бериб қўйишнинг ўзи бояқиш аёлга кўрсатилган катта ҳиммат бўларкан. Ўзи ҳам ундан бир пиёлагина ичмоқчи бўлибди. Ер қазувчининг хотини қаҳва қайнатгани чиқиб кетипти. Анне Лисбет эса стулга ўтирганича пинакка кетибди. Буни қарангки, ғаройиб бир туш кўрибди: тушида бирор марта хаёлига келмаган одамни учратипти. Унинг тушига ҳудди шу кулбада оч қолиб йиғлаган, қаровсиз катта бўлган, ҳозир эса денгиз тубида ётган ўз ўғли кирибди. Тушида ҳозир ўтирган жойида ўтирганмиш, ер қазувчининг хотини қаҳва қайнатиш учун ташқарига чиққанмиш, мана, қаҳванинг хушбўй ҳиди димоғига урилибди, остонада графнинг ўғилчасидан ҳам хушрўй бир бола пайдо бўлибди, унга юзланиб:

«Қиёмат бошланди! Энди этагимдан маҳкам ушла, ҳар ҳолда онамсан-ку! Самода сени ҳамоя қилувчи фариштанг бор! Этагимни маҳкам тут!» депти.

У боланинг этагидан маҳкам ушлабди, ўша заҳоти шунақаям зўр шовқин ва момақалди роқ гулдурабдики, дунё гўё чок-чокидан сўкилиб кетгандай бўлибди. Фаришта осмону фалакка кўтарилибди. Анне Лисбет унинг этагидан маҳкам ушлаб олибди, ердан оёғи узилганлигини ҳам пайқабди. Тўсатдан унинг оёғига қандайдир оғир нарса осилибди, елкасига ҳам оғир бир кимса ўтирибди. Унинг оёғига юзларча аёллар тармашиб олишибди, ҳаммаси: «Агар сен қутулиб кетадиган бўлсанг биз ҳам қутуламиз! Унга тармашинглар, тармашинглар!» деб қичқиришармиш. Улар Анне Лисбетга маҳкам ёпишиб олишибди. Оғирлик ортгандан ортипти. Қўллари оғирликка бардош беролмай, қулаб тушибди. Даҳшатдан уйғониб кетипти, сал бўлмаса ўзи ўтирган стулдан йиқилиб тушай деган экан. Миясидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетипти. Ҳатто ҳозир нима туш кўрганини ҳам хотирлай олмабди, ёмон тушмиш!

Қаҳва ичишиб, бир оз чақчақлашиб ўтиришибди. Анне Лисбет яқинроқдаги шаҳарчалардан бирига жўнаб кетипти. У ерда уни шу бугун кечқуруноқ уйига кузатиб қўймоқчи бўлган деҳқон кутиб турган экан. Бироқ у деҳқон эртага оқшом

пайтидан олдинроқ йўлга чиқа олмаслигини айтипти. Анне Лисбет қараса шаҳарда яна бир кун қолиб кетадиган. Агар у қатнов йўл билан эмас, балки соҳил бўйлаб кетса икки миля оз юришига ақли етипти. Ҳаво очиқ, ойдин кеча, ҳамма ёқ ёп-ёруғ экан, шу ваздан Анне Лисбет пиёда кетаверишга қарор қилибди. Шунда эртасигаёқ уйда бўлар экан.

Қуёш аллақачон ботиб кетган бўлса ҳам, қўнғироқхоналар ҳадеб қўнғироғини чалаверибди. Йўқ, умуман бу қўнғироқлар овози бўлмай, балки ҳовузлардаги бақаларнинг вақиллаши экан. Кейин уларнинг ҳам товуши тинибди, қушларнинг сайраши эшитилмай қолибди; кичкина сайроқи қушлар уйқуга кетишган экан, бойқушлар эса уйларида бўлмаса керак.

Ўрмонда ҳам, соҳилда ҳам сукунат ҳукмронмиш. Анне Лисбет оёғи остида қумлар гижирлармиш, денгиз тўлқинлари қиргоққа келиб урилмасмиш; денгиз туби ҳам осойишта эмиш; денгиз жониворларининг ўлиги ҳам, тириги ҳам садо бермасмиш.

Анне Лисбет ҳеч нарсани ўйламай йўлида кетаверибди. Ўзига қолса ҳеч нарсани ўйлагиси йўқ экану, аммо ҳар хил фикрлар уни ўз ҳолига қўймапти. Фикр ҳеч қачон одамдан ажралмайди, ҳатто ўз ишини қилиб, хотиржам бўлиб, бир лаҳзага мудраб оладиган, руҳимизда ҳали уйғонишга улгурмаган фикрлар ҳам ортда қолмайди. Бироқ шундай пайт келадими, улар уйғонади, миямизда дарбадар кезади, бизни ақлли қилади.

Бизга «яхши иш қилсанг етасан муродга!» деб ўргатишган. «Гуноҳда ажал уруғи ётади»,— бу ҳам азалдан маълум гап. Кўпгина ҳикматли гаплар бор, лекин ҳамма ҳам буларни хотирлармикан? Анне Лисбет хотирловчилар тоифасига кирмайди. Бироқ ҳар кимса учун эртами-кечми уйғониш, кўз очиш пайти келади.

Қалбимизда, ҳамманинг қалбида, сеникида ҳам, меникида ҳам барча иллатлар ҳамда яхшиликларнинг куртаги яширинган бўлади. Улар кўзга кўринмас, майда уруғлар ҳолида ётади; тўсатдан киши қалбига қуёш нури тушади ёки унга ёвуз қўл тегади. Шунда сен ё ўннга, ё чапга бурилсан,— худди ана шу бурилиш ҳамма нарсани ҳал қилади: кўзга кўринмас уруғ силкинади, унади, барг ёзади, унинг шираси қонинг билан араллашиб кетади, ана ўшанда ҳаммаси тамом. Бу — ўта даҳшатли фикрлар! Бироқ киши ярим уйқуда юрганда буни пайқамайди, бу фикрлар мияда ноаниқ кезиб юради. Анне Лисбет ҳам ана шундай ярим уйқуда юрар эди. Фикрлар эса ўз навбатида унинг вужудида кеза бошлабди! У ҳолатдан бу ҳолатга ўтгунга қадар киши қалби кўп нарсаларни ҳисоб дафтарига ёзиб қўяркан; унинг ҳар бир саҳифасида киши руҳининг бир йиллик ҳисоби жамулжам қилинган бў-

ларкан. Бу саҳифага ҳамма нарса, ҳатто биз унутиб юборган нарсалар ҳам кирармиш, гуноҳдан иборат бўлган барча сўз ва ўйларимиз, худо ва одамлар ҳамда ўз виждонимиз олдидаги гуноҳларимиз ўз аксини топган бўлар экан!

Анне Лисбет сингари биз ҳам булар ҳақида ўйламаймиз. У давлат қонунарига зид жиноят қилгани йўқ, муҳтарам аёл сифатида ном чиқарди, ҳамма уни ҳурмат қиларди, яна нимани ўйласин?

У соҳил бўйлаб тинчгина кета туриб бирдан тўхтаб қолибди; йўлда ётган нима ўзи?! Соҳилга чиқариб ташлангани-чи? Қараса, эркак кишининг бош кийимимиш. Бу ерда нима қилиб ётибди экан? Кемадан тушиб қолгани аниқ. Анне Лисбет яқинроқ келиб қарабди. Оҳ, бу нима ўзи? У қўрқувдан титраб кетибди, бироқ қўрққишга арзигулик ҳеч нарса йўқ эмиш: қаршисида сув ўтлари билан қопланган узунчоқ тош ётган экан, дастлабки қарашда у қумда чўзилиб ётган одамга ўхшармиш. Энди бўлса у тошни ҳам, сув ўтини ҳам аниқ кўрибди, бироқ ҳамон қўрқаверибди. У яна йўлида давом этипти, болалигида эшитиб юрган дафн қилинмаганлар арвоҳи ҳақидаги ривоятни хотирлабди. Фарқ бўлган кишининг ўзи ҳеч кимга ёмонлик қилмаса-да, унинг арвоҳи якка йўловчини таъқиб қиларкан, унинг этагига тармашиб, христианчасига дафн қилишини сўраркан. «Тармаш! Тармаш!— деб қичқираб экан арвоҳ. Шунда у кўрган тушини эслабди. Этагида маҳкам ушлаб олган оналарининг «Тармашинглар! Тармашинглар!» деган қичқириги аниқ эшитилгандай бўлибди. У тушини: қиёмат куни дунёнинг остин-устун бўлганини, ёрдамга келган ўғлининг қўлидан ени узилиб тушиб кетганини хотирлабди. Умрида хаёлига ҳам келтирмаган, ҳеч қачон севмаган ўз ўғли ҳозир денгиз тубида ётипти. У ҳозир фарқ бўлганлар арвоҳи сифатида пайдо бўлиши, «Тармашавер! Тармашавер! Мени христианчасига дафн қил!» деб бақариши мумкин. Бу фикрлардан юраги «шув» этиб кетипти, қадамини тезлатибди. Биров уни совуқ ҳўл қўли билан эзгандай даҳшат унинг қалбини эзгилай бошлабди. Эси оғиб қолишига сал қолибди.

Шу орада денгиз устидаги туман қуюқлашиб борибди; есҳилдаги бутун дарахт ва буталар ҳам туман билан ўралиб, ғалати, даҳшатли тусга кирибди. Анне Лисбет ойга қарабди. Унинг кўриниши нақадар совуқ ва нурсиз эмиш. Аллақандай даҳшатли бир оғирлик босиб, у қўзғалоқмай қолибди. Хаёлига яна: «Тармашавер, тармашавер!»— деган фикр келибди. У яна ойга боқибди, назарида ойнинг кумуш нури унга яқинлашгандай, юзига тик қарагандай бўлибди, туман эса елкаларида қафандай илашиб турганмиш. У «Тармашавер, тармашавер! Мени дафн эт!»— деган нидо яна эшитилармикан деб, қулоқ солибди. Чиндан ҳам аллақандай бўғиқ, аянчли нола қулоққа чалинибди... Бу — кўлмакдаги бақанинг вақиллаши

ҳам, қарганинг қағиллаши ҳам эмасди, чунки теварак-атроф да бунақа жой кўринмас экан. Ниҳоят, «Мени дафн эт!» деган нидо рўйирост эшитилбди. Ҳа, бу унинг денгиз остида ётган ўғлининг арвоҳи! Унинг жсадини қабристонга олиб бориб, ер бағрига қўйилмагунча ором нималигини билмайди! Уни мумкин қадар тезроқ қабристонга олиб бориб, дафн этиш керак! Анне Лисбет черковга йўл олибди; шунда у ўзини анча енгил ҳис этибди. У яна орқага, қисқа йўл билан уйига қайтмоқчи ҳам бўлибди-ю, аммо сира иложи бўлмабди. Унга яна оғир бир нарса осилиб олибди. «Тармашавер!! Тармаш!» Яна бака вақиллагандай, аллақандай қуш қичқиргандай бўлибди. «Мени дафн эт! Мени дафн эт!» — деган овоз аниқ эшитилбди.

Совуқ, нам туман ҳеч сийраклашмабди; Анне Лисбетнинг юз ва қўллари даҳшат ва қўрқувдан намиқиб, музлаб кетипти. Бутун вужуди исканжа орасида қолгандай бўлибди. Шунда бирдан унинг фикрлаш доираси кенгайиб кетибди. Илгари ҳечам бунақа бўлмаган-экан.

Баҳор фаслида шимолдаги қорақайин ўрмонлари бир кечанинг ўзида барг ёзади; қуёш чиқиши биланоқ улар баҳор либосини кийиб олади. Худди шунга ўхшаш ўтмиш ҳаётимиз — ўйимиз, фикри зикримиз ёки ишимиз билан қалбга тушган гуноҳ уруги бир лаҳзада барг ёзиши мумкин. Виждонимизнинг бир лаҳзалик уйғониши биланоқ бу гуноҳимиз кўзга ташланади қолади. Мулақо кутилмаганда парвардигор виждонимизни уйғотиб юборади. Ана ўшанда ўзимизни оқлашга ўрин қолмайди: қилган ишларимиз ўзимизга қарши гувоҳлик бериб туради, ўйларимиз сўзга айланади, сўзлар эса бутун оламга ёйилади. Ўзимизда ардоқлаб олиб юрган, калондимоглик ва ёмонлик уруғларига даҳшат билан қараб турамыз. Ҳа, қалб бисотимизда ҳамма хайрли ишларимиз, шунингдек, ёмонликларимиз яширишиб ётади. Униси ҳам, буниси ҳам ер унумсиз бўлса-да, жонланаверади.

Анне Лисбетнинг хаёлида худди шу биз айтган нарсалар кеза бошлабди; ана шу ўйлар юки уни босиб ерга ўтқазиб қўйибди, бир неча қадам эмаклабди ҳам. Қулоғига: «Мени дафн эт! Мени дафн эт!» деган товуш кирибди. «Буларни эшитгандан кўра ўзим ўлиб қўя қолсам бўлмайдами?!» — ўйлабди, у, — ўшанда бу гаплар абадий унутилиб кетарди!» Анне Лисбетнинг виждони уйғонадиган жиддий, даҳшатли оилар этиб келибди. У руҳий даҳшатдан азобланар ва ўртанарди. Илгарилари ҳеч бир аҳамият бермаган нарсалар хаёлига келибди. Илгари эшитиб юрган нарсалари ойдинли тундаги булут сояларидай кўз олдидан овозсиз ўта бошлабди. Унинг ёнгинасидан тўртта от пишқирганича чопиб ўтибди; уларнинг кўз ва бурун катакларидан олов чиқиб турганмиш; отлар ловиллаб ёниб, чўққа айланиб кетган каретани тортиб бораётганмиш, каре-

тада бундан юз йил муқаддам шу атрофларда ҳаммага зулм ўтказиб, озор бериб юрган бир помешчик ўтирганмиш. Айтишларига қараганда, у ҳар куни ярим кечада ўз қасрига бориб, ўша заҳоти орқасига қайтаркан. У мурда сингари қонсиз эмас, балки кўмирдай қорайиб кетганмиш. У Анне Лисбетга бош ирғаб қўлини силқибди: «Тармашавер, тармашавер! Ушанда яна граф каретасида юрасан, ўз туққан фарзандингни унутасан!» депти.

Анне Лисбет жон-жаҳди билан олдинга югурибди, ҳадемай бир қабристонга етибди. Кўзига қора бутлар ва қора қарғалар кўринибди. Қарғалар ўзи кундузи кўрган қарға сингари қағиллаётганмиш, лекин ҳозир эса уларнинг қағиллашини нашоуниб бўлармиш. Уларнинг ҳар бири: «Мен қарғанинг онасиман!» «Мен қарғанинг онасиман!»— деб қағиллармиш. Анне Лисбет бир вақтлар ўзи ҳам шу номга сазовор бўлиши мумкин бўлганини ўйлабди. Агар ҳозироқ қабр қазишга киришмаса у ҳам мана шулардай қора қарғага айланиб қолиши ва уларга ўхшаб ҳадеб қағиллайвериши мумкин экан.

У ўзини ерга отипти, қаттиқ ерни қўллари билан таталаб, қабр қазий бошлабди; тирноқлари қонга бўялибди.

Тинимсиз: «Мени дафн эт! Мени дафн эт!»— деган товуш эшитилиб турибди. Анне Лисбет ўйлабди: ишқилиб, қабр ковлаб бўлгунимча хўроз қичқириб, тонг отиб қолмасин-да. Унда ҳаммаси тамом. Мана, хўроз ҳам қичқирибди, уфқ қизариб, тонг отипти. Қабрнинг эса ярми қазилибди, холос! Муздай совуқ қўл бош ва юзидан сирғаниб юрагига тушибди. «Фақат яримта қабр!»— деб хўрсинибди арвоҳ ва денгиз тубига тушиб кетипти. Ҳа, бу соҳил арвоҳи экан! Анне Лисбет қалби мажруҳ ҳолда ҳушсиз ерга йиқилибди.

У туш пайтига бориб ўзига келибди; иккита йигит уни ердан кўтарибди. Анне Лисбет бундоқ қараса, қабристонда эмас, балки денгиз соҳилида, ўзи қазиган чуқур тепасида турганмиш. Синиқ рюмка қўлини кесиб юборибди, унинг ўткир синиғи мовий рангга бўялган ёғоч дастага ўрнатилганмиш. Анне Лисбет тамоман ҳолдан тойган эди. Виждони фол очиб, эндиликда Анне Лисбетнинг жони яримта, қолган ярмини ўгли денгиз тубига олиб тушиб кетган деб хулоса чиқариб қўйган экан. Энди у жонининг денгиз тубидаги ярмини қайтариб олмагунича парвардигор уни ўз даргоҳига қабул қилмайди! Анне Лисбет уйга тамомила бошқа одам бўлиб қайтиб келипти; фикрлари калава сингари юмалоқ бўлиб ўралиб қолганмиш, фақат биттагина учи унинг қўлида қолипти. Бу — соҳил арвоҳини қабристонга олиб бориб дафн этиш фикри экан, ана ўшанда унинг жони яна бугун бўлиб қолармиш.

Уни бир неча бор тўхтатиб қолишибди, кўпинча соҳилда арвоҳни кутаётган ҳолда учратишибди. Шу алфозда бир йил ўтиб кетипти. Бир куни кечаси у яна йўқолиб қолипти, бироқ

уни ахтариб топишолмапти: эртасига кун бўйи қидириш ҳам бекор кетипти.

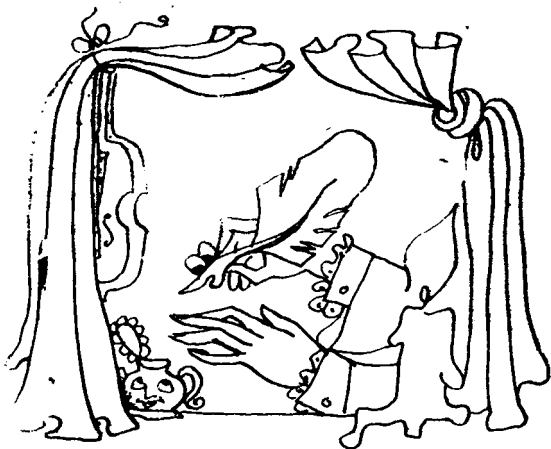
Кечки пайт кичик руҳоний художўйларни кечки ибодатга чорлаш учун қўнғироқ чалаётиб, меҳроб олдида чўзилиб ётган Анне Лисбетни кўрибди. У саҳардан бери шу ерда ётган экан; у бутунлай ҳолдан тойган бўлса-да, кўзлари ўтдай чақнаб турганмиш, юзига қип-қизил шафақ ранг ўтиб қолган эмиш; қуёшнинг ана шу қизғиш нурлари меҳробда ҳамда Йоил пайгамбар китобининг: «Либосингизни эмас, қалбингизни пора қилинг, сўнг парвардигорга эланинг!» деган сўзлар ёзилган саҳифасига қўйилган инжилнинг ялтироқ хатчўпида жилоланиб турарди.

— Тасодиғни қаранг-а!— дейишибди одамлар одатдагидай.

Қуёш нури ёритиб турган Анне Лисбетнинг юзида тинчлик ва осойишталик балқиб турарди; у ҳузур-ҳаловат оғушида эмиш! Энди у ўзини елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил ҳис қилибди: кечаси ўғлининг соҳилдаги арвоҳини кўриб: «Сен мен учун яримта қабр ковладинг, бироқ мана бир йилдирки, мени қалбингга жо қилиб олиб юрибсан, онанинг қалби эса бола учун энг ишончли бошпанадир!»— депти. У онасининг ярим жонини қайтариб берибди ва черковга олиб борибди.

— Энди мен худонинг уйидаман,— депти аёл,— нажот ҳам худди шу ерда.

Қуёш ботгандан кейин аёлнинг руҳи Анне Лисбет сингари курашиб, азоб чекишдан мутлақ қўрқмайдиган жой — осмону фалакка қараб йўл олибди.

ПАТ ҚАЛАМ ВА СИЕХДОН

Кунларнинг бирида кимдир шоирнинг ёзув столи устида турган сиёҳдонга қараб: «Қизиқ, бу сиёҳдондан қандай гаплар чиқмайди дейсиз! Бу сафар нима чиқаркан? Ҳа, бу жудаям қизиқ!» — депти.

— Худди шундай! Бу ақлга сиғмайди! Бунини ҳаммиша ўзим ҳам таъкидлайман! — депти сиёҳдон стол устидаги пат қаламга ва бошқа эшита оладиганларга қараб. — Ажойиб! Мендан ажойиб нарсалар чиқади! Бунга ақл бовар қилмайди! Инсон сиёҳимга қаламини тегизиб олаётганда мендан нималар чиқаётганини ўзим ҳам билмайман! Бир томчим ярим саҳифани тўлдиради, бу саҳифаларга нималар жойлашмайди дейсиз! Ҳа, мен мўъжизанинг ўзиман! Мендан ҳар хил шеърини ижодиёт намуналари чиқади! Буларнинг ҳаммаси китобхонлар биладиган тирик одамлар, булар ҳақиқий туйғу, юмор, табиатнинг беқиёс таъриф-тавсифи! Буларнинг барчаси мендан мужассамлашганига ҳеч ақлим етмайди, чунки табиатнинг нималигини яхши билмайман-да! Лекин ҳақиқатан ҳам бу шунақа! Мендан хаёлий, қоматдор қизлар образи, пишқириб, ўйноқлаб турган от минган жасур рицарлар чиққан ва чиқади. Сизни ишонтириб айтаманки, буларнинг ҳаммаси мутлақо тасодифдан рўй берапти!

— Жуда тўғри! — депти пат қалам. — Бордию, озгина ўйлаб кўрганингизда эди, сиз суюқлик тўлдирилган бир идиш.

дан бошқа нарса эмаслигингизни тушунган бўлардингиз. Сиз ўзимда борларини айтишим, қоғоз устида баён этишим учун мени хўллаб турасиз, холос! Буларни пат қалам ёзади! Одамлар поэзияни сиёҳдондан кўра кўпроқ билишса керак.

— Сизнинг мутлақо тажрибангиз йўқ!— депти сиёҳдон.— Қанчадан бери хизмат қилаётисиз? Ишлай бошлаганингизга бир ҳафта бўлгани йўғу, аллақачон ишдан чиқибсиз. Ҳали мен ижод қиляпман деб юрибсизми? Сиз хизматкорсиз, холос, сиздақа пат қаламларнинг, инглиз пўлат пероларининг кўпини кўрганмиз! Ҳали инсон мендан олганларини ёзишда давом этаркан, сиздақалардан қанчадан-қанчаси хизматимда бўлади!

— Сиз сиёҳ бочкасидан бошқа нарса эмассиз,— дебди пат қалам. Кечқурун шоир бир моҳир скрипкачининг концертида бўлиб, унинг зўр санъатидан таъсирланган ҳолда уйга қайтипти. Унинг назарида скрипкадаги ёқимли товуш манбалари битмас-туганмасдай бўлиб туюлибди. Унинг сасида гоҳ сув томчилари дурдоналари жаранглаб думалармиш, гоҳ қушлар тўлиб-тўлиб сайралимиш, гоҳ қарағайзорда бўрон ўкиргандай бўлармиш. Шоирга аёл кишининг жозибали товушига ўхшаш куйга ўз қалбининг йиғиси қўшилиб кетгандай туюлибди. Фақат скрипканинг торларигина эмас, балки бутун вужуди жаранглаётгандай бўлибди. Нақадар ажойиб скрипкачининг вазифаси жуда мушкул экан, лекин унинг санъати скрипка чалишда рўйирост сезилиб турибди. Камон торлар устида худди ўзи ўйноқлаётгандаймиш; чалиш ҳаммининг қўлидан ҳам келаврадигандаймиш. Скрипка ўзи куйлаётгандай, камон ўзи ўйнаётгандаймиш, ҳамма нарса шуларга боғлиқдаймиш, одамлар бутун вужудини, қалб кўрнини сарфлаб, камон билан торларни бошқараётган санъаткорнинг борлигини унутиб қўйишибди. Ҳамма унутибди, лекин фақат шоиргина уни унутмабди ва қуйидагиларни ёзипти:

«Камон билан скрипка ўз санъатлари билан керилса ўта бемаънилик бўлув эди. Кўпинча биз, шоир, рассом, олим, кашфиётчи, саркарда одамлар шундай қиламиз! Биз қилган ишимиздан роса кериламиз, ваҳоланки ҳаммамиз яратувчининг қўлидаги бир асбобмиз, холос. Парвардигорга шукроналар бўлсин! Бизнинг кериладиган жойимиз йўқ!»

Шоир ўзи ёзган бу масалга «Устоз ва асбоб» деган сарлавҳа қўйибди.

— Хўш, қониқдиларми, хоним?— депти пат қалам сиёҳдон билан ёлғиз қолганда,— мен ёзганни овоз чиқариб ўқиганини эшитдингизми?

— Яъни мендан олган гапларингизни!— депти сиёҳдон.— Димоғдорлигингиз учун яхшигина дакки олдингиз! Устингиздан кулишаётганидан ҳеч хабарингиз йўқ! Мен ўз вужудим-

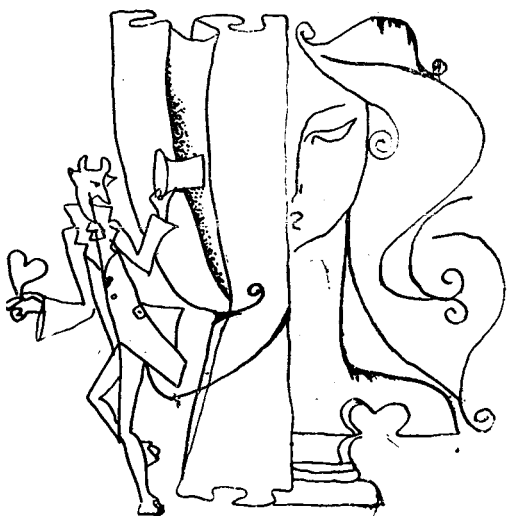
дан сизга даkki бердим. Ҳзимнинг хусусий сатирамни билиб олишга ижозат бергайсиз!

— Ҳа, ичи қора!— депти пат қалам.

— Ҳа, илоннинг ёғини ялаган!— деб жавоб қайтарибди сиёҳдон.

Шундай қилиб, ҳар икковлари ҳам яхши жавоб бердик, деб ўйлашибди, буни эътироф этиш эса ёқимли; бунақа онг билан мириқиб ухлаш мумкин, улар чиндан ҳам уйқуга кетишибди. Бироқ шоир ухламабди; унинг ўйлари скрипка товушларидай тўлқинланаверибди, дурдона бўлиб думалабди, ўрмондаги бўрон сингари гувиллапти, шоир у ёқда ўз қалбининг овозини ҳис этипти, улуг снаъаткорнинг нафасини сезиб турипти...

Унга шараф ва мақтовлар бўлсин!

«НАҚАДАР ЧИРОЙЛИ»

Хайкалтарош Альфредни биласизми? Уни ҳаммамиз биламиз: у олтин медал билан тақдирланган. Италияга бориб келган; ўшанда у ёш эди, гарчи ўн ёшга улғайган бўлса-да, ҳозир ҳам ёш.

У ватанига қайтгач, Зеландия шаҳарларидан бирига меҳмонга борибди. Унинг келганидан бутун шаҳар аҳли хабардор бўлибди, кимлигини билибди. Шаҳарнинг энг бадавлат хонадонларидан бири унинг шарафига зиёфат уюштирибди. Обрули ва сарватманд одамларнинг ҳаммасини бу зиёфатга таклиф қилишибди. Зиёфат шаҳарда катта бир воқеага айланибди; ҳамма ёқда дув-дув гап. Уқувчи болалар ва шаҳардаги майда ҳунармандларнинг болалари, баъзилари эса ҳатто ота-оналари билан келишиб, ёруғ тушиб турган дераза тагида дарпардаларга тикилишганича туришаверибди. Бу кўчага тумонат одам тўпланибди. Тунги қоровул ҳам ўз кўчасида байрам бўлаётганидан хабардор бўлибди. Кўчада туришининг ўзи ҳам бир қизиқ нарса. Ичкарида эса хурсандчилик авжига мишибди. У ерда ахир, ҳайкалтарош Альфред жанобларининг ўзлари ўтирар эканлар-да!

У кўрган-билганларидан ҳикоя қилибди, бошқалар эса бутун вужудларини қулоққа айлантириб тинглашибди, айниқса бир тул амалдор хоним унинг гапларини ҳузур қилиб тинглабди. Бу хоним Альфред жанобларининг ҳар бир сўзи-

ни босма қоғоз сиёҳ шимгандай шимиб олаверибди, ундан гапиришни қайта-қайта илтимос қилаверибди. У одатдан ташқари таъбирланадиган, лекин ниҳоятда нодон аёл бўлиб, юбка кийган Каспер Гаузернинг худди ўзгинаси экан.

— Шу Римни бир кўрсам эди!— депти у.— Жудаям ажойиб шаҳар бўлса керак! У ерга қанчадан-қанча хорижийлар боради! Римни бизга таърифлаб берсангиз! Дарвозасидан кираверишда кўзингиз нималарга тушади?

— Хўш, буни таърифлаш анча қийин!— жавоб қайтарибди ёш ҳайкалтарош.— Биласизми, у ерда катта майдон, майдон ўртасида эса ёдгорлик бор; ёдгорлик тўрт минг ёшда.

— Уни қаранг-а!— депти хоним. У умри бино бўлиб «ёдгорлик» сўзини эшитмаган экан. Бошқаларнинг ҳам, ҳайкалтарошнинг ҳам кулгиси қистаб кетибди, бироқ хонимнинг орқасида турган қизнинг бир жуфт мовий шаҳло кўзларига кўзи тушибди-ю, ўзини кулгидан тийибди. Шундай қизнинг онаси тентак бўлиши мумкин эмас.

Онаси саволнинг қони экан, қизи эса сув парсидай жим турарди. Нақадар чиройли-а! Ҳайкалтарош унга осонгина нигоҳ ташлар, лекин гапириша олмас экан. Қиз мутлақо индамас ёки гапирса бир-икки оғиз сўз қотаркан.

— Дадангизнинг оиласи каттами?— сўрабди хоним.

Ёш йигит оқилона савол берилган пайтдагидай жавоб қайтарибди:

— Йўқ, у катта оиладан эмас.

— Мен буни сўрамадим!— деб эътироз билдирибди хоним.— Унинг хотини, бола-чақалари борми деб сўраяпман.

— Отамнинг хотин олишга ҳуқуқи йўқ!— деб жавоб берибди ҳайкалтарош.

— Хўш, бу менинг дидимдаги эмас,— депти аёл.

Албатта саволлар ҳам, жавоблар ҳам маъноли бўлиши мумкин эди. Агар улар бемаъни бўлмаганда ойисининг орқасида турган гўзал қиз бунчалик маъноли жилмаярмиди?

Шундай қилиб, Альфред жаноблари ҳикоя қилишда давом этипти. У Италиянинг алвон бўёқлари, кўм-кўк тоғлари, мовий Ўртаер денгизи, жануб осмони ҳақида ҳикоя қилибди. Бунақа мовийликни фақат шимолда, шимол қизларининг кўзларида учратиш мумкин. Йигит ҳикоясининг ҳар бир сўзини чертиб-чертиб гапирибди, бироқ унинг илмоқли гапларидан қиз заррача бўлса-да, ўзгармабди, ўзини тушунмаганга солибди. Қизнинг бу қилиғи ҳам ўзига жуда ярашибди, чиройли чиқибди. Баъзилар:

— Италия!— деб хўрсинса, бошқалар:

— Саёҳат қилиш керак! Нақадар чиройли, нақадар чиройли!— деб хўрсинишибди.

— Агар эллик минг ютиб олсам,— депти тул хоним,— қизим билан саёҳатга жўнаймиз! Альфред жаноблари, сиз ҳам

биз билан бирга борасиз! Учовимиз борамиз, ённимизга яқин дўстлардан баъзиларини оламиз!— У атрофга илтифот билан назар ташлабди. Хонимнинг кўзи кимларга тушган бўлса, улар хоним билан саёҳатга бориш шарафига муяссар бўлгандай туюлибди.— Биз Италияга борамиз, лекин қароқчилар бор жойларга эмас. Римга хавф-хатарсиз катта йўлдан борамиз.

Хонимнинг қизи енгилгина хўрсиниб қўйибди. Бу енгил хўрсинишнинг маъноси нима ёки унга қандай маъно бериш мумкин? Еш йигит бу хўрсинишда катта маъно бор деб билибди. Уша куни оқшомда, қизнинг мовий кўзлари унинг яшириниб ётган ва Римнинг энг бой хазиналаридан ҳам бойроқ бўлган қалб ҳамда жону жаҳони хазинасини ёритиб юборибди. Йигит бу ердан қандай чиқиб кетганини билолмай, у гўзал қизнинг асири бўлиб қолибди.

Ушандан бери тул хонимнинг уйи ҳайкалтарош Альфред жаноблари учун жуда азиз, севимли жой бўлиб қолибди; би-роқ у бу ерга онасининг ҳурмати учун эмас, балки қизи деб келар экан. Қизнинг исми Карен Малена бўлиб, қисқача Ка-ла деб чақиришар экан. У нақадар чиройли! «Фақат бир оз-гина бўшангроқ»,— дейишарди унинг ҳақида. У эрта тонгда ўринда эриниб ётишни жуда яхши кўраркан.

— У болалигидан шунга одатланган!— деркан онаси.— У сал эрқароқ, бунақалар тезда чарчаб қолади. Тўғри, у ўринда ётишни яхши кўради, шу вайдан кўзлари осмондай тиниқ!

Тиниқ, денгиз каби мовий, маъсум ва теран кўзларда нақадар зўр қудрат бор! Ҳайкалтарошимиз бу кўзлар қатрига чўкиб кетгандай эди. У ҳикоя қилаверибди, қизнинг онаси эса аввалдагидек зўр қизиқиш ва ҳавас билан савол ёғдира-верибди. Альфред жанобларининг ҳикояларини эшитишнинг ўзи бир ҳузур экан-да. У Неаполь ва Везувий вулқонларининг отилиши ҳақида ҳикоя қилибди. Везувий вулқони сурати туширилган бўёқли суратларни кўрсатипти. Тул хотиннинг эса бунақа нарсалар ҳақида ҳеч қандай тасавури йўқ бўлганидан, миясига ҳеч қанақа фикр келмабди.

— Э худойим-ей!— депти.— Шунақа ёнар тоғлар ҳам бўларкан-да! Улардан кишига зиён-заҳмат етмайдими?

— Етганда қандай! Бир сафар Геркуланум ҳамда Помпея шаҳарлари вайрон бўлган!

— Оҳ, бечора одамлар! Бу ҳалокатни ўз кўзингиз билан кўрганмисиз?

— Йўқ, манови суратларда тасвирланган вулқон отили-шини кўрмаганман, лекин мен борганимда юз берган вулқон хуружининг хомаки суратини чизганман, шунини кўрсатишим мумкин.

У қаламда чизилган суратни олибди, аёл бўёқли суратга кўз ташлаб, ҳайронлик билан:

— Сиз ўша ердалигингиздā тоғдан оқ олов отйлганми?— деб сўрабди.

Альфред жанобларининг бу аёлга бўлган ҳурмати унинг шу саволи билан йўққа чиқай депти-ю, бироқ Қаланинг шу ердалиги бунга имкон бермапти. У ўзича онахон суратларни кўра билиш қобилиятига эга эмас, бўёқни ҳам билмайди, вас-салом деган фикрга келибди. Лекин унинг бебаҳо, гўзал хазинаси бор — бу Қала.

Шундай қилиб, Альфред билан Қала никоҳдан ўтишибди, шундай бўлиши ҳам керак экан-да. Никоҳ маросими ҳақида маҳаллий газетада билдириш босилибди. Онахон ўттизта газета сонини қирқиб олиб, дўстлари ва танишларига юборибди. Куёв билан келин ҳам, қайнана ҳам ўзларини бахтиёр ҳис этишибди, бечора аёл севинганидан Торвальдесенинг ўзи билан қариндош бўлдим, депти.

— Ахир сиз унинг ворисисиз!— депти аёл.

Альфред бунга ўта оқилона гап ўрнида кўрипти. Қала ҳеч нарса демапти, аммо унинг кўзлари севинчдан чарақлаб кетипти, лабидан кулги аримабди, унинг ҳар бир ҳаракатидан хушқоматлиги барқ уриб турибди.

Альфред Қала ва унинг онаси ҳайкалини ясабди. Улар ҳайкалтарош қаршисида ўтириб олиб, унинг юмшоқ лойни эзгилаб шаклга келтиришини томоша қилишибди.

— Оҳ, бизни деб мана шунақа ифлос ишга қўл урдингиз-а!— депти қайнанаси.— Лойни болалар эзгилаганда маъкул бўлармиди.

— Йўқ, бунга ўзим қилишим керак!— депти у.

— Сиз ҳаминша илтифотлисиз!— депти қайнана, қизи бўлса эрининг лойга буланиб кетган қўлларини астагина қисиб қўйибди.

Альфред иш давомида уларга табиат ва бутун коинот гўзалликлари ҳақида, тирикларнинг ўликлар устидан, ҳайвонларнинг ўсимликлар, инсоннинг ҳайвонлар устидан устунлиги ҳақида гапирибди, ҳайкалтарош эса гўзалликнинг юксак кўринишларини ердаги шаклларга мужассамлаштиришни уқтирибди. Эрининг гапларидан ҳузур қилиб тебранаётган Қала лом-мим демапти, қайнанаси эса:

— Биласизми, сўзларингизни тушунишга улгуриш анча қийин! Бироқ секин тушунсам-да, фикрларим миямда аридай гингиллаб турипти, ҳар ҳолда уларни маҳкам тутиб турибман,— депти.

Йигитни эса қизнинг гўзаллиги тутиб турар экан; бу гўзаллик унинг фикру зикрини, бутун вужудини ўзига мафтун қилган экан. Қаладан гўзаллик таралиб тураркан: унинг оғзи, кўз-қошлари, ҳатто бармоқларининг ҳар бир ҳаракатида ҳам дунё-дунё гўзаллик бор экан. Буларнинг ҳаммаси ҳайкалтарошлик соҳасига мансуб бўлиб, йигит ҳам нуқул шулар

ҳақида гапирар, фикр-зикри ҳам хотини билан банд экан. Икковлари бирикиб, ҳозир бир тан-бир жон бўлишипти, шу вайдан қиз ҳам йигит ҳақида тинимсиз гапираркан.

Шундай қилиб, никоҳ куни ҳам ўтибди, сўнг тўй куни етиб келибди. Келиннинг дугоналари келишибди, табрик сўзлари айтилиб, совғалар топширилибди, хуллас, ҳамма тўй такал-луми бажо келтирилибди;

Қизнинг онасини энг ҳурматли меҳмон сифатида тўрга ўт-қазиишибди, ёнига кампирнинг кўнглига қараб Торвальдесенинг ҳайкалчасини ҳам қўйишибди. Меҳмонлар келин-куёвга қомонлик тилаб қўшиқлар айтишибди, қадаҳлар кўтаришипти, тўй жуда чиройли ўтибди, келин-куёв эса ундан ҳам чиройли-миш. Қўшиқлардан бирида ҳатто: «Пигмалион ўз Галатеясига етишди»,— деб ҳам куйлашибди.

— Бу қандайдир бир афсонадан бўлса керак!—депти она-хон.

Эртасига ёш келин-куёв Копенгагенга жўнашибди; онахон ҳам уларга эргашибди, у оилавий ҳаётнинг энг вазмин то-мони бўлмиш хўжалиқчи бошқаришни ўз зиммасига олибди. Майли, Қала қўғирчоқ уйда яшагандай айш сураверсин! Ҳаммаси янги, соз, чиройли! Ниҳоят, уювлари битта уйга жойлашибди. Альфред мақолда айтилгандай, фоз инида епис-коп бўлиб ўтирибди.

Уни фақат ҳуснигина мафтун этипти, хотини тимсолида фақат чиройли ғилофни кўрибди холос, унинг ички дунёси ҳусни каби чиройли эмас экан, гап никоҳ ҳақида борадиган бўлса, бу — буюк хатолик! Вақти келиб ғилоф ишдан чиқади, олтин сувлари чўқади, ана унда кейинги пушаймон ўзингга душман бўлади. Меҳмонда ўтирганингда шимни кўтариб ту-радиган боғнинг тугмаси узилганини, тўқаси иш бермаслигини ёки унинг мутлақо йўқлигини пайқаб қолиш ўта кўнгилсиз ҳодиса; хотиннинг билан қайнананг бемаъни нарсаларни вал-дираши ҳамма вақт ҳам уларнинг бемаъни гапларини ҳазил-мутойба билан хаспўшлаб кетолмаслигини билсанг бу ўрин-да ҳам ёмон.

Кўпинча ёш келин-куёв қўл ушлашиб ўтиришарди; куёв тинимсиз гапирар, келин эса онда-сонда бир гап қайтариб қўяр экан, қизлигидаги ўша индамаслиги, камсуханлиги... Келиннинг дугонаси София бу ерга ўзи билан файз олиб келди.

София унча чиройли эмасди, лекин хулқ-атворида ҳеч қанақа камчилиги йўқ эди. Тўғри, Қаланинг гапига қараганда, унинг бели сал қийшиқмишди, аммо бу нуқсонни фақат дугона-нинг кўзи кўриши мумкин. София ақлли қиз эди, лекин у ўта хавфли одам бўлиб қолишни хаёлига ҳам келтирмаганди. У қўғирчоқ уйга тоза ҳаво бўлиб кирипти, чунки бу ердаги етишмовчилик ҳам шу экан. Ҳамма буни билибди, ҳаммала-

ри тоза ҳаводан баҳраманд бўлгилари келиб қолибди, шундай қилишибди ҳам: қайнана, ёш келин-куёв Италияга жўнашибди.

* * *

— Худога шукур, яна уйимизга қайтиб келдик!— дейишибди она-бола Альфред билан ўз юртларига қайтишгач.

— Саёҳатнинг ҳеч ҳавас қиладиган жойи йўқ экан!— депти онахон.— Ҳатто зерикарли! Дилимни ёриб, очиқчасига гапираётганим учун кечиринг. Болаларим ёнимда бўлсалар ҳам, жуда зерикдим. Ҳамма галереяларни кўриш, ҳамма жойини айланиши лозим. Шундай қилмаса бўлмайди: уйга қайтганингизда ҳаммасини сўрашади! Ниҳоят, энг яхши нарсани кўра олмаганингни пайқайсан киши! Анови сон-саноксиз абадий мадонналар жонимга тегиб кетди. Уларни томоша қилавериб, ўзингнинг ҳам мадонна бўлиб қолишинг ҳеч гап эмас!

— Овқатлари-чи?— деб гап ташлабди Қала.

— Ҳатто қуруқ шўрваннинг ўзи ҳам анқонинг уруғи,— депти онаси.— Овқатларининг мазаси йўқ!

Қалани саёҳат жудаям толиқтириб қўйибди, энг ёмони шуки, ҳеч ўзига келолмабди. София уларникига бутунлай кўчиб келибди, буларга кўп нафи тегибди.

Онахон Софиянинг қадрига етипти, чунки у рўзгор ишларини бажаришда ва пазандаликда тенги йўқ экан, қўлида маблағи бўлмагандан бир ишнинг бошини тута олмас экан. Бунинг устига қиз одобли, тамизли, ҳалол экан, бу хислатлари Қала қасал ётган кунлари янада кўпроқ намоён бўлибди.

Борди-ю кишининг турган-битгани гилоф бўлса, бу ялтироқ гилоф мустаҳкамроқ бўлиши керак, акс ҳолда, бошга бало бўлади; шундай бўлибди ҳам. Қала вафот этипти.

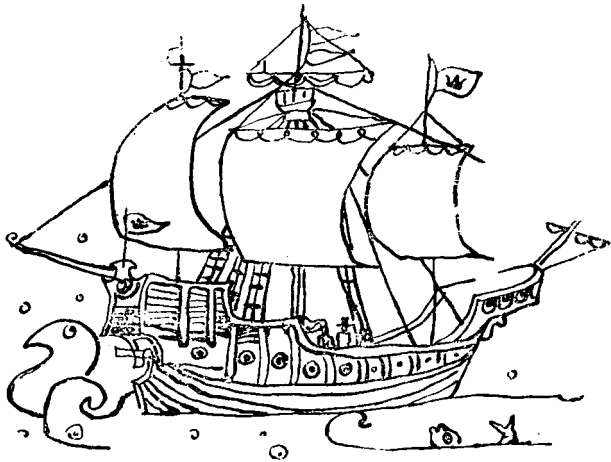
— У нақадар чиройли эди-я,— депти онаси.— Бу антиқа ҳайкаллардан эмасди, уларнинг ҳаммаси ёрилиб, нураб кетган, Қала эса бут-бутун эди! У гўзалликнинг чинакам тимсоли эди!

Альфред ҳам, қизнинг онаси ҳам роса йиғлашибди, икковлари мотам либосларини кийишибди. Қора кийим онахонга жуда ярашибди, у ана шу либосда узоқ юрибди, унинг мотами ва ғамига яна ғам қўшилибди: Альфред ҳусни унча ёқимтой бўлмаган Софияга уйланибди.

— У ҳаддидан ошиб кетди!— депти онахон.— Гўзалликдан бадбашараликка ўтди! У олдинги хотинини унутиши мумкин! Ана эркаклардаги беқарорлик! Йўқ, менинг эрим бунақа эмасди! У менадан кейинги ўлимни ҳам ўзига эп кўрмади!

— «Пигмалион ўз Галатеясига эга бўлди», дейилади тўй қўшиғида,— депти Альфред.— Ҳа, мен чиндан ҳам оғушимда тирилган гўзал ҳайкалга кўнгил қўйган эканман. Танграм ато қилган туташ қалбга — самода биз билан бир туйғу, бир маслак, бир фикр билан яшовчи, ночор қолган пайтимизда қўллаб-қувватловчи фаришталардан бирига энди эга бўлдим. Бу — сен София! Сен ташқи қиёфангнинг гўзаллиги билан мени мафтун этганинг йўқ, лекин сен керагидан ортиқ олижаноб ва гўзалсан! Туб маъно, маънолигича қолади! Сен ҳайкалтарошга унинг ижоди — фақат лой, чанг, биз астойдил ахтаришимиз керак бўлган ички дунёнинг қобиғи эканлигини ўргатдинг. Бечора Қала! У билан биргаликда ўтказган умримиз тўй сайридай ўтиб кетди. Бир-бирига туташ қалблар учрашадиган у дунёда эҳтимол у билан бегона бўлиб қолармиз.

— Бундай гапларни гапириш сенга ярашмайди!— деб эътироз билдирибди София.— Христианларга хос бўлмаган қилиқ! Одамлар эрга тегмайдиган, уйланмайдиган у дунёда сен айтгандай туташ қалблар бир-бири билан учрашиб қолса, ҳар қандай гўзаллик ўзининг бор бисотини намойиш этади, эҳтимол, унинг қалби ҳам бутун чиройи билан намоен бўлиб, кўзингни қамаштириб юборар, ана ўшанда илк марта муҳаббат изҳор қилган пайтларингдагидай «Нақадар чиройли! Нақадар чиройли!» деф юборарсан.

БАРХАНЛАРДА

Эндиги ҳикоямиз Ютланд барханлари ҳақида, лекин ҳикоядаги воқеа у ерда эмас, балки узоқ Испанияда бошланади. Ахир денгиз мамлакатлари бир-бирига туташтиради-ку, сиз ҳам хаёлан ўзингизни Испанияда деб билинг! У жойлар нақадар илиқ, кўркам! Қуюқ баргли дафна дарахтларининг орасидан бахмалдай қип-қизил анор гуллари мўралаб туради; тоғдан эсан салқин шабада апельсин боғлари ичида ва ҳашаматли Мавритания галереяларида, тилла сув югуртирилган гумбазлар ва нақшинкор деворлар атрофида ғир-ғир эсади. Кўчалардан қўлларига шам ва ҳилпираган байроқлар ушлаган болалар таңтанали юриш қилиб ўтади, шаҳар кўчаларининг тепасида чарақлаган юлдузларга тўла тиниқ, мовий осмон! Қўшиқлар янграйди, раққосалар кўлида қайроқлар шақиллайди, йигит ва қизлар гулга бурканган акас дарахтлари остида рақсга тушишади; гадей мрамар зинага ўтириб олиб, тарвуз еб чанқоғини босади, кейин мудраб, ширин уйқуга кетади! Ҳа, бу ердаги ҳамма нарса аллақандай ажиб тушга ўхшайди! Ширин хаёллар оғушига имлаб чақиради! Худди ана шундай ширин хаёлларга дунёнинг барча неъматларидан баҳраманд бўлган, эндигина қовушишган ёш келин-куёвлар ҳам берилишибди; уларнинг омади юришган экан: улар соғ-бардам, бахтли, бадавлат бўлиб, жамиятда ҳам эътиборли эканлар.

— Дунёда биздан бахтиёр одам бўлмаса керак!— дейишибди улар чин юракдан. Ҳар ҳолда булар ҳам омад нарвонидан яна бир поғона юқорига кўтарилишлари керак экан. Парвардигор уларга орзиқиб кутиб юришган ўғил фарзандни ҳам ато қилса бунга эришар эканлар.

Бахтиёр бола! Агар у туғилса зўр шодликка кўмилиб кетар, унинг атрофида кеча-ю кундуз парвона бўлишар, бойлик ҳамда асилзода қариндош инсонга нима берса, шунга эга бўлар экан-да.

Ушанда эр-хотиннинг умри абадий байрамга айланаркан.

— Умр — меҳр-муҳаббатнинг марҳамати, битмас-туганмас туҳфаси,— депти хотини.— Бу роҳат-фароғат у дунёда бундан ҳам зиёда бўлишини тасаввур этиш қанчалик яхши! Ростини айтсам, бу фикрни ҳеч калламга сиғдира олмайман.

— Ҳа, бу ҳаддан ташқари баландпарвозлик!— депти эри.— Ҳўш, бизларни у дунёда худоларники сингари абадий ҳаёт кутаётганлигини тасаввур қилиш баландпарвозлик эмасми? Худоларга ўхшаб қолиш фикрини бизга ёлғоннинг бобоси сингдирмаганми?

— Бироқ келгуси ҳаётимизнинг фароғатли бўлишига шубҳанг йўқ-ку?— дебди аёл, уларнинг қиттак булут бўлмаган фикр уфқида биринчи маротаба қора булут сузиб ўтгандай бўлибди.

— Бизга уни дин ваъда қилди, руҳонийлар эса бу ваъдани тасдиқлайди!— депти эр.— Бу дунёда роҳат-фароҳат оғушида яшаб, у дунёда яна фароғатли умр талаб қилиш манманлик ва калондимоғлик эмасмикин?! Наҳотки, шу дунёнинг ўзида биз учун ато қилинган неъматлар бениҳоя кўп бўлмаса, улардан қаноатланмасак?

— Тўғри, ҳеч нарсадан камчилигимиз йўқ,— деб эътироз билдирибди хотини,— бироқ минг-минглаб одамлар учун бу дунёда яшаш азоб-уқубатнинг ўзи; қанчадан-қанча одамлар дунёга келган куниданоқ қашшоқлик, хор-зорлик, хасталик ва бадбахтликка маҳкум этилган! Йўқ, ерда яшаб ўтганларидан кейин у дунёда кишиларни бошқа фароғатли умр кутмаганда, ердаги неъматлар баб-баравар тақсимланарди, парвардигор ҳам одил бўлолмасди.

— Дарбадар кезиб юрадиган гадейнинг ҳам ҳашаматли сарой эгаси бўлмиш қиролларнинг хурсандчилигидан қолишмайдиган қувончи бўлади!— деб жавоб қилибди эри.— Сенингча, калтаклашаётган, оч қолдириш ҳамда ишлатиш билан ҳолдан тойдиришаётган иш ҳайвони бу дунёда бошига тушган оғир қисматни билмайдими? Демак, жониворлар ҳам бу дунёда бошқа жонзотлардан паст туришини адолатсизлик деб билиб, у дунёда абадий фароғатда умр талаб қилиши мумкин экан-да?

— «Самовий падарим даргоҳида истиқомат қилувчилар жуда кўп», деган Исо пайгамбар!— деб эътироз билдирибди хотин.— У дунёнинг бағри худонинг меҳридай кенг! Ҳайвонларни ҳам у яратган, менимча, бирорта ҳам тирик жонзот йўқолиб кетмайди, улар ҳам ўзларига яраша роҳат-фароғатдан баҳраманд бўлишади!

— Мен эса шу дунёдаги умримга ҳам минг қатла шукур қиламан!— депти эр ва ўн гулидан бир гули очилмаган гўзал хотинини бағрига босибди. Сигарета тутуни бурқсаб очик деразадан апельсин гуллари ҳиди билан муаттар бўлган ҳавога қўшилиб кетипти: кўчадан қўшиқ садолари ва рақса тушаётганлар қайроғининг шақиллаши эшитилибди; уларнинг боши узра юлдузлар чарақлабди, аёлнинг мулойим, маъсум, меҳр тўла кўзлари эрининг кўзларига боқибди.

— Ҳа, мана шунақа тотли дамларнинг ҳар лаҳзаси кишининг туғилиши, яшаши, оламдан ўтишига арзийди!— депти эри жилмайиб.

Эш хотин ноз-карашма билан бармоғини бигиз қилиб эрига пўписа қилибди, унинг юзидаги қора булут кўланкасидан асар ҳам қолмабди,— улар бу лаҳзада ўта бахтиёр эдилар!

Вазият уларнинг ҳаёти бундан кейин ҳам нашъали бўлишдан далолат берибди. Ҳа, улар ўзлари яшаётган жойларини ўзгартиришадиган бўлишибди, бахтиёр турмушларига заррача бўлсин халал етмабди. Қирол ёш йигитни Россия империяси саройига элчи қилиб тайинлабди — унинг насл-насаби ва маълумоти шунчалик фахрли лавозимга лойиқ экан.

Бу йигит жуда бой экан, хотини ҳам дабдабали сеп билан келган экан: у жудаям бадавлат, эътиборли бир савдогарнинг қизи экан. Ана шу савдогарнинг энг катта ва энг яхши кемаларидан бири ўша йили Стокгольмга жўнайдиган бўлиб қолибди. У ана шу кемада кўзининг оқу қораси бўлган фарзандлари — қизи ва куёвини Петербургга жўнатмоқчи бўлибди. Кема қиролларнингига хос ҳашамат билан безатилибди. Кеманинг ҳамма ёғига юмшоқ гиламлар, шойи ва барқутлар ёйиб юборилибди.

Биз данияликларга азалдан маълум ва машҳур бўлиб келган инглиз шаҳзодаси ҳақидаги қўшиқда ҳикоя қилинишича, унинг ҳафсала билан безатилган кемасининг лангарлари нуқул олтиндан, жиҳозлари эса шойи-ипаклардан экан. Манови испан кемасига қараб туриб ўша кема ёдга тушди; бу кема ҳам худди ўша кема сингари ҳашаматли қилиб безатилибди, кема жўнаши олдидан: «Эй худо, ой бориб, омон қайтишни насиб этгин!» — деган фикр ҳамманинг дилида бўлибди.

Кучли ҳамроҳ шамол эсибди, хайрлашув онлари узоққа чўзилмабди. Яна бир неча ҳафтадан кейин кема мўлжалдаги жойга етиб бориши керак экан. Бироқ қуруқликка етишмасдан анча бериди шамол тинибди, кўзни қамаштириб турган

денгиз сатхи ҳам мавжлэнишдан тўхтагандай бўлибди; сув нур таратиб, юлдузлар чарақлаб тураверибди, ҳашаматли каюта байрамдагидай эмиш.

Бироқ вақт ўтган сари одамлар ҳамроҳ шамол эсишини тусаб қолишибди, бироқ бундай шамол эсмабди, баъзида шамол ҳам бўлибди-ю, аммо орқадан эмас, балки қаршидан эсибди. Ҳафталар кетидан ҳафталар ўтипти, жануби-ғарбдан орзиқиб кутилган шамол эсгунга қадар икки ой ўтиб кетипти. Бу вақт кема Шотландия билан Ютландия ўртасида экан; шамол елканларни шиширибди, кемани инглиз шаҳзодаси ҳаққидаги қадимий қўшиқда айтилгандай, суриб кетипти. Қўшиқда шундай дейилган экан:

Довул турди, қорайди осмон;
Олтин лангар ташланди дарҳол.
Евуз шамол сурди кемани
Данияга шиддат-ла, жадал.

Қўшиқдаги воқеа қадим замонларда бўлиб ўтган. Уша замонларда Даниянинг тахтида ёш қирол Кристиан VII ўтирарди. Ушандан бери кўп воқеалар юз берди, кўп нарсалар ўзгарди. Қўл ва ботқоқликлар кўм-кўк, яшнаб турган ўтлоқларга, чўллар экинзорларга айланди. Ютландиянинг ажойиб соҳилида деҳқон кулбаларининг ҳимоясида эса олма дарахтлари ва атиргуллар ўсди. Бироқ уларни кўз билан ахтариб аранг топасиз, чунки улар кучли ғарб шамолидан ўзларини усталик билан панага олишган. Ҳар ҳолда мана бу соҳилда туриб, фикран Кристиан VII нинг даврларигагина эмас, ундан ҳам қадим замонларга саёҳат қилиш мумкин: Ютландияда ҳозир ҳам ўтмишдагидек қумли йўлчалар кесиб ўтган, ҳар ер-ҳар ерда қабрлар дўмбайиб турган сароблар ватани бўлмиш кўз илғамас қорамтир чўл ёстаниб ётади. Катта-катта дарёлар қўлтиқларга бориб қуйиладиган ғарбий соҳилда денгиз томондан баланд барханлар ҳимоясида аввалгидай ўтлоқлар ва ботқоқликлар қоплаб ётибди. Ўркач-ўркач барханлар тоғ тизмаларидай соҳил бўйлаб чўзилиб кетган, баъзи жойларда барханлар оралиғида тупроқли қияликлар ҳам учраб қолади; ана шу ерлардан денгиз ҳар йили оз-оздан ямлаб, натижада қиялик ва тепаликлар зилзила вақтдагидай гумбурлаганича денгизга қулаб тушади. Ҳашаматли кемада бахтиёр эр-хотинлар бу ерлардан ўтиб кетишаётган пайтда Ютландиянинг қиёфаси ана шунақа экан.

Сентябрь охирлаб қолган, лекин ҳаво очиқ эди; якшанба кuni эди; кўнғироқ садолари бир-бирини қувалаб Ниссум кўрфази соҳиллари бўйлаб тараларди. Бу ердаги черковлар йўниб, тарашлаб қўйилган қоя тошларни эслатаркан, ҳар бир черков қояни ўйиб, тарашлаб қурилган экан. Денгиз тўлқинлари улар устидан ошиб ўтавераркан. Уларнинг аксариятида

қўнғироқхоналар йўқ, қўнғироқлар иккита ходалага осилиб, очик жойда туравераркан.

Черков хизмати тугабди, халёйик на дарахти, на бутаси, на гули, ҳатто қабрлари устида гулчамбари ҳам бўлмаган қабристон томон тўзиб чиқишибди. Фақат унда-мунда марҳумлар ётган жойлар дўмбаийиб тураркан; ҳамма қабрлар устини ҳиди ўткир, дағал кўкат қоплаган. Баъзи қабрларга ёдгорликлар ҳам қўйилган — бу ёдгорликлар тобутсимон қилиб ўйилган чирик ҳода парчаларидангина иборат эди. Бу ходала синиқларини «соҳилдаги ўрмон» — яъни очик денгиз келтириб ташларди. Денгизда эса соҳилда истиқомат қилувчилар учун тайёр тўсинлар, тахталар, ёғочлар «ўсади»; буларни денгиз тўлқинлари соҳилга етказиб беради. Бироқ шамол ва денгиз тумани уларни кўп ўтмай чиритиб юборади.

Черковдан чиқиб, бир аёл келиб тўхтаган қабрча устига ҳам ана шунақа ходала синиғи қўйилган экан. Аёл қабр устидаги ярим чирик ёғоч парчасига тикилганича индамай турарди. Бир оздан кейин унинг ёнига эри яқинлашибди. Улар бир-бирларига лом-мим дейишмабди, эри хотинининг қўлидан ушлаб, йўл бошлабди, улар қорамтир чўл ва ботқоқлик оша барханларга йўл олишибди. Улар анча вақтгача индамай боришибди. Ниҳоят эри гап қотипти:

— Бугунги ибодат жуда яхши ўтди! Парвардигори олам бўлмаганида ҳамма нарсадан маҳрум бўлардик!

— Ҳа, — деб жавоб қайтарибди хотини, — бизга шод-хурамликни ҳам, ғам-ҳасратни ҳам ўша юборади! У ҳамиша ҳақ. Уғлимиз тирик бўлганда, бугун беш ёшга тўларди.

— Ростини айтсам, беҳудаларга ғам чекапсан! — депти эри. — У осонгина жон таслим қилди, ҳозир у сен билан биз ҳам борадиган худойи таолонинг даргоҳида.

Улар бир-бирларига бошқа сўз қотмай, уйларига йўл олишибди. Тўсатдан ҳеч қандай гиёҳ ўсмаган барханларнинг биридан осмонга тутун кўтарилибди: кучли қуюн майда қумни чирпирак қилиб ўйиб, юқорига ўрлабди, арқонга қуритиш учун тизиб қўйилган балиқларни деворларига уриб ногора қилиб чалибди; кейин шамол тиниб, қуёш олов пуркай бошлабди.

Эр-хотин ўз кулбаларига киришибди, апил-тапил байрам сарполарини ечиб, яна қум тўлқинлари йўлида кўндаланг туриб олган маҳлуқ сингари соҳилда савлат тўкиб турган бархан томон шошилишибди. Оппоқ қумнинг ҳар ер-ҳар еридан ўсиб чиққан мовий-яшил рангли, учи ўткир қум сулиси ва юмронқозиқлар бу ерларга ажиб бўёқ бериб турганмиш. Соҳилга қўшнилardan анчаси тўпланишибди, эркаклар бир бўлиб қум устига қайиқларни тортиб чиқаришибди. Шамол кучайиб, совуқ изғирин эса бошлабди, эр-хотин уйга қайтишайётганларида шамол қум ва қиррали томчиларни уларнинг

юзига ура бошлабди. Шиддатли шамол қум тўлқинларини ёриб, тараб, атрофга майда чанг қилиб тўзгита бошлабди.

Оқшом тушибди; ҳали ҳам осмонда жуда катта лаънатланган жинлар увиллаб, ҳуштак чалиб инграшаётгандай товушлар эшитилиб турибди. Бироқ эр-хотин ҳатто денгизнинг шовуллашини ҳам эшитмабди, ваҳоланки, уларнинг кулбаси денгизнинг нақ қирғоғига жойлашган экан. Қум тўзонлари деразага келиб урилаверибди, кучли шамол кулбани ағдариб юборгудай гувиллаб, авжга минибди. Қоронғи тушибди, лекин ой ярим кечага бориб чиқиши керак экан.

Осмон булутдан тозаланибди, лекин шамол денгизда ҳамон шиддат билан эсаверибди. Эр-хотин аллақачонлар ўринларига ётишган бўлса-да, бундай тўполонли кунда уйқу ҳақда ўйлашмабди; бирдан уларнинг деразасини кимдир тақиллатипти, эшик қия очилиб, бир одам:

— Йироқдаги қоя ёнида катта кема турибди!— депти.

Эр-хотин ирғиб ўринларидан туришибди ва кийинишибди.

Ой нуридан ҳамма ёқ ёришиб кегибди, бироқ қум қуюни кўз очиргани қўймабди. Одамни учириб юборишга ҳам қодир бўлган қаттиқ шамол турибди; бу барханлар орасида шамол шиддати сал сусайгандагина эмаклаб, гўр азобида зўрға юриб бўлар экан. Денгиз соҳилга оққуш парини пуркагандай шўртак сувни пуркай бошлабди; денгиздаги кемани кўриш учун кўз ўткир бўлиши керак экан. Бу икки мачтали ажойиб кема экан, шамол уни қоя тошлар орасидан соҳилга сура бошлаган экан, бироқ охирги сув ости қояси ёнида чўкиб қолибди.

Кемага ёки унинг экипажига кўмак беришни хаёлга ҳам келтириб бўлмас экан, чунки денгиз қаҳр билан авжга миниб, тўлқинлар кемага зарб билан урилиб, ундан ошиб тусаётганмиш. Балиқчиларнинг қулоғига дод-вой, нола товушлари эшитилгандай бўлибди, улар кемадагиларни жон аччиғида у ёқдан-бу ёққа югураётганларини кўришибди. Мана, тўлқин терак бўйи кўтарилиб, кемани кўмиб юборибди. Кеманинг қуйруқ томони баланд кўтарилибди, шу пайт бири-бирини маҳкам қучоқлаган иккита одам ўзларини сувга ташлаб, тўлқинлар қаърида йўқ бўлиб кетипти... Яна бир лаҳзадан кейин қудратли тўлқин ёш бир жувоннинг танасини барханга улоқтирибди, аёл жонсизга ўхшармиш. Бир неча балиқчи аёллар уни қуршаб олишибди, мундоқ қарашса, у тирик экан. Уни ўша заҳотиёқ яқинроқдаги кулбалардан бирига олиб киришибди. Ҳалиги жувон бирам чиройли эмишки! Зодагон хонимлардан бўлса керак!

Уни чойшаби ҳам йўқ кўримсизгина каравотга ётқизишибди, устига жун одеял ёпишибди, ахир, нотаниш аёлни иситиш учун одеялга ўраш керак эди-да!

Аёлни тирик сақлаб қолишга муваффақ бўлишибди, би-

роқ унинг иситмаси ошиб, ҳеч нарсани тушунмабди: бошига қандай кун тушганини ҳам, қаёққа келиб қолганини ҳам билмабди. Ҳа, худога шукурки, унинг учун қадрдон, азиз бўлган инсон энди денгиз тубида ётипти. Ҳаммаси инглиз шаҳзодаси ҳақида айтилган қўшиқдагидай юз берибди:

Ҳижрон куйларини тинглагандирсан,
Кўргандирсан олам мўъжизаларин.

Денгиз кема қолдиқларини қирғоққа улоқтирипти, одамлардан фақат мана шу ёш аёл тирик қолибди. Шамол ҳамон увиллашда давом этипти, бироқ кулба ичида анчагача сукунат ҳукмронлик қилибди: ёш жувон ҳушидан кетипти: кейин унинг вужуди оғриқ азобида қийналибди, азобга чидолмай додлабди, чиройли кўзларини очиб, бир нарса депти, аммо бу ердагилар уни мутлақо тушунишмабди.

Бироқ бу азоб-уқубатлар беҳуда кетмапти, қўчқордай ўғил туғиб олибди. Бу болани шойи тўшақли чиройли бешик, ҳашаматли хона, шоду хуррамлик, барча неъматларга мўлкўл фаровон ҳаёт кутаётган эди-ю, аммо парвардигор унга бошқача тақдирни раво кўрибди: у қашшоқ кулбада дунёга келибди, ҳатто онаси ҳам унинг пешанасидан суйиб бўса ололмабди.

Балиқчининг хотини чақалоқни онасининг кўксига қўйибди, бироқ она юраги уришдан тўхтаган, у оламдан ўтган экан. Ҳаётда фақат бойлик, нуқул бахт эгаси бўлиши лозим бўлган болани денгиз очлик ва қашшоқлик азобини тортиши учун қум тепага улоқтирипти.

Испан кемаси Ниссум кўрфазидан бир оз жануброқда қоя тошга урилиб, пачоқ бўлибди. Соҳилда яшовчиларнинг ҳалокатга учраган кема одамларини шилиб, талайдиган жабр-зулмга тўла замонлар аллақачонлар ўтиб кетган. Ҳозир эса бахтсизлик, фалокатга учраганлар бу ерда меҳр-муҳаббат билан қуршаб олинбди, уларга самимий муносабатда бўлиб, ёрдамга шай туришибди. Бизнинг замонамиз чинакам олижаноб фазилатлари билан фахрланиши мумкин! Жон бераётган аёл ва бебахт гўдак хоҳлаган кулбада бошпана, парвариш топиши мумкин экану, аммо ҳозирги кулбадагичалик меҳр-оқибат, ширин муомалани бошқаларникида учрата олишмас экан: бу ер кечагина ўз боласи қабри устида маъюс турган, агар тирик бўлганда беш ёшга тўлиши мумкин бўлган бечора балиқчи аёлни кўлбаси экан.

Оламдан ўтган жувоннинг кимлигини, унинг қаердан келганлигини ҳеч ким билмабди, нима, буларни кема синиқлари айтиб берармиди?!

Испаниядаги бадавлат савдогарнинг уйдагилар қизи ва куёвидан хат-хабар олишолмабди. Улар кема кўзланган жойга етиб боролмаганлигини, кейинги ҳафта ичида денгизда

қаттиқ бұрон кўтарилганини билишибди, холос. Бир неча ой сабрсызлик билан кутишибди. Ниҳоят, «Кема ҳалокатга учради, ҳамма чўкиб кетди», деган хабар келибди.

Қум тепадаги балиқчи кулбасида эса янги одам пайдо бўлибди.

Парвардигорнинг икки бандасига юборган ризқи учинчисига ҳам бемалол етади; денгиз соҳилидаги балиқлар ҳаммага етади. Болага Юрген деб исм қўйишибди.

— Яҳудий боласи бўлса керак!— дейишибди одамлар.

— Бунинг қорачалигини қаранг-а!

— Эҳтимол, у испан ёки итальяндир!— депти руҳоний.

Лекин номи тилга олинган ҳар учала халқ ҳам балиқчининг хотини назарида бир хил одамлар эди, аёл болани чўқинтирганидан беҳад хурсанд бўлиб юраверибди. Бола катта бўлаверибди, унинг зодагонларникига хос тоза қони камбағалча таомлардан озиқланаверибди; асилзодаларнинг боласи қашшоқ кулбада вояга ета бошлабди. Дания тили, тўғрироғи, гарбий ютланд тили унинг она тилиси бўлиб қолибди. Испан тупроғининг анор уруғи Ютландиянинг гарбий соҳилида юмронқозик бўлиб ўса бошлабди. Одамларнинг шароитга мослашишини кўрдингизми?! У янги ватанда ўзининг барча ҳаётий илдизлари орқали баҳра олиб вояга етаверибди. Унга қапшоқлик, очлик ва бошқа кулфатлар дардини тортиш, шу билан бирга, камбағалларга ато қилинган хурсандликлардангина баҳра олиш nasib қилган экан.

Ҳар бир кишининг болалигида бутун умрини мунаввар қилиб турадиган ўзига хос хурсандчилиги бўлади. Юргеннинг ўйинчоқ ва эрмақларидан камчилиги йўқ эди. Денгиз соҳилида яйраб-яшнаб ўйнаш мумкин: денгиз қирғоқларида рангдор қимматбаҳо тошларга ўхшайдиган хилма-хил ўйинчоқлар тўлиб ётипти. Бу ерда маржондай қип-қизил, қаҳрабодай сапсарик, қуш тухумидай оппоқ, сип-силлиқ денгиз жило берган турли майда тошларни учратиш мумкин. Соҳилда оқариб турган, тошларнинг белига камар бўлиб боғланиб олган, қуриб қолган сув ўтлари ва балиқларнинг қуруқ скелетлари ҳам ўйинчоқлар вазифасини ўтар, кўзни қувонтирар, ақлга озиқ берарди. Юрген қобилиятли ва истеъдодли бола эди. У турли қисса ва қўшиқларни осонгина ёдлаб оларди! Унинг қўли гул эди. Тошлар ва чиганоқлардан кемалар ва деворга илиб қўйиладиган тасвирлар ясарди. Тутинган онасининг айтишича, у ўзининг фикрларини бир парча ёғочга ўйиб ифода қилишга ҳам қодир экан. Унинг овози ҳам бирам ёқимли эканки, гапирган гаплари ҳам ашулага ўхшаркан. Ҳа, унинг қалбида жуда кўп торлар тортилган, борди-ю, унинг тақдири бошқача бўлганида — хилват балиқчилар қишлоғига тушиб қолмаганида эди, унинг қалб торлари бутун жаҳонни мусиқий товушларга тўлдирган бўлур эди.

Кунларнинг бирида соҳилга яқин жойда кема ҳалокатга учрабди, тўлқинлар қирғоққа нодир гул пиёзларини улоқтирипти. Уларнинг баъзиларини балиқчилар истеъмол қилишибди, қолганлари эса қум устида чириб кетипти. Бу гуллар очилмай сўлибди — ўзларининг гўзаллигини кўз-кўз қила олишмабди. Юрген ҳам бахтли бўлармикан? Гул пиёзлар-ку, кўп ўтмай йўқолиб кетади, лекин унинг бошида оғир кунлар бор.

Юргенга ҳам, унинг атрофидагиларга ҳам бу ердаги ҳаёт зерикарли, бир маромда ўтиши ҳеч қачон хаёлларига келмапти: ишлари бошдан ошиб ётибди-ку, қандай қилиб хаёлларига келтиришсин. Денгиз улкан дарслик бўлиб, у ҳар кунни янги саҳифани очибди, соҳилда яшовчиларни гоҳ ўзининг осойишталигини, гоҳ енгил тўлқинланиши, гоҳ шамол ва довули билан таништириб турибди. Кема ҳалокатини бу ерда муҳим воқеа деб билишаркан, черковга ибодатга бориш буюк байрамга айланаркан. Қариндошлар ва таниш-билишлардан Бовбьерг яқинидаги Фьяльтрингдан келадиган илонбалиқ сотувчи тоғанинг меҳмонга келиши балиқчининг оиласида катта хурсандчиликка сабабчи бўларкан. У ҳар йили икки марта қизил аравасини илонбалиққа тўлдириб, бу ерга келаркан; унинг араваси устига қопқоқ ёпилган яшикка ўхшаркан, ҳар ёнига оқ лолалар сурати туширилган экан; аравани иккита ориқ ҳўкиз судраб келаркан.

Бу балиқфуруш ҳазилкаш, хушчақчақ одам бўлиб, ҳар келишида бир бочка ароқ олиб келаркан. Стаканлаб ичишга улгурмай қолганлар эса лоақал кичик пиёла ёки стаканчаларда ичиб қолишаркан; ёш бўлишига қарамай, ҳатто Юрген ҳам бу ичимликдан бебаҳра қолмас экан. Савдогар қориндош ёғлиқ илонбалиқни ҳазм қилиш учун ароқ ичиш керак деб, ҳар сафарги ҳикоясини бошларди. Борди-ю, тингловчилар ҳузур қилиб кулса, ҳикояни яна қайта айтиб берарди. Бу — гапдон одамларнинг ожиз томони! Юрген ўсмирлигида ҳам, катта бўлганида ҳам бу ҳикояни ҳеч унутмабди, биз ҳам билиб қўйсак ёмон бўлмас. Эшитинг:

«Дарёда илонбалиқлар сузиб юришар экан, қизлари оналаридан дарёнинг юқори оқимиغا кўтарилиб, эркинликда сузиб юриш учун ҳадеб рухсат сўрашаверибди, оналари бўлса: «Узоққа кетиб қолманглар! Бўлмаса ёвуз балиқчи келиб, ҳаммаларингни чавақлаб ташлайди!»— депти. Лекин қизлар ўзбошимчалик қилиб анча йироққа кетиб қолишибди, саккизта қиздан фақат учтаси уйига қайтиб келибди. Улар шикоят қилишга тушишибди: «Биз уйдан сал нари боришимиз биланоқ ёвуз балиқчи келиб, уч тишли паншаҳасига опаларимизни ўлар ҳолатга борадиган қилиб санчиб олди!»

— «Хўш, улар ёнимизга қайтиб келишади!»— депти онаси.— «Йўқ!»— дейишипти қизлар.— Ахир, у опаларимизнинг

терисини шилиб, гўштини тўғраб, қовуриб ташлади!»—«Қайтишади!»— депти онаси. «Ахир, уларни еб қўйди-ку!»—«Қайтишади!»— деб такрорлабди онаси. «У апаларимизни ароқ билан тановул қилди!»— дейшибди қизлар. «Вой шўрим, энди улар ҳеч қачон қайтишмас экан!»— деб нола қилибди она.— Ароқ илонбалиқларни ўлдиради!»

— Шунинг учун ҳам илонбалиқдан тайёрланган таомни еганда албатта ароқ ичиш керак!— дебди савдогар.

Бу ҳикоя Юргеннинг бутун умри орқали қизил ип бўлиб ўтипти, қизиқ-қизиқ ҳазил-мутойибалар, маталлар ва ўхшатишлар учун бой озуқа берибди. Баъзида Юрген уйдан чиқиб, ёруғ дунёни кемада саёҳат қилиш истагини билдириб қолганда, онаси: «Оламда ёвуз одамлар — балиқчилар жуда кўп!»— деб писанда қиларди. Лекин бархандан унча узоқ бўлмаган ерларда, чўлда юриш мумкин эди, у ўша ерларда сайр қиларди. Унинг болалигидан тўрт кун энг эсда қоладиган ёрқин кунлар бўлибди, шу тўрт кунда Ютландиянинг бутун гўзаллиги, жонажон ўлканинг бутун шодлиги ва бахти ўз ифодасини топибди. Юргеннинг ота-оналарини зиёфатга таклиф қилишибди, лекин бу дафн маросими экан.

Уларнинг бадавлат қариндошларидан бири оламдан ўтган экан. У чўлда, балиқчилар қишлоғининг шимоли-шарқ томонида яшар экан. Ота-оналари ўша ёққа кетаётиб Юргенни ҳам ўзлари билан олиб кетишибди. Улар қум тепалар, чўл ва ботқоқликдан ўтишиб, илонбалиқларга сероб Скерум дарёси кесиб ўтган ўтлоқдан йўлда давом этишибди. Ёвуз балиқчи тутиб олган, қовуриб еб қўйган илонбалиқларнинг онаси ҳам худди шу дарёда қизлари билан яшар экан. Лекин одамлар ҳам баъзида ўз наслларига нисбатан яхши муносабатда бўлишмаган. Мисол учун қадимий қўшиқларда ҳикоя қилинишича, рицарь Бугге ёвуз одамлар томонидан ўлдирилган экан, лекин у ҳар қанча яхши одам бўлмасин, ўзи учун девори қалин, минорали қаср қуриб бераётган қурувчини ўлдирмоқчи бўлган экан. Бу қаср Скерум дарёси Ниссум кўрфазига қуйиладиган, Юрген ҳозиргина ота-оналари билан келиб тўхтаган жойда экан. Қасрнинг кўтармаси, ёшт деворнинг қолдиқлари ҳали ҳам бор экан. Рицарь Бугге ўз хизматкорига кетиб қолган қурувчини қувиб етишни ҳамда унга: «Ҳой, уста, минора йиқилляпти!» дегин. Агар у орқасига қайтса бошини кесиб, мен берган пулларни қайтариб ол, борди-ю, орқасига ўгирилмаса, кетаверсин»,— депти.

Хизматкор қурувчининг орқасидан қувиб етипти, хўжайини буюрган гапларни айтипти, лекин у орқасига ўгирилмасдан: «Минора ҳали-бери йиқилмайди, лекин қачонлардир гарб томондан мовий чопонли одам келади, минорани қулашга мажбур қилади»,— депти. Унинг айтгани юз йилдан кейин рўй берибди: мамлакат денгиз суви остида қолибди, минора

қулабди, лекин қасрнинг эгаси Предбьерн Гюльденсьтерне баланд жойга янги қаср қуриб олибди; бу қаср ҳозир ҳам Шимолий Восборгда савлат тўкиб турибди.

Улар ана шу қаср ёнидан ўтишибди. Бу ерлар Юргенга илгари ҳадеб эшитиб юрган ҳикоялари орқали аллақачон таниш бўлиб қолган экан-да, узун тунларда эшитган бу ҳикоялари унга ҳузур бағишлаганди, энди бўлса атрофи икки қатор хандақ, дарахт ва буталар, папоротниклар ўсиб ётган кўтармалар билан қуршалган саройни ўз кўзи билан кўряпти. Лекин бу ерда энг кўркам нарсалар томларнинг устигача шох ёзган, ҳавони муаттар ҳид билан тўлдирган арғувон дарахтлари экан. Боғнинг шимоли-ғарбий бурчагида қордек оппоқ гулларга бурканган шох ҳаммасидан гўзалмиш. Бу Юрген биринчи маротаба кўраётган маржон дарахти экан. Маржон дарахти ҳам, гулга кўмилган арғувон ҳам умрининг охиригача Юргеннинг хотирасида чуқур из қолдирибди, бола қариган чоғларда ҳам Даниянинг гўзаллиги ва муаттарлигини ҳамниша эслаб юрибди.

Йўлнинг қолган қисмини тез ва осон юриб ўтишибди: маржон дарахти гуллаб турган Шимолий Восборгнинг нақ ўзида уларнинг кетидан зиёфатга таклиф қилинган ва аравада келишаётган бошқа меҳмонлар етиб олишибди ва бирга олиб кетишибди. Ҳар учовлари араванинг орқа томонидаги ҳамма ёғига тунука қопланган сандиқ устига жойлашишипти, ҳар ҳолда бу пиёда кетишдан яхши-да. Йўл дўнгликлардан иборат чўлдан ўтгани учун аравани тортиб кетаётган ҳайвонлар арчалар орасидаги майсаларни кўриб, тўхтаб-тўхтаб бора-шаркан; Қуёш чиқиб, чўл усти жимирлай бошлабди. Бу жимирлаш ҳаводан ҳам тиниқ бўлишига қарамай, қуюн сингари осмонга ўрлаётгани рўйирост кўришаётганмиш; гўёки қуёш нурлари чўл устида рақсга тушиб, гирдикапалак бўлаётгандаймиш.

— Локеман подасини ҳайдаб кетяпти!— дейишипти Юргенга, бола шу гапга ҳам қаноат ҳосил қилибди, дарҳол ўзини эртақлар оламида кўрибди, ҳозиргина кўриб тургани атрофидаги манзарани ҳам кўздан қочирмабди. Чўлдаги сукунатни қаранг-а!

Ажойиб гилам мисол чўл ҳамма ёққа қулоч ёйган, арчалар гуллаган; арчалар орасидан кўм-кўк сарвдай бўлиб қора арча ва эндигина бўй чўзаётган эман бачкилари гулдастадай қад кўтариб турибди. Агар бу ерда сон-саноксиз илонлар бўлмаганида, ана шу гилам устида ҳузур қилиб у ёқдан-бу ёққа думаласанг маза қиласан-да. Бу ердаги мана шу илонлар ва бўрилар хусусида гап кетипти; кейинги пайтларда бўрилар ниҳоятда кўпайиб кетганидан бу ерни бўрилар вилояти деб атай бошлашибди. Арава ҳайдаб бораётган чолнинг ҳикоя қилишича, отаси ҳаётлик пайтларда бечора отлар ўз-

ларини бўрилардан жон-жаҳди билан ҳимоя қилишаркан, купларнинг бирида у бўрини топтаб ўлдирган отни ўз кўзи билан кўрган экан, бироқ от оёқларининг кўп жойи ғажиб ташланганмиш.

Ҳадемай дўнглик ва қумлар билан қопланган чўлни бо-
сиб ўтиб, меҳмонлар гавжум бир уйга етиб боришибди, ҳам-
ма ёққа аравалар тиқилиб кетипти, от ва ҳўкизлар сийрақ
ўт-ўланларни чимчиб ейишаётганмиш. Хуторнинг орқасида
Юрген яшаётган жойдаги сингари баланд-баланд барханлар
кўриниб турганмиш. Ие, бу барханлар қаёқдан келиб қол-
дидикан? Ахир, бу ер соҳилдан уч миля ичкарироқда-ку!
Барханларни бу ёққа шамол суриб келган, унинг қилиғи
шунақа.

Дуолар ўқилибди, икки-учта қариялар кўз ёши қилишиб-
ди, лекин Юргеннинг фикрича, хурсандчилик зўр бўлибди:
зиёфат тўкин-сочинмиш, ҳаммани серёғ илонбалиқлар билан
сийлашибди, лекин балиқларни ароқ билан ейиш керак. Қек-
са савдогар чол: «Ароқ илонбалиқларни дафн қилади!» депти,
ҳамма унинг гапини тасдиқлабди.

Юрген ҳамма ёқни изғиб чиқибди, уч кундан кейин ўзини
ўз уйдагидай ҳис этипти. Бироқ бу ерда, яъни чўлда ҳамма
нарса ўз қишлоқлари, бархандагидан бутунлай бошқачамиш:
чўл чаман-чаман очилган гулларга, кўк мевали буталарга
тўламиш; йирик-йирик шириш мевалар оёқ остларида тўлиб-
тошиб ётганмиш, арчалардан қизил ширалар оқиб турган-
миш.

У ер-бу ерларда қўрғонлар кўзга ташланармиш; сокин ҳа-
вода тутун тарқалармиш, Юргенга бир жой ёнаётган бўлса
керак, деб ўқтиришибди. Оқшом тушгач, чўл устида шафақ
қизарибди, роса чиройли томоша бўлибди!

Тўртинчи кун худойи ош бериш тамом бўлибди; соҳил
бўйидаги барханлар ёнига — уйга қайтиш вақти етипти.

— Биздагилар чинакам бархан,— депти отаси,— манови-
ларда куч-қудратдан нишон йўқ.

Ана шу барханларнинг бу ёққа қандай келиб қолгани ҳа-
қида гап кетипти. Жуда осонлик билан келиб қолган экан.
Соҳилдан жонсиз жасадни топиб олишибди; деҳқонлар уни
қабристонга қўйишибди, шундан кейин даҳшатли бўрон кў-
тарилибди, қумларни мамлакат ичкарисига ҳайдапти, денгиз
қаҳр билан пишқириб, соҳилга интилибди. Шунда доно одам-
лардан бири анови қабрни ковлаб кўрайлик, марҳум бош
бармоғини сўрмаяптимики, деб маслаҳат берипти, борди-ю
бармоқ сўраётган бўлса, у сув алвастиси, уни денгиз талаб
қилаётган бўлади, депти. Қабрни очишибди, қарашса, мар-
ҳум бош бармоғини сўраётганмиш. Уша заҳотиёқ уни арава-
га юклашибди, аравага иккита ҳўкизни қўшишибди, ҳўкизлар
қўрққанларидан чўл ва ботқоқ орқали денгиз томонга жон-

жаҳдлари билан югуришибди. Қум бўрони дарҳол тинибди, бироқ барханлар мамлакат ичкарасида ўшандайча сақланиб қолаверибди. Юрген болалигининг энг бахтиёр кунлари, худойи оши бериш куни ҳақидаги хотиралар қаторида бу ҳикояни ҳам эслаб, эъзозлаб юраверибди.

У уйдан ажраб чиқиб, янги жой, янги одамларни кўриш иштиёқида яшабди. Худди шундай бўлибди ҳам. У ҳали ўн тўрт ёшга тўлмасданоқ кемага шогирд бўлиб ёлланибди, жаҳонгашталиқ қила бошлабди. У ёғин-сочинни ҳам, денгизни ҳам, ёвуз, қаҳри қаттиқ одамларни ҳам яхши билиб олибди. Ахир, у бекорга шогирд бўлмапти-да! У оч-наҳорликни ҳам, изғиринли тунларни ҳам бошидан кечирибди, қамчи ва мушт ейишдан ҳам бебаҳра қолмабди. Баъзида баданидаги тоза испан қони қайнаб ҳам кетаркан. Ушанда тилининг учига заҳарли гаплар келаркан; бундай пайтларда тилини тишлаб қолиб энг оқилона иш қилар экан, акс ҳолда бошига доғ бўлиб турган ёққа тушадиган илонбалиқнинг куни тушиши ҳеч гап эмас экан.

«Барибир, ўз айтганим бўлади!»— деркан у баъзида ўзига-ўзи.

Унга испан соҳилини, ота-онасининг ватанини, ҳатто улар бахтиёр ва мамнун яшаган ўша шаҳарни ҳам кўриш насиб бўлибди, аммо у ўз ватани, ўзи туғилган оила ҳақида мутлақо ҳеч нарса билмас экан.

Йигитчага соҳилга чиқиш учун рухсат беришмас экан, фақат сема эртага жўнайдиган куни биринчи маротаба унга соҳилга чиқишга ижозат беришибди: бозордан ул-бул харид қилиш керак экан, уни ёрдамчи сифатида бирга олиб кетишибди.

Ниҳоят, Юрген эғнида ариқ сувида ювилган ва трубада қурилганга ўхшаш кўримсиз кўйлақда шаҳарга келибди. У барханлар орасида дунёга келганидан бери шаҳарни энди кўриши экан. Қараса, ҳамма ёқда баланд-баланд иморатлар, тор кўчалар, одамлар эса ҳеч қаёққа сифмайди. Оломон у ёқдан-бу ёққа юраётганмиш; гўёки кўчалардан дарё оқаётгандаймиш; шаҳарликлар, деҳқонлар, монахлар, аскарлар... Бақирӣқ-чақирӣқ, шовқин-суронмиш, хачир ва эшаклар бўйнидаги қўнғироқлар жиринглаётганмиш, черков қўнғироқхоналари жаранги, қўшиқ садолари ва раққосларнинг қайроқ шиқиллатишлари ҳукмронмиш; ҳунармандлар уйларининг остоналарида, йўл четларида тарақа-туруқ қилиб ишлашаётганмиш. Қуёш олов пуркаб, ҳаво одамлар нафасини, қайтариб юборадигандай исиб кетипти; Юрген ўзини гўнғўнғизлар, тиллақўнғизлар, асалари ва пашшалар зўр бериб гўнғиллаб шовқин солаётган печка ичига кириб қолгандай ҳис қилибди, боши айланиб кетипти. Тўсатдан у қаршисида виқор билан турган черковга назар ташлабди; ним қоронғида чер-

ков гумбазлару остида шамлар ёнаётганмиш, исириқлар бурқсаётганмиш. Ҳатто энг жулдурвоқи гадо ҳам черковга киришга ҳақлимиш. Юрген билан бирга бозорга юборилган матрос ўша томонга йўл олибди: Юрген унга эргашибди. Деворлардаги олтин бутлар нур сочиб турганмиш. Гуллар ва ёниб турган шамлар орасидаги меҳробда Биби Марям Ҳазрати Исони бағрига босиб турганмиш. Ҳашаматли сарполар кийиб олган руҳонийлар дуолар ўқишаётганмиш, чиройли-чиройли болакайлар эса исириқ тутатишаётганмиш. Бу ердаги барча ҳашамат ва гўзаллик Юргенда чуқур таассурот қолдирибди, ота-оналарининг эътиқод ва дини унинг қалбидаги энг яширин торларни чертиб ўтипти; кўзларида ёш йилтиллабди.

Улар черковдан чиқиб, бозорга боришибди, ул-бул харид қилишибди. Юрген харид қилинган маҳсулотлардан кўтариб олибди. Йўллари анча йироқ бўлганидан у чарчаб қолибди, бир оз дам олиш ниятида устунлари мармардан ишланган, ҳар қаер-ҳар қаерга ҳайкаллар қўйилган, зиналари кенг, ҳашаматли уй рўпарасида тўхташипти. Юрген юзини деворга суяб қўйишти, бироқ шу пайт эгнига уқали кийим кийган, олтин безаклар таққан дарвозабон келиб, унга кумуш сопли ҳассани ўқталибди, уни, яъни ўз хўжайинининг набирасини ҳайдабди! Лекин унинг набира эканлигини ҳеч ким билмас экан-да. Юргеннинг ўзи ҳам мутлақо неварга эканлигини билмайди.

Кема йўлга чиқибди. Яна ўша бемаза ҳаёт, ғуртиш, ҳақоратлаш, тўйиб ухламаслик, толиқтирадиган меҳнат бошланибди. Хўш, нима бўпти, ҳаммасига чидаш керак! Буни ёшликнинг қаттол мактабидан ўтиш дейдилар. Борди-ю, сени бахтли қариялик кутаётган бўлса-ку, яхши-я!

Сафар тугабди, кема яна Ринг Къепингс кўрфазига лангар ташлабди, Юрген уйига, қадрдон балиқчилар қишлоғига қайтишти, бироқ у жаҳонни кезиб юрганда тутинган онаси оламдан ўтипти.

Қаҳратон қиш келибди. Денгизда ҳам, қуруқликда ҳам қор бўрони авжга минибди; чўлда юриш жуда қийин бўлиб қолибди. Мамлакатларнинг бир-биридан фарқини қаранг! Бу ерда изғирин, совуқ. Испанияда эса ҳаво очиқ, совуқ кунларда ҳам денгиз томондан Шимолий Восборгга учиб кетаётган оққушлар галасини кўриб, ҳеч бўлмаганда ёз латофатларидан ҳузур қилиб, баҳра оласан, деган фикрга келибди. Юрген фикран гулларга кўмилган, ҳил-ҳил бўлиб пишган мевалари ерда ёйилиб ётган, чўл арғувонлари чаман-чаман очилган Шимолий Восборгни кўз олдига келтирибди. Оҳ, ўша ёқларда яна бир марта бўлса эди!

Баҳор келиб, балиқ тутиш бошланибди, Юрген отасига ёрдам бера бошлабди. У кейинги йили жуда ўсиб кетипти; у ўтириб ҳам, туриб ҳам сузишни ўрганибди, ҳатто сувда дўм-

балоқ ошаркан. Унга кўп марта скумбрия балиқларидан эҳтиёт бўлишни тайинлашибди, чунки улар гала-гала бўлиб юришар, энг моҳир сузувчиларни ҳам сувнинг тубига тортиб кетишиб, еб қўйишар экан. Бироқ Юргенга худо бошқа қисматни раво кўрган экан.

Қўшилларнинг Мортен исмли ўғиллари бор экан. Юрген у билан дўстлашибди, улар икковлари Норвегияга, кейин Голландияга борадиган кемага ёлланишибди. Улар ўртасида жанжалга сабаб бўладиган ҳеч бир воқеа бўлмабди, лекин йўқ нарсадан ҳам жанжал чиқиб кетиши мумкин экан-да! Қизиққон одамларнинг кўпинча қўли қичишиб туради; бир кун арзимаган нарса хусусида Мортен билан гижиллашиб қолганда Юрген ана шундай ҳолатга тушибди. Улар капитан ҳужраси орқасидаги бурчакка ўтириб олишиб, битта косадан бирга овқатланишаётган экан; Юргеннинг қўлида пичоқ бор экан, у пичоқ билан ўртогига ҳамла қилибди, ранги қув оқариб, кўзлари чақнаб кетибди. Мортен бўлса:

— Сен бўлар-бўлмасга пичоқ ўқталадиган одамлар тоифасидансан!— деб қўя қолибди.

Шунда Юргеннинг қўли шалпайиб пастга тушибди; чурқ этмай овқатини охиригача ебди-да, сўнг ўз иши билан овора бўлибди. Иш тамом бўлгач, у Мортеннинг ёнига бориб: «Бетимга тарсаки торт, ёнинг демайман! Тўғри, қоним хурмачадаги қайнаган сувдай ҳаммиша кўпириб туради!»— депти.

— Бас, бунини унутайлик!— депти Мортен, шундан кейин улар ўртасидаги дўстлик алоқалари янада мустақамланибди. Улар қум тепалари кўп бўлган Ютландияга, уйларига келишгач, денгизда кўрган-кечирганларини, ўрталарида бўлиб ўтган воқеани айтиб беришибди. Ҳа, Юргеннинг қони ҳаммиша кўпириб, қайнаб турарди. Шунга қарамай у машҳур, ишончли хурмача эди.

— Лекин у ютланд хурмачаси эмас¹, уни ютланд деб ҳам бўлмайди,— деб Мортен унинг жигига тегарди.

Икковлари ҳам ёш, навқирон, басавлат, бақувват йигитлар эди, лекин Юрген Мортендан анча чаптастроқ эди.

Шимолда, Норвегияда деҳқонлар подаларини алоҳида капалари жойлашган тоғларда боқишар, Ютландиянинг ғарбий соҳилидаги қум тепаларда эса балиқчиларнинг кулбалари бор экан: улар кема синиқларидан ясалган бўлиб, томи торф ва арчалар билан ёпилган экан; кулбадаги деворлар ёнига ухлаш учун сўрилар қурилган экан. Ҳар бир балиқчининг қизлардан ёрдамчилари бўлар экан; қизларнинг вазифаси қар-

¹ Ютланд хурмачаси деб аталмиш идиш қорамтир лойдан ясалиб, ўтга чидамли, пишиқ бўлади.

моқларга хўрак қўйиш, балиқ овидан қайтган соҳибини илиқ кутиб олиш, пиво тутиш, унга овқат тайёрлаш, қайиқдан тутилган балиқларни олиб, тозалаш экан.

Юрген, унинг отаси ва яна бир неча балиқчилар ўз ёрдамчилари билан бир кулбага жойлашибди. Мортен эса ёнидаги кулбани эгаллабди.

Қизлар орасида Эльсе исмли қиз бўлиб, уни Юрген болалигидан билар экан. Икковлари жуда иноқ экан; уларнинг феъл-атворлари бир-бирлариникига ўхшаб кетар, лекин ташқи қиёфалари билан эса кескин фарқ қилишар экан. Юрген буғдой ранг, қора соч, қиз эса қордай оппоқ экан; қизнинг сочлари зигир толасидай сап-сарик, кўзлари эса қуёш нур сочиб турган денгиздай равшан ва мовий экан.

Бир кун и улар бирга кетишибди, Юрген унинг қўлидан ушлаб, кафтлари орасида қисибди. Шунда Эльсе унга:

— Юрген, юрагим алланечук бўляпти! Сен акамдай бўлиб қолгансан, кел, сенинг қўлингдан ушлай қолай, мен ёлланиб ишлаётган Мортен эса қаллигим. Лекин бу ҳақда бошқаларга оғзингдан гуллаб қўйма!

Юргеннинг оёқлари остидаги қум ғирчиллабди, лекин у лом-мим демабди, майли дегандай бош ирғаб қўя қолибди, холос. Ундан шундан бошқа нарса талаб қилинмаётган экан. У бу гапдан кейин Мортенни жуда ёмон кўриб қолибди. Илгари у Эльсени кам ўйларди, ҳозирги суҳбатдан кейин Мортен унинг яккаю ягона севгилиси Эльсени тортиб олганини ҳис эта бошлабди. Иш чаппасига оламан деса шунақа бўлади.

Балиқчиларнинг ҳаво очиқ кунлари қоя тошлар орасидан денгиз соҳилига сузиб ўтишларини томоша қилиш жуда мароқли. Балиқчилардан бири қайиқнинг олд томонида тұради, эшакчилар ундан кўз узишмайди, эшак эшишни тўхташиш, қайиқни ҳайқариб келаётган тўлқинлар ихтиёрига қўйиб беришга қилнадиган имосини кутиб туришади, бинобарин, шу тўлқинлар қайиқни қоя тошлар орасидан осонгина олиб ўтади. Тўлқин қайиқни шунчалик юқорига отганидан соҳилдан қайиқ остидаги тўсин бемалол кўринади, зум ўтмай у тўлқинлар гирдобида қолади; сўнг қайиқни ҳам, одамларни ҳам, мачтани ҳам денгиз ютиб юборгандай, кўринмай кетади. Бироқ бир лаҳзадан кейин қоя тошларнинг бошқа томонидан худди денгиз тубидан чиққан махлуқдай тепада қайиқ кўриниб қолади; эшаклар тез-тез эшилади, денгиз махлуқининг оёғи оёғига тегмайди. Иккинчи ва учинчи қоя тошлар орасида ҳам шу ҳодиса такрорланади; кейин балиқчилар сувга сакраб тушиб, қайиқларни соҳилга судрашади; тўлқин қайиқни орқадан итариб, уларга ёрдам беради.

Қайиқ тумшугида турган балиқчи вақтида имо қилмаса, ёки бир лаҳза хато қилса, қайиқ қоя тошларга урилиб, чилпарчин бўлади.

«Шундай бўлса мен ҳам, Мортен ҳам ҳалок бўламиз!»— деган фикрни кўнглидан ўтказибди Юрген денгизда сузиб кетяпганида. Унинг отаси тўсаттан мазаси қочиб, қалтирай бошлабди. Бу орада қайиқ сўнгги қоя тошга яқинлашиб қолибди; Юрген ирғиб ўрнидан туриб: «Ота, яхшиси қайиғимни қўйиб юбор!»— деб бақирибди-да, Мортендан нигоҳини олиб, тўлқинларга тикилибди. Бир вақт даҳшатли тўлқин яқинлаша бошлабди. Юрген отасининг қонсиз юзига боқиб, ёвуз ниятини амалга ошира олмабди. Қайиқ қоя тошлар ёнидан эсон омон ўтиб, соҳилга етиб келибди, лекин ёвуз фикр Юргеннинг миясига маҳкам ўрнашиб олибди; қони қайнаб кетибди, Мортен билан дўстлашган пайтларда қалбида ўрнашиб қолган илк таассуротлар унга тинчлик бермабди, шу ваздан у ёвуз ниятини амалга оширолмабди. Ҳа, Мортен унинг умрини хазон қилибди, буни ўзи билиб турар экан. Уни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ экан. Балиқчилардан баъзилари бу аҳволни пайқашибди, бироқ Мортен ҳеч нарсани пайқамабди, аввалгидай қадрдон дўст, дилкаш йигитлигича қолаверибди.

Юргеннинг отаси ётиб қолибди; касали оғир бўлганидан, бир ҳафтадан кейин оламдан ўтипти. Юргенга отасидан қум тепалардаги битга уй мерос бўлиб қолибди, уй эса кичкина, аммо шинамгина экан, Мортенда эса шу уй ҳам йўқ экан.

— Мана энди матросликка ёлланмайсан! Ҳамиша биз билан бирга бўласан!— дейишибди Юргенга кекса балиқчилар.

Бироқ Юргеннинг ўй-ниятлари бошқа ёқда бўлиб, у жаҳонгашталик қилишни орзу қилар экан. Илонбалиқ билан савдо қилувчи савдогарнинг Кўҳна Скагенда тоғаси бўлар экан. У балиқчилик билан шуғулланар экан. У бадавлат савдогар бўлиб, ҳатто хусусий кемаси ҳам бор экан. У мулоийм чол экан; бундайларнинг қўлида ишлаган одам кам бўлмайди. Кўҳна Скаген Ютландиянинг энг чекка шимолида, балиқчилар қишлоғи ва қум тепалардан йироқда бўлгани учун бу ер Юргенга ёқибди. У Эльсе билан Мортеннинг тўйида кайфсафо қилишни истамабди, тўй эса икки ҳафтадан кейин бўлар экан.

Кекса балиқчи Юргеннинг ниятини маъқулламабди, ахир, энди ўз уйинг бор, Эльсе ҳам сенга мойил бўлиб қолса ҳеч гап эмас, депти.

Юрген чолнинг гапларига ҳардамхаёллик билан жавоб берибди, чол унинг фикрига тушунибди. У Эльсени Юрген ҳузурига олиб келибди. Қиз кўп гапирмабди, шундай бўлса-да, баъзи нарсаларни айтипти...

— Ўз уйинг бор... Нега энди хаёлга чўмасан!..

Юрген чуқур ўйга толиб қолган экан.

Денгизда мавж урган шиддатли тўлқинлардек инсонлар қалбида ҳам ундан кучлироқ тўлқинлар туғён уради. У ҳад-

дан ташқари ҳаяжонланибди. Юргеннинг миясига кўп фикрлар келибди, ниҳоят у Эльсегга савол берибди:

— Бордию Мортенда ҳам меникидақа уй бўлганида, қайси биримизни хоҳлардинг?

— Ахир, Мортеннинг уйи йўқ, бўлмайдими ҳам!

— Хўш, айтайлик, уйи бўлади деб фараз қилсак-чи?

— Унда Мортенни танлардим, уни яхши кўраман! Ахир севги қорин тўйғазмайдию.

Юрген бу гапларнинг маъзини туни билан чақиб чиқибди. Нега у шу аҳволга тушиб қолганини ўзи ҳам билмасди. Бу фикри Эльсегга бўлган муҳаббатидан ҳам кучлироқ бўлиб чиқибди, у шу фикр билан эрталаб Мортеннинг олдига борибди. Мортен билан учрашиб, унга туни билан ўйлаб чиққан гапларини айтибди. У ўртоғига унинг учун фойдали шарт билан уйини бериб, ўзи эса кемага ёлланиб, жўнаб кетажagini айтибди. Эльсе бундан хабардор бўлиб, севинганидан Юргенни ўпиб олибди, ахир у Мортенни жонидан ортиқ яхши кўрар экан-да.

Юрген эртасига эрталаб сафарга отланмоқчи бўлибди. Бироқ кечкурун анча кеч бўлишига қарамай, у яна бир марта Мортеннинг олдига бормоқчи бўлибди. У йўлга тушибди, қум тепада унинг жўнаётганини маъқулламаган балиқчи чолни учратибди. «Нима бало, Мортеннинг кўзида меҳригиёси борми, қизлар унинг кетидан юргани-юрган»,— дебди балиқчи чол. Лекин Юрген суҳбатни бўлибди, у билан хайрлашиб, Мортеннинг олдига жўнабди. Унинг уйига яқинлашганда қулоғига бегона одамларнинг товуши чалинибди; Юрген Мортеннинг уйида биров бор деб тўхтаб қолибди; у Эльсе билан учрашишни хоҳламабди. Мортен яхшигина ўйлаб, бирор фикрга келиб, менга миннатдорчилик билдиради деб уйга кирмай, орқасига қайтибди.

У эртасига қуёш чиқмасдан тугунини тугибди. Тепадан соҳилга тушибди, ботқоқ қумдан кўра, соҳил бўйлаб юриш осон ва яқинроқ экан-да; ваъдага мувофиқ у аввало Фьелтингга тушиб, илонбалиқ билан савдо қилувчи савдогар билан учрашмоқчи бўлибди.

Мовий денгиз ўзига хос чирой билан мавж уриб турган эмиш, соҳил чиғаноқларга тўла эмиш, болалигида ўйинчоқ қилиб босиб юрган бу чиғаноқлар оёқлари остида қисир-қисир қилибди. Тўсатдан Юргеннинг бурнидан қон келибди — бу арзимаган нарса бўлса-да, бироқ оқибати хунук бўлиши мумкин экан. Икки-уч йирик қон томчилари кўйлагининг энгига томилиб, қонни артибди, қон тўхтабди, шундан кейин кўзи очилиб, анча енгил тортибди. Қумда денгиз карами ўсиб ётган экан, ундан бир шох синдириб олиб, шляпасига қадаб қўйибди: «Олдинга дадил қадам ташла! Илонбалиқлар айтгандай, ёруғ дунёни кўриш учун уйдан туриб мўралаш керак,

одамлардан эҳтиёт бўлинг! Улар ёвуз, сизларни ўлдириниши, нимта-нимта қилиб, товада қовуришади!» деб ўз-ўзига так-рорлабди ва кулиб юборибди. «Мен ўз жонимни қутқара оламан. Ботирлик қалъалар олади деб бежиз айтилмаган».

У Ғарбий денгизни Ниссум кўрфази билан туташтириб турадиган торгина бўғозга яқинлашганда қуёш тиккага келибди. У орқасига қарабди, узоқда иккита отлиқ ва уларнинг кетидан келаётган бир неча пиёдаларнинг шошиб келаётганини кўрибди. Шошса шошилаверишини, унга нима?

Қайиқ нариги соҳилда эди; Юрген қайиқчини чақирибди; улар бўғознинг ўртасига етиб бормасдан ҳалиги отлиқлар кўрфазга етиб келишибди, бақириб-чақириб, Юргенга қонуни пеш қилиб, орқага қайт дейишибди. Юрген улар нега шундай қилишаётганини уқмабди, орқага қайтиш маъқул бўлса керак деб ўйлаб, эшакни эшиб, қайиқни соҳил томон ҳайдабди. Қайиқ соҳилга яқинлашиши биланоқ у ерда турган кишилар дарҳол Юргеннинг кўлини орқасига боғлашибди, у нима бўлаётганини ҳам билмай қолибди.

— Шошмай тур! Ёвузлигинг учун бошинг билан жавоб берасан ҳали! — дейишибди улар. — Яхши қўлга тушдинг!

Уни қотилликда айблашибди; Мортенни эса кекирдаги кесилган ҳолда топишибди. Балиқчилардан бири кеча кечқурун Юргенни Мортеннинг уйига борадиган йўлда учратган эмиш, Юрген унга олдин ҳам бир неча бор пичоқ билан даф қилган эмиш, демак, у Мортеннинг қотили эмиш! Шунинг учун уни қаттиқ назорат остига олиш керак экан; энг ишончли жой Рингкьёпинг бўлиб, у анча йироқда экан. Шу пайт Ғарбий шамол эсиб қолибди; ярим соат, ҳатто ундан ҳам оз вақт ичида бўғоздан кечиб ўтиб, Скерум дарёсига чиқиш, дарёдан Шимолий Восборгга чорак миля йўл юриб етиб олиш мумкин экан, ўша жойда кўтармали мустаҳкам қалъа бор экан. Қайиқда бошқалар билан бирга оқсоқолнинг акаси ҳам бор экан, у Новча Маргарита қатл қилингунча ётган ертўлага Юргенни қамашга рухсат беришади деган фикрда экан.

Юргеннинг ўзини оқлаб айтган гапларига қулоқ солишмади; энгидаги қон доғлари унинг ёлгон гапираётганини фош қилиб турар эди. Узи айбдор эмаслигини билардию, бошқалар бунга ишонмас эди, у тақдир ҳукмига бўйсунушга мажбур бўлибди.

Қайиқ бир вақтлар рицарь Буггенинг қалъаси қад кўтарган, Юрген ота-онаси билан худойи оши егани келган кўтарма олдида тўхтабди. Эҳ, бахтга тўла ўша тўрт кун болалигининг унутилмас кунлари! Энди бўлса уни ўша йўл, ўша ўтлоқлар билан Шимолий Восборгга, ҳозир ҳам маржон дарахтлари гулга кўмилган, арғувон гуллари муаттар ҳид таратаётган жойга олиб кетишяпти. У бу жойлардан ҳудди кечагина ўтгандай эди.

Қалъанинг чап томонидаги иморатлардан бирининг зина-пояси остидан пастдаги гумбаз шаклли ертўлага йўл бор экан. Уша ердан Новча Маргаритани қатл қилишга олиб чиқишган экан. У бешта гўдакнинг юрагини еб бўлиб, яна иккитасининг юрагини ейишни, шундан кейин осмонда учиб, кўринмас одам бўлиб қолишини ният қилган экан. Девордан кичкина туйнук очилибди, бироқ арғувон дарахтининг муаттар ҳиди ертўлага кирмас экан. Юрген ертўлада тўшак ўрнига намлик, пўпанак, яланғоч тахталарга дуч келибди. Бироқ соф виждонини юмшоқ ёстиқдан афзал деб билиб, ширингина уйқуга кетибди.

Огир ва қалин эшикка залворли темир зулфин қоқилган экан, лекин хурофот арвоҳлари қулф тешигидан ҳам, бойларнинг кўшиқлари ва балиқчиларнинг кулбаларига ҳам ўтаверади. Юрген ётган жойга эса алақачон кириб олишган экан. Юрген ўтириб олиб, Новча Маргарита ҳақида, унинг ёвуз қилмишлари ҳақида ўй сурибди. Гўёки ҳавода аёлнинг сўнгги дақиқада хаёлидан кечирган ўй-фикрлари чарх урибди. Юргеннинг хаёлига заминдор Свагвелд ҳаётлик пайтларида юз берган мўъжизалар ҳақидаги ҳикоялар ҳам келибди. Ушанда одамлар кўприкни қўриқлаётган итни эрталаб кўприкка ўз занжири билан осиб кетишганини кўришган экан. Ана шу нохуш ўйлар Юргеннинг юрагига ваҳима солиб, уни кўрқитибди. Фақат гулга кўмилган маржон дарахти ва арғувонлар ҳақидаги хотираларигина қуёш нурларидай ертўлани мунаввар қилиб турибди.

У бу ерда кўп узоқ турмабди: уни Рингкёпингдаги мана шунақа зах ертўлага кўчиришибди.

У замонларда ҳозиргидақа эмас экан, камбағалнинг аҳволи доймо вой экан. Кўплаб деҳқон хонадонлари ва бутун бошли қишлоқлар бойларнинг мулкига айланиб қолганлиги кўпларнинг хотиридан ҳали кўтарилгани йўқ, дуч келган одам ёки малай судья бўлиб олиб, камбағал деҳқонни арзимаган айби учун чек еридан маҳрум қилишга ёки қамчилашга ҳукм қилаверган. Шунга ўхшаш хатти-ҳаракатлар Ютландияда ҳам давом этаётган экан. Қирол резиденциясида ҳамда маърифат ўрнатувчи одамлардан йироқ жойларда қонундан ўз билганларича фойдаланишар экан. Юргеннинг қамоқхонада чекапган бу азоби унинг олдида ҳолва экан.

Уни қамаб қўйишган хона жуда совуқ экан! Азобнинг охири борми? У айбсиз, уни шармандалик ва кулфатга мубтало қилишди — қисмати ана шундай экан. У бу ерда холи қолиб, бошига тушган кулфат ҳақида обдан ўйлаш имконига эга бўлибди. Тақдир нечун уни бундай кўйларга солди? Ҳаммаси сиз билан бизни кутаётган келгуси ҳаётимизда равшан бўлади! Юрген ана шу ишонч билан ўсган. Испаниянинг серқуёш табиати зулмат ва совуқда ўтирган ўғдонга бахт.

нури сочяпти. Юрген олло таолонинг марҳаматиға қаттиқ умид боғлабди, умид ҳеч қачон доғда қолдирмайди.

Баҳорги қаттиқ шамоллар яна кучайибди. Денгиз шовқини бир неча миля масофадан, ҳатто мамлакат ичкарисидан ҳам эшитилибди. Денгиз қаттиқ ўкирибди. Узининг ҳаётиға бир оз ўхшаб кетадиган ана шу шовқинларға диққат билан қулоқ солибди. Ҳеч қандай қадимий қўшиқ унинг қалбиға мана шу юғурик тўлқинларнинг музыкаси, тошқин денгизнинг овозидай таъсир қилмаган экан. Эҳ, денгиз, ёввойи, эркин денгиз! Сен билан шамол одамларни мамлакатдан мамлакатга элтасанлар, ҳамма жойда инсон шиллиққурт сингари ўз уйини, ватанининг бир қисмини, жонажон тупроғининг бир қисмини ўзи билан олиб юради.

Юрген тўлқинларнинг бўғиқ шовқиниға қулоқ солган сарни унинг қалбида ўй ва хотиралар туғён урибди. «Эркинликка! Эркинликка!» Кавушинг пошнасиз бўлса ҳам, эгнингда қирқ ямоқ кийим бўлса-да, эркинликда бўлсанг бас, шунинг ўзи жаннат, ҳузур-ҳаловат демакдир! Унинг ғазабдан қони қайнаб кетиб, деворни мушглабди.

Шундай қилиб кунлар, ҳафталар, ойлар ўтаверибди. Ҳашпаш дегунча йил ҳам ўтипти. Тўсатдан Жаллод лақабли ўғри Нильсни ушлаб олишибди, Юрген учун ёруғ кунлар етиб келибди: маълум бўлишича, унга нисбатан адолатсизларча йўл тутишган экан. Рингкёпинг бўғозидан шимолроқда майхона бўлар экан. Юрген кетадиган куни шу ерда кечқурун Нильс билан Мортен учрашган экан. Улар биттадан қадаҳ кўтаришибди, сўнг қадаҳ кўтаришлар уланиб кетибди. Мортен унча кайф қилмапти-ю, мақтангиси келиб, роса валдирабди: уй олганлигини, уйланажagini айтипти. Нильс ундан шунча пулни қаердан олганлигини сўраганида Мортен мақтаниб ҳаменини уриб қўйибди:

— Шу ердан бошқа қаерда бўларди!— депти.

Мақтанчоқлик унинг бошиға етипти. У уйига жўнабди, Нильс унинг орқасидан ўғринча пойлаб бориб, чўнтагида йўқ пулни олиш ниятида унинг бўғзига пичоқ тортиб юборибди.

Бу ҳодиса жинойи ишлар папкасида қайд қилинибди. Бироқ биз Юргеннинг озод бўлганлигини билсак шунинг ўзи кифоя, у бир йил қамоқда тортган азоб-уқубатлар, оч-наҳор қолишлар, одамлардан тамоман ажралганлиги эвазига уни қандай тақдирлашди? Унга худоға шукур, айбсиз экансан, кетишинг мумкин, дейишибди, холос. Бургомистр унга йўл харажати учун ўн марка пул берибди, шаҳарлик унинг олдиға пиво ва лаззатли таомлар қўйишибди. Ҳа, бу ерда ҳам сахий одамлар топидибди, улар «бўғизлаб, терисини шилиб, тозалаб, сўнг товада қовурадиган одамлар» эмас экан! Ҳаммасидан яхшииси шу бўлибдики, у қамоқдан чиққан вақтда бу шаҳарға

Юрген бундан бир йил муқаддам ёлланмоқчи бўлиб юрган ўша скагенлик савдогар Бренне келиб қолибди.

Савдогар бутун воқеадан хабардор бўлибди, тортган азоб-уқубатлари учун Юргенни тақдирламоқчи бўлибди; чол жуда юмшоқ кўнгил экан, камбағал чеккан уқубатларни яхши тушунибди, дунёда яхши одамлар ҳам борлигини билдириб қўймоқчи бўлибди.

Йигит зулматдан меҳр-шафқат ва ҳамдардлик кутаётган ёруғ дунёга чиқибди. Ҳа, унинг ҳузур-ҳаловат нашъасини сурриш пайти ҳам етиб келибди. Умр косаси нуқул лиммо-лим бўлавермайди. Бундай косани ҳеч бир яхши одам ўз яқинига раво кўрмайди, лекин худойи таолонинг эса марҳамати кенг.

— Тортган азобларингни бутунлай унут,— депти савдогар Юргенга.— Тортган азоб-уқубатларингни ёдингдан чиқариб, календарни ҳам ёндириб ташлаймиз, икки кундан кейин йўлга чиқиб, осойишта, худо кулиб боққан скагенга борамиз! Уни чекка жой дейишадию, аммо у ер обод, ёруғ дунёга барча деразалари ланг очиқ шаҳардир!

Сафар мароқли бўлибди. Юрген кўксини тўлдириб нафас олибди. У совуқ қамоқхона, бўғиқ, ифлос ҳаводан қутулиб, қуёш чарақлаб турган соф ҳавода юрибди!

Арча гуллаб, чўл гулга кўмилибди, қўрғон устида ўтирган подачи қўй суягидан ўзи ясаган сурнайини чалибди. Ажойиб самовий шарпалар: осма боғлар, ҳавода сузиб юрувчи ўрмонлар, ҳаво тўлқинларининг тебраниши ўзига хос жозоба касб этибди, буни деҳқонлар: «Локеман ўз подасини ҳайдаяпти!» дейишар экан. Ана шу нарсаларни Юрген яна бир марта кўрибди.

Уларнинг йўли Лим кўрфази орқали Скагенга, «узун соқолли одамлар»— лонгобардлар чиққан томонга тушиб қопти. Қирол Снио подшолик қилган даврларда бу ерда очарчилик бўлиб, барча чоллар ва болаларни қириб ташламоқчи бўлишган экан, бироқ шимолий вилоятларнинг соҳибаси олижаноб аёл Гамбарук ёшларни мамлакатдан ташқарига сургун қилишни таклиф қилибди. Юрген бу афсонани яхши билар экан, у Алп тоғларининг нариги томонидаги лонгобардлар юртини билмаса-да, тахминан улар нимага ўхшашлигини яхши билар экан. Ахир, у болалигида жанубда, Испанияда бўлган, мевалари майишиб ётган дарахтларни, қип-қизил анорларни, асалари уясидай ғужғон ўйнаётган азим шаҳардаги шовқин-сурон, қўнгироқлар товушини кўрган ва эшитган экан. Лекин энг яхши мамлакат одамга худди ўз ватанидай бўлиб қолади, Юргеннинг ватани эса Дания экан.

Ниҳоят, улар қадимий норвег ва исланд солномаларида Скаген деб номланган Вендил-Скага шаҳрига етиб келишибди. Ўша замонларда ҳам соҳилнинг саёз жойдаридан то маёққача

экинзорлар кесиб ўтган кўз илғамас қум тепалар орасида Кўҳна Скаген, Вастербю, уйлар ва кўчма қум тепалар орасига жойлашган шамол саёзликдаги қумларни учириб кетган, бу ердаги балиқчи қушлар, денгиз қалдирғочлари ва ёввойи оққушлар қулоқни қоматга келтириб қичқиришар экан. Савдогар Бренне истиқомат қиладиган ва Юрген жойлашмоқчи бўлган Кўҳна Скаген шаҳри Скаген бурунининг жануби-ғарбидан бир миля узоқда экан. Савдогарларнинг ҳовлисидан қатрон ҳиди келиб турар экан. Ҳовлидаги уйлар томи қайиқларни тўнтариб беркитишган, чўчқахоналар эса кема синиқларидан қурилган; ҳовли девори бўлмаётган, ундаги узун арқонларга зич қилиб балиқлар осилган, қорни ёрилган балиқлар қуриштилаётганлиги сабабли, бу ерга деворнинг ҳожати йўқ экан. Чунки ҳеч кимдан ҳадиксирашмас экан-да. Денгиз соҳили чирган сельд балиғига тўлиб кетипти: денгизга тўр ташламамай турибоқ соҳил сельдга тўлиб қолар экан: кўплигидан эплаб бўлмаётган, уларни яна денгизга ташлашар экан, денгиз эса яна соҳилга улоқтирар экан, шу важдан улар соҳилда чириб ётар экан.

Савдогарнинг оила аъзолари уларни зўр хурсандчилик билан кутиб олишибди. Савдогарнинг қизи гўзал, кўзлари доимо ўйнаб турар экан.

Уй анча кенг, шинам экан. Стол устига балиқдан тайёрланган лаззатли таомлар қўйилибди. Винолар «скаген узум» зоридан— улуғ денгиздан тайёрланган бўлиб, узум шарбати Скагенга бочка-бочка оқиб келар экан.

Ойиси билан қизи Юргеннинг кимлигидан, бегуноҳ бошига тушган қулфатлардан огоҳ бўлишгандан кейин унга меҳрибончиликлари янада ортиб кетибди. Айниқса савдогарнинг мулозим, ширин сўз қизи Клара йигитга бошқача муносабатда бўлибди. Юрген Кўҳна Скагенда роҳат-фароғатда яшайдиган ажойиб оила топиб олибди; энди хотиржам яшаса бўлади, бу ёш йигит озмунча азиятлар чекдими, у қалбни изтиробга соладиган, лаззатли севги аламини ҳам тортибди. Юргеннинг қалби изтироб чекмабди, у янада ёшариб кетибди. Ҳа, айтгандай, Кларанинг Норвегиянинг Кристиан Санн шаҳридаги холасиникига меҳмонга жўнайдиган вақти ҳам етиб келибди. Қиз ўша ёққа уч ҳафтадан кейин кемада жўнамоқчи ва у ерда қиш бўйи қолиб кетмоқчи бўлибди.

Клара жўнашидан олдинги якшанбада оила аъзолари билан черковга ибодатга борибди, черков катта, ҳашамдор бўлиб, бундан бир неча юз йил илгари шотландлар ва голландлар томонидан қурилган экан; черков яқинида шаҳар қад кўтарган экан. Черков анча эскириб қолган, унга борадиган йўл оғир бўлиб, тепалик ва ўйдим-чуқур ерлардан ўтар, қум кечишга тўғри келар экан, шунга қарамай, шаҳар аҳолиси ибодатхонага тоат-ибодат қилиш учун келар экан. Баъзида

кўчма қумлар қабристон деворини ҳам босиб кетар экан, лекин қабрларни доимо тозалаб туришар экан.

Бу Лим кўрфазининг шимолига жойлашган энг катта черков бўлиб, меҳробида Биби Марям қўлида боласи билан гўё тирикдай тик турар экан, болохоналарга ҳаворийларнинг ёғочга ўйилган суратлари ўрнатилган экан, юқори деворларга эса қадимий скаген бургомистр ва судьялари суратлари илинган экан; ҳар бир суратнинг остида ўша шахсга тааллуқли шартли ёзувлар бор экан. Минбар ҳам ўйма нақш билан ишланган экан. Қуёш нурлари мис қандилларда, шипга илинган жажжи кемада жилоланар экан.

Юргенни болалигида, Испаниядаги ҳашаматдор черковга кирганида қандай туйғулар қуршаб олган бўлса, ҳозир ҳам шундай бўлибди, бироқ бу ердаги ибодат қилувчилар қавмига қўшилганлиги ҳақидаги ўй бу туйғуларга қўшимча бўлибди.

Ибодатдан кейин сийлов бошланибди. Юрген ҳам нон ва винодан татипти, сўнг у Қлара билан ёнма-ён туриб тиз чўкибди. Бироқ унинг ўй-хаёллари олло таоло билан банд бўлиб, бутун вужуди билан ибодатга берилибди, ёнидаги қизни ўрнидан тургандан кейингина пайқабди. Қараса, қизнинг юз-кўзидан шашқатор ёш оқаётган эмиш.

Орадан икки кун ўтгач, қиз Норвегияга жўнаб кетипти, Юрген уйда қолиб, уй-рўзғор ишларини бажара бошлабди, балиқ тутипти, ўша вақтларда тутишга арзнийдиган балиқлар кўп экан. Скумбриялар галаси кечалари сувда нурли чизик қолдириб сузиб юришибди, тўрга тушиб қолган керцлар хирллашибди, краблар нолага ўхшаш овоз чиқаришибди; балиқлар одамлар айтгандай, унчалик соқов эмас экан. Лекин Юрген улардан ҳам нидамас бўлганидан, юрак сирини қаттиқ сақлабди, қачонлардир бу сир албатта ошкор бўлиши керак экан.

У якшанба кунлари черковда ўтириб олиб, нигоҳини меҳробда кўз қамаштириб турган Биби Марям тасвирига тикибди, баъзан ўзи Қлара билан тиз чўкиб ўтирган жойга ҳам қараб қўйибди. Қиз унинг хаёлидан ҳеч нари кетмапти. У Юргенга қанчалар меҳрибон эди-я.

Қуз келибди, намгарчилик, зулмат, лойгарчилик бошланибди. Сувлар шаҳар кўчаларида халқоб бўлиб тўпланиб қолибди, қумларга шимилиб кетмабди, шаҳарликлар сув кечиб юришга мажбур бўлишибди. Бўрон қоя тошларга кемаларни уриб, чилпарчин қила бошлабди. Қор ва қум бўронлари бошланибди, уйларни қум босиб қолибди, уй эгалари мўрилардан ташқарига чиқишга мажбур бўлишибди, бу тез-тез учраб турадиган ҳодиса экан. Аммо савдогарнинг уйлари ҳаммомдай иссиқ, шинамлигича қолаверибди; бу уйларнинг ўчоқларида доимо торф ва кема синиқлари ловиллаб

ёниб турипти, савдогар эса қадимий солномалардан Англиядан қайтиб келган ва Бовбьерг жангида ҳалок бўлган Дания шаҳодаси Амлет ҳақидаги қиссани ўқиб ўтирган эмиш. Унинг қабри Рамме яқинида, илонбалиқ билан савдо қилувчи кекса савдогар уйдан икки миля нарида жойлашган экан; кўз илғамас бепоён чўлда юзларча қабрлар дўппайиб турар экан; чўл катта қабристоннинг худди ўзи экан. Савдогар Бренне Амлет қабрини бир неча бор зиёрат қилган экан. Китобхонлик меъдасига теккан вақтларда у ўтмиш ҳақида, қўшнилари, инглизлар ва шотландлар ҳақида суҳбат бошлаб юборар экан, Юрген эса инглиз шаҳодаси, кемани қандай безашганлиги ҳақидаги қадимий қўшиқни бошлаб юборибди:

Чарақлайди гиллакори кема девори,
Битилгандир унга олло — тангри сўзлари.
Шаҳоданинг қучоғида гўзал қаллиғи,
Хушнудликдан икки ёшнинг ёнар кўзлари.

Юрген бу қўшиқни зўр ҳафсала ва меҳр билан айтибди, шу вақтда кўзлари чарақлаб кетибди; унинг кўзлари қоп-қора, чақнаб турар экан.

Шундай қилиб, улар китоб ўқишар ҳамда қўшиқ айтишар экан, уй ичи осойишта, сокин, файзли бўлиб, ҳатто уй ҳайвонлари ҳам ўз уйларидагидай ҳис қилишар экан. Токчаларда ярқиратиб тозаланган қалай идишлар, қиш неъматлари — колбасалар ва сон гўштлари осиб қўйилган экан. Замонамизда бундай таомлар Ютландиянинг ғарбий соҳилидаги бадавлат деҳқонлар уйида бўлиб, улар хонадониди саранжом-саристалик, хурсандчилик ва оқилона фикрлар ҳукмрон экан, умуман, уларнинг туриш-турмуши жойида экан. Бу ерда араб чодирларидаги сингари меҳмондорчиликлар бўлиб турар экан.

Агар Юргеннинг болалигидаги худойи ва меҳмондорчиликдаги бахтиёр тўрт кунни инобатга олмаганда, у егани олдида, емагани кетида — ажойиб ҳаёт кечирибди. Бу ерда Қлара бўлмаса-да, кунлар шод-хандон ўтибди. Гарчи у уйда бўлма-са-да, одамларнинг ўй-фикрларида, гап-сўзларида ҳамшиша яшар экан.

Савдогар апрель ойида Норвегияга ўз кемасини юбормоқчи бўлибди; кемада Юрген ҳам жўнабди. Унинг севинчи оламга сиғмай кетипти. Онахон Бренне айтгандай, у тўлишиб, чиройли бўлиб кетибди. Кўрган одамнинг ҳаваси келар эмиш.

— Сенинг ҳам юзингдан нур томяпти! — депти эри. — Юрген қиш оқшомларимизга файз, сенинг рангингга эса қон

киритди, кампиржон! Ҳатто ёшариб ҳам кетдинг! Буни қара-я, тўлишиб, жуда чиройли бўлиб кетибсан, қараган сари қаранг келади-я. Ҳа, бир вақтлар Виборгда сенинг олдинга тушадиган қиз йўқ эди. Сендақа гўзал қизни ҳеч кўрмаганман.

Юрген лом-мим демабди, чунки унинг фикри-зикри скагенлик қиз хаёли билан банд экан. Ҳозир у ўша қиз ёнига кетяпти. Шамол кеманинг юришини тезлатиб, ярим кун ўтмай, улар Кристиансанн шаҳрига етиб келишибди.

Савдогар Бренне эрталаб барвақт денгиздан анча нарида, Скаген буруни ёнида виқор билан турган маёқ томон йўл олибди. У минора устига чиққанда оловлар аллақачон ўчирилган, қуёш анча кўтарилиб қолган экан. У қараса, денгиз соҳилидаги саёз қумлоқлик бир неча миляга чўзилиб кетипти. Ўша куни уфқда анчагина кемалар қораси кўринибди, савдогар дурбинда улар орасидан ўз кемаси «Қарен Бренне»ни излаб топмоқчи бўлибди. Дурбинда кемасининг яқинлашаётганини кўрипти. Кемада Юрген билан Қлара бор эмиш. Қиз билан йигитнинг кўзи мовий денгиз узра узоқдан қарқара ва оққушга ўхшаб турган Скаген маёгини ва черков қўнғироқхонасига тушибди. Қлара борт ёнида ўтириб олиб, уфқда бирип-кетин кўзга ташланаётган қадрдон қум тепаларга тикилибди. Мабодо кемани олдинга юргизадиган шамол эсса, улар орадан бир соат ўтар-ўтмай уйларида бўлишар экан. Учрашув онлари хурсандчилиги яқинлашиб қолган сари ўлимнинг даҳшатли лаҳзалари ҳам яқинлашибди.

Бир вақт кеманинг ён томони тешилиб, сув кема остига кира бошлабди. Одамлар сувни кемадан олиб ташлаб, тешикка латта-путталар тиқа бошлашибди, елканларни кўтаришибди, кема ҳалокат ёқасида эканлигини билдирувчи байроқни ҳилпиратишибди. Соҳилгача бор-йўғи бир милягина масофа қолган экан, узоқдан ёрдамга ошиқётган балиқчилар қайиқлари ҳам кўринибди, шамол кемани қирғоққа ҳайдабди, бунда оқим ҳам ёрдам берибди, бироқ кема сувга чўка бошлабди. Юрген ўнг қўли билан Кларанинг белидан қучоқлаб олибди.

Йигит худога сизинибди, қизни маҳкам қучоқлаб олиб, ўзини денгизга ташламоқчи бўлиб турганда Қлара йигитга қаттиқ тикилибди. Қиз жон-пони чиқиб, бақириб юборибди, лекин у қўрқмаса ҳам бўлар экан, чунки йигит уни бағридан қўйиб юбормабди. Қадимий қўшиқдаги:

Шаҳзоданинг қучоғида гўзал қаллиғи!—

мисраларини бир эсланг.

Юрген ҳам энг даҳшатли дақиқада аяқ шундай қилишга

аҳд этипти. Сузишни яхши билиши унга анча қўл келибди; у гоҳ иккала оёғи билан, гоҳ бўш қўли билан сузибди, бир қўлида қизни маҳкам қучоқлаб олган экан, баъзан оёқларини сал қимирлатиб, ўзини оқим ихтиёрига ташлабди, хуллас, сузишда қандай усулларни билса, ҳаммасини қўллабди; соҳилга чиқиб олгунча бор қуч-қувватини ишга солибди. Тўсатдан у Кларанинг чуқур нафас олиб, типирчилаётганини пайқаб қолибди... У қизни бағрига маҳкамроқ босибди. Тўлқин улар боши устидан ошиб ўтипти; денгиз суви тиниқ, мусаффо эмиш. Йигит назарида денгиз тубида скумбриялар галаси сузиб юргандай туюлибди, балки улар йигит билан қизни ютишга шайланган денгиз махлуқларидир? Осмонда сузиб юрган булутлар сув бетига енгил кўланка ташлабди, сўнг унда қуёш шуълалари ўйнабди; сузиб юрган ёввойи ўрдаклар у яқинлашиши билан қўрққанидан учиб кетишипти. Юрген дармони қурий бошлаганини сезибди. Соҳилга етишига ҳали анча бор экан, лекин ёрдам кўлини чўзган қайиқ ҳам яқинлашиб қолибди. Тўсатдан у сув тубида ўзига тикилиб турган бировни кўриб қолибди... Тўлқин Юргенни суриб кетипти, кимса унга яқинлашибди... У зарб еганини рўйирост сезибди, кўз олди қоронғилашиб, дармондан кетипти!

Сув остидаги қоя тош ёнидаги лангарга тиралиб қолган аёл суратини тасвирловчи галлион ва кема синиғи чўкибди. Унинг сувдан чиқиб турган ўткир учига оқим суриб келган Юрген ўзини уриб олибди. У ўз севгилисига билан ҳушсиз ҳолда денгиз тубига чўкиб кетипти, лекин зум ўтмай, тўлқин уларни юқорига отиб юборибди.

Балиқчилар уларни қайиққа чиқариб олишибди; Юргеннинг юзи қонга бўялиб, ҳушсиз ётган эмиш, шундай бўлса-да, қизни маҳкам қучоқлаб олган эмиш. Кларани унинг бағридан аранг ажратиб олишибди. Танасида ҳаётдан асар қолмаган, ранги пагадек оқариб кетган қизни қайиққа ётқазибди, Скаген томон ошиқишибди.

Кемадагилар қўлларидан келган барча тадбиру чораларни кўришибди, бироқ Кларанинг ҳаётини сақлаб қолишнинг ҳеч имкони бўлмапти. Юрген аллақачон ўлиб қолган қизни бағрига босиб узоқ сузган, уни қутқараман деб ҳолдан тойган экан.

Юргеннинг ҳали жони чиқмаган экан, уни қум тепалар орқасидаги уйга олиб боришибди. Илгарилари темирчи ҳамда майда савдогар бўлган бир фельдшер унинг яраларини боғлабди, табибни айтиб келиш учун Гьеррингга юборилган одам уни эртасига олиб келибди.

Беморнинг мияси қалқиган экан: у алаҳсираб, даҳшатли қичқирарди, учинчи кунга келиб тамоман ҳушдан кетибди. Табибнинг айгишича, унинг жони қил устида турган эмиш, шу қил узилиб кетса, айти муддао бўлур эмиш.

— Худо унинг жонини ол! У энди одам бўлмайди!

Лекин у ўлмабди, қил ҳам узилмабди: аммо унинг ширин хотиралари ипи узилган, ақлий қобилияти илдизи қирқилган эди, бу даҳшат эди. Фақат унинг ўз ҳолича тузалишга ташлаб қўйилган қуруқ танаси қолибди, холос.

Савдогар Бренне Юргенни ўғил қилиб олибди.

— Жигарғушамизни қутқараман деб кўп азият чекди! — депти чол. — Энди у бизнинг фарзандимиз.

Одамлар Юргенни бир қайнови кам деб чақира бошлашпти. Бироқ у бунчалик эмас экан; Юргеннинг ҳозирги аҳвол чокидан ажралган, торлари товуш чиқармай қўйган асбобга ўхшар экан. Бу асбоб фақат бир лаҳзагагина илгарини қиёфасига кириб, қадимий мусиқалар жаранглатар экан. Утмиш манзаралари лип этиб бир зумга кўриниб, яна йўқолар экан, Юрген эса маъно тикилиб ўтираверар экан. У қаттиқ дард туртяпган одамга ўхшамас экан. Унинг қора кўзларининг нури сўниб, чарақламай қўйган экан.

«Ақли ожиз шўрлик Юрген!» дейишар экан одамлар унинг ҳақида.

Онаси унинг ҳаётини қалбида ардоқлаб юрган, бахт-саодатга кўмилган бу инсоннинг фарзанди шу аҳволга тушиб қолибди. Қашшоқлик, ғам-алам унинг қисмати бўлибди. Олло таоло жон ато этган бу банда бошқа қисматга арзимас эдими? Бундан чиқди, ҳаётдаги ҳамма нарса тасодиф ўйини экан-да. Йўқ! Марҳамати кенг парвардигор унинг бу тортган азобу уқубатлари эвазига у дунёда ёрлақаши шак-шубҳасиз. «Оллонинг марҳамати унинг ишларидан юқори туради». Дуоғўй Давиднинг бу сўзларини савдогарнинг художўй хотини эътиқод билан такрорлабди, у ибодат вақтида худодан Юргеннинг жонини тезроқ олишни ва унинг жойини жаннатда бўлишини сўрабди.

Кларанинг жасадини тез-тез қум босиб турадиган қабристонга қўйишибди. Бироқ Юрген бунга сезмагандай бўлибди, чунки у бу аҳволнинг унчалик маъносига тушунмас экан, у ўтмиш хотираларидан айримларини аранг илғаб қолар, оила аъзоларини черковга олиб бориб, атрофга маъносиз боқиб ўтираверар экан. Қуларнинг бирида у черковда дуо сўзларини эшитиб ўтириб, хўрсиниб қўйибди, кўзлари чарақлаб кетипти, нигоҳи бундан бир йил муқаддам марҳум севгилиси билан ёнма-ён ўтирган меҳробга тушибди. У севгилисининг номини тилга олибди, рангги ўчиб, йиғлаб юборибди.

Унга черковдан чиқиб олишига кўмаклашишибди, у аҳволим анча дуруст депти. У ҳозир қандай воқеа бўлиб ўтганлигини ҳеч эслолмас эмиш. Ҳа, парвардигор уни оғир синовдан ўтказибди! Бироқ яратганнинг донолиги ва марҳамати кенглигига ким ҳам шак келтира олади дейсиз? Қалбимиз ҳам, шууримиз ҳам оллонинг шафқати ва марҳамат-

ти кенглиги ҳақида сўзлайди. Инжил эса:— Оллонинг марҳамати унинг ишларидан юқори туради!— деб тасдиқлайди.

Майин шабада апельсин ва дафна дарахтларини эркалаб, тилла суви югуртирилган Мавритания гумбазлари остида гир-гир эсаётган, қўшиқ товушлари эшитилиб, раққослар қўлидаги қайроқлар шиқиллаётган, кўчалардан болалар қўлларига шам ва байроқларни ҳилпиратиб тантанавор ўтиб кетаётган жойдаги ҳашаматли бинода бекфарзанд, бадавлат савдогар чол ўтирибди. У ўз болалари, қизи ёки унинг фарзандини тирилтириш учун бутун бойлигини беришга тайёр. Эҳтимол, унинг болаларига ёруғ дунё ҳам, у дунёнинг жаннати ҳам насиб этмас? «Эҳ, шўрлик бола!»

Ҳа, бечора бола! Гарчи унинг ёши ўттизга бориб қолган бўлса ҳам, у ҳали бола; скагенлик Юрген шу ёшга кирган эди.

Қум уюмлари қабристонни бутунлай босибди, ҳатто қум черков деворларигача чиқибди, аммо ўлаётганлар илгари оламдан ўтган қариндошлари ёнига дафн этилишини ёлворишибди. Савдогар Бренне ва унинг хотини ҳам оламдан ўтиб, қизлари ёнидан, оқ қум остидан жой олишибди.

Бўронлар қутурадиган баҳор келибди; қум тепалар тўзғибди, денгиз тўлқинлари осмонга сапчипти, қушлар қум тепалар устидан бақириб-чақириб учиб ўтишипти. Қоя тошларга кема кетидан кема келиб урилибди.

Юрген кунларнинг бирида кечқурун хонада ёлғиз ўтирган экан, тўсатдан болалигидаги сингари йироқ-йироқларга кетиш иштиёқи пайдо бўлибди.

— Уйга! Уйга!— депти у қатъият билан. Унинг гапини ҳеч ким эшитмапти; у уйдан чиқиб, қум тепалар томон йўл олибди, қум ва чанг юзига урилибди, атрофида қуюнлар ўйнабди. У черковга келипти. Қум черков деворларини, ҳатто деразаларни ҳам ярмигача кўмиб ташлаган экан, лекин ичкарига кириладиган йўл тозалаб қўйилган эмиш. Черков эшиклари осонгина очилибди; Юрген ичкарига кирибди.

Шамол шаҳар устида увиллабди, халқнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган даҳшатли бўрон бошланипти, бироқ Юрген худонинг уйига кириб олган экан. Борлиқни зулмат қоплапти, аммо Юргеннинг кўнгли чироқ ёққандай ёруғ эмиш, унинг қалбида абадий ўчмайдиган руҳий аланга ловиллапти. Унинг томогини бўғиб турган вазмин юк бирдан узилиб, пастга тушгандай бўлипти. Унинг қулоғига орган товушлари, кирипти, лекин бу орган бўлмади, бўроннинг гувиллаши, денгизнинг ўкириши экан. Юрген ўз жойига ўтирипти; черков ичи чироқлардан мунаввар бўлиб кетипти; бир неча шамлар ёнипти; бунақа равшан нурни у умрида бир мартагина Испаниядаги жомеда кўрган экан. Деворлардаги бургомистр ва судья-

ларнинг қадимий суратлари тирилик пастга тушибди. Черков дарвозалари ва эшиклари ланг очилибди, марҳумлар тирикликларидаги байрам либосларида черковга кириб келишибди. Улар ёқимли музика садолари остида аста-аста юриб, ўз ўринларига ўтиришибди. Хор дуо ўқипти; ҳамма ёқни қудратли музика садолари тутиб кетибди. Юргеннинг тутинган ота-онаси — савдогар Бренне, унинг хотини ҳам шу ерда эмиш, ёнларида эса уларнинг жондан азиз, ёқимтой қизлари Қлара турган эмиш. Қиз Юргенга қўлини чўзибди, улар бирга меҳроб олдига боришибди, руҳоний уларнинг қўлларини бир-бирига қовуштириб, меҳру муҳаббатли бўлиб яшашларини тилаб, никоҳ ўқипти! Қарнайлар, музика садолари янграпти, у борган сари шодиёна руҳда жаранглабди. У мулойим, дилни мафтун қиладиган даражада эшитилипти, сағаналар ларзага келипти.

Шипда илиниб турган кема пастга тушипти, бирданига у катталашиб, ипак елканли, лангари олтиндан, арқонлари ипакдан бўлган, қадимий қўшиқда куйланган ҳашаматли кемага айланиб қолибди. Келин-куёв кемага чиқишипти, ҳамма уларга эргашибди. Черковнинг девор ва гумбазлари маржон дарахти ва хушбўй арғувон сингари гуллаб-яшнаб кетипти, бу дарахтлар кемадагиларга гулга кўмилган шохларини узатипти, япроқлари тўкилиб, улар устига соябон бўлибди. Кема ердан кўтарилиб, ҳавода сузиб кетибди. Черковдаги ҳамма шамлар юлдузларга айланипти, шамол дуо ўқипти, само ҳам: «Муҳаббат! Ҳузур-ҳаловат. Ҳеч қандай тирик жон ўлмайди: у қутқарилади», деб дуо ўқипти. Бу сўзлар Юргеннинг сўнгги сўзлари экан: ўлмас жонни ушлаб турган ип узилди. Қоронғи черковда жонсиз тана қолаверипти, унинг атрофида аввалгидай бўрон хуруж қолаверипти, қум қуюни осмонга ўрлайверипти.

* * *

Эртаси якшанба экан; эрталаб қавмлар билан руҳоний черковга йўл олишипти. Йўлни қум босиб ётганидан черковга бориш анча қийин бўлипти. Ниҳоят йўл очилибди, бундай қарашса, черков эшикларини ҳам қум босиб қолган эмиш, одамлар олдида катта қум тепа ҳосил бўлипти. Руҳоний қисқагина дуо ўқипти, у одамларга парвардигор уйини эшигини беркитиб қўйганлигини, черковни бошқа ёққа қуриш лозимлигини айтипти.

Одамлар дуо ўқиб, уй-уйларига тарқашипти.

Юргенни шаҳарда ҳам, қум тепаларда ҳам топиша олмабди, уни тўлқинлар олиб кетган бўлса керак, деб ўйлашиб-

ди. Унинг жасади улкан тош тобутда ибодатхонага дафн этилпти. Парвардигор бўронга қабр устини қумга кўмишни амр этибди, шу вайдан у ҳозирча баланд қум тепалигича қолиб кетибди.

Қумлар ибодатхонанинг ҳашаматли гумбазларини кўмиб ташлапти, кейинчалик унинг устидан наъматак ва ёввойи атиргуллар ўсиб чиқпти. Қум остидан фақат битта қўнги-роқхона — бир неча миля наридан бемалол кўриниб турадиган Юрген қабрининг улкан ёдгорлиги мўралаб турипти. Ҳеч қандай қирол бунақа улугвор ёдгорликка эга бўлмас эмиш! Ҳеч ким марҳумнинг оромини бузолмапти! Юргеннинг қаерга дафн қилинганлигини ҳеч ким билмабди. Менга эса бу ҳақда қум тепалар устида чарх уриб эсувчи шамол ҳикоя қилиб берган эди.

ШУҲРАТНИНГ МАШАҚҚАТЛИ ЙЎЛИ

Қадимий эртақлардан бирида: «Гарчи овчи Брюде номдор ва ҳурматга сазовор одам бўлса-да, бунга у кўп сарсон-саргардонлик ва кулфатлардан кейин эришган», — дейилади. Кўпчилигимиз бу эртақни болалигимизда эшитганмиз, эҳтимол уни катта бўлганлигимизда ўқигандирмиз, ҳеч ким сезмаган ва пайқамаган машаққатли турмуш йўлимиз, бошдан кечирган сарсон-саргардончилигимиз ҳақида ўйламагандирмиз. Эртақ билан ҳақиқат бир-бирига ўхшаб кетади, лекин эртақдаги бахтиёр дамлар шу жойнинг ўзида ҳал бўлади, одамлар эса кўзи тириклик вақтида бахтиёр бўлиб, ҳузур-ҳаловат кўришни кўпинча олло таолонинг даргоҳига борганина эришишига умид боғлайди.

Жаҳон тарихи — бизга ҳаётнинг қора ранги фонида шуҳратнинг машаққатли йўлида босиб ўтган инсоният саховати, тафаккур жафокашларининг ёрқин образларини кўрсатувчи бир сирли чироқ.

Ана шу фонда барча замонлар, барча мамлакатлар шакл-шамоили ўз ифодасини топади, бироқ бу бир лаҳзагина, холос, шу лаҳзанинг ўзи ҳам инсоннинг кураш ва ғалабаларга тўла ердаги ҳаётини қамраб олади. Дунё тургунча шуҳрати ўчмайдиган жафокашларнинг кўз илғамас сафидан жой олган улуг кишилардан баъзиларининг ҳаётига назар ташлайлик.

Мана, кўз олдимизда томошабинларга лиқ тўла амфитеатр Аристофаннинг «Булутлар»и оломонни ўткир киноя захри билан захарляпти. Саҳнада халқни ўттизта золимдан қутқарган, жанг тўзони ичидан Алкивиада ва Ксенофонтни холос этган Афинанинг асл фарзандидан кулишяпти, руҳан қадимий худолардан ҳам юқори турган Суқротдан кулишяпти. Унинг ўзи томошабинлар орасида ўтирипти. Мана, у ўрнидан турди, қаддини ростлади — кулгидан ичаклари узилган афиналиклар уни ўз кўзлари билан кўришсин, у карикатурадаги расмига ўхшарми экан. У виқор билан ҳаммадан юқори турибди.

Кўм-кўк бўлиб яшнаган, захарли цукута ўти! Афинанинг эмблемаси бўлиб қалайи повда эмас, балки сен хизмат қиласан.

Гомер ўлгандан кейин еттита шаҳар бир-бири билан унинг ватаниман деб ўлгудек баҳслашдилар. У тириклигидачи? Тириклигида у бир бурда нон учун қўшиқ айтиб ана шу шаҳарлардан ўтди: эртанинг ғамини ўйлайвериб унинг сочлари оқариб кетди! Келажак ҳақида башорат қилувчи бу улуг инсоннинг кўзи ожиз ва ёлғиз эди! Шоирлар шоҳининг чопонини тиканлар тилка-пора қилиб ташлади.

Унинг қўшиқлари ҳозир ҳам яшаяпти, шу билан бирга, бу қўшиқларда қадимий худолар ва қаҳрамонлар яшаяпти.

Қора фонда сурат кетидан сурат намён бўлади. Бирида шарқ акс этса, бошқасида ғарб, бирида узоқ ўтмиш акс этса, бошқасида яқин ўтмиш акс этади; бироқ уларнинг вақти ва жойида катта фарқ бўлишига қарамай, ҳаммаси бир нарсани — шуҳратнинг машаққатли, сертикан йўлини кўрсатади, шуҳрат эгасининг қабрини яратиш керак бўлгандагина тиканлар гулга айланади, чаман-чаман очилади.

Хурмо дарахтлари соясидан нил бўёғи ва турли хил қимматбаҳо моллар ортилган туялар карвони ўтиб боряпти; бу нарсаларни мамлакат ҳукмдори қўшиқлари халқ дилига хушнудлик бағишлаган, шуҳрат қозонган, ҳасад ва туҳмат уни ватандан жудо қилган кишига ҳадя қилиб юборяпти. Карвон шоир бошпана топган кичкина шаҳарга яқинлашади, шаҳардан эса карвон келаётган томонга қараб одамлар кўримсизгина тобутни кўтариб боришяпти. Улар худди карвон ахтарётган кишини — Фирдавсийни дафн қилишади. У шуҳратнинг машаққатли йўлини охиригача босиб ўтди!

Португалия пойтахти саройидаги мрамар зинапояда юзлари дағал, лаблари қалин, қора сочлари патила-патила бир негр ўтирипти, у одамлардан садақа сўраяпти. Бу Камоэнснинг садоқатли қули; агар одамлар қулга хайр қилишмаса, «Лузиада»нинг муаллифи бўлмиш хўжаси очдан ўлиши мумкин.

Ҳозир Камозэнснинг қабрига ҳашаматли ёдгорлик қўйилган.

Мана яна бир манзара.

Темир панжара орқасидан бир кишининг қораси кўриниб турибди: унинг юзи докадай оппоқ, узун соқоллари пахмоқ бўлиб кетган. «Мен улуғ кашфиёт яратдим!— деб қичқиради у.— Мени эса йигирма йилдан ортиқ вақтдан буён қамоқда олиб ўтиришибди!»

Ким у? «Жинни! — деб жавоб қилади қоровул. — Одамнинг муясига нималар келмайди! Унинг айтишича, буг кучи ёрдами билан олдинга ҳаракат қилиш мумкин эмиш!» У буг кучини кашф этган, аммо ўз фикрини қудратли Ришельега уқтира олмаган Соломон де Ко умрининг қолган қисмини жиннихонада ўтказди.

Мана Колумбни олайлик! Бир вақтлар ҳатто кўча болалари ҳам ундан кулишган: у янги дунё очди, қайтиб келганида уни кўнғироқхона кўнғироғини чалиб кутиб олишди, лекин ҳасад кўнғироқлари янада баландроқ янгради, янги дунё очган, олтин Америка қитъасини денгиз тубидан юқорига кўтариб, ўз қиролига ҳадя қилган кишини темир занжирлар билан тақдирлашди. У ўлганимдан кейин ана шу кишанларни замин ва замондошларимнинг беҳад миннатдорчилиги белгиси сифатида тобутимга солиб қўйинглар деб айтди.

Бир манзара иккинчи манзара билан алмашинади. Шуҳратнинг машаққатли йўли ҳеч қачон бўш қолмайди.

Ана, айдаги тоғларни ўлчаган, ўзининг зийрак руҳий нигоҳи билан олам бўшлиғини кезиб чиққан, беқлёт ақли билан унинг сирли табиатини фаҳмлаган, ернинг ҳаракат қилишини билган Галлилей ним қоронғиликда ўтирибди. Кўзи ожиз, қулоғи қар чол ўтирган жойида тиканга парчинлаб қўйилгандай инкор этишдан шунчалик азоб чекяпти.

Бир вақтлар руҳий азоб чеккан дамларида ҳақиқатни рўйи-рост пайқаган пайтларида «Ер айланади!» деб қичқириб, Ерни тепган оёқларини эндиликда кўтаришга ҳам мадори йўқ!

Мана, қалби илоҳий хушнудлик ва эътиқодга тўлган аёл тик турибди, у жанговар қўшинлар олдида байроқ кўтариб боряпти, у ўз ватанига галаба келтириб, уни халос этяпти. Шодон қийқириқлар янграйди, гулхан тиллари осмонга ўрлайди. Жанна д' Арк сеҳргар, уни куйдиришади. Келгуси авлод эса оқ нилуфарни лойга булғайди: зийраклик тожи Вольтер «La pucelle»¹ ни куйлайди.

Мана, Виборгда Дания дворянлари қирол қонунларини

¹ La pucelle — «иффатли қиз» (франц.).

ёндиришяпти. Қонунлар замон ва қонун яратувчига ёғду сочиб ловиллаб ёняпти, ҳатто унинг шуъласи бармогини тош стол устидан юргизаётган, сочлари оппоқ, букчайиб қолган, қоронғи зиндонда ўтирган қиролга ҳам тушяпти. Бу бир вақтлар учта шимол давлатининг ҳукмдори бўлган, деҳқон ва шаҳарликларнинг суюклиси Кристиан Иккинчи. Унинг қаҳри қаттиқ эди, бироқ ўзи ҳам оғир замонларда яшарди. Душманлари унинг тарихини ёзди. Лекин биз унинг қонли қилмишлари билан бирга, йигирма етти йил қамоқда ётганлигини ҳам хотирлаймиз.

Кема Дания соҳилларидан жўнайди. Адл ва баланд мачтага суяниб турган киши Вен оролларига хайрлашув нигоҳини ташлайди. Бу Тихо Браге эди. У Даниянинг шуҳратини баланд кўтарди, лекин бунинг эвазига ўкинч ва ранж олди. Энди у: «Ҳамма ерда осмон бор, бундан бошқа нарса керак эмас менга» деб, бошқа юртга жўнаб кетяпти. Асл фарзандимиз ўз ватанини тарк этипти, бошқа юртда эса уни иззат-ҳурмат, озодлик кутяпти.

«Оҳ, озодлик... лоақал тана чидаб бўлмас азобдан озод бўлса эди!»— деган нидо эшитилади қулоғимизга асрлар оша. Манови қанақа манзара бўлди? Бу қоя тошли Мунгольм оролига занжирбанд қилиб қўйилган Дания Прометейи Гриффенфельд¹.

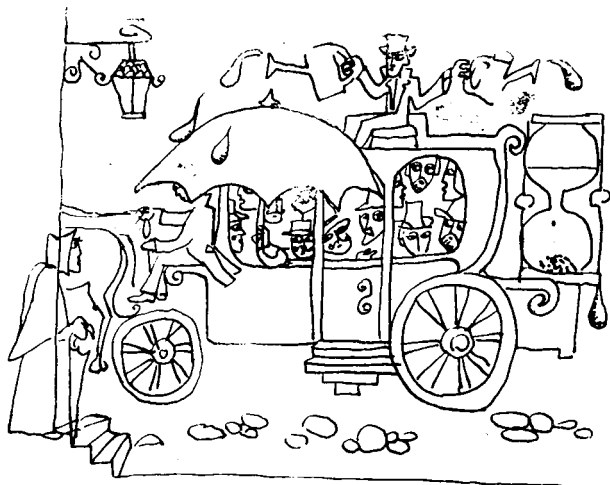
Биз Америкадамиз, катта дарёларнинг биридан сузямиз. Дарё соҳилларига халойиқ сиғмайди: ҳозир кема табиат қаршилигини енгиб, оқим ва шамолга қарши сузиши керак. Роберт Фультон бунинг рўй беришига қаттиқ ишонади. Кема қўзғалади. Бирдан тўхтаб қолади! Халойиқ қаҳқаҳа уриб кулади, ҳуштак чалади, улар қаторида Фультоннинг отаси ҳам шундай қилипти. «Ҳой маҳмадана, тентак одам, энди жазангни торт! Бу телбани зиндонга ташланглар!» дейишадди. Бир зумгагина машина ҳаракатини тўхтатган кичкина миҳ синади, гилдираклар айланади, паррақлар тўлқин қаршилигини енгади, кема сузиб кетади! Буғ билан юрадиган кема соатларни дақиқаларга айлантириб, масофани бир зумда босиб ўтади.

Инсон! Бундай тотли дамлар нашъасини сура оласанми? Рухинг равшанлашганини, бунда ўз истеъдодинг борлигини, шуҳратнинг машаққатли йўлида чеккан азоб-уқубатларинг кишига тетиклик, куч-қудрат, равшан ақл бахш этади деган шифобахш малҳамга, номувофиқлик мувофиқликка айланган дамларни ҳис эта оласанми? Бунда одамлар парвардигорнинг бир кишига ато этган янгилигини кўрадилар ва у барчанинг мулки бўлиб қолади.

¹ Гриффенфельд Педер (1635—1699)— Дания давлат арбоби, йигирма икки йил қамоқда ётган.

Шухратнинг машаққатли йўли ер куррасига ялтироқ лента бўлиб боғланиб олади; ер билан осмонни бир-бирига улаш учун улуг меъмор томонидан яратилган кўприкка ҳеч хизмати бўлмаса-да, қўйилган ва шу кўприкдан ўтаётганлар бахтиёр мумтозлардир.

Замонларнинг зулмати ичра тарихнинг руҳи қудратли қанотларини қоқиб, учиб ўтади ва бизни руҳлантириш, юпатиш қалбимизда маъсумлик ҳиссини уйғотиш учун шухратнинг машаққатли йўли фонидаги ярқироқ манзараларни кўрсатади. Бу йўл эртақлардаги сингари тугаб қолмайди, ерда нуруни сочиб, хушвақалик бахш этиб, бизни роҳат-фароғатли боқий дунё сари етаклайди.

ЎН ИККИ ПАССАЖИР

Совуқ кучаигандан кучайибди. Осмон юлдузларга тўлган, ҳаво қотиб қолгандай эмиш. Бум! — эшикка кўза урилибди. Пақ! — ўқ отиб Янги йилни қутлашибди. Бу ҳодиса Янги йилга ўтар кечаси, соат роппа-роса ўн иккига занг урганда юз берибди.

Тарақ-туруқ, тарақ-туруқ. Почта келибди. Шаҳар дарвозаси олдига ўн икки пассажир ортган почта соябон араваси келиб тўхтабди. Аравага бундан ортиқ пассажир сиғмас, ҳамма ўринлар банд экан.

Одамлар Янги йилни кутиб олиш учун тўпланган уйлاردан «Ура! Ура!» деган садолар янграбди. Улар қўлларида май тўла қадаҳ ўринларидан туришибди: «Янги йил, янги бахт билан табриклайман!» — «Соҳибжамол қайлиқ ато қилсин сизга!» — «Ҳамёнингиз тўла пул бўлсин!» — Эски гинакудуратлар йўқолсин!» деб қадаҳ кўгаришипти.

Одамлар ана шундай яхши тилаклар тилашиб, қадаҳлар уриштиришибди, ўн иккита меҳмонни олиб келган соябон арава эса худди шу пайтда шаҳар дарвозаси олдида тўхтапти.

Ҳойнаҳой, булар қандай жаноблар экан дерсиз! Уларнинг ёнида паспорти, қўлларида юки, ҳатто сиз билан менга, бутун шаҳар аҳлига атаган совға-саломлари бор экан. Қим экан бу меҳмонлар? Бу ерда уларга нима керак, улар нима олиб келишипти?

— Эртангиз хайрли бўлсин!— дейшибди улар дарвоза олдида турган соқчига.

— Сизларники ҳам! — дебди соқчи уларга, ваҳоланки соат эндигина ўн иккига занг урган экан.

— Сизнинг исмингиз нима? Унвонингиз-чи? — деб сўрабди соқчи аравадан биринчи тушган меҳмондан.

— Паспортигма қара! — депти у. — Мен менман!

У айиқ терисидан пўстин кийган, мўйна этикли басавлат йнгит экан.

— Мен шунча одам умид боғлаб ўтирган одамман. Эрта-лаб ҳузуримга кел, чой чақангни оласан! Мен ҳамма ёққа пул сочаман, совға-саломлар улашаман, зиёфат бераман! Ўтгиз битта зиёфат! Бошқа тунлардан фойдаланмайман. Тўғри, кемаларим музлаб қолган, бироқ идорам иссиқ. Савдогарман, исми Январь. Ҳисоб-китоб қоғозларим ёнимда.

Сўнг аравадан «Одамлар вақтини чоғ қилишга уста», театр директори, маскарад ва бошқа кўнғил очиш тадбирларининг ташкилотчиси тушибди. Унинг қўлидаги багажда жуда катта бочка бор эмиш.

— Бунинг ичидан байрамга мушукдан¹ кўра дурустроқ нарса чиқарамиз! — депти у. — Мен бошқаларни ҳам, ўзимни ҳам хурсанд қилишни яхши кўраман! Чунки мен учун энг қисқа муддат берилган. Бор-йўғи йигирма саккиз кун холос. Баъзида бирор кун қўшиб қўйишади! Бунисига ҳам шукур! Ура!

— Бунақа бақриш мумкин эмас! — депти соқчи.

— Менга-я? Мен шаҳзода Карнавалман, Февраль номи билан саёҳат қиламан!

Учинчиси ҳам чиқибди. У гўштсиз, ориқ бўлса-да, бурнини осмонга кўтарибди: у қирқ жафокашга қариндош бўлиб, об-ҳаво пайғамбари тоифасига кирар экан. Хўш, бу лавозим ҳам тўқларники эмас, шу ваздан у қаноатни мақтар экан. Унинг тугмасида жудаям майда бинафша гулдастаси бор экан.

— Март, марш! — деб қичқирпти тўртинчи ой ва учинчи ойни итариб юборибди.— Март, марш! Марш қоровулхонага, у ёқда пунш ичишяпти! Бунни сезиб турибман.

Бироқ бу адолатсизлик эди: Апрель одамларни алдаса бас — ишни ҳам шундан бошлади. У кўринишдан ботир, лекин иш қилмай, нуқул умри бекорчиликда ўтган йигитга ўхшар экан. Кайфиятига қараб гоҳ юқори, гоҳ паст, гоҳ юқори, гоҳ паст лавозимга интилар экан. Ёмғир ва Қуёш, уйдан-уйга кўчиш унинг одати экан.

¹ Данияда узоқ вақтлардан бери давом этиб келаётган одат: байрам куни бочка ичига мушук солиб, туби тешилгунча ҳамда мушук ўларча қўриб ташқарига отилгунча бочкани тарақлатишади.

— Бунинг устига тўйда ҳам, азада ҳам бошлиқман, йиғлашга ҳам, кулишга ҳам тайёрман! Чамадонимда ёзлик кўйлақларим бор, лекин уларни кийиш ғирт аҳмоқлик бўлади! Мана мен! Парад ҳурмати ипак пайпоқ ҳамда муфтада олиф-тагарчилик қилиб юраман!

Сўнг соябон аравадан бир хоним тушибди.

— Соҳибжамол қиз Май бўламан! — деб таништирибди у ўзини. Унинг эгнида ям-яшил ипак кўйлақ, оёқларида калиш; сочларида анемонлар бор эмиш, ундан шунақаям хушбўй ҳид таралибдики, соқчи беихтиёр аксириб юборибди.

— Саломат бўлинг! — депти қиз салом ўрнига. Қизи тушмагур бирам чиройлимишки асти қўяверасиз. Ашулага мўҳирлигини айтмайсизми! У театрнинг эмас, балки ўрмоннинг эркин артисткаси эмиш. Ҳа, бу кишилар кўнглини хушнуд этувчи палаткаларда куйловчилардан эмас экан, у яшнаган ўрмонда сайр қилиб юриб, ўз кўнглини хушнуд этиш учун куйлар экан. Унинг сумкачасида христиан Винтернинг «Даррахтдаги гравюра»си бор эмиш, у чиройлиликда қора қайин ўрмонзоридан қолишмас эмиш. Сумкасидаги Рихард «Шеърлар»и ҳам ёввойи ясиндай муаттар бўй таратаётган эмиш.

— Энди ёшгина хоним тушади! — дейишибди соябон аравадагилар. Чиндан ҳам аравадан бир хоним тушибди. У ёш, назокатли, мағрур ва гўзал эмиш, у хилма-хил таомларни еб битиришга мўҳмонларнинг вақти етсин учун йилнинг энг узун кунда зиёфат берибди. Хоним ўзининг хусусий аравасида юришга пули бемалол етса-да, барибир у бошқалар қатори соябон аравада келибди, бу билан у ўзининг ўта димоғдор эмаслигини кўрсатмоқчи бўлибди. Мекин у ёлғиз эмас экан, уни кенжа укаси — Июль кузатиб келибди.

Июль кучга тўлган йигит экан, ёзлик кийим кийибди, бошида айвони кенг шляпа эмиш. Йўлда киядиган кийимлари кўп эмасмиш, тўғри-да, шундай иссиқда ортиқча кийимнинг кимга кераги бор. У шим билан шапка олиб келибди, холос.

Ундан кейин аравадан онахон Август тушибди, у мева-чеваларни улгуржи сотар экан. У жуда кўп балиқ тутадиган кемалар, катта ёр эгаси экан, ҳатто далада ишлаётганларга ўзи пиво олиб бориб берар экан. «Тер тўкиб, ўз нонингни топ дер экан у.— Инжилда ҳам худди шундай дейилган. Кузда марҳамат қилаверинг! Очиқ ҳавода тўпланиб, зиёфат қиламиз!» Бу ана шундай сахий, танти аёл экан.

Онахондан кейин аравадан касби сураткаш бир эркак тушипти. У ўрмондаги барглар ўз қиёфасини ўзгартира олишини кўрсатмоқчи бўлибди. Агар у хоҳиш билдирса, барглар ажиб, ранг-баранг тусга кирар эмиш! У ишга тушиши биланок барглар қизил, сариқ, қорамтир рангга кирар экан. Сураткаш қорашақдай ҳуштак чалибди. Унинг пиво ичадиган идишини хмель новдаси безаб турган эмиш, у безак

сирларини ҳам яхши билар экан, Унинг багажида бўёқ тахта билан бўёқлардан ташқари ҳеч нарса йўқ экан.

Аравадан ўнинчи пассажир заминдор тушибди. Унинг фикри-зикри шудгор, экиш, ўрим, ов қилиш билан банд эмиш. Унинг қўлида милтиғи ёнида ити бор эмиш, қопида ёнгоқлар шарақлаётган эмиш. Шарақ! Шарақ! Унинг багажи тубсиз ўпқоннинг худди ўзи эмиш, ҳатто унга инглиз-омочи ҳам сиғиб кетаверар эмиш. У қишлоқ хўжалиғи ҳақида бир нималарни гулдирабди, лекин кейинги чиқиб келаётган пассажир — Ноябрнинг йўталиб акса уриши ва пишиллаши унинг овозини босиб кетипти.

У қаттиқ тумов экан! У рўмолча ўрнига чойшаб ишлатаётган эмиш. Унинг гапига қараганда, у жойларга кирадиган чўри қизларни ҳам кузатиб қўйибди! Утин ёриш бошланганда тумов ўтиб кетади. У албатта ўтин ёради, ахир у ўтинчилар цехининг оқсоқоли-да. Оқшомлари у конькилар ясабди, улар ҳадемай иш беришига ақли етипти.

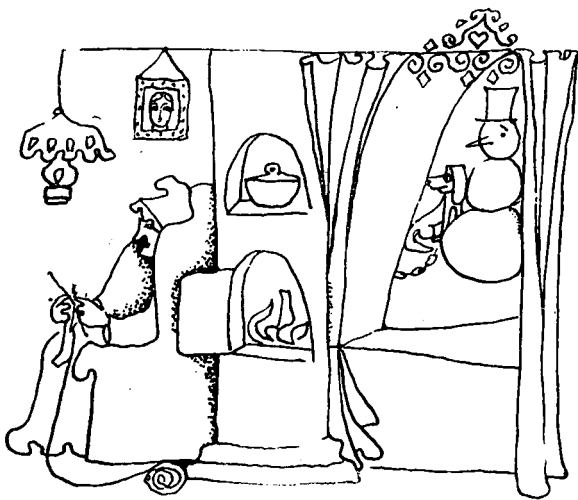
Энг охирги пассажир — қўлига грелка ушлаган Декабрь момо ҳам аравадан тушибди. У совуқдан дағ-дағ титрар эмиш, лекин кўзлари юлдуздай чарақлар эмиш. Унинг қўлидаги гултувакда кичкинагина арча бор эмиш. «Мен буни байрам арафасида парвариш қилиб ўстираман. У ердан шифтгача бўй чўзади, унда ёниб турган шамлар, олтин ранг олмалар, ранг-баранг сеткалар ичида совға-саломлар пайдо бўлади. Грелка печькадан ҳам яхши иситади, чўнтагимдан эртақ китоб олиб, овоз чиқариб ўқийман. Хонадаги ҳамма болалар жим бўлиб қолади, арчага осиб қўйилган қўғирчоқлар тирилиб кетади, арчанинг энг юқорисидаги шамдан ясалган фаришта олтин қанотларини қоқади, учиб пастга тушади, хона ичидаги каттаю кичикни, ҳатто эшик орқасида турган ва Исо пайғамбарни улуғлаётган қашшоқ болаларни ҳам — ҳамма-ҳамманинг олдидан бир-бир ўтиб чиқади, — депти момо.

— Энди соябон арава кетиши мумкин! — дейти соқчи. — Ун иккита одамнинг бари шу ерда! Энди бошқа карета келсин!

— Олдин ўн икковлари аравага чиқишсин! — депти навбатчи капитан. — Биттадан чиқинглар! Паспортлар менда қолади. Ҳар бир кишига паспорт бир ой муддатга берилган; шу муҳлат тугаши билан ҳар кимнинг хулқи ҳақида белги қўяман. Қани, жаноби Январь, аравага чиқмайсизми?

У аравага чиқибди.

Йил тамом бўлиши биланоқ ана шу ўн икки пассажир сенга, мёнга ва бошқаларга нималар олиб келганлиғи ҳақида гапириб бераман. Ҳозирча буни билмайман, уларнинг ўзи ҳам билмаса керак, ажойиб замонларга қолдик-да!

ҚОР ОДАМ

— Ҳамма ёғим қисир-қисир қиляпти! Жуда ажойиб совуқ бўлди-да, — депти қордан ясалган одам. — Шамолни қаранг-а, чимчилаб оляпти! Жоннинг ҳузури! Анови қурбақа кўз нега мўралаб турибди? — Қор одам эндигина кўтарилган қуёш ҳақида шундай депти. — Ҳечқиси йўқ. Асло кўзимни қисмайман. Бардош бераман.

Қор одамни ясаганлар унинг кўзи ўрнига черепицанинг синиғини, оғиз ўрнига эса синиқ хаскашни қўйишибди, тиши ҳам бўлсин дейишгандир-да.

Қор одам болаларнинг хушчақчақ «ура»лари, шиқилдоқларнинг шиқири, қўшқароқларнинг ғижери, файтончилар қамчисининг тасирлаши садолари остида бунёдга келибди.

Қуёш ботипти, мовий осмонда ўн тўрт кунлик ой пайдо бўлибди.

— Буни қара-я, энди бошқа томондан сузаяпти! — депти қор одам яна қуёш чиқди деб ўйлаб. — Нима қилиб бўлса-да, унинг менга кўз олайтиришини йўқотдим! Осмонда осилиб, аста нурина сочаверсин, ўзини кўриб турсам бўлгани! Эҳ, жойимдан сал нарироққа жилишнинг иложи бўлганда эди! Яқинда болалар сирғангандай мен ҳам яхмалак отардим! Афсус, жойимдан қимирлолмайман-да!

— Йўқол! Йўқол! — депти занжирдаги ит; унинг овози хириллаб қолибди. — бир вақтлар у уй ичида боқиладиган ит эди, иссиққина печька ёнида ётарди. Қимирлашни сенга қуёш

ўргатади! Утган йили ҳам сенга ўхшаган одам бор эди, узоқ йили ҳам. Йўқол! Йўқол! Ҳаммаси йўқолиб кетди!

— Нималар деб валақлаяпсан, дўстим! — депти қор одам. — Анови қурбақа кўз мени юришга ўргатадимми? — Қор одам ойга ишора қилибди. — Ҳали унинг ўзи мендан қочиб кетди: мен унга астойдил тикилдим! Энди бўлса у бошқа томондан чиқди!

— Хўп фаросатинг зўр экан-да! — депти занжирдаги ит. — Тўғри-да, сени эндигина ясашди! Ҳозир сенга мўралаб турган ой бўлади, қуёш ботиб кетган: эртага у яна чиқади. Сени эритиб ариққа оқизиб юборади! Ҳаво ўзгаради! Буни сезиб турибман — чап оёғим сал зирқираяпти! Ҳаво албатта ўзгаради!

— Негадир гапларингга тушунолмаяпман! — депти қор одам. — Демак, сен менга ёмонликни раво кўряпсан, шундайми? Қуёш деб аталмиш анови қурбақа кўз ҳам менга дўст эмас, буни ҳам билиб турибман.

— Йўқол! Йўқол! — деб вовиллабди занжирдаги ит, уч марта айланиб, ухлаш учун катагига кириб кетипти.

Чиндан ҳам ҳаво ўзгарибди. Эрталаб атроф қалин туман билан қопланибди; кейин изғирин шамол эсибди, совуқ авжига минибди. Қуёш чиққанда эса ҳамма ёқ шунақаям гўзаллашиб кетиптики, асти қўяверасиз!

Ўрмон нуқул оқ маржондан либос кийгандай дарахтлар ва боғдаги новдаларни оппоқ қиров қоплабди. Ҳамма новдалар оқ гулларга кўмилгандай эмиш! Ёз фаслида япроқлар остида кўринмай қолган новдаларнинг энг шохлаган жойлари ҳам кўзни қамаштирадиган даражада оппоқ гул шаклига бурканибди: ҳар бир новдадан жило таралаётгандай эмиш. Шамол тебратаётган қайин дарахти тирилгандай эмиш, унинг узун, қалин шокила таққандай новдалари худди ёздаги сингари силкиниб, қимирлаётган эмиш! Боққан сари кўз қувонар эмиш! Қуёш чиқибди. Борлиқ кўз қамаштирадиган даражада ярқираб кетипти. Гўё олмос чаңларини сешиб юборгандай, қор устида эса йирик-йирик гавҳар доналари тургандай эмиш.

— Нақадар чиройли! — депти ёшгина йигит билан боққа чиққан қиз. Улар нақ қор одам олдида тўхтаб, қуёш нурида товланаётган дарахтларга қарашибди.

— Ёзда бунақа ҳашамат, гўзалликни кўролмайсан! — депти ҳузур қилганидан гул-гул ёниб турган қиз.

— Мановиндақа шоввозни ҳам кўролмайсан! — депти йигит қор одамни кўрсатиб. — Тенги йўқ!

Қиз шарақлаб кулибди, қор одамга бош ирғабди, сўнг йигит билан қор устидан сакраб-сакраб чопқиллаб кетипти; улар гўё крахмал устидан юргандай оёқлари остидаги қор ғижирлабди.

— Ановилар ким? — деб сўрабди қор одам занжирдаги

итдан. — Сен бу ерда мендан кўра кўпроқ яшагансан; уларни танийсанми?

— Танийман! — депти ит. — Қиз бошларимни силаган, йигит эса олдимга суяк ташлаган, бунақа одамларни тишламайман.

— Икковлари нимани англатади? — деб сўрабди қор одам.

— Жуфтликни! — депти занжирдаги ит. — Икковлари ҳозир уйига кириб олиб суяк ғажигади. Йўқол! Йўқол!

— Демак, улар ҳам сен билан менга ўхшаган — бир экан-да?

— Ахир улар зодагонлар! — депти ит. — Қим олло-таолонинг даргоҳида эндигина пайдо бўлган бўлса, ҳеч балони-тушунмайди! Бу ўзингдан сезилиб турипти! Мен бадавлатман, ёшим ҳам катта, билимим ҳам ортиқ! Бу ердагиларнинг ҳаммасини биламан! Ҳа, яхши замонларни ҳам кўрганман! Бир вақтлар ҳозиргига ўхшаб занжирга боғланиб, совқотмаганман! Йўқол! Йўқол!

— Роса совуқ бўляпти-да, — депти қор одам. — Хўш, хўш, гапиравер, гапиравер! Фақат занжирингни шалдиратмасанг бўлгани, занжиринг жуда ғашимга тегяпти!

— Йўқол! Йўқол! — вовиллабди занжирдаги ит. — Мен кўз очмаган кичкина кучук бола эдим, бахмал креслоларда ётардим, уй ичида зодагонларнинг тиззасида ўтирардим. Улар тумшуқларимдан ўпишарди, оқ панжаларимни шойи рўмолча билан артишарди! Мени ёқимтойим, миттивойим деб эркалатишарди! Кейин бўйим чўзилиб, улар учун катталиқ қилиб қолдим, мени калитдор аёлга бериб юборишди, ертўлага тушиб қолдим. Сен ўша ёққа қарашинг мумкин, ертўла сен турган жойдан яхши кўринади. Шундай қилиб, ўша жойда бойваччалардай умр кечирдим! У ер анча пастак бўлса-да, юқоридагидан кўра тинчроқ эди; мени болалар ҳар ёққа судраб, эзгилашмас эди. Емишим ҳам ёмон эмасди! Ёстигим ҳам бор эди, яна... у ерда печка бор эди, печка шунақа совуқ кунларда жоннинг ҳузури-да. Мен печка тагига кириб кетардим! О, ҳозир ҳам ўша печка бўлса қани! Йўқол! Йўқол!

— Наҳотки печка шунчалик яхши бўлса? — деб сўрабди қор одам. — У менга ўхшайдими?

— Ҳечам ўхшамайди! Гапингни қараю! Печка кўмирдан қоп-қора; унинг узун бўйни ва мисдай қорни бор! Ейиши нуқул ўтин, оғзидан ўт-олов пуркайди! Унинг ёнида ё тагида ўтирсанг маза қиласан! Қара, ана у, деразадан кўриниб турибди.

Қор одам қараб, мис қоринли ажойиб қора нарсани кўрибди. Унинг вужудини тўсатдан қандайдир истак қамраб олибди, ҳатто қалбида бир нарса қимирлагандай бўлибди. Нималигини билмабди, тушунмабди ҳам, бордию қор одам бўлмаганида бошқалар буни яхши пайқарди.

— Нега у ердан кетдинг?— деб сўрабди қор одам итдан. У печка аёл зотидан бўлса керак, деган фикрга келибди.

— Қандай қилиб кетдинг у ердан?

— Ноиложликдан кетдим,— депти занжирдаги ит.— Улар мени ташқарига қувиб, занжирга боғлаб қўйишди. Энг кенжа бойвачча теримни шилиб, суягимни олиб қўймоқчи бўлган эди, унинг оёғини тишлаб олдим! «Суяк учун суяк!»— деб ўйладим ўзимча. Улар даргазаб бўлишди, мана, занжирда турибман! Овозим ҳам йўқолди... Хириллаяпманми? Йўқол! Йўқол! Шу билан гап тамом!

Қор одам ортиқ унинг гапларини эшитмапти, чунки бу пайт унинг иккала кўзи ертўлага, калитдор аёл ҳужрасида турган тўрт оёқли, бўйи ҳам ўзининг бўйига тенг қора темир печкага қадалган экан-да.

— Ичимда нимадир қимирлаяпти!— депти у.— Наҳотки ҳеч қачон печка ёнида бўлолмасам? Бу ҳеч кимга малол келмайдиган орзу, наҳотки у рўёбга чиқмаса? Бу менинг бирдан-бир орзум! Бордию у рўёбга чиқмаса, унда адолат қаёқда. Уша ёққа, унинг ёнига борсам... Қандай қилиб бўлса ҳам уни бағримга боссам, деразани синдириб бўлса ҳам ичкарига кирсам қани энди!

— У ёққа киролмайсан!— депти занжирдаги ит.— Бордию, печка ёнига боргудай бўлсанг, адоин тамом бўласан. Йўқол! Йўқол!

— Ўзим ҳам тамом бўлаётганга ўхшайман, ҳадемай йиқиламан!

Қор одам кун бўйи тик турганича деразага тикилибди; ҳужранинг ним қоронгилигида печка янада ёқимли, майин нур сочибди, унинг нуридан қуёш билан ойнинг нури ўтаверсин! Печканинг қорни тўқ бўлса, ана шунақа чиройли нур таратади. Печканинг эшигини очишганда нур қор одамнинг юзларида ўйнабди. Қор одамнинг қалби ҳам олов бўлиб ёнибди.

— Чидолмайман!— депти у.— У тилларини шунақаям мулойим қилиб чиқаряптики! Тиллари ўзига бирам ярашяптики!

Тун ниҳоятда чўзилиб кетипти, лекин қор одамга бу сезилмапти; у ўзининг ширин хаёллари орушида бўлибди, бу хаёллар совуқдан чарс-чарс чатнаб турибди.

Эрталаб ертўла жойлашган қаватнинг дераза ойналарига совуқ гуллар солиб қўйибди. Қор одамдан бундан ортиқ нарсани кутиш мумкин эмас экан, ойналардаги гуллар печкани тўсиб қўйибди! Совуқ авжига миниб, қорлар ғижирлабди, қор одам хурсанд бўлай деса илож йўқ! У печка ҳажрида азоб чекибди! Дардманддай бўлиб қолибди.

— Бу қор одам учун хавfli касаллик!— депти ит.—

Бу касалга мен ҳам мубтало бўлганман, лекин тузалиб кетганман. Йўқол! Йўқол! Ҳаво ўзгаради.

Ҳаво ўзгариб, ҳамма ёқ илибди.

Чакиллаб томчилар томибди, қор одам кичрайибди, лекин у ҳеч нарса демабди, оҳ-воҳ қилмабди, лекин бу ёмон аломат экан.

Ажойиб кунларнинг бирида эрталаб у қулабди. У турган жойда эгилган таёққа ўхшаш бир нарса қолибди: болалар ўша таёқни қор одам ичига қўйиб мустаҳкамлашган экан.

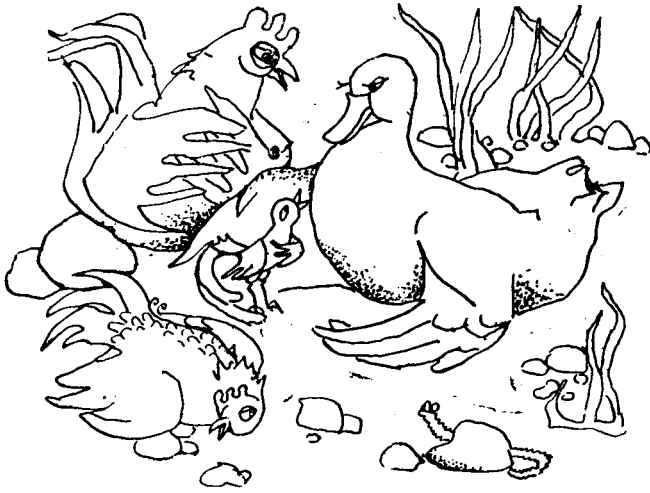
— Ҳўш, энди бу дарднинг нималигини биламан!— депти занжирдаги ит. — Унинг ичида косов бор экан! Унинг юрагида худди шу нарса қимирлаган! Энди ҳаммаси ўтиб кетди. Йўқол! Йўқол!

Ҳадемай қиш ҳам тугабди.

— Йўқол! Йўқол!— деб ҳурибди ит, кўчадан ўтиб кетаётган қизчалар ашула айтишипти:

Тезроқ очил ўрмон гули!
Юмшоқ тўнинг кийгин бали!
Учиб келсин какку, чуғурчиқ,
Тўлиб-тўлиб айтишсин қўшиқ!
Баҳор сени биз ҳам қуйлаймиз,
Завққа тўлиб, кулиб-ййраймиз!

Қор одамни эса ҳеч ким эсламабди!

ЎРДАК ҲОВЛИСИДА

Португалиядан, кимнингдир айтишича, Испаниядан ўрдак келтиришибди, уни Португалка деб айтишибди; у анча тухум қилибди, кейин уни синдириб қовуришиб, дастурхонга тортишибди — ҳамма бўлган воқеа шу. Ўрдак тухумидан чиққан жўжаларни ҳам Португалка деб аташибди, бунда катта ҳикмат бор экан. Ниҳоят дастлабки Португалка наслидан ўрдаклар ҳовлисида атиги битта ўрдак қолибди. Ана шу ўрдаклар ҳовлисига димоғдор, тумшугини осмонга кўтарган хўроз ва товуқларни қўйиб юборишибди.

— Хўроз даҳшатли қичқириб мени ҳақоратлайди! — депти Португалка. — Лекин у чиройли, гарчи хуснда эркак ўрдакка тенглаша олмаса-да, хуснига тан бериши керак. У босиқроқ бўлганда дуруст бўларди, босиқлик ҳам олий маълумот талаб қиладиган катта санъат. Ана шу хислати билан қўшни боғдаги арғувон дарахтига ин қурган сайроқи қушлар ажралиб туради! Улар жуда ёқимли сайрашади! Уларнинг куйида мен нима деб аташни билмайдиган, қалбни қитиқлайдиган, португалча бир нарса бор. Борди-ю, менинг ҳам сайроқи қушим бўлганда унга оналик қилардим, унга ғамхўр, меҳрибон бўлардим! Бу хислат менинг қонимга, португаллигимга сингиб кетган.

Кунларнинг бирида томдан унинг олдига бир сайроқи қуш мушукдан қочиб тўп этиб тушиб, қанотини синдириб олибди.

— Ер ёткур, худди қонхўр мушукка ўхшайди-я! — депти Португалка томдаги мушукка кўзи тушиб. — Уни ўрдакчалар бор пайтдан бери биламан! Буни қаранглар-а, шундоқ махлуққа томма-том юриб яшашга йўл қўйишади-я! Йўқ, Португалияда бунақа бемазагарчиликни кўрмайсиз!

Шундай қилиб, бечора сайроқи қушга ачиниб, унга ғамхўрлик қила бошлабди. Португалиялик бўлмаган бошқа ўрдаклар ҳам шундай қилишибди.

— Бечора митти қуш! — дейишибди улар бирин-кетин унга яқинлашиб. — Узимиз сайроқи эмасмизу, лекин биз қалбан буни сезиб турамыз. Сайрамасак ҳам, сайраш маъносини бутун қалбимиз билан ҳис этиб турамыз!

— Гапим — гап! — депти Португалка. — Унга унутилмас яхшилик қиламан! Бу ҳар кимнинг бурчи! — Шундай дептию, сув тўла тогора ёнига келиб қанотларини ҳўллабди, қанотидан ёққан сув ёмғири остида қушча чўкиб кетишига сал қолибди, лекин бу чин қалбдан қилинаётган яхшилик экан. — Мана бу соз иш бўлибди! — депти Португалка. — Ҳамма кўрсин, ибрат олсин.

— Чирқ! — чийиллабди қушча, синган қаноти силкинишга имкон бермапти; лекин у ўзини чин юракдан чўмилтиришганини пайқабди. — Сиз жуда меҳрибон экансиз, хоним! — депти қушча, яна чўмилтиришни илтимос қилибди.

— Меҳрибонлигим ҳақида ҳеч қачон ўйламаганман! — деб жавоб қайтарибди Португалка. — Лекин мушукдан бошқа ҳамма яқинларимни биламан! Мушукни сев деб мени ҳеч ким зўрламайди. У менинг иккита боламни еб қўйган! Энди ўзингизни уйингиздагидай сезинг! Бу яхши бўлади. Узим ҳам бу ерлик эмасман, буни патларим ва қоматимни қандай тутишимдан кўриб тургандирсиз! Лекин эрим шу ерлик, қонимиз бошқа-бошқа, лекин мен димоғдор эмасман! Борди-ю бу ерда сизни бирон бир киши тушунадиган бўлса, у ҳам мен бўламан, деган фикрдаман.

— Унинг жиғилдонида Портулакка бор! — деб кичкина оддий ўрдак ҳазил қилибди; бошқа оддий ўрдаклар бу ҳазилни ўринсиз дейишибди. Портулак Португалияга ўхшаб эшитилади! Улар бир-бирларини туртишиб:

— Ғоқ-ғоқ! Вой ҳазилкаш аҳмоқ-эй! — дейишибди, сўнг сайроқи қуш билан ҳамсуҳбат бўлишибди.

— Португалка гапга чечан! — дейишибди улар. — Тумшугимизда уникчалик тумтароқли сўзларимиз бўлмаса-да, сизга жуда ғамхўрмиз! Бордию сизга оз бўлса-да наф келтиролмасак, бу ҳақда ғағиллаб ўтирмаймиз! Бизнингча, бу олижаноблик бўлади.

Ажойиб овозингиз бор экан! — депти қари ўрдаклардан бири. — Узингизга ўхшаган қушлар кўнглини роса кўтарсингиз керак. Лекин мен сайраш нималигини яхши тушунмайман.

Шу важдан тилимни тумшугимдан чиқармайман. Бемаъни гапни гапиргандан кўра, шундай қилган ҳам маъқул.

— Кўп гаприб уни бездириб қўйманг!— деб гапга ара-лашибди Португалка.— У дам олиш, парваришга муҳтож. Митти сайроқим, сизни яна бир марта чўмилтирсам майлими?

— Йўқ, йўқ! Қуруққина туришимга ижозат берсангиз!— деб илтмос қилибди у.

— Менга нуқул сувда даволаниш ёқади! — деб гапида да-вом этипти Португалка.— Сувда ҳордиқ чиқариш жуда фой-дали! Ҳадемай қўшни товуқлар меҳмонга келишади; уларнинг орасида иккита хитой товуғи ҳам бор; улар жуда билимдон товуқлар. Улар ҳам бу ерлик бўлмай, ҳурматлари эса жуда баланд.

Товуқлар келишибди; хўроз ҳам келибди. Бу сафар у шу-нақаям хушмуомала бўлиб, ҳеч қўполлик қилмапти.

— Сиз ҳақиқий сайроқи қушсиз!— депти у қушчага.— Митти овозингиз билан қўлингиздан келганича хизмат қила-сиз. Лекин сизнинг эркаклигингизни сездириб турадиган, куч-лироқ чалнадиган ҳуштак бўлиши керак!

Ҳар иккала хитой товуғи қушчани кўриб жудаям севиниб кетишипти: қушча чўмилгандан кейин патлари ҳурпайиб, хи-той жўжасига жуда ўхшаб кетипти-да. Мунчаям чиройли, ёқимтой қуш-а, дейишибди улар ва қушча билан суҳбатлаша бошлашибди. Улар шивирлашиб гаплашишибди, бунинг усти-га зодагон хитой хонимларга ўхшаб пичирлашибди ҳам.

— Ахир, биз сизнинг зотингизданмиз!.. Урдаклар эса, ҳат-то Португалканинг ўзи ҳам сув паррандаларига мансуб, бунн ўзингиз ҳам пайқаб тургандирсиз. Сиз ҳали бизнинг кимли-гимизни яхши билмайсиз, лекин бу ерда кўплар бизни билиш-майди ёки билгилари келмайди? Кўпчилик бўлмаса-да, ҳатто товуқлар ҳам бизнинг баландроқ қўндоқда ўтириш учун ту-ғилганимизни билишмайди. Майли, билишмасин! Гарчи биз-да бошқа мақсад бўлса-да, бошқалар қатори ўз йўлимиздан тинчгина кетяпмиз: биз фақат битта яхши нарсага қараймиз, гарчи ҳеч нарса йўқ жойда уни топиш жуда қийин бўлса-да, фақат яхши нарса ҳақида гапирамиз! Икковимиз! Иккови-миз ҳамда хўроздан ташқари товуқхонада истеъдодли, шу билан бирга ҳалол зотлар йўқ. Урдаклар ҳовлиси ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Азиз ашулачимиз, сизни огоҳланти-риб қўяйлик! Ҳов анови калта дум ўрдакка ишонманг, ўлгу-дек муғамбир. Анови қанотларида эгри-бугри чипори бор ола ўрдак уччига чиққан жанжалкаш, у ҳеч кимга дилидаги гапини айтишга имкон бермайди, шунга қарамай, ўзи эса ҳамма вақт ноҳақ бўлиб қолаверади. Манови семиз ўрдак бўлса ҳаммани ёмонлаб юради, бу бизнинг табиатимизга зид: Яхши гап айтиш қўлингиздан келмаса, унда индамай қўя қол! Португалка билимдонлиги билан бир оз ажралиб турса-да, у

билан ноп-қатиқ бўлишга тўғри келса-да, у ҳам ғаразғўй, нуқул Португалкаси ҳақида мақтанаверади.

— Анови хитой мокиёнлари нималар деб шивирлашди?— деб ажабланишибди иккита оддий ўрдак.— Улар бизни жуда зериктириб юборишади: улар билан ҳеч гаплашмаймиз.

Шу пайт эркак ўрдак ҳам келибди. У сайроқи қушни чумчуқ деб ўйлабди.

— Э, мен қушларни унчалик ажратолмайман!— депти у.— Ҳаммаси бир хилга ўхшайди. Буниси нағмачилар зотидан бўлса керак, улар омон бўлса бўпти-да.

У валдираса валдирайверсин, унга парво қилманг!— деб шивирлабди Португалка.— Аммо у анча ишчан эркак, энг муҳими шу! Хўш, энди мен бир оз ором олай. Бу ўзимга бўлган муносабатимдаги бевосита бурчим, борди-ю, семирмоқчи бўлсанг ҳамда олма ва қора гилос билан мумиёланмоқчи бўлсанг шундай қил.

У бир кўзини қисибди-да, офтобли жойга ўрнашиб ётипти, чунки ўзи ҳам яхши экан, ухлаши ҳам ширин бўлибди. Сайроқи қуш синган қанотини қашибди, сўнг у ҳам ҳимоячиси ёнига ётипти. Қуёш шунақаям иситиптики, асти қўяверасиз, маза қилишибди.

Қўшни товуқлар ер тита бошлашибди; улар бу ерга фақат овқат ахтариб келишибди. Кейин улар тарқала бошлашибди; энг олдин хитой макиёнлари, улардан кейин бошқа товуқлар кетипти. Зийраккина, ўрдакча Португалка ҳақида ҳадемай у «ўрдак болалиги»га тушиб қолади депти. Бошқа ўрдаклар гоқ-гоқлаб: Нақадар зийрак! Жудаям ҳазилкаш-а, дейишибди. Сўнг унинг аввалги ҳазили «Портулаккия»ни такрорлашибди. Улар роса кулишибди.

Орадан бир соат ўтипти, бирдан ҳовлига ювинди ҳамда овқат сарқитларини ташлашибди. Бунинг овозига ухлаётганлар уйғониб қанотларини қоқишибди. Португалка ҳам уйғонибди, у бу ёнбошига ағдарилиб, сайроқи қушни эзиб қўйипти.

— Чирқ!— деб чийиллабди қушча.— Хоним, сиз мени босиб олдингиз!

— Оёқ тагида ўралашманг!— депти Португалка.— Бунчалик нозик ниҳол ҳам бўлманг! Бизда ҳам асаб бор, бироқ сизга ўхшаб чийилламаймиз.

— Жаҳлингиз чиқмасин!— депти қушча.— Бехосдан чийиллаб юборибман.

Аммо Португалка унинг гапларига қулоқ солмабди, ўзини таомга ташлаб, қорнини роса тўйдирипти. Овқатдан кейин яна ёнбошлабди. Қушча унга яқинлашиб, қўшиқ айтиб, унинг жаҳлини тарқатмоқчи бўлибди:

Чирқ, чирқ, чирқ!
Тўлиб сайрайман,

Сизни куйлайман!
Чирқ, чирқ, чирқ!

— Тушликдан кейин дам олишим керак! — депти ўрдак. — Бу ердаги тартибга кўниксангиз яхши бўларди! Мен ухламоқчиман, билдингизми?

Бечора қушча ўзини бутунлай йўқотиб қўйибди; ахир, у ўрдакнинг кўнглини кўтармоқчи эди-да. Португалка хоним уйғонганда қушча ҳамон унинг ёнида топиб олган бир дона бугдойни ушлаб турган экан. Бироқ ўрдакнинг уйқуси чала бўлганидан кайфияти ҳам ёмон экан.

— Буни хўжага беринг! — деб қичқирибди у. — Ҳадеб менга хиралик килаверманг!

— Мендан аччиқланияпсиз шекилли? — деб сўрабди қушча. — Гуноҳим нима?

— Гуноҳингиз бор! — депти Португалка. — Айтишга ижозат бергайсиз, жудаям шумшайиб турибсиз!

— Кеча қуёш чарақлаб тургани, — депти қушча, — бугун ҳавонинг қовоғи солиқ! Ичимга чироқ ёқса ёримайди!

— Вақтни билмайсиз! — депти Португалка. — Ҳали кундузи-ку. Нега тентакка ўхшаб бақрайиб турибсиз.

— Ҳозир кўзларингиз мени қувлаган мушукнинг кўзларига жуда-жуда ўхшаб кетди!

— Эҳ, уятсиз! — депти Португалка. — Мени ўша йиртқич мушукка тенглаштиряпсизми? Менинг қонимда заррача бўлса-да ёвузлик қони йўқ! Сизга раҳм-шафқат қилгандим, энди одобга ҳам ўргатиб қўяман!

Шундай дептию, қушчанинг бошини бир чўқиган экан, у тил тортмай ўлиб қолибди.

— Бу қанақаси бўлди? — депти Португалка. — Сал чўқиганимни ҳам кўтара олмади-я? Ҳа, майли, унинг қазоси етган экан! Мен унга она ўрнида эдим, буни яхши биламан!

Қўшнининг хўрози ҳовлига бошини суқиб, худди паровоз сингари йўғон овоз билан қичқирибди.

— Овозингиз жонимга тегди! — депти ўрдак.

— Ҳаммасига сиз айбдорсиз! Анови бечора ўзини йўқотди, демак, мен ҳам шу аҳволга тушаман.

— Энди у кўп жойни эгалламайди! — депти хўроз.

— Унинг ҳурматини роса жойига қўйиб гапиринг! — депти Португалка. — У овози ширали, кўшиқ айтиш қўлидан келадиган, билимдон қуш эди! У ўта назокатли, меҳрибон эди, бу сифатлар одамлар ҳайвон деб атаган жониворларга ҳам ярашади!

Ўлик қушча атрофига ҳамма ўрдаклар тўпланибди; ўрдаклар ўта таъсирчан бўлади, улар ҳасад қиладилар, ачинадилар. Бу ерда ҳасадга ўрин бўлмаганидан, ҳамма ачинибди. Хитой мокиёнлари ҳам келишибди.

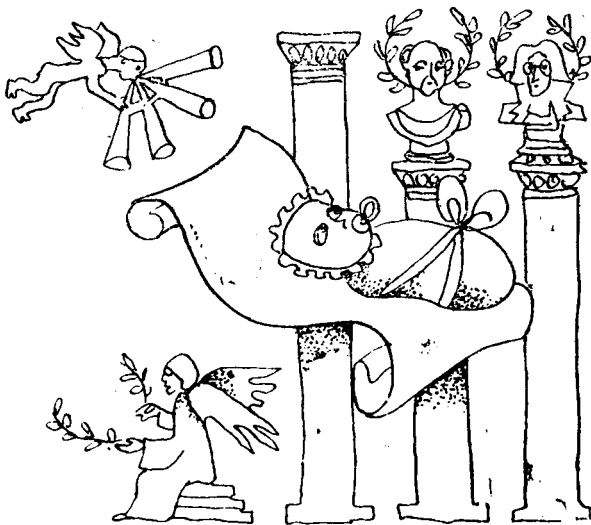
— Шунчалик ўткир ашулачи қушча энди орамизда йўқ. У,

хитой мокиёнининг худди ўзгинаси эди-я,— деб пиқиллаб йиғлашибди улар, бошқа товуқлар ҳам йиғлашибди, ўрдакларнинг эса йиғидан кўзлари қизариб кетипти.

— Бизда ҳам кўнгил бор!— дейишибди улар.— Буни ҳеч ким биздан тортиб ололмайди!

— Кўнгил!— депти Португалка.— Бу саховат Португалияда қанча бўлса, бу ерда — бизда ҳам шунча!

— Яхшиси жиғилдонни нима билан тўлдиришни ўйлайлик!— депти эркак ўрдак.— Бу энг муҳим нарса. Битта нағмачи ўлган бўлса нима бўпти? Улардан тирик қолганлари дунёда кўп!

ЯНГИ АСРНИНГ ИЛҲОМ ПАРИСИ

Невара-чевараларимиз, эҳтимол, улардан ҳам кейинроқ ўтадиган авлодлар кўриш nasib қиладиган янги асрнинг Илҳом париси қачон пайдо бўларкин? У қанақа бўларкин? Нималарни куйлар экан? Қанақа дил торларини чертār экан? Ўз асрини қанчалик юксакларга кўтарар экан?

Ҳамма шеърят халақит бериб турганини, замонавий шоирларнинг «ўлмас» асарлари келажакда қамоқ деворларига кўмир билан ёзиб қўйилган нарсага ўхшашини ва улар айрим қизиқсинган одамларнинггина диққатини ўзига тортишини билиб турган ҳозирги тиғиб-тинчимас, алғов-далғов замонда шунча савол ёғдириш ўришли бўлармикан?

Модомики шундай вазият юз берибди, шеърят чор-почор сиёсатда иштирок этиши, кишилар қон ёки сиёҳ тўкаётган бир пайтдаги партиялар курашида ҳеч бўлмаса маҳрам ролини ўйнаши керак.

Кўплар буни бир сўлама қараш дейиши мумкин; шеърят бизнинг кунларимизда ҳам унутилгани йўқ.

Ҳечам-да. Ҳали, шундай одамлар ҳам борки, «ялқовсимон душанба» кунларида таъблари шеър тилаб қолади, улар ўз организмларининг тегишли олижаноб қисмларида маънавий кўтарикиликдан кўра очликни ҳис этиб, мулозимларици магазинларга шеърый китоб олиб келиш учун юборишади. Улар тўрт сқиллнинг турадиган китобларни олишади. Баъзилар эса

бақоллар харид қилинган нарсаларни ўраб берган қоғоздаги шеърлар билан ёки харид қилинган нарса қайтими ўрнида берилган китобчалардаги шеърлар билан кифояланишади. Ана шундай қилганда шеър анча арзонга тушади, ҳозирги шошқалоқ замонамизда арзончиликка эътибор бермасдан бўлмайди. Шундай қилиб, амалдаги эҳтиёжлар қондириляпти, яна нима керак? Қелажак шеърятти келажак музикаси сингари донкихотлик, хаёлпарастликнинг ўзи, бу ҳақда юритилган гап илмий мақсадларда қилинадиган Уранга саёҳатга ўхшаган гапдир.

Вақтни хаёлпарастликка сарфлай десак, у биз учун анча қадрли, умуман дўппини ерга қўйиб ўйлайлик-чи, шеърятнинг ўзи нима? Бу туйғу ва фикрларни тўкиб солиш садоси—ўйин ва асабни тебратишнинг ўзи. Шодонлик ва яхши кайфият, азоб, ҳатто моддий интилиш — буларнинг ҳаммаси олимларнинг фикрича, асабнинг тебраниши, холос. Очиғини айтганда, ҳар биримиз арфа ёки бошқа торли музика асбоби-га ўхшаймиз.

Лекин ана шу торларни ким чертади? Уларни тебраниш ва титрашга ким мажбур қилади? Бунга кўзга кўринмас илоҳий руҳ мажбур этади; унинг овози тебратади; тебранганда садо чиқаради, унинг мусиқаси ё асосий товуш билан битта гармоник аккордга қўшилади ёки қудратли уйғунсизлик ҳосил қилади. Эркин билиш йўлида инсоният буюк тараққиётида шундай бўлган, ҳамма вақт ҳам шундай бўлади.

Ҳар бир аср, тўғрироғи, ҳар бир минг йиллик шеърятда ўзининг юксак ифодасини топади. Бир давр охирида пайдо бўлган шеърят кейинги даврда кучга кириб, ҳукмронлик қилади.

Янги асрнинг илҳом париси бизнинг шошқалоқ замонамизда машиналарнинг тарақа-туруғи, шовқини остида туғилди. Унга таъзим ва саломлар бўлсин! У бунини эшитар ёки ҳозиргина номи зикр қилинган, кўмир билан ёзилган ёзувлар орасидан ўқиб қолар.

Унинг бешиги бир томони инсон қидирув ишлар олиб бориб оёғи тегиб турган энг чекка нуқтага қадалган, иккинчи томони эса инсон кўра оладиган қоп-қора шимол уфқи четидеги бўшлиқда тебраниб турибди. Биз унинг бешигининг ёғ-жирлашларини эшитолмадик, машиналар шовқини, паровозларнинг чинқириши, материализм қояларининг портлаши ва улоқтирилган маънавий кишанларнинг гулдураши бунга имкон бермади.

У бизнинг еримиз ҳисобланган улуғ фабрикада, қонунлар ҳукмрон бўлган даврда, «қонсиз» уста ва унинг ёрдамчилари тишимсиз ишлаб турган даврда туғилди.

Унинг қалби аёлларнинг қалби сингари саҳоватли ва меҳр-оқибатга тўла: унинг қалбида весталканинг муққадас

олови ва эҳтирос ўти ёниб туради. У минг йиллар зулматини ёриб ўтадиган топқир, чақмоқдай ёрқин ақл-заковатга эга; унда гўё призмада кўрингандай бир вақтлар ҳукмронлик қилган, мода сингари тез-тез алмашиб турган инсон тафаккури акс этади. Янги илҳом парисининг куч-қудрати ва хазинаси илм томонидан тўкилган ҳамда табиатнинг ибтидоний кучлари билан жопланган хаёлий оққушларга хос пат ташлашидир.

У ота томонидан халқ фарзанди; унинг фикрлари соғлом, руҳи тетик, қарашлари жиддий, лабидан табассум аримайди. Она томондан у билимдон, маълумотли, миясида архитектура ва безаш услуби олтин даврининг хотираларини сақлаган муҳожирларга бориб тақалади. Янги асрнинг илҳом париси ҳар икковининг дили ва вужуди меваси ўлароқ туғилади.

Унинг бешигига кўрмана қилиб зўр истеъдодни солиб қўйишди. Бешик ичида яна табиат жумбоқларини жавоблари билан ширинлик сингари сепиб қўйишди; унга ғаввослик қўнғироғидан турли безаклар ва денгиз ости ғаройиботларидан сочишди. Бешик пашшахонасига сон-саноксиз ороллари бор океанни эслатувчи осмон, дунё харитаси туширилган. Қуёш унинг учун суратлар чизиб берди; фотографиялар эса унга ўйинчоқлар бериб туриши лозим.

Энага унинг бошида шимол бахшиси Эйвинд ҳамда шарқ куйчиси Фирдавсийнинг қўшиқларини, минезингерлар қўшигини ҳамда шўхтабиат Гейненинг чинакам шоирона қалби тўридан отилиб чиққан қўшиқларни алла қилиб айтди. Энага унга жуда кўп ҳикояларни айтиб берди. Илҳом париси Эдди момоси ҳақида тўқилган, киши қалбини даҳшатга соладиган, эшитганда лаънат-қарғишлар қанотининг шовқини қоматга келтирадиган афсоналарни ҳам билади. У чорак соат давомида шарқ фантазияси — «Минг бир кеча»ни ҳам тинглаган.

Янги замоннинг Илҳом париси ҳали гўдак, лекин у бешикдан сакраб тушди; унинг олдинга интилишга иштиёқи зўр, лекин нимага интилишни ҳали ўзи ҳам билмайди.

У ҳозирча санъат хазинаси ва зебу зийнатларга тўла кенгина хонасида ўйнаяпти. Бу ерда грек трагедияси ва рим комедиясининг мрамардан ясалган ажойиб ҳайкаллари бор; деворларга гўёки қуруқ ўт-ўланлардай турли мамлакатларнинг халқ қўшиқлари илиб қўйилган, улардан бўса олсангиз бас — гуркираб ўсади, гулга кўмилиб, муаттар ҳид таратади. Унинг атрофида Бетховен, Глюк, Моцарт ва бошқа улуғ санъаткорларнинг ўлмас асарлари жаранглайди. Китоб жавонларида замонасининг ўлмас намояндалари деб аталган авторларнинг китоблари тикилиб турибди. Лекин бу ерда исми ўлмасликнинг телеграф сими орқали берилган, лекин ўша заҳоти номи ўчган кишилар асарларига ҳам жой бор.

Илҳом париси ниҳоятда кўп ўқиди; ахир у бизнинг замонамизда туғилган-да, у кўп нарсани унутиши керак эди, шундай бўлади.

Ҳали у Моисейнинг илҳомбахш асарлари ва Бидпайнинг тулкининг айёрликлари ҳақидаги бебаҳо масаллари сингари янги асрда яшайдиган ўз қўшиғи тўғрисида ўйламайди. У ҳали ўз мақсади ва келажаги ҳақида ўйламайди, у ҳавони ларзага келтираётган миллатлар кураши шовқини остида ашяпти.

У Гарибалди шапкасини кийиб, Шекспир асарларини ўқи-моқда, унда: «катта бўлганимда уни саҳнага қўяман», деган фикр туғилади. Кальдерон ўз асарларидаги тош тобутда ётибди, ёдгорлик тахтасига унинг шуҳрати ҳақидаги ёзувлар битилган. Илҳом париси Хельберг асарларини ҳам ўқи-моқда, у космополит аёл Хельбергнинг асарларини Мольер, Плавт ва Аристофан томлари билан аралаштириб юборган, лекин у Мольер асарларини жон деб ўқийди.

Тоғ эчкисини таъқиб қиладиган нотинчлик унинг учун нотаниш, лекин унинг қалби тоғ эчкисидай ҳаётга ташна. Унинг кўнглига сокин, юлдузлар чарақлаб турган тунда кўм-кўк майсазор текисликларда кўчиб юрган яҳудийларнинг қадимий афсоналари нафас олган осойишталик чўккан. Илҳом париси улар ҳақида куйлаганда юраги Фессамия тоғларининг илҳомланган қадимий жангчисининг қалбидан ҳам қаттиқроқ тепади.

Хўш, у қанақа динда? У ҳамма фалсафа жадвалларини ўрганган, «ибтидоий кучларнинг келиб чиқиши»да сут тишларидан бирини синдирган, лекин унинг ўрнига янгисини олди, бешикдалигидаёқ билим мевасидан баҳраманд бўлиб, донолик, абадийлик унинг учун инсониятнинг муҳим тафаккури бўлиб қолади.

Янги асрнинг шеърияти қачон келар экан? Унинг Илҳом париси қачон чиқаркан? Унинг овозини қачон эшитар экан-миз?

Кушларнинг бирида у паровозда келади, тунеллардан шовқин солиб ўтади, тубсизлик устига қурилган кўприкдан ёки пишқираётган денгиздаги дельфинга миниб ўтади, ё бўлмаса Рок Монгольфьернинг қушида ҳавода парвоз қилиб, сўнг ерга қўнади, қўнган жойидан инсониятга йўллаган саломи биринчи дафъа эшитилади. Унинг саломи қаердан эшитилар экан? Маҳаллий халқ йиртқичлар томонидан қувғин қилинган, африкаликлар эса юкчи ҳайвонга айланиб қолган. «Гайавати ҳақидаги қўшиқ» жаранглаган эркин одамлар мамлакати бўлмиш Колумб еридан эшитилармикан? Ёки антиподларимиз еридан, жануб денгизларидаги олтин ороллардан, бизга тун, уларда эса кундуз бўладиган, мимоза гуллари очилиб турган ўрмонларда оққушлар сайраётган жойлардан эшитилармикан? Биз

гарчи сахро сфинкисининг қўшиғини тушунмасак-да, Мемнон ҳайкаллари жаранглаётган ва куйлаётган мамлакатдан эшитилармикан? Ё Елизавета замонидан бери тошкўмир қазилаётган, Шекспир ҳукмронлик қилаётган оролдан эшитилармикан? Ёки қадр-қиммат топмаган Тихо Браге мамлакатиди ё ўз раҳнамози ўрмонлар подшоси — веллингтон дарахтини осмонга бўй чўздирган, саргузаштли эртақлар юрти ҳисобланган Калифорниядан эшитилармикан?

Илҳом париси пешанасидаги юлдуз қачон чарақлар экан? Ҳар қайси гул баргида асрнинг гўзаллиги, бўёқ, муаттарлик ва гўзаллик рамзи бўлган гуллар қачон очилар экан?

«Янги Илҳом парисининг режалари қанақа бўларкан? — деб сўрашади замонамизнинг билимдон вакиллари. — У нимани хоҳлайди?»

Яхшиси, нимани хоҳламаслигини сўраб кўринг.

У ўтган замоннинг сояси бўлиб қолишни хоҳламайди! Архивга топширилган сахнабоп таассуротлардан янги драмалар яратишни ёки драматик архитектура илоҳийлигини кўзни қамаштирувчи лирик парда билан яширишни истамайди! Илҳом париси кўз олдимизда бу соҳада Фесхис аравасидан мармар амфитеатр қанча йироқ қадам ташлаган бўлса, у ҳам шунча йироқ қадам ташлайди. У табиий инсоний нутқни бўлак-бўлақларга ажратишни, сўнг ундан трубадурлар замонидаги мак-корона жаранглайдиган қўнғироқлар яшани хоҳламайди, У шеърятни дворян хоним, насрни эса мешчанка деб билмайди — шеърни ҳам, насрни ҳам бирдек кўриб, уларнинг тўлақонлилиги ва қудратини сақлаб қолади. У исланд афсоналаридаги қоя тошлардай қудратли худоларни қайта тилга олмайди. Бу худолар аллақачонлар оламдан ўтиб кетган, янги асрда уларга ҳеч ким ачинмайди, чунки улар янги асрга бегона! Илҳом париси ўз замондошларини француз романларидаги фоҳишахоналарда ҳордиқ чиқаришга таклиф қилмайди. Улар бошига «оддий қиссалар»ни ёғдириб юборишни ҳам истамайди. У ўз замондошларига умр малҳамини ҳада қилишни хоҳлайди! Унинг ҳам назмдаги, ҳам насрдаги қўшиқлари лўнда, сиқик, мазмундор бўлади! Ҳар бир миллатнинг юрак тешиши унинг учун тараққиётнинг алифбесидидаги битта ҳарф бўлади ва у ҳар бир ҳарфни бир хил меҳр-муҳаббат билан ташлаб олади, улардан сўз ясайди бу сўзлар у ўз асрини улуглаб куйлаётган қасидадаги сўзларга ҳамоҳанг бўлиб кетади! Бу давр ерда яшаётганларга секин, олдинга учиб кетганларга эса тезроқ келади.

Ҳадемай хитой девори қулайди; Европа темир йўллари Осиёнинг тушуниб бўлмайдиган маданият архивларига етиб боради, натижада икки маданият оқими бир-бири билан қўшилиб кетади. Бу оқимлар эҳтимол, даҳшатли тарзда шовилласа керак, замонанинг қариб қолган биздай вакиллари қадимий

худоларнинг ҳалокати, қиёмат яқинлашиб қолгандай чўчир-миз, талвасага тушармиз. Лекин биз даврлар ва инсон авлодлари бир-бири билан алмашишини ҳамда йўқолишини, улардан сўз доирасида ифодаланадиган кичик бир инъикос қолишини, улар нилуфар гуллардек абадийлик оқимида оқишини бизга бу авлодлар ҳам ўзимизга ўхшаган одамлар эканини, фақат кийинишлари бошқача эканлигини ҳикоя қилиб беришини унутмаслигимиз керак. Қадимий яҳудийларнинг умр манзараси Инжил саҳифаларида, грекларнинг «Илиада» ва «Одиссея»ларида гавдаланади, бизнинг давримизда-чи? Буни янги аср Илҳом парисидан қиёмат пайтида, янги, бутунлай бошқача Гимле¹ ҳосил бўлганда сўраш керак.

Парнинг бутун кучи, замонанинг босими Илҳом парисига таянч бўлиб хизмат қилади. Замонамизнинг қудратли жаноблари ҳисобланган «Қонсиз» уста ва унинг ёрдамчилари улуғ байрам кунини дастурхон тузайдиган, хазина ташийдиган, сарой залларига ҳусн бўлиб турадиган мулозимлар, қора қуллар бўлиб қолишади, бу байрамда Илҳом париси гўдакдай масъум, ўн беш яшар қиздай хушчақчақ, матронадай вазмин, босиқ, тажрибали бўлиб, шеъриятнинг ажойиб чироғини баланд кўтаради, тубсиз идишга ўхшаш инсон юрагида эса илоҳий олов ловиллаб ёнади.

Салом сенга янги асрнинг Илҳом париси! Саломимиз осмону фалакка кўтарилади ва омов шартта қирқиб ўтган чувалчангнинг унсиз қасидаси сингари эшитилади. Яна баҳр келганда омов тағин ер бағрини тилиб боради, янги бўлиқ ўримга тупроқни ўғитлаш учун, келгуси авлодларга зарур бўлсин деб бизни, яъни чувалчангларни қирқиб боради.

Салом сенга янги асрнинг Илҳом париси!

¹ Гимле — Скандинавия мифологиясида энг гўзал ва энг ёрқин самовий масканлардан бири; қиёмат пайтида у ҳалокатдан сақланиб қолади; бу маскан ўта софдил, ҳалол одамларнинг руҳи яшайдиган жой.

ПСИХЕЯ

Эрта тонгда уфқ қизараётганда йирик, порлоқ юлдуз ярқираб ёниб туради. Унинг нури деворда титрайди, деворга айланувчи дунёда кўрган-кечирганлари ҳақидаги ҳикояларининг суратини чизишга интилгандай бўлади.

Ана шу ҳикоялардан бирини эшитайлик.

— Яқинда (бу «яқинда» юлдузлар учун инсонлар ҳисобида бир неча юз йил муқаддам бўлиб ўтган воқеадир) менинг шуълам ёшгина бир рассом йигитни кузатиб қолди; у папа пойтахти, жаҳонга машҳур Рим шаҳрида яшаркан. Гарчи инсон гўдакликдан қари кишига айланиб қолиши секин юз бергандай давр секин ўзгарса-да, ўшандан буён кўп ўзгаришлар содир бўлибди. Император қасри ўшанда вайронага айланган эди; вайроналикка юз тутган мармар устунлар ва деворлари тилла суви югуртириб гул солинган ярим хароба кўшклар устида анжир ва дафна дарахтлари бўй чўзганди. Колизей ҳам харобага айланганди. Бироқ черков қўнғироқлари жанглар турарди; бухўр тутарди; кўчалардан қўлларига шам ва соябон ушлаган маросим қатнашчилари ўтишарди. Рим черков ҳашаматига тўла шаҳар эди, лекин бу ерда санъат гуллаб-яшнаб ва эъзозланар эди. Римда жаҳоннинг машҳур рассомлари Рафаэль ва доврўғи оламни тутган ҳайкалтарош Микеланжело яшарди. Папа уларни чуқур ҳурматлар, ҳузурларига

тез-тез ташриф буюриб турарди. Санъатни эътироф этишар, эъвозлашар ва тақдирлашарди. Албатта, барча мақтовга лойиқ санъат асарлари ҳам пайқалавермас ва тақдирланмас эди.

Кичкинагина тор кўчада эскигина бир уй бор, у илгарни ибодатхона бўлган экан. Ана шу уйда камбағал, унча машҳур бўлмаган ёшгина бир ҳайкалтарош йигит яшаркан. Лекин унинг дўстлари бор экан, улар ҳам қалби ёш, нуқул умид ва олижаноб фикрлар билан яшайдиган ёш рассомлар экан. Дўстлари унга сен зўр истеъдод эгасан, лекин тентаксан, дейишаркан. Аммо ўзи буни асло тан олмас экан. Чиндан ҳам у битиш арафасида турган ҳайкални майда-майда қилиб парчалаб ташлар, ҳеч қачон ўз ишидан мамнун бўлмас, уни охирига етказмас экан, ваҳоланки охирига етказиш жуда зарур экан, бўлмаса бу асарни ким пайқаб, тан олиб, унинг учун пул тўлайди.

— Сен хаёлларастсан!— дейишаркан унга дўстлари.— Сенинг бахтсизлигинг бисиси ҳам шунда. Сен чишакамига ҳаёт кечирмаганлигинг, ҳаётнинг ачиқ-чучугини тотмаганинг, ҳаёт сувини ютоқиб, тўйиб ичмаганлигинг туфайли шундай бўляпти. Ёшлигингда ҳаёт билан омихта бўлиб кетишинг керак! Мана сенга бир мисол — жаҳоннинг машҳур рассоми Рафаэль; уни папанинг ўзи ҳурмат қилади, унинг санъатига бугун жаҳон ҳайрат билан боқяпти, у эл қатори еб-ичиб юрибди, ҳеч нарсани рад этмаяпти!

— Ҳатто булкафуруш гўзал Форнаринадан ҳам юз ўғирмаяпти!— дебди ёшлар компаниясининг пешқадам ҳазилкашларидан Анжело.

Унга яна бир талай гапларни айтишибди. Уларни ёшлик, ўзларини нималарга даъват этаётганини айтишибди, ёш рассомнинг ақл ва хоҳишини хушчақчақлик, шўхлик гирдобига, ҳаттоки тентакликка тортишга интилишаркан. Баъзан у хурсандлик қилишга қарши эмаскан. Унинг қони қайноқ, ўзи жўшқин экан, дастурхон атрофидаги суҳбатларга қўшила олар, бошқаларга кўра юракдан хандон ташлаб кулар экан! Ҳар ҳолда Рафаэлнинг хушчақчақ ҳаёти деб аталган нарса унинг учун улуғ рассомнинг олдида қандайдир тутун ва туманга ўхшаб кетаркан. У Ватиканда қадим замонларнинг санъаткорлари яратган мармар ҳайкалларнинг ўчмас чиройига ҳанг-манг бўлиб тикилганда кўнгли жунбишга келаркан. Унинг кўнгли тоғдай кўтарилар, вужудига куч-қудрат тўлар, қалбини муқаддас бир олов ёндиракан! Кўнглида мармардан ана шундай образлар яратиш нияти туғиларкан. У қалбининг энг тўрисида самога, абадийликка кўтариладиган туйғуларни мармарда мужассамлантиришни истаркан. Бироқ уни қандай, қанақа шаклда яратиш мумкин? Юмшоқ лой унинг бармоқлари орасида ажойиб шаклларга кирар, бироқ эртаси куни

илгариги одати бўйича, кеча яратган ҳайкалини чилпарчин қилиб ташларкан.

Кунларнинг бирида у сон-саноқсиз ҳашаматли Рим палаццолари ёнидан ўтиб, ланг очиқ катта дарвоза олдида тўхтабди, ҳовли ичида нақшинкор арklar ортида хушбўй гуллар очилиб ётган боққа кўзи тушибди. Тип-типиқ сув тўлдирилган мрамар ҳовузда илонсимон ўт-ўланларнинг кўм-кўк, яшнаб турган япроқлари чўмилмоқда экан. Ҳовуз олдида шу уй эгасининг ёшгина қизи пайдо бўлибди. Қиз ўзининг ниҳоятда латифлиги, нозик ва гўзаллиги билан бир қошиқ сув билан ютиб юборгидек экан! У умри бино бўлиб бунақа бажирим қиз зотини кўрмаган экан! Э йўқ, Рим палаццоларидан бирида Рафаэлнинг суратида Психея образида кўрган. Ўша ердаги суратда аёл бўёқ билан чизилган экан, бу ерда эса тиригини кўрибди.

Қиз унинг қалби ва фикрида нақшланиб қолибди; кўримсиз устахонасига қайтиб келиб, лойдан зодагон ёш римлик қиз — Психеянинг ҳайкалини ясай бошлабди, биринчи марта ўз ишидан қаноат ҳосил қилибди. Ҳайкалда ҳаёт нафаси барқ ура бошлабди, чунки бу ўша экан!

Дўстлари ҳайкални кўриб, севинчдан териларига сиғмай кетишибди: бу асарда унинг истеъдоди яққол намоён бўлган экан; ҳанузгача унинг истеъдодини фақат улар тан олишаркан, энди эса бутун жаҳон тан оларкан!

Лойдан ҳам тирик, қайноқ тананининг ҳиссиёти чиройли чиқади, лекин мрамар сингари тиниқликка ва пишиқликка эга эмас, Психея мрамарда тирилиши керак экан, ҳатто рассомда ана шу қимматбаҳо буюм бор экан, ҳовлида ота-онасидан қолган каттагина мрамар бўлаги ётаркан. У турли ахлатлар, шиша синиқлари, сабзавот қолдиқлари билан кўмилган экан: буларнинг ҳаммаси мрамарнинг ташқи томонини ифлослаштириб юборган, лекин ичи қордай оппоқ экан, ундан Психея яратилиши керак!

Кунларнинг бирида — юлдуз бу ҳақда ҳикоя қилмайди, у бу ҳодисани кўрмаган, лекин нима бўлганини биз биламиз — торгина қашшоқ кўчага зодагонлар ташриф буюришибди. Бу ерга келувчилар кареталарини уйдан берирокда қолдириб рассомнинг уйигача пиёда боришибди. Улар тасодифан оғизга тушиб қолган рассом яратган ҳайкални кўргани келишган экан. Улар ўзи ким? Бечора йигит! Ёки яхшиси: ўта бахтиёр бола! Йигитнинг студиясида боғда кўринган ўша ёш, гўзал турган экан! Отаси: «Ие, анови сенинг ўзинг-ку, худди тирикдай-а!» деганда қиз шунақаям ширин жилмайибдики! Лекин бу жилмайишни, бу ҳайронлик ичида нигоҳ ташлашни ифодалашга тил лол, қалам ожиз экан!

— Психеяни мрамардан яшаш керак! — дебди зодагон киши. Унинг бу сўзлари жонсиз лойга ва оғир мрамар тошга

жон ато қилгандай бўлибди. Ҳаяжонга тушган рассомнинг-ку аҳволини сўраманг!— Ҳайкал битгандан кейин уни ўзим сотиб оламан!— деб қўшиб қўйибди римлик зодагон.

Қашшоқ устахонада янги давр бошлангандай бўлибди; унда қувноқ ҳаёт, иш қайнаб кетибди. Ишнинг олдинга қараб силжишини кўриб чарақлаган тонг юлдузи ҳам маҳлиё бўлиб қолибди. Қиз бу ерга келиб кетгандан буён лойга ҳам жон киргандай бўлибди, рассомнинг бармоқлари орасида истаган шаклга кираверибди, таниш, хушбичим қомат ҳосил бўлибди. Ҳадемай Ҳайкал етук гўзаллик намунаси бўлиб чарақлаб кетибди.

— Яшаш нималигини энди биламан!— деб қувонибди рассом.— Бу — севиш, олижаноблик билан машғул бўлиш, гўзалликдан завқланиш демакдир! Уртоқларим ҳаёт деб атагани ғирт ёлгон, дайдиб юрувчи оломон ичидан чиққан пуфак, у инсонни чинакам ҳаётга аралаштирувчи мусаффо, самовий ичимлик эмас!

Мармар тош курси устига қўйилибди, рассом уни аста-секин тарашлай бошлабди. У мармарни ўлчаб, нуқталар қўйибди, бора-бора қўполдай туюлган иш битибди, тош тирик инсон қиёфасига кира бошлабди, ёш қизнинг илоҳий гўзал тимсоли бунёдга келибди. Вазмин тош ҳавода учадиган, қанот қоқаётган чиройли Психеяга айланибди, унинг табассуми ҳам самовий бўлиб, ёш Ҳайкалтарошнинг қалбида абадий нақшланиб қолибди.

Бўзариб турган тонг осмонида нур сочиб турган юлдуз буларнинг ҳаммасини кўрибди, ёш йигитнинг қалбида қандай туйғулар жўш ураётганидан ҳам хабардор бўлибди, унинг юзи нима учун нақш олмайди қизарганини ҳам, мармарда худо бандасини мужассамлаштираётганда кўзлари қанчалик чақнаб кетганини ҳам уқибди.

— Қадимий юнонлар замонида яшаган Ҳайкалтарошлардай улуг санъаткорсан,— дейишибди қойил қолган дўстлари.— Ҳадемай бутун жаҳон Психеянгга таҳсин ўқиб, ҳайратдан бармоқ тишлайди.

— Менинг Психеямга-я!— деб такрорлабди у.— Менинг Психеям! Ҳа, у меники бўлиши керак! Мен ҳам ўзимдан олдин ўтган рассомлардай рассомман. Марҳаматли парвардигор менга истеъдод ато қилди, ўз арзандасидай обрўимни кўтарди! Менинг асилзода киборлардан қаерим кам?

У тиз чўкиб, кўзида ёш билан олло-таолога шукрона келтирибди, кейин эса қизни, унинг мармар Ҳайкали деб гўё қордан ясалган ва тонг қуёши шуъласи қизартириб турган Психеяни деб бир зумга худони унутибди.

Лекин у тирик, соҳибжамол, латиф қизни кўриш, унинг мусиқадай мулойим овозларини эшитиш арафасида тураркан! У ҳашаматли палаццога бориб, мармар Психея тайёр бўлган-

лигини маълум қилиши керак экан. Йигит ўша ёққа борибди; у қаср бўйлаб делфинлар оғзидан сув қуйилаётган мрамар ҳовуз ёнидан ўтибди; ҳамма ёқда илонсимон ўтлар ва атиргуллар ўсиб ётганмиш, сўнг у кенг, баланд олдинги хонага кирибди. Унинг девор ва шипларига турли суратлар ва гербларнинг нақши туширилганмиш. Ярим яланғоч хизматкорлар карнавал пайтидаги отлардай мағрур, шилдироқларини шилдиратиб, зинапоялардан чиқиб-тушиб туришганмиш, баъзилари эринчоқлик билан ўймакор ўриндиқларда ёнбошлаб ётганмиш; гўёки бу уйда уй эгалари эмас-у улар хўжайин! Йигит нима учун келганлигини айтибди, уни гилам тўшалган сипсиллиқ мрамар зинапоядан бошлаб кетишибди; зинанинг ҳар икки томонида ҳайкаллар қаққайиб турганмиш. Сўнг йигит ҳашаматли турли суратлар билан безатилган, гулкор фаршли бир неча уйдан ўтипти. Бу ҳашаматларни кўриб аллақандай бўлиб кетипти, нафаси қисибди, лекин кўп ўтмай у бу оғир ҳолатдан қутулибди, ўзини эркин ҳис қилибди. Кекса бой уни жуда илтифот билан, қадрдон дўстлардай кутиб олибди, бир оз суҳбатлашгач, хонимнинг ёнига киришни таклиф қилибди, чунки қиз рассомни кўришга муштоқ экан-да. Хизматкорлар уни яна ҳашаматли уйлар ва заллар орқали бошлаб кетишибди, мана, у хонимнинг хонасига ҳам етиб борибди, хонанинг бирдан-бир безаги қизнинг ўзи эмиш.

Қиз у билан суҳбатлашибди, ҳеч қанақа «Miserege», ҳеч қандай черков гимни қалбини бунчалик ҳаяжонга солиб, остинустин қилиб ташлолмас экан! У қизнинг қўлларидан ушлаб ўпибди, қўллари шунақаям мулойим, юшоқ эмишки, унинг олдида атиргулнинг гулбарглари ҳам ип эшолмас экан, бироқ бу гулбарглардан хушбўй ҳид эмас, балки олов таралаётганмиш! Бу ўт ёш йигитни омонсиз куйдирибди, уни осмони фалакка кўтариб юборгандай бўлибди. Нима деяётганини ўзи ҳам билмай, қизга кўнгил изҳор қила бошлабди. Вулқон оғзи эриган лавани улоқтираётганини қаёқдан билсин? Йигит қизга куйиб-ёниб муҳаббат изҳор қилаверибди. Қиз бўлса газабдан ўзини йўқотиб, мағрур ҳолда йигитга жирканиб тикилибди, киши тўсатдан ҳўл бақага тегиб кетса, қандай жирканса, қиз рассомдан ана шундай жирканибди. Қизнинг юзлари ловиллаб, лаблари оқариб кетипти, тундан ҳам қора кўзлари газабдан чақнабди.

— Тентак!— депти қиз.— Йўқол бу ердан! Йўқол!— шундай деб у орқасини ўгириб олибди. Унинг хушрўй жамоли соч ўрнига илон чиққан машҳур тош бош қиёфасига кирибди.

Йигит руҳи тушган, кўзлари киртайган, ночор ҳолда кўчаларда дайдиб юрибди. У уйига етиб боргандагина ўзига келибди, газабини ҳеч тия олмай, қўлига болғани олибди ва чиройли мрамар ҳайкални пачоқлаб ташламоқчи бўлибди. У

орқасида дўсти Анжело турганини пайқамабди. Анжело унинг қўлидан ушлаб қолибди.

— Жанни бўпсан! Сенга нима бўлди?

Олишув бошланибди. Анжело бақувватроқ экан, шу вадан ёш рассом енгилиб, оғир ҳансираб, ўзини стулга ташлабди.

— Нима бўлди?— деб сўрашда давом этипти Анжело.— Ҳушингни йиғ! Гапир!

У нима ҳам дея эларди? Нимани гапиради? Унинг палапартиш, узуқ-юлуқ гапларидан Анжело ҳеч нарса тушунмабди, қўл силтаб қўяверибди.

— Ҳадеб ўй-саного берилаверганингдан қонинг қуюлиб қолибди! Сен ҳам бизга ўхшаб одам бўлсанг-чи, нуқул ширин орзулар билан яшама, бардош беролмайсан. Бир-икки қултум вино ич, роса ҳузур қилиб ухлайсан! Докторликка чиройликкина бир қизни ол. Кампаны қизлари жуда хушрўй, мрамр палаццо маликаларидан қолишмайди; улар ҳам, булар ҳам Момо Ҳавонинг қизлари, жаннатда уларни бир-биридан фарқлай олмайсан. Юр, мен билан. Сени ҳар балодан сақловчи фариштанг бўламан! Вақти келиб қарийсан, мункиллаб қоласан, кунларнинг бирида чарақлаган қуёшли кунда ҳамма хурсандчилик қилиб яйрайди, сен бўлса ортиқ ўса олмайдиган, қуриб қолган чўпдай ерда ётасан! Патерларнинг ўлганимиздан кейин гўё бизни бошқа ҳаёт кутиши ҳақидаги гапларига ишонмайман; бу ширин бир хаёл, болаларга юпатиш учун айтиладиган бир эртақ, холос. Лекин мен хаёлларга берилмайман, мен муҳит билан яшайман. Юр, мен билан! Сен ҳам одам бўл!

Шундай қилиб, у рассомни эргаштириб кетипти; ўша лаҳзада бу иш унинг қўлидан келибди: ёш ҳайкалтарошнинг қалбида ўт ёнибди, остин-устин бўлиб, эски одатларидан бутунлай воз кечиш истаги тобора кучайибди, дастлабки «мен» лигидан ҳам юз ўгирмоқчи бўлибди. Шунинг учун ҳам у Анжелонинг этагидан тутибди.

Римнинг энг чекка жойларидан бирида рассомлар хуш кўрган ошхона бор экан. У қадимий кўшкнинг соғ қолган қисмига жойлашган экан. Кўшкнинг эски пушти ранг деворлари гуркираб ўсган лимон дарахтлари ортида кўм-кўк япроқлар орасидан олтиндай лимонлар мўралаб тураркан. Ошхона форни эслатувчи гумбаз остига жойлашган экан. Ичкарида санам олдида чироқ ёниб тураркан, шу ернинг ўзида масаллиқларни қовуриб, қайнатиб пиширишаркан, боғда, лимон ва дафна дарахтлари остидаги серсалқин жойга бир неча столлар қўйилган экан.

Дўстлар янги келганларни қучоқ очиб кутиб олишибди, хурсандчилик авжига чиқибди. Бир оз тамадди қилишибди, бу кишини хушвақт қилиб, шўхлигини ошириб юборади-да.

Шу ваядан гитара чалиб, ашула айта бошлашибди. Сальтарелла овози янграбди, рақс бошланиб кетипти. Рассомларга аслидан сурат олдирувчи иккита ёшгина римлик қиз рақс тушиб айлана бошлабди. Иккаласи ҳам қулинг ўргулсин қизлар экан! Тўғри, улар Психеяга ўхшамайди, улар мулойим, чиройли атиргул ҳам, чаман-чаман очилган, яшнаб турган чинни гул ҳам эмас.

Ўша кунни бирам исиб кетибдики, ҳатто қуёш ботаётганда ҳам ҳарорат пасаймабди. Томирлардаги қонда ҳам, ҳавода ҳам, ўтли нигоҳларда ҳам оловмиш. Ҳаво олтин ва гуллар куйётгандаймиш. Гўёки ҳамманинг ҳаёти олтин ва гулга тўла-даймиш!

— Биз билан ҳам бирга бўладиган кунинг бор экан-а! Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ.

— Мен ҳеч қачон ўзимни бунчалик бардам, хурсанд сезмаганман! — депти ёш рассом. — Сен ҳақсан, ҳаммаларинг ҳақсизлар: мен хом хаёл, аҳмоқ одам эдим! Инсон хом хаёллар эмас, балки чинакам ҳаёт бандаси!

Ёшлар гитара жўрлигида ашула айтишиб ошхонадан чиқишибди, шаҳарнинг тор кўчалари бўйлаб жўнашибди; оқшом ёруғ, осмон юлдузларга тўла экан. Ҳар иккала чиннигул, Кампаньи қизлари уларни кузатишибди.

Эскизлар, варақлар, гўзаллик ва илҳомга тўла саҳнани аксеттирувчи картиналар қалаштириб ташланибди. Анжелонинг хонасида бўғиқ, лекин қувноқ ва шодлик овозлари янграбди. Полга Кампаньи қизлари сурати туширилган суратлар улоқтирилибди; суратлардан ҳаёт ва гўзаллик нафаси уфуриб турганмиш, лекин қизларнинг ўзи суратдагилардан ҳам чиройли эмиш. Олти шамли қандил ловиллаб ёнар, унинг ёруғида қизлар бутун гўзалликлари билан намоён бўларкан; уларнинг қиёфасидан оллонинг қиёфаси кўринибди.

«Аполлон! Юпитер! Сизлар томонга, осмонга парвоз қиламан, қалбимда ҳаёт гули очилаётгандай бўляпти!»

Ҳа, гул очилибди... сўлиб, кишини маст қилувчи ҳид таратиб тўзиб кетипти. Юзи оқариб, фикрлари айқаш-уйқаш бўлиб кетипти. Тантаналар мушаги ўчиб, қоронғилик чўкибди.

У уйига аранг етиб олибди, ўзини ўринга ташлаб, фикрларини бир жойга йиғишга уринибди. Унинг оғзидан ва қалбининг энг тўридан: «Туф! Тентак! Йўқол бу ердан! Йўқол!» — деган сўзлар отилиб чиқибди.

«Йўқол бу ердан! Йўқол!» Тирик Психеянинг бу сўзлари унинг қалбини ҳам, тилини ҳам тарк этмапти. У бошини ёстиққа ташлабди, фикрлари чувалиб кетипти, кўзи юмилиб, ухлаб қолибди.

У саҳар пайтида уйғонибди, кечаги воқеаларни хотирлай бошлабди. Кеча ўзи нима бўлди? Буларнинг ҳаммасини тушида кўрмадимикан? Қизнинг оғир гаплари, ошхонадаги зиёфат,

гүл юзли Кампаны қизлари билан ўтказилган кеча ҳам тушмикап? Йўқ, буларнинг ҳаммаси ўнгида бўлган, бу унинг учун янги муҳит эди.

Бўзараётган осмонда пориллаган юлдузлар чарақлабди; унинг нурлари ҳайкалтарошга ва мрамар Психеяга тушибди. Ана шу ўлмас образга қараб туриб, бутун вужуди титраб кетпти: назарида ўзининг ифлос нигоҳи унга тикилишига ортиқ бардош беролмаётгандаймиш. У апил-тапил ҳайкал устига чойшаб ташлабди; кейин уни олиб, Психеяни очмоқчи бўлибди, лекин ўзи яратган ҳайкалга қарашга ортиқ қурби етмабди!

У узун кун қовоғини солиб, ўз хаёлларига берилиб ўтираверибди, атрофда нима гап — бу билан иши бўлмабди, унинг кўнглида қандай ҳолат кечаётганини ҳам ҳеч ким билмабди.

Кунлар кетидан кунлар, ҳафталар кетидан ҳафталар ўтаверибди; айниқса тунлар жуда чўзилиб кетипти. Кунларнинг бирида порлоқ юлдуз шундай манзаранинг гувоҳи бўлибди: ранглари докадай оқариб, безгак тўтгандай рассом титраб қақшаган ҳолда ўрнидан сапчиб турибди, мрамар ҳайкал томон югуриб борибди. Ҳайкал устидан чойшабни юлқиб тортибди-да, ўзи яратган ҳайкалга аламли нигоҳ ташлабди, сўнг ҳайкални аранг кўтариб боққа олиб чиқибди. Боғда қуриб қолган чуқур қудуқ бор экан, у ўз Психеясини қудуқ ичига тушириб, устидан тупроқ тортипти, янги қабр устини хашак ва қичитқи ўтлар билан ёпибди.

«Йўқол бу ердан! Йўқол!»— Қабр устида айтилган нутқ ҳам ана шундай қисқа бўлибди.

Юлдуз бу ҳодисаларни шафақ ранг осмонда туриб кўрибди, унинг нурлари ёш ҳайкалтарошнинг кўзидан думалаб тушган икки томчида жилоланибди. Йигит касал бўлиб ётиб қолганда, безгакдан ўлар ҳолатга етибди, деган гаплар тарқалибди.

Монах оға Игнатий унинг дўсти ва врач экан. У беморнинг ҳузурига келиб, илоҳий юпанч сўзларини айтибди, дупё, черков ҳадя этадиган бахт, инсонлар гуноҳи, парвардигор марҳамати, ана шу марҳамат туфайли гуноҳлар ювилиб кетиши ҳақида гапирибди.

Унинг сўзлари янгигина ҳайдалган нам тупроққа тушган қуёш нурлари бўлибди, ер устидан буғ кўтарилиб, булутларга қачонлардир чин ҳақиқат бўлган хаёлий образларга айланибди. Йигит бепоён бўшлиқдаги самовий сирганчиқ ана шу булут ороллари устидан пастга — одамларнинг ҳаётига назар ташлабди; бу ҳаёт унга нуқул қалбаки, умидсизлик макони бўлиб кўринибди! Энг ўткир санъат бизнинг ердаги пуч шуҳратпарастлик гуноҳи сари ундовчи жодугарга ўхшаб кетипти! Биз ўзимизга ҳам, дўстларимизга ҳам, ҳатто худога ҳам ёлгон гапирамиз. Қалбимизга маҳкам ўрнашиб олган илон ҳа-

деб: «Шухрат нашъасини сур, сен ҳам худога ўхшаб қола-сан!» деб таъкидлайди.

Эндиликда у ўз ҳолатини тушунгандай бўлибди, дунёда ҳақиқат сари бориш йўлини билиб олибди. Черковда ёрқин илоҳий нур ва порлоқ дунё, монахлар ҳужрасида эса осойишталик бор; фақат ўша ердагина инсон умри дарахти боқийлик учун ўсади.

Оға Игнатий унинг кўнглидаги ана шу фикрларни мустаҳкамлаб қўйибди. Ёруғ дунё боласи черков хизматкори бўлибди, ёш ҳайкалтарош ёруғ дунёни рад этиб, монастырга кетипти.

Қавмлар уни зўр хурсандлик билан кутиб олишибди. Унга унвон бериш ҳам зўр тантанага сабабчи бўлибди. Худойи талонинг ўзи ҳам шу ерда бўлиб, уни қуёш нурлари билан ёритгандай, пайғамбарлар ва бутлар шуъласи билан қуршаб олгандай бўлибди. Ниҳоят у кечқурун кун ботаётганда ўз ҳужрасида дераза рўпарасида тик туриб, қадимий Римга, бузилиб кетган ибодатхоналарга, улуғвор, лекин ўлик Колизейга назар ташлабди, буларнинг ҳаммасини чаман-чаман очилган акация гуллари, бахмалсимон кўм-кўк майсазорлар, атиргуллар, олтин ранг апельсинлар ҳашаматли елпигичсимон пальмалар ичида кўрибди, қалби илгари ҳеч ҳис этмаган зўр ҳузур-ҳаловат, роҳатга тўлиб-тошиб кетганини билибди! Кафтда тургандай кўринган осойишта Қампани водийси худди осмонга сурати туширилгандай ярқироқ, усти қорлар билан қопланган тоғлар томон чўзилиб кетипти. Ҳамма гўзаллик билан нафас олаётгандаймиш, ҳамма нарса ширин хаёл бўлиб, кўз олдидан ўта бошлабди, бутун олам хаёлга айланибди!

Ҳа, олам хаёлга айланган эди, хаёл кишини бир соат, кўп бўлса икки соат асир қилиб туриши мумкин, кейин бир неча муддатга орқага қайтиши мумкин, монастырдаги ҳаёт узоқ-узоқ йилларга чўзилиши мумкин!

У инсон ичидан уни ҳаром қиладиган кўп нарса чиқисини тушунибди! Шунча вақтдан бери унинг қалбини ёқиб келган нима? Унинг қаршилигига қарамай, ичидан отилиб чиққан қанақа ёмонлик манбаи экан? У танасини қанча саваламасин, ёмонлик манбаи тугамади. Ақли унинг виждонини илондай ўраб олишига ва унинг билан бирга тангри муҳаббати хилъати орасига ўрмалаб киришига нима мажбур қилдийкан? Қулоғига кимнингдир овози: «Авлиёлар биз учун ибодат қилишадди!» деб шивирлади? У гўдаклик ёки енгилтаклик қувватига учиб, юксак шафқат ҳимояси остига ўтдимиз, ўзини бошқа одамлардан юқори деб билдимиз? Ахир, у таркидунёчилик йўлига қадам қўйиб, черков фарзанди бўлиб қолди-ку!

Орадан бир неча йил ўтгач, бир куни у Анжело билан учрашиб қолибди, у бунни дарҳол танибди.

— Ана ҳолос!— депти Анжело.— Бу сенмисан? Қалай, энди бахтлимисан? Сен худо олдида гуноҳкорсан, у ато қилган истеъдодни улоқтириб, ўз қобилиятингни ҳароб қилдинг! Ишоиб берилган истеъдод ҳақидаги ҳикояларни ўқи! Уни ҳикоя қилиб берган устоз дунёга ҳақиқат келтирди! Хўш, сен нимага эришдинг? Ўзингга бекорчи хаёлпараст ҳаётини яратмадингмикан? Барча монахлар сингари ўзингга ўзинг хусусий дин яратмадингмикан? Буларнинг ҳаммаси нуқул хаёл, рўё, гўзал сафсаталар бўлса-чи?

— Нар и тур мендан, шайтон!— депти монах ва Анжелодан узоқлашибди.— У гирт шайтон! Бугун уни ўз кўзим билан кўрдим!— деб шивирлапти монах.— Бир кун и унга бармогимни узатсам, қўлимни бор бўйича ушлаб олди! Йўқ!— деб хўрсинибди у.— Юрагида кири бор! Анови одам ҳам ёмон, лекин у ёмонлиги юкидан йиқилмаяпти, бошини баланд кўтариб юрибди, бахтиёр! Мен бўлса ўзимни ўзим дин билан овутиб, бахт излаяпман!.. Борди-ю, бу беҳуда юпанч бўлса-чи? Бу ҳам олдин воз кечганларим сингари чиройли сафсата, оқшомги қизғиш булутлар гўзаллигидай ёлғоннинг ўзи бўлса-чи, унда нима бўлади? Ахир, яқиндан ҳамма нарса бошқача бўлиб кўринадида. О, боқийлик! Сен улуғ, чексиз, осойишта океандай ишлайсан, ҳузурингга чақирасан, қалбимизни олдиндан сезиш ҳиссига тўлдирасан, яқинингга борганда эса, эҳтимол, океан қаърига чўкиб кетасан, йўқоласан, ўласан... Яшашдан тўхтайсан! Елғон! Йўқол! Йўқол!

У ўзининг ҳужрасида бир томчи кўз ёшсиз, хаёлларга берилиб тиз чўкяпти! Деворга ўйилган, тошдан ясалган Исо суратигами? Йўқ, фақат одати уни тиз чўкишга мажбур этибди.

У қалбига қанчалик чуқур назар ташласа, шунчалик қоронғи бўлиб кўринибди; ичкари ҳам, ташқари ҳам бўм-бўш эмиш! Умримни беҳудага хароб қилдим! Ўйлари қуйилиб келаверибди, гўёки қор бўлагидай ўсиб, уни эзгилаб, ер юзидан суриб ташлабди. «Қалбимни кемираётган бу қуртни ҳеч кимга очиб кўрсата олмайман! Менинг сирим — менинг асирим; уни ошкор қилсам, мен унинг асири бўлиб қоламан!»

Унинг вужудида кичкинагина илоҳий руҳ азобланишда, курашишда давом этибди.

— Эй худо!— деб илтижо қилибди у умидсизликда.— Менга раҳминг келсин, имонимни басаломат сақла! Мен сен берган истеъдодни — ўз истеъдодимни тупроқ остига қўмдим. Менинг қурбим етмади, ана шу қурбни менга бермадинг. Боқий Психея қалбимда... Йўқол! Йўқол! Уни ҳам ҳаётининг энг яхши шуъласи каби тупроққа қўйишади! У ўз қабридан ҳеч қачон бош кўтариб чиқмайди!

Қизғиш осмонда юлдуз чарақлабди. Бир вақт келиб у ҳам сўнади, йўқолади, лекин унинг руҳи ҳаминша яшайди ва нур

сочади! Юлдузнинг титроқ нури оқ деворга тушибди, лекин деворга худонинг динга ишонувчи ҳар бир қалбда овози янграб турган улуғворлиги марҳамати ва муҳаббати ҳақида ҳеч нарса чизмабди.

— Йўқ, Психея шу ерда, у дилимда, у ҳеч қачон ўлмайди!.. Ҳамма нарсани тушуниб яшаш керакми? Ақлга сиғмайдиган нарса рўёбга чиқармикан? Ҳа, ҳа! Ақлга сиғмайдиган нарса — бу менинг «мен»лигим! Сен ҳам ақлга сиғмайсан, худойим! Сен яратган оламга тушуниб бўлмайди! У кароматинг кучи, савлатинг ва муҳаббатинг!

Унинг кўзлари бир чарақлаб, сўнг абадий сўнибди. Қўнғироқлар садоси уни қабрга узатибди. Уни Қуддуси Шарифдан келтирилган ва художўй одамлар хоки аралаштирилган ердан қабр ковлаб дафн қилишибди.

Орадан бир неча йил ўтгач, оламдан ўтган монахларнинг суягини олгандай, унинг суягини ҳам олишибди. Уни қора жуббага ўрашибди, қўлларига тасбеҳ тақишибди, уни монахлар қабростонидан топилган одам суякларидан ясалган токчага тикка қилиб қўйишибди. Ўша ерга қуёш нур сочиб, исриқнинг хушбўй ҳиди, ибодат қилаётганларнинг товуши келиб турибди.

Яна кўп йиллар ўтибди.

Скелет суяклари чириб, эзилиб кетибди. Бош чаноқларини йиғиштиришиб, бир қаторга теришибди, бош чаноқлари черков атрофда ўзига хос девор ҳосил қилибди. Олов пурқаётган қуёш нури остида бошқа бош чаноқлар қаторида ҳайкалтарошники ҳам ётипти; бу бош чаноқларининг сон-саногии йўқ экан, лекин улар кимларнинг бош чаноқлари эканлиги номаълум экан. Қўнғирларнинг бирида қуёш нур сочиб турган пайтда бош чаноғи кўз касасида тирик бир нарса қимирлаб қолибди. Бу ўзи нима? Бош чаноғи ичига олачипор калтакесак кириб олиб, ҳар икки кўз касасига кириб-чиқиб турган экан. Шундай қилиб, бу бошда — бир вақтлар улуғ фикрлар жавлон урган, ёрқин фикрлар порлаган, санъатга, барча гўзалликка меҳр-муҳаббат ортган, абадийлик умиди яшаган, қайноқ кўз ёшлари томчиллаган бошда яна ҳаёт пайдо бўлибди. Қалтакесак бир сакрабди-ю, кўздан ғойиб бўлибди, бош чаноғи тўкилиб, тупроққа қўшилиб кетипти.

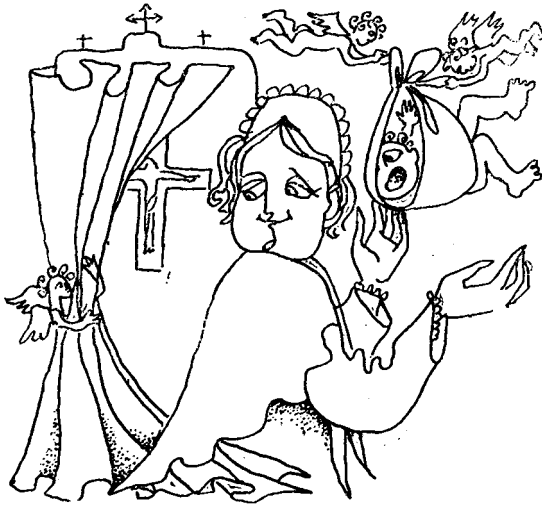
Орадан бир неча юз йил ўтибди. Порлоқ юлдуз ҳамон порлаганича нур сочаверибди. Бундан минг йил аввал қандай бўлса, шундай эмиш. Осмон ҳамон атиргулдай қизғиш, қондай кип-қизил нур таратиб турганмиш.

Бир вақтлар тор кўча ўтган, ибодатхона харобалари бўлган жойда ҳозир катта майдон бор, ўша ерда қизлар монастыри қад кўтарган экан. Ёшгина монах қиз ўлиб қолибди, боғ ичидан унга қабр ковлашибди, ўша куни эрталаб уни жойига қўйишмоқчи бўлишибди. Тўсатдан белкурак қордек оппоқ

тошга бориб тегибди. Мундоқ қарашса, оқ мармар кўринибди; мармарнинг инсонникидақа елкаси бормиш, ҳадемай қўли ҳам кўринибди. Эҳтиётлик билан чуқурни кавлаша бошлашибди, чуқурдан аёл боши, кейин капалак қаноти кўринибди. Еш монах қизни қўйишмоқчи бўлган қабрдан эрталабки тонг шафағи нурида мармардан ишланган гўзал Психеянинг ҳайкалини тортиб олишибди. «Нақадар чиройли-я! Нақадар мукамаллик! Энг яхши замон ёдгорликларидан!— дейишибди одамлар.— Буни ким яратган экан-а?» Буни минг йиллардан бери порлаб турган юлдуздан бошқа ҳеч ким билмасди. Фақат ана шу юлдузгина Психеяни яратган одамнинг ердаги ҳаётидан, сабоқларидан, ожизлигидан, инсон қадр-қимматига эътиқодидан хабардор бўлган. Ҳайкалтарошнинг чирик танаси тупроққа айланиб кетди, лекин унинг қалбидаги илоҳий учқунни ўзида жо қилган интилишлари самараси бўлмиш Психея сақланиб қолди. У ҳеч қачон ўлмайди, у ўзини яратган одам хотирасидан ҳам кўп яшайди, у ерда ижодкорининг ўлмас қалби бўлиб хизмат қилади. Мана, уни топиб олишди, қадрлашди ва эъзозлашди.

Эрта тонгда қизғиш осмонда порлаган юлдуз ўзининг титроқ нури билан Психеяни чўмилтирмоқда, мармардан ясалган ҳайкалга қараган томошабинларнинг унсиз кулиб турган лаблари ва чарақлаган кўзларига шуъла сочмоқда.

Ердаги ҳамма нарса тупроққа айланади, унутилади. Уни фақат юлдуз хотирлайди, чунки у интиҳосиз замонларнинг гувоҳи, ҳар ҳолда само юлдузи ўзи порлайди, хотираларда яшайди. Лекин бу хотира ҳам бир кун бориб сўниши мумкин, лекин Психея эса абадий яшайди.

ОЛТИН БОЛА

Ноғорачининг хотини черковда бўлиб, турли сурат ва ўймакор нақшлар билан безатилган янги меҳробга тикилибди. Нақшлар жудаям чиройлимиш! Матога сурати туширилган бош теграсидаги заррин нақшлар ҳам, ёғочдан ўйиб ясалган, сўнг устидан олтин суви юритилган ўйма нақшлар ҳам ўта чиройлимиш. Суратдаги тилла ранг соч қуёш нурида олтиндай товланармиш; чиройи таърифга сиғмасмиш! Лекин қуёш нурлари ундан ҳам чиройлимиш! Ботаётган қуёшнинг қорамтир дарахтлар орасидан таралаётган нурларига ҳаваси келармиш! Ҳаммасидан ҳам парвардигорнинг жамолига тикилиш ҳузурмиш! Ноғорачининг хотини қизғиш қуёшга боқаркан, хаёлига яқинда кўрадиган фарзанди келибди. Аёл чақалоқ туғилишини зўр хурсандчилик билан орзиқиб кутаркан. Қуёшга тикилиб туриб, унинг порлоқ нури туғиладиган боласига ўтиб қолишини орзу қилибди; ҳеч бўлмаса боласи меҳробда порлаб турган нақшлардан бирига ўхшаб қолишини хоҳлабди!

Буни қарангки, аёлнинг ой-куни етиб, кўзи ёрибди. Чақалогини бағрига босганча отасига кўрсатиш учун баланд кутарибди, чиндан ҳам боланинг соялари тилла рангмиш, худди ботаётган қуёш шафағидай қип-қизилмиш.

— Олтин болам, бойлигим, қуёшим! — деб суйибди она боласини ва жингалик сочларидан ўпибди.

Ноғорачининг уйида музика янграгандай бўлиб кетипти, ашула, шоду хуррамлик, шовқин-сурон авжга минибди! Ноғорачи ноғорани чунон тарақлатиб чалибдики, асти қўяверинг! Ногора ҳам катта ёнгин бўлганда чалинадиган ногора эканда. Унинг гумбурлашидан: «Олтин соч! Боланинг сочи қип-қизил! Онасининг эмас, ногоранинг така-тумига қулоқ сол! Так-така, тум-тум!» деган маънони уқиш мумкин экан.

Бутун шаҳар аҳли ҳам шу гапни такрерлабди.

Болани черковга олиб бориб чўқинтиришибди. Петер деб исм қўйишибди. Бутун шаҳар ҳам, ногора ҳам уни ноғорачининг олтин соч Петери деб атабди, лекин онаси унинг тилла ранг сочларидан ўпиб, олтин бола деб атабди.

Йўл бўйидаги қияликка кўпгина исмлар чизиб ёзилган экан.

— Бунинг ҳам бирор маъноси бўлса керак!— депти ноғорачи ва ўзи билан ўғлининг исмини ўша ерга ёзиб қўйибди.

Қалдирғочлар учиб келибди, улар ўз саёҳатларида қоя тошларга ва Ҳиндистондаги ибодатхоналар деворларига ўйиб ёзилган ёзувларни кўришган экан. Бу ёзувлар қудратли, машҳур подшолар ҳақида хабар берар экан, лекин улар жуда қадим замонларда ўтгани учун бу барҳаёт исмларни ўқиб ҳам, айтиб ҳам бўлмас экан.

Машҳур ном! Бу шон-шараф!

Қаддирғочлар ана шу қиялик тупроғини ўйиб, ўзларига уя қуришибди. Қияликка ёзилган исмларнинг ўчиб кетишига ёмғир ва шамол ҳам озми-кўпми сабаб бўлибди. Кўп ўтмай ноғорачининг ҳам, Петернинг ҳам номи ўчиб кетибди.

— Ҳар қалай, Петернинг исми бир ярим йилча турди!— депти отаси.

«Аҳмоқ!»— деб кўнглидан ўтказибди ёнгинда чалинадиган ногора.— Така-така, тум-тум-тум!»

Ноғорачининг олтин соч ўғли Петер анча гетик, қувноқ бола экан. Ҳаммадан ҳам овози зўр экан. У ашула айтишини қойиллатаркан, куйлаши ўрмон қушларининг сайрашига ўхшаб кетаркан. У ҳеч қанақа оҳангни билмаса-да, ашула айтганда куй чиқавераркан.

— Ўғлим ашулачи бўлади!— депти онаси.— У черковда куйлайди, ўзи жуда ўхшаб кетган заррин нақшлар олдида туради!

— Малла мушук!— дейишаркан шаҳарнинг ҳазилкашлари. Ногора бу гапни қўни-қўшнилар оғзидан ҳам эшитаркан.

— Петер, уйга борма!— деб қичқиршаркан кўча болалари.— Чордоқда ётиб қолсанг уйнинг юқори қавати ёниб кетади. Ёнгинда чалинадиган ноғораларингга иш ортади!

— Ногора чўпидан эҳтиёт бўлинг!— деркан Петер, ёш бўлса ҳам болаларнинг олдига дадил бориб, биринчи ўгирил-

ганининг қорнига мушт туширганда оёғи осмондан бўлиб йиқиларкан, буни кўрган бошқалари эса жуфтакни ростлаб қолишар экан.

Бир вақтлар сарой буфетчиси бўлган кишининг ўғли, шаҳарнинг музикачиси, димоғдор ва машҳур одам Петерга алоҳида меҳр-муҳаббат қўйиб қолибди. Уни тез-тез ўз ҳузурига чақираркан-да, қўлига ғижжак тутқазиб, чалишни ўргатар экан. Боланинг қўллари гул экан; ундан оддий ноғорачидан кўра дурустроқ шаҳар машшоғи чиқиши аниқ сезилиб қолибди.

Петернинг ўзи эса:

— Мен солдат бўламан!— депти.

У ҳали ёш бола бўлгани учун ҳам мундир кийиб, қилич тақиб, бир-икки, бир-икки деб қадам ташлаб юриш дунёда энг маъқул иш деб биларкан-да!

— Ноғора садосига қараб қадам ташлашни ўрганасан! Трам-там-та-там!— депти ноғора.

— Ишқилиб, ўғлим генералликкача кўтарилсин-да,— депти отаси.— Унда уруш бўлиши керак!

— Худо сақласин!— депти онаси.

— Биз ҳеч нарса ютқазмаймиз!— депти отаси.

— Боламиз-чи?— деб эътироз билдирипти хотини.

— Ўзинг ўйла, ўғлимиз урушдан генерал бўлиб қайтса-чи?

— Қўлсиз, оёқсиз бўлиб-а!— Йўқ, яхшиси, менинг олтин болам соппа-соғ қолсин.

«Трам-там-та-там!»— деб гумбурлапти ёнғинда чалинадиган ноғора, бошқа ноғоралар ҳам чалинибди; уруш бошланибди. Солдатлар урушга жўнабди, улар билан бирга ноғорачининг ўғли, малла кокилли, олтин бола Петер ҳам кетипти. Онаси йиғи-сиғи қилибди, отаси эса ўғлининг тимсолида машҳур одам кўрибди; шаҳар музикачиси, Петер урушга бормасдан, санъат уйида хизмат қилиши керак эди, деган фикрни айтипти.

Борди-ю, солдатлар «Малла кокил» дейишса, Петер кулиб қўя қоларди, борди-ю бирор кимса «тулки териси» деб қолса борми, у лабларини тишлаб, азбаройи ғазаби қайнаганидан бундай гапларни эшитса ҳам эшитмаганга соларди.

Бола шўх, тўғри сўз, хушчақчақ эди, ўзидан катта одамлар «қувноқ табиатлик — энг яхши сафар сувдони» дейишарди.

Кўпинча у тулларни ҳам ташқарида ўтказишга тўғри келарди, шундай пайтларда ёмғирда ҳўл бўлса ҳам, лекин хурсандчиликни тарк этмасди, ҳаминша унинг ноғора чўплари «Трам-там, та-там! Сафарга!» деб турарди. Чиндан ҳам у ноғорачиликка тугилган эди.

Жанг бўладиган кун ҳам етиб келибди. Қуёш юз кўрсат-

маган бўлса-да, тонг отган эди. Ҳаво салқин, лекин жанг қизгин эди. Ҳамма ёққа қалин туман тушибди, лекин ўқ дори тутунлари ундан ҳам қалинлашиб кетипти. Уқлар ва гранаталар одамлар боши устидан гувиллаб ўтибди, баъзилари бошларга, танага, қўл-оёқларга тегибди, аммо солдатлар олга интилишаверибди. Гоҳ у, гоҳ бу солдат ўқ еб, бўрдай оқариб ерга қулайверибди. Лекин ёш ногорачининг ранги оқармабди, унга ўқ тегмабди. Гўё у теварак-атрофда ўйин бўлаётгандай, замбарак ўқлари шу ўйинда думалаётган тўплардай олдинги маррада бемалол сакраб юрган полк итига тикилиб ўтираверибди.

«Марш! Олга!» Бу командани бериш ноғорага юкланибди, бунақа командани бажармаслиқнинг иложи йўқ, шу пайт бажармасликка тўғри келиб қолибди — ақл амр бериб қолибди! Мана, жангни тўхтатиш ҳақида буйруқ бўлибди, аммо ёш ногорачи буни тушунмай, ҳадеб «Марш! Олга!» маъносида ноғорани гумбурлатаверибди. Солдатлар ноғора садосига бўйсунибди. Ҳа, ноғорага кўп куч сарфлабди, лекин чекинаётганларга яна куч-қудрат бағишлабди.

Жангда кўплар ҳалок бўлибди; гранаталар одамларнинг танасини илма-тешик қилиб юборибди, бир неча соатга, балки бир умрга тарк этилган ярадор жангчилар ётган похолларга ўт қўйиб юборишибди! Бунақанги даҳшатни ўйлашдан нима фойда? Ҳар ҳолда улар ҳақида жанг майдонидан анча нарда осойишта шаҳарларда ҳам бош қотирилади. Ноғорачи хотини билан жанг ҳақида бир дақиқа бўлсин, ўйлашни бас қилмабди: ахир: уларнинг Петери урушда-да!

— Ҳадеб зорланишлар ҳам жонга тегди!— депти ёнгин пайтида чалинадиган ноғора.

Жангнинг еттинчи куни эди. Қуёш юз кўрсатмаган бўлса-да, тонг отган эди. Ноғорачи хотини билан ухлаб ётарди, улар бир кун илгари ўғиллари хусусида гаплашиб ўтиришиб, анча вақтгача ухлашмаганди, ахир, у жанг майдонида, «худонинг паноҳида». Ноғорачи туш кўрибди, тушида уруш тамом бўлганмиш, солдатлар уйларига қайтишибди. Петер кўксиде кумуш хоч билан қайтибди. Онаси ҳам туш кўрибди, тушида черковда турганмиш, ўйиб ишланган, сурати матога туширилган жингала сочи олтин ранг болаларни, улар орасида ўзининг олтин боласини кўрибди. У оқ кийимдамиш, фаришталардан ҳам ўта мулойим овозда куйлаётганмиш! Кейин у фаришталар билан осмону фалакка, қуёш томонга кўтарилибди. Кўтариларкан, онасига меҳрибонлик билан бош ирғабди...

— Олтин болагинам!— қичқирибди онаси ва уйғониб кетипти.— Демак, олло-таоло уни ўз даргоҳига чақирибди!— шундай деб, аёл бошини чодирга тираб, қўлларини қовуштириб, йиғлаб юборибди.— Уғлим қаерларда ётиптикан? Ҳама учун қазилган умумий қабрдамикан? Эҳтимол, чуқур бот-

қоқликдамикан? Унинг қабрини ҳеч ким билмайди! Ҳеч ким унинг қабри устида дуо ўқимайди — Аёлнинг оғзидан унсиз «Э худойим» деган сўз чиқиб кетипти. Кейин боши ёстиққа шилқ этиб тушибди-да, чарчоқликдан мудраб кетибди.

Куллар шу зайлда ўтаверибди; ҳаёт эса ўз йўлида давом қилаверибди.

Кеч кира бошлабди, унинг бир учи ўрмонда, бошқа учи ботқоқда эмиш. Халқ нақлига кўра, камалакнинг учи қаерга тегса ўша ерда хазина, олтин кўмилган бўлади. Бу ерда чиндан ҳам олтин — олтин бола ётарди. Ёш ноғорачи ҳеч кимнинг хаёлига келмасди, фақатгина онасининг хаёлидан ўтгани учун тушига кирганди.

Куллар ўтаверибди; ҳаёт ўз йўлида давом қилаверибди.

Аммо боланинг бошидаги тилла ранг кокилидан бир тола ҳам тўкилмабди!

Борди-ю, ўғлининг қайтишини кутса ёки унинг қайтаётганини тушида кўрса, «Трам-та-та-там, мана, ўзи ҳам!»— деб ноғора айтса, онаси куйлаши мумкин экан.

Солдатлар қўшиқ айтишиб, «ура» деб қичқиришиб, майсаларга кўмилишиб уйларига қайтишибди. Уруш тугаб, сулҳ тузилибди. Полк ити эса ҳаммадан олдинда чопиб, катта-катта доиралар ҳосил қилиб, шу билан ўз йўлини уч ҳисса кўпайтираётгандай бўлибди.

Куллар, ҳафталар ўтибди ва ниҳоят Петер ҳам ота-онасининг қошига кириб келибди. У роса қорайган бўлса-да, лекин юз-кўзлари чарақлаб турганмиш. Онаси уни бағрига босиб лабларидан, юз-кўзларидан, тилла ранг сочларидан ўпибди. Ниҳоят фарзанди ўз қучоғида! У отасининг тушига кирганидек кумуш хоч тақиб ҳам эмас, онасининг тушига киргандай ҳам эмас, балки соғ-саломат қайтибди. Роса хурсандчилик бўлибди! Ҳаммалари ҳам кулишибди, ҳам йнглашибди. Петер ҳатто эски ноғорасини ҳам қучоқлаб олибди.

— Ҳалиям шу ердამисан, оқсоқол!— депти у, отаси эса ноғорани роса гумбурлатиб чалиб юборибди.

— Худди уйида ёнгин чиққандай чалади-я!— депти ноғора.— Кокили чўғдай, юраги ҳам ўт-олов, олтин бола қайтиб келди! Так-така-тум!

Хўш, кейин-чи? Кейин нима бўлди? Буни шаҳар музикачиси-дан сўра.

— Петер ноғорадан ҳам ўзиб кетди! Петер мени ҳам орда қолдиради!— депти у — музикачи бекорга сарой буфетчисининг ўғли дейсанми. Бу бежиз эмас! У бутун умрида ўрганганини Петер ярим йилда ўрганибди.

Ноғорачининг ўғлида аллақандай самимийлик, софдиллик бор эди. Унинг юз-кўзлари чарақлаб турарди, буни ҳеч ким инкор қилолмасди.

— У сочларини бўятганда дуруст бўлармиди!— депти қўшинси.— Полицмейстрнинг қизи сочини бошлаб бўядию келинчак бўлди-қолди!

— Тўғри-ку, кейин унинг сочлари худди балчиққа ўхшаб кўкариб кетди-да, шунинг учун у сочини доим бўяб юриши керак!

— Хўш, нима бўпти! Маблағи соч бўяшга бемалол етади!— депти қўшни аёл.— Петернинг маблағи ҳам ўзига етарли! У энг зодагон оиладан чиққанга, ҳатто бургомистрнинг ўзига ўхшайди. У Лотта хонимни фортепьяно чалишга ўргатяпти!

Ҳа, у қойиллатиб чаларди! Бутун эҳтироси билан чаларди, унинг бармоқлари остидан ҳеч қандай нота қоғозида бўлмаган ажойиб куйлар тараларди. У бутун тун бўйи — хоҳ қоронғи, хоҳ ёруғ бўлсин, музика чалиб чиқарди. Қўшнилари ва ногоранинг айтишига қараганда, бунга бардош қилиб бўлмасди.

У куй чалар, хаёллари уни баланд-баландларга парвоз қилдирар, бошида ажойиб режалар чарх урарди. Шухрат!

Бургомистрнинг қизи Лотта фортепьяно ёнида ўтирарди. Унинг нозик, мулоғим бармоқлари клавишлар устида ўйнар, Петернинг қалб торларини чертар эди. Назарида юраги катталашиб, қалбига сиғмаётгандай бўларди. Бу ҳолат бир неча бор такрорланди, кунларнинг бирида Петер ўша нозик, мулоғим бармоқларни ушлаб ўпибди, қизнинг шаҳло қўй кўзларига тикилибди. Бу пайт у қизга нима деганини худо билади! Бизнинг сал-пал фаҳмимиз етади, холос. Лотта қулоқларигача қизариб кетипти, лекин ҳеч нима демабди, чунки шу пайт хона ичига бегона одам — юрт маслаҳатчисининг ўғли кириб қолибди; унинг кенг пешанаси гарданига улашиб кетгандай экан. Петер улар билан узоқ ўтирибди ва Лоттаунга ҳамон мулоғим табассум қилармиш.

У кечқурун уйга келиб, бегона юртлар, гижжагида яшириниб ётган ўзига тегишли хазина ҳақида гапирибди.

Шухрат!

«Трам-така-гам-там!» депти ногора.— У ақлдан озибди. Уй ичида ёнги бошлангандай-а!

Эртаси куни онаси бозорга борибди.

— Янгиликдан хабаринг борми, Петер?— депти у бозордан қайтгач.— Ажойиб янгилик! Бургомистрнинг қизи Лотта кеча юрт маслаҳатчисининг ўғлига унашилибди!

— Бўлиши мумкин эмас!— депти стулдан сакраб тураркан Петер. Лекин онаси бу гап тўғри депти. Бу хабарни у сартарошнинг хотинидан эшитибди: аёлнинг эри эса унашиш бўлиб ўтганини бургомистрнинг ўзидан эшитибди.

Петернинг ранги докадай оқариб кетипти, стулга беҳол ўтириб қолибди.

— Э худойим! Сенга нима бўлди?— деб хитоб қилибди онаси.

— Ҳеч нима, ҳеч нима! Фақат мени ўз ҳолимга қўй!— депти у, кўзларидан маржон-маржон ёш оқибди.

— Эркатоим! Олтин болам!— депти онаси ва боласига қўшилиб йиғлабди, ноғора эса димогида ўзича: «Мана, қўшиқ ҳам тугади!» деб куйлабди.

Аммо қўшиқ тугамаганди: унинг ҳали талай бандлари, ажойиб, олтинга тенг байтлари бор эди.

— Ановининг керилишини қаранглар!— депти қўшни-си.— Бутун олам унинг олтин боласи мактубларини ўқиши, ўғли ҳамда унинг ғижжаги ҳақида газеталар нималар ёзганини эшитиши керакмиш. Уғли унга тез-тез мумайғина пул ҳам юбориб турибди, ахир унга пул керак-да, ҳозир у тул бўлиб қолган!

— У қирол ва императорлар олдида музика чалади!— депти шаҳар музикачиси.— Мен ана шундай шарафга муяссар бўлолмадим, лекин у менинг шогирдим, кекса устозини унутмайди.

— Бир вақтлар отасининг тушида Петер кумуш хоч тақиб уйга қайтган экан, лекин урушда уни олиш амри маҳол! Ҳозир унда командор хочи бор! Отаси тирик бўлганда роса қувонарди-да!— депти онаси.

— У машҳур одам!— деб гумбурлабди ноғора.

Жонажон шаҳри эса ёғоч кавушда чопқиллаб юрган малла Петер, ноғорачининг ўғли, собиқ ноғорачи, турли кечаларда музика чалган музикачи — машҳур одам деб такрорлабди.

— У қирол саройидан ҳам олдин ўзимизникида музика чалган,— депти бургомистрнинг хотини.— Уша пайтларда у Лоттамитга ошиқу беқарор эди. У ҳамиша баландпарвоз эди! Лекин ўша пайтларда унинг бу қилиги қўполлик саналарди! Эрим бу қўполлигини билиб роса кулганди. Энди эса бизнинг Лоттамит юрт маслаҳатчиси!

Чекинаётганларни олға даъват этиб, зафарга ёр этган собиқ ёш ноғорачи бўлмиш камбағал боланинг қалби ҳам, ўзи ҳам бебаҳо эди.

Унинг кўксиде адо бўлмас товушлар манбаи — олтин хазина бор эди. Ана шу товушлар гўё бир бутун жисму жондан қуйилгандай ғижжак торларидан куйларди, ана шу торларда ёз туллари эльфлари рақса тушгандай бўларди. Шунинг учун ҳам тингловчилар унга мафтун бўлишарди, шунинг учун ҳам унинг шуҳрати ўз мамлакати ташқарисиде ҳам доврўғ таратди. У қалбларга ўт-олов ёндирар, завқ-шавқ ёнғинини пайдо қиларди.

— Нақадар келишган йигит!— дейишарди ёшу қари хонимлар. Хонимлардан энг кексаси, ҳатто ёш гижжакчининг соч толаларини солиш учун машҳур кокил альбоми ҳам тутибди.

Ниҳоят гижжакчи шаҳзодалардай кийиниб, қироллардай бахтиёр бўлиб, ноғорачининг фақир кулбасига қайтибди! Унинг юз-кўзлари қуёшдай чарақлаб турганмиш. Онаси уни ўпиб, хурсандлигидан йиғлаб юборибди, у ўғлини бағрига босганча боши билан қадрдон анжомларга: пиёла ва гул солинган стакан турган сандиққа, ўзи болалигида ётган ёғоч ўридиққа ишора қилибди. Петер кекса ноғорани уй ўртасига олиб чиқиб қўйибди-да, шундай депти:

— Отам бўлганда ҳозир роса гумбурлатиб чаларди! Отам учун мен чала қолай!— у ноғорани шунақаям гумбурлатиб чалибдики, ҳамма ёқ ларзага келибди. Ноғорага йигитнинг бу қилиғи жуда маъқул тушиб, қувонганидан ёрилиб кетипти.

— Муштлири хўб бақувват-да!— депти ноғора.— Энди бир умрга ундан эсдалик бўлиб қолди бу! — Онаси ҳам олтин боласига қараб терисига сиғмасмиш!

Олтин бола ҳақидаги қисса ана шундан иборат экан.

ДАРБОННИНГ УҒЛИ

Генералнинг оиласи болохонада, дарбоннинг оиласи эса ертўлада яшар экан. Уларни бир-биридан катта оралик — биринчи қават ҳамда мансаб даражаси ажратиб турар экан. Барибир иккала оила ҳам бир том тагида яшар, ҳар иккала хонадоннинг деразаларидан кўча, ҳовли манзараси кўриниб тураркан. Ҳовлида ўтлоқ жой бўлиб, у ерда гулга кўмилган акация дарахти ўсаркан. Гул мавсуми экан-да Дарахт тагида ёз кунлари ясанган-тусанган энага билан ундан ҳам ортиқроқ ясанган генералнинг қизи «жажжи Эмилия» ўтираркан. Уларнинг қаршисида яланг оёқ, қора кўз, қора соч дарбоннинг ўгли ўйинга тушаркан. Қизча унга жилмайиб боқар ва қўлчаларини узатаркан; бир куни ана шу ҳодисани генерал кўриб қолибди-да, бошини чайқаб: «Снагман!» деб қўйибди. Генералнинг ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган қиздай ёш, гўзал хотини бўлиб, у деразадан ҳеч қачон ҳовлига қарамас, энагага қизчани овунтириш учун ертўладан болани чақиритишни буюрар экан, хуллас, қизи билан ҳеч иши йўқ экан. Аёл шунчалик ёш эканки, кўрган одамлар уни генералнинг тўнғич қизи бўлса керак, деб ўйлашаркан. Энага ўзига берилган буйруқларни сира иккита қилмас экан.

Куёш болохонани ҳам, ертўлани ҳам бирдай ёритаркан. Акация гуллаб, сўнг гулини тўқаркан, лекин келгуси йили яна янги новдалар чиқараркан. Йил сайин дарахт гуллаб

бораверибди, дарбоннинг ўгли ҳам гулдай гўзаллашиб, лола-қизғалдоқнинг ўзи бўлибди қолибди!

Генералнинг қизи ранги оппоқ, латиф, акациянинг пушти гул баргидай экан. У энди ҳовлидаги дарахт тагида камданкам кўринар, кўпинча онажони билан усти ёпиқ каретада соф ҳаводан нафас олиб сайр қиларкан. Қиз карета деразасидан дарбоннинг ўгли Георгни кўриб қолганда чиройли қилиб бошини ирғаб қўяр, ҳатто узоқдан бўса ҳадя қиларкан, опасн эса унинг катта бўлиб қолганлигини юзига солиб, таъна қиларкан.

Бир кун Георг генерал ҳузурига рўзнома ва хатлар олиб киришга мажбур бўлиб қолибди. У зинапоя тагидаги ҳужра ёнидан ўтаётиб қандайдир чийиллаган товуш эшитиб қолибди, ҳужра ичига жўжа яшириниб олган бўлса керак, деб ўйлабди. Лекин у ерда дока рўмол ва тўр пардага ўралган ҳолда генералнинг қизи йиғлаб ўтирганмиш.

— Фақат дадам билан ойимга айтма — жаҳллари чиқади! депти қиз.

— Нимани, хоним?— деб сўрабди Георг.

— Ҳаммаси ёниб кетади!— депти қиз.— Анови ёқ ёняпти!

Георг болалар хонаси эшигини очибди; қараса, дераза дарпардалари ёниб бўлибди, карнизга ўт кетипти. Георг сакраб дераза олдига борибди-да, дарпардаларни тортқилаб, одамларни ёрдамга чақирибди. У бўлмаганда катта ёнғин чиқиши ҳеч гап эмас экан-да.

Генерал билан хотини Эмилияни сўроқ қилибди.

— Мен гугуртни олиб, чаққан эдим, лоп этиб дарпарда ёниб кетди. Учираман деб тупуравердим-тупуравердим, тупугим адоқ бўлиб қолди... Дадам билан ойимнинг койишидан кўрқиб бу ерга яшириниб олдим!

— Тупуравердим-тупуравердим эмнш!— депти генерал.— Бу қанақа гап бўлди? Бу гапни илгари ҳеч ота-онангдан эшитганмидинг? Бу анови ертўладагиларнинг гапи!

Хар ҳолда болакай Георгга тўрт скиллинг беришибди. У пулни булкахонага эмас, балки қутичага ташлаб қўйибди, кўп ўтмай қутича ичидаги пуллар талайгина бўлиб қолибдики, уларга бўёқ солинган яшик сотиб олса ҳам бўладиган бўпти. Бола кўп расм чизар экан-да. Суратлар унинг қалами учидан қорозга ўз-ўзидан тўкилиб қолавераркан. Дастлабки бўёқ берилган суратлар Эмилияга совға қилинибди.

— *Chagman!*,— депти генерал, ҳатто хотини ҳам бола нимани чизмоқчи бўлганлигига ақли етппти.— «Унинг қобилияти бор!» Дарбоннинг хотини ертўлага ана шундай хабар билан қайтибди.

Генерал ва унинг хотини зодагонлар тоифасидан экан, уларнинг каретасига иккита герб туширилган бўлиб, эр-хотиннинг герби алоҳида-алоҳида экан. Генерал хотинининг

герби унинг ички кийимларида, тунги қалпоғида, ҳатто ҳожатхонасидаги қопчиқда ҳам бор экан. Унинг герби ана шунақа қимматли экан! Отаси уни бир неча червонга олган, отаси ҳам, ўзи ҳам герб билан туғилмаган экан. Буни улардан бошқа ҳамма биларкан. Генералнинг герби қадимий ва йирик экан. Битта гербни тақиб юриш вазминлик қилар, уларда эса иккита герб бор экан. Генералнинг хотини ясан-тусан билан, керилиб сарой базмларига гербини жаранглатиб тақиб бораркан.

Генерал кекса, соч-соқоли оқариб кетган бўлишига қарамай, эгарда маҳкам ўтираркан. У ҳар куни мулозимлари қуршовида отлиқ юраркан, мулозимлар одоб сақлаб ундан сал кейинида боришаркан. Одамлар орасига кириб қолганда эса ҳаммага эгарда ўтиргандай кеккайиб боқаркан. Орденлари ниҳоятда кўп экан, бунга унинг унча дахли йўқ экан. У ҳарбий хизматни жуда ёшлигидан бошлаган, барча кузги машқларда қатнашган экан. Уша вақтлардан анча хотиралар, латифалар қолган экан, латифалардан фақат биттасини айтаркан, холос. Унинг унтер-офицери шаҳзодалардан бирини асирга олган, асир ўзининг унча катта бўлмаган бўлими билан шаҳарга генералнинг орқасида асир сифатида борган экан. Ана шу унутилмас ҳодисани у кўп йиллардан бери ҳикоя қиларкан, ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган сўзларни айтишни канда қилмаскан. Генерал шаҳзодага қилишни қайтариб бераётиб: «Фақат унтер-офицеримгина сиз олий ҳазратларини асирга олишга қодир, мен эса ҳеч қачон!» деганда, шаҳзода: «Сиз мисли йўқ одамсиз!»— деб жавоб қайтарган экан. Генерал ҳақиқий урушда ҳеч қачон бўлмаган, уруш кетаётганда эса у дипломатик йўл билан учта чет эл саройида бўлган экан. Француз тилини шунақаям қийиб ташларканки, ҳатто ўз она тилисини ҳам унутиб қўйган экан, рақс тушишга эпчил бўлиб, ҳамиша отлиқ юраркан, кўксидagi орденларнинг сон-саногии йўқ экан. Сарбозлар унга салом бераркан, ҳатто хусн бобида тенги йўқлардан бири ҳам унга салом берибди, кейин эса унинг хотини бўлиб қолибди. Ҳадсмай улар осмондан тушган фариштадай чиройлигина қиз кўришибди. Қизчанинг ул-булга ақли етадиган бўлиб қолгандан бошлаб дарбоннинг ўғли унинг қаршисида ўйинга тушадиган бўлибди, қиз сал каттароқ бўлганда эса ўзи чизган суратларни унга ҳада этибди. Қиз суратларни бажону дил қабул қилар, ўйнар, сўнг майда-майда қилиб йиртиб ташларкан. Қиз бирам чиройли, нозик-ниҳол эканки, асти қўяверинг!

— Атиргулим!— деркан генералнинг хотини,— сен шаҳзодалар учун туғилгансан!

Шаҳзода эса эшик орқасида турар, лекин буни ҳеч ким билмаскан. Одамлар остонадан нарини кўрмас эканлар.

— Тунов куни ўғлимиз нонини қиз билан бирга баҳам кў-

рибди,— депти дарбоннинг хотини.— Ноннинг орасига на пишлоқ, на гўшт — ҳеч нарса қўйилмаган экан, лекин қизнинг оғзига жуда ёқибди. Борди-ю, генерал билан хотини буни билиб қолишса, роса шовқин кўтарилади-да! Лекин улар ҳеч нарсани кўришмабди!

Ҳа, Георг нонини қиз билан баҳам кўрибди; агар ёқтирса қизга қалбини ҳам ҳадя этишга тайёр экан. Бу бола оқ кўнгил, ақл-идрокли, зеҳли экан. Расм чизишни яхшилаб ўрганиб олиш учун кечки расм чизиш синфига қатнарган. Эмилия ҳам фанларни тез ўзлаштирган: у мураббияси билан француз тилида гаплашаркан ва рақс муаллимидан таълим оларкан.

— Георгмиз пасха байрамида балоғат ёшига етади!— депти дарбоннинг хотини.— Георгнинг катта бўлиб қолганини қара-я.

— Шундан кейин уни ўқишга берилса яхши бўларди-да!— депти отаси.— Озодароқ ҳунарни танлаши керак. Бизга ҳам битта нонхўр камайиб, анча дуруст бўларди-да!

— Барибир уйга ётгани келади-ку!— деб эътироз билдирибди онаси.— Ўзига бутунлай оладиган устани топиш амри маҳол. Уни ҳали кийинтиришимиз ҳам керак. Унинг учун бир бурда нонимиз-ку бир илож қилиб топилар. Икки япроқ ёпилган картошка бўлса бас! Ҳозир ҳам у бекорга ўқияпти. У ўз йўлидан кетаверсин, мана кўрарсан, у бизни хурсанд қилади! Ахир, профессор ҳам худди шундай деди!

Балоғат ёшига етган куни кийдирилдиган кийимлар тайёр бўлибди; она уларни ўзи тикибди, ўғли уста бичиқчи экан, камбағаллик туфайли эски кийимларни ямаб бутлаш анча иш берган экан-да. Дарбоннинг хотини, агар ўғлимнинг устaxonаси, шогирдлари бўлса, у сарой тикувчиси бўлиши ҳам мумкин, дер экан!

Шундай қилиб, кийим тикилибди, Георгнинг балоғат ёшига етгани нишонланибди. Уша куни у энг бой тутинган отаси, кекса приказчикдан каттагина жездан ясалган соат олибди. Бу соат жуда қадимий, синовдан ўтган, бир оз олдинга кетиб қоладиган экан. Орқада қолганидан кўра шуниси ҳам тузук. Бу ўта қимматбаҳо совға экан! Генерал оиласидан саҳтиён муқовали дуо китоб совға қилинибди. Совгани Георг суратлар ҳадя қилган ойимқиз юборибди. Китобнинг биринчи, тоза варағига: «Георгга эсдалик учун — марҳаматли Эмилия» деб ёзилган экан. Шундай ёзишни генералнинг хотини айтиб турган экан. Генерал уни ўқиб:

— Charmant,— депти.

— Чиндан ҳам бу мана шундай жаноблар томонидан кўрсатилган ғамхўрлик!— депти дарбоннинг хотини.— Георгни ясангириб, қўлига дуо китобни берибди-да, генералникига миннатдорчилик билдиришга юборишибди.

Генералнинг хотини ўраниб ётган экан, зерикканда тутадиган одатдаги асабийлик дардини тортаётган экан. Лекин у Георгга мулоимгина нигоҳ ташлабди, унга яхши тилак тилабди, ўзига азоб бераётган бошоғригига ҳеч қачон мубтало бўлмаслигини ҳам тилабди.

Генерал бўлса халат кийиб, бошига такая қўндириб, ағдарма рус этигида у ёқдан-бу ёққа юраркан. У ўз ўйлари ва хотираларига берилиб, хона ичида у ёқдан-бу ёққа юрибди-да, сўнг тўхтаб:

— Демак, Георг христианлар жамиятининг тўла ҳуқуқли аъзоси бўлибди-да!— депти.— Ҳалол бўл, бошлиқларни ҳурмат қил! Қариганингда буни генералдан ўрганган эдим деб юрасан!

Генерал ҳеч қачон узундан-узоқ нутқ сўзламаган экан. Ана шуларни айтиб, яна ўз ўйларига берилиб, жиддий қиёфага кирибди.

Ҳамма кўрганлари ичида Георгнинг хотирасида оймқиз Эмилия қолибди. У нақадар латиф, мулоим, гўзал ва назокатли! Унинг суратини фақат совун кўпиги пуфагига чизиш мумкин. Унинг кўйлаклари, тилла ранг сочларидан атир ҳиди димоққа урилади, ўзи эндигина очилган атиргулга ўхшайди! Бир вақтлар у билан понини баҳам кўрган эди. Қиз ўшанда ўзига тегишли нонни очкўзлик билан лунжини тўлдириб еган ва миннатдорлик билан бош ирғатган эди, гапирай деса оғзи банд эди-да. Шулар эсидамикан? Албатта. Ахир, чиройли китобча унга «Эсдалик учун» ҳадя этилган-ку. Янги йил киргандан кейин дастлаб ой янги бўлганда у ҳовлига қўлида нон, асал суртилган скиллинг, дуо китобча билан чиқибди-да, китобнинг тўғри келган жойини очибди. Қани, иқболига нима чиқаркан?

Китобнинг миннатдорлик дуолари ёзилган жойи очилибди. У китобни ёпиб, Эмилия учун очмоқчи бўлибди, лекин дафн дуолари ёзилган жойларни очмасликка интилибди. Буни қарангки, худди ўша саҳифалар очилибди! Унга ишонмаса ҳам бўларди-ю, шундан кейин Эмилия бетоб бўлиб ётиб қолибди ва уларниқига ҳар куни доктор экипажи келиб турганини кўриб жуда қўрқиб кетипти.

— Қизни даволашолмайди!— депти дарбоннинг хотини,— олло-таоло кимни даргоҳига қабул қилишни билади!

Лекин қизни даволашибди! Георг яна расм чизиб, унга жўната бошлабди. Айтгандай, у подшо саройи суратини чизибди. Георгнинг суратида қадимий Москва Кремли ўзининг улкан бодрингга ўхшаш ям-яшил ва олтин суви юртилган минора ва гумбазлари намоён бўлибди. Эмилияни бу суратлар жуда қувонтирибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, Георг яна бир неча сурат юборибди. Уларнинг ҳар бирида турли бино суратлари солинган экан: қиз уларга қараб туриб хаёлларга берилиши,

ана шу девор ва деразалар ортида қандай ҳодисалар бўлаётганини билиши мумкин экан.

Суратлар орасида ўн олти қаватли, ҳамма ёғига қўнгироқлар осилган хитой биноси, адл мармар устунлар ва айвонлар билан қуршалган иккита юнон ибодатхонаси, нуқул ходадан қурилган, нақшинкор норвег черкови бор эди. Ҳаммадан ҳам «Эмилиянинг қасри» кўркем эди. Унда фақат Эмилиянинг ўзи яшаши керак эди. У бошқа бинолардаги энг чиройли томонларини олиб, «Эмилиянинг қасри»да мужассамлаштирган экан. У норвег черковидан нақшинкор устунни, юнон ибодатхонасидан мармар устунни, хитой биносидан қўнгироқларни, подшо Кремлидан ям-яшил, олтин суви югуртилган гумбазларни олган экан.

Бунақа қасрни ҳар қандай бола ҳам ҳавас қиларкан! Ҳар бир дераза остига «Бу ерда Эмилия ухлайди», «Бу ерда ўйинга тушади», «Бу ерда меҳмон-меҳмон ўйнайди» ва бошқа ёзувчалар ёзиб қўйилибди. Буларнинг ҳаммасига қараш ҳузур бағишларкан! Суратга роса тикилишибди.

— Charmant, — депти генерал.

Лекин қари графга (генералдан ҳам мартабалироқ, қаср ва мулкка эга бўлган қари граф ҳам бор эди) бу суратни дарбоннинг кичкинагина ўғли чизганлигини айтишса ҳам, индамабди. У айтарли жуда ҳам кичкина эмас, яқинда балоғат ёшига етди-ку. Чол суратга тикилибди, одамларнинг гапи у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқибди.

Ниҳоят ҳавонинг қовоғи солиқ турган кунларнинг бири Георг учун қувончли, ёруғ кун бўлибди. Рассомлик Академиясининг профессори уни ҳузурига чақирибди.

— Менга қара, дўстим! — депти у. — Бир гаплашиб олайлик! Парвардигор сени истеъдодли қилиб яратибди, ўзи сенга саховатли ҳомийни ҳам юборди. Анови бурчакда истиқомат қилувчи қари граф менга сен ҳақингда гапирди. Суратларинги мен ҳам кўрдим. Уларни қўя турайлик, талайгина нуқсонлари бор! Энди ҳафтада икки марта менинг рассомлик мактабимга келиб туришини мумкин. Ҳадемай яхши расм чизадиган бўлиб оласан. Сенда рассомликдан кўра ҳам меъморлик нишоналари кўпроқ мавжуд деб ўйлайман. Вақти келиб, буни билиб оласан! Лекин бугун бурчакдаги уйга бориб, кекса графга миннатдорчилигингни билдир, шундай ҳомийни етказган парвардигорга ҳам миннатдорчилик изҳор этгил!

Бурчакда улкан бино тураркан, деразалари остида деворга ёпиштирилган фил ва туялар бор экан; ҳамма ёқда ўтмиш муҳри сезилиб турибди. Лекин кекса граф бизнинг замонамизни афзал кўради, унинг нимаси яхшилигининг ҳам фарқига бормас, у қаёқдан келяпти — болохонаданми, ертўладанми ё чордоқданми — суриштирмаскан.

— Ҳақ гапни айтганда, ким зодагонроқ бўлса, шунча одми

бўлса керак!— депти дарбоннинг хотини.— Кекса граф ўзини қанчалик оддий тутади-а! Биз фақир одамлардай гаплашади! Генерал билан хотини бунақа қилишмайди. Кеча Георг хурсандлигидан ўзини қўйгани жой тополмай қолди, граф унга шунақаям меҳр-оқибат кўрсатишти! У олий ҳазрат бугун мени ҳузурларига қабул қилгандан бери севинчдан теримга сигмай юрибман. Георгни ўқишга бермай чакки иш қилдик-микан-а? Унинг қобилияти зўр эди!

— Гапинг тўғри-ю, лекин унга бир суянчиқ ҳам керак-да!— депти эри.

— Унинг суянчиғи бўлади!— деб жавоб қайтаришти хотини.— Бу хусусда граф яхши гапларни айтди!

— Ҳар ҳолда бу мурувватлар генерал оиласининг шарофатидан,— депти эри.— Уларга ҳам миннатдорчилик билдириб қўйиш керак.

— Нега миннатдорчилик билдирмас экан?— депти хотини.— Менимча, уларга бунчалик елпатак бўлмаса ҳам бўлади. Аммо олло-таолога чин юрагимдан шукрона келтираман. Ойимқиз Эмилия шифо топаётганлиги учун ҳам унга шукрона келтираман!

Ҳа, генералнинг қизи кун сайин соғая борибди; Георг ҳам тез одимлар билан олдинга илгарилабди. Уша йилнинг ўзида у кичик кумуш медаль, оз фурсат ўтгач эса, катта кумуш медаль олишга муяссар бўлибди.

— Оҳ, уни ўқишга берганимизда кўп маъқул иш бўларди!— деб кўз ёши қилибди дарбоннинг хотини.— Ҳеч бўлмаганда бағримизда бўларди. Римда нима қилади? У қайтиб келганда ҳам у билан дийдор кўришолмасак керак! Болагинам қайтиб келмайди ҳам!

— Бу ишлар унинг бахти, шон-шуҳрати учун қилинапти-ку,— деб хотинини юпатишти дарбон.

— Баракалла сизга, эржон!— депти хотини.— Шундай дейсиз-ку, лекин ўзингиз ҳам бунга ишонмайсиз. Менга қанчалик оғир бўлса, сизга ҳам шундай.

Чиндан ҳам шундай экан. Уғилдан ажралиш ота-она учун жуда оғир эди, лекин ҳамма: «Йигитчанинг бошига бахт қуши қўнди» деб таъкидлашаркан.

Шундай қилиб, Георг ҳамма билан хайрлашибди; хайр-хўшлашиш учун юқорига — генерал хонасига кўтарилибди. Генералнинг хотини боши оғриб ётган бўлгани учун кўри-мабди. Генерал бўлса, хайрлашаётиб ёш йигитга шаҳзодага нима дегани ва шаҳзода унга нима деб жавоб қайтаргани ҳақидаги бирдан-бир латифасини айтиб берибди, сўнг Георгга хайрлашиш учун икки бармоғини узатибди.

Эмилия ҳам Георгга қўлини узатибди-ю, лекин кўриниши гамгин эмиш. Георг ҳам маънос бўлибди.

Вақт ҳуда-беҳуда ўтаверади; вақт бир хилда, лекин наф-

сиз ўтибди. Георг учун эса вақт нафсиз ўтмабди, уйдагиларни қўмсаган пайтларини ҳисобга олмаганда, вақт узоққа чўзилиб ўтаётганга ўхшаб туюлмабди. Ҳамма қадрдонлари — пастдаги ва юқоридагилар қандай яшашяптийкан? У уйдан хат олди дейлик, хатга кўп нарсани сиғдириш мумкин, ундан киши қалбига қуёш нурлари таралиши, қалбни зимистон, зулмат нчида қолдириши мумкин. Отасининг вафот этганлигини маълум қилувчи хатни олганда йигитчанинг қалби зимистон бўлиб кетипти. Онаси тул қолибди. «Эмилия мен учун юпатувчи фаришта бўлиб қолди, пастга — менинг ёнимга тушиб турибди», — деб ёзаркан онаси. Дарбонлик эса ўз қўлида қолибди, бунда қизнинг ҳиссаси катта бўлибди.

Генералнинг хотини кундалик юрита бошлабди. У ҳар бир қабулни, ўзи иштирок этган базмларни, шунингдек таниш-билишларникига меҳмонга борганларини таърифлаб ёзибди ва бошқа зодагонларнинг таклифномалари кундаликнинг сурати ўрнида хизмат қилибди. Генералнинг хотини кундалиги билан жуда фахрланибди, асабийлашишга тўла уйқусиз тунлар, саройдаги базмларга тўла кунлар ўтиши билан кундалик ҳам тўла борибди. Ниҳоят Эмилияни саройдаги базмга олиб боришибди. Онаси испанча дид билан тикилган қизил кийимда, қора кружевада, қизи эса бошдан-оёқ оқ кийимда, латиф ва назик бўлиб борибди! Қизнинг олтин ранг кокиллари жингалажингала, ярқироқ яшил лентага ўхшаб тўлганиб турганмиш, сочига оқ нилуфар гул тақиб олганмиш. Қизнинг кўзлари шу-пақаям тиниқ ва мовий, оғизлари бежирим, лаблари гунчадек эмиш, хуллас, турган-битгани денгиз маликасининг ўзгинаси-миш; ҳусни таърифга сиғмасмиш! У билан учта шаҳзода рақсга тушибди; албатта бирданига эмас, балки навбат билан тушибди. Генералнинг хотини бир ҳафтагача бош оғриғига чалинмабди.

Лекин бу бирламчи базм охиргиси бўлмайди. Эмилия энди ўзини тутиб туролмабди. Яхшиямки бу орада ёз келиб, табиат кўйнида дам олиш имкони туғилиб қолибди.

Генерал оиласи граф қасрига меҳмонга таклиф қилинибди. Графнинг боғи томоша қилса арзийдиган экан. Унинг бир қисми эскича усул ва дид билан барпо қилинган экан: ҳамма ёқда яшил пардадай усти текис қирқилган бута тўсиқлар яшнаб турганмиш, деворларнинг ҳар қаер-ҳар қаеридан туйнуқлар очилганмиш: қора қайин ва тис буталари эса юлдуз ҳамда эҳром шаклида қирқилганмиш; у ер-бу ерда чиғаноқлар ётқизилган ғорлар кўзга ташланибди, уларнинг тубидан фавворалар отилиб турганмиш; ҳамма ёқда гранитдан ясалган ҳайкаллар боққа файз, кўрк бериб турганмиш, ҳар бир гул-пушта ҳам балиқ, герб шаклига, ўз номига эгамиш. Боғнинг

бу қисми французча дид билан безатилган экан. Бу ердан яшнаб турган ҳашаматли боққа ўтиларкан, боғда дарахтлар ўз ҳолича ўсиб ётганмиш, шу вайдан уларнинг шох-бутоқлари ҳар томонга тарвақайлаб, танаси йўғонлашиб кетганидан, қуюқ соя ташлаб турганмиш. Боғдаги майса ўтлар шунақаям ям-яшилмишки, унинг устидан бемалол юриш ҳам мумкин экан. Бу жой инглизча дид билан барпо қилинган боғ экан.

— Утмиш ва замонавийлик,— депти граф.— Булар бири бири билан жуда уйғунлашиб кетган. Яна икки йилдан кейин боғ бутунлай бошқача қиёфага киради, талай ўзгаришлар кiritиш ва пардоз бериш ҳаракатидамиз! Сизларга боғнинг сурати ва чизмаларини, айтгандай, меъморнинг ўзини ҳам кўрсатаман. У бугун бизникида тушликда бўлади!

— Charmant!— дебди генерал.

— Боғ бу дунёнинг жаннати!— деб хитоб қилибди генералнинг хотини.— Ана, қадимий қасрга ҳам келиб қолдик!

— Бу товуқхона!— депти граф.— Минорада каптарлар, иккинчи қаватда куркалар, биринчи қаватда эса уларга қарайдиган паррандачи Эльза исмли кампир яшайди. Кампирнинг хонасидан паррандалар турадиган ҳамма хоналарга йўллар бор, тухум қўядиганлари алоҳида, жўжа очиб чиққанлари алоҳида хонада, ўрдакларга сувга тушиш учун алоҳида йўлак бор!

— Charmant!— депти генерал.

Ҳаммалари паррандаларни томоша қилишга отланишибди.

Эльза кампир меҳмонхона ўртасида, меъмор Георг эса унинг ёнида турарди. Узоқ айрилиқдан кейин у Эмилия билан мана шу ерда — товуқхонада учрашибди!

Йигит ғоз турар, унга тикилган билан ҳусни жамолига тўйиб бўлмас эди, чунки жудаям чиройли, келишган йигит бўлиб кетган экан-да! Истараси иссиқ, қоп-қора сочлари кўркаман экан, лабларида эса: «ҳаммангизни яхши биламан!» деган маънода муғамбирона табассум ўйнардди. Эльза кампир ёғоч кавушларини ечибди, асилзодаларга ҳурмат юзасидан пайпоқда қолибди. Товуқлар қа-қалаб, хўрозлар қичқирибди, ўрдаклар «ғоқ-ғоқ»лаб юрибди. Йигитнинг ёшлик пайтларида бирга ўйнаб юрган яқин ўртоғи — генералнинг гўзал қизи унинг ёнгинасида турар, оқиш юзлари гул-гул яшнар, кўзлари чақнар, лаблари унсиз гапириб тургандай эди. Қиз йигитнинг кўнглидагидай қилиб назокат ва одоб билан эгилиб таъзим қилибди. Қизнинг бу таъзими йигит билан қариндош бўлмаган ёки базмларда гоҳ-гоҳида рақсга тушган қизнинг таъзимига ўхшаб кетипти, Георг эса Эмилия билан ҳеч қачон бирга ўйинга тушмаган экан.

Граф унинг қўлини сиқиб, меҳмонларга таништирибди:

— Навқирон дўстимиз, сизлар учун унча бегона бўлмаган жаноб Георг!

Генералнинг хотини эгилиб салом берибди, қизи эса қўлини узатиб юборишига сал қолибди.

— Ие, бу ўзимизнинг жаноб Георг-ку!— депти генерал.— Ахир, биз эски қадрдон, қўшнимиз-ку! Charmant!

— Сиз бутунлай италияликка айланиб кетипсиз!— депти генералнинг хотини.— Италияда истиқомат қилувчилардай италиянча гапирсангиз ҳам керак?

Генерал хотинининг италиян тилида сўзламай, балки ашула айтишини биларди.

Дастурхонга ўтиришганда Георг Эмилиянинг ўнг томонига ўтирибди. Уни генералнинг ўзи стол ёнига олиб борибди, Граф эса генералнинг хотинини, Георг жаноблари суҳбатга берилиб кетиб қизиқ нарсаларни гапириб берибди. Овқат маҳалида Георг ўтиришнинг гули бўлиб ўтирибди. Бу борода граф ҳам ундан қолишмас экан. Эмилия эса бутун вужуди қулоқ бўлиб жимгина ўтирибди, кўзлари севинч ва шодликдан шундай чарақлабдики, асти қўясиз.

Тушликдан кейин қиз билан Георг айвонга чиқишибди; баланд ўсган атиргул шоҳлари уларни бошқалардан панага олибди. Георг биринчи бўлиб гап бошлабди.

— Онамга дўстона, илиқ муносабатда бўлганингиз учун ташаккур билдиришга ижозат бергайсиз!— деб гап бошлабди у.— Онам вафот этган тунда уни ёлғиз қўймаганлигингиздан хабарим бор. Ташаккур сизга!

У Эмилиянинг қўлидан ўпибди. Нима қипти, бушнинг боиси тушунарли. Қиз помус ўтида қоврилибди, ҳар ҳолда жавоб тариқасида йигитнинг қўлини қисиб қўйибди ва унга ажойиб, жозибали, мовий кўзларини меҳр билан тикибди.

— Ойингиз бирам яхши, бирам меҳрибонки! Сизни бирам яхши кўрардики! У киши хатларингизни ҳам менга ўқигани берарди, шу боисдан сизни озми-кўпми биламан! Болалигимда менга жуда меҳрибон эдингиз, суратлар ҳаля қилардингиз!..

— Сиз бўлса йиртиб ташлардингиз,— депти Георг.

— Йўқ, «қасрим» ҳали мавжуд!— деб жавоб қайтарибди қиз.

— Энди сизга чинакам қаср қуриб беришим мумкин!— депти Георг шавқ билан.

Генерал билан хотини ўз хоналарида дарбоннинг ўғли ҳақида гурунглашибди. Унинг ўзини тута билиши, гаплари, билимдонлиги хусусида гап кетибди.

— У информатор бўлиши ҳам мумкин!— депти генерал.

— Даҳоли йигит!— депти хотини ва бошқа бир оғиз сўз ҳам қўша олмапти.

Ажойиб ёз келибди. Жаноб Георг граф қасрида тез-тез

суюкли меҳмон бўлиб турибди. Борди-ю, у келмай қолса қўмсашиб қолишаркан.

— Биз бечораларга нисбатан олло-таоло марҳамат қилиб сизга катта қобилият ато қилган!— депти Эмилия унга.— Уни жойига қўйиб эъозлайсизми?

Георгга бу гап хуш ёқибди, ўзи ҳам бу гўзал қизни анча истеъдодли деб ҳисобларкан-да.

Генерал эса Георгни бунчалик паст табақадан эмаслигига тобора ишончи орта борибди.

— Лекин онаси раҳматлик анча муҳтарам аёл эди, бунга тан бериш керак,— депти у.

Ёз ўтиб, қиш келибди, жаноб Георг одамларни яна ўз хусусида гапиришга мажбур қилибди. У энг бадавлат хонадонларга, асилзодалар ҳузурига таклиф қилинибди. Ҳатто генералнинг ўзи уни саройдаги базмда кутиб олибди. Эмилия учун ҳам базм бериш мўлжаллари бор экан. Унга Георгни ҳам таклиф қилишсамикан ё йўқми?

— Қирол кимни таклиф қилса, генерал ҳам ўша одамни таклиф қилаверади!—депти генерал ва қаддини шундай ростладики, гўё бўйи бир қарич ўсгандай бўлибди.

Георгни таклиф қилишибди, у базмда бўлибди, базмда шаҳзода ва графлар ҳам иштирок этишибди. Уларнинг бири иккинчисидан яхши ўйинга тушармиш, лекин Эмилия фақат дастлабки ўйингагина тушибди: қиз гарчи зиён етказмаган бўлса-да, ўзи билан ўйинга тушаётган йигитнинг оёғини бехосдан босиб олибди, шундан сўнг ўзини эҳтиётлаб, ортиқ ўйинга тушмай қўйибди. Бир жойда ўтириб, бошқаларнинг ўйинга тушишини томоша қилибди. У ҳамон томоша қилар, жаноб меъмор бўлса ёнида тик тураверди.

— Сиз унга авлиё Пётр соборининг ҳамма ёғини чизиб беринг,— депти генерал ёнидан ўтиб борар экан, илтифот билан жилмайиб.

Орадан бир неча кун ўтгач, генерал илтифот билан жаноб Георгни ўз уйида қарши олибди, «Ёш йигит ўзини базмга таклиф қилинганлиги учун эҳтимол миннатдорчилик билдиргани келгандир, бошқа нима учун ҳам келарди?»— деб ўйлабди генерал. Бироқ... О, даҳшат ва тентаклик қурсин! Генерал ўз қулоқларига ишонмабди. Жаноб Георг жуда баланддан келибди, унинг илтимоси кўз кўриб, қулоқ эшитмаган илтимос экан! У Эмилиянинг қўлини сўрабди!

— Йигит!— депти генерал шолғомдай қизариб.— Нималар деяпсиз? Гапингизга тушунмаяпман! Мендан нима истайсиз? Мен сизни танимайман! Жаноб! Ҳой йигит! Сиз уйимга бостириб қияпсиз-а! Бу ерда хўжайин менми ё сизми? Энди нима қилдим-а?..

У ётоқхона эшиги олдигача тисарилиб борибди, ичкарига киргач, эшикни ёпиб, қулфлаб олибди. Георг ташқарида қо-

либди. Йигит бир лаҳза тек турибди-да, сўнг ўгирилиб, қайтиб кетипти. Даҳлизда Эмилияга дуч келибди.

— Дадам нима деди?— деб сўрабди қиз титроқ овоз билан.

Георг унинг қўлини маҳкам қисибди.

— У мендан ўзини олиб қочди. Лекин яхши пайтларга умид боғлаб тураверамиз!

Эмилиянинг кўзларига ёш келибди, йигитнинг кўзларида эса қатъият ва жасорат учқунлари чақнабди. Уларга оқ фотиҳа бергандай қуёш нурлари ҳар иккала кўзларида жилва қилибди.

Генерал ўз хонасида устига қайноқ сув қуйилган одамдай утираверибди. Юраги қинидан чиққудай бўлиб, дукиллаб ура бошлабди. «Аҳмоқлик! Дарбоннинг жинниси!»— деб пичирлабди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас генералнинг хотини эридан ҳамма гапни эшитибди, Эмилияни чақириб, ёнига ўтқазибди.

— Шўрлик болагинам! Сени, бизни шунчалик ҳақоратлашса-я! Сен ҳам йиғлаяпсанми? Кўз ёшларинг ҳеч тинмайди-я! Шу кўринишингда ҳам гўзалсан-а! Менинг тўй кучимдагига ўхшаб кетибсан! Йиғлайвер, йиғлайвер, жонгинам!

— Йиғлайвераман,— депти Эмилия,— отам икковларинг розилик бермагунларингча йиғлайвераман!

— Қизгинам!— деб қичқирибди генералнинг хотини.— Тобинг йўқ! Алаҳлаяпсан! Оҳ, яна бошим огриб қолди. Вой жоним! Эмилия, онаизорингнинг ғам-ғуссада ўлиб кетишига йўл қўйма! Онасиз қоласан!

Генералнинг хотини ҳам кўз ёши тўкибди — у ўлим ҳақидаги фикрга сира тоқат қилолмабди.

Рўзномаларда кишиларни турли лавозимларга тайинланганлиги ҳақида хабарлар босилди, чунончи, меъмор Георгга профессор унвони берилгани ҳам маълум қилинди.

— Аттанг, ота-онаси қора ер тагида ётипти, бу хушхабарларни ўқий олмайди!— дейишибди генералнинг уйи остидаги ертўлада яшаётган янги дарбон билан унинг хотини. Улар ўзлари ўтирган уйда профессор туғилганини билишар экан-да.

— Энди у мартабаликлар рўйхатига тушиб, солиқ тўлаб туришига тўғри келади,— депти эри.

— Ҳа, камбағал одамнинг боласи учун бу катта гап!— депти хотини.

— Бир йилда ўн саккиз талер-а!— депти эри.— Бу ҳазилакам пул эмас!

— Йўқ, мен у ҳақда эмас, ҳурмат хусусида гапиряпман!— деб эътироз билдирибди хотини.— Бу пуллар нима бўпти! У йил давомида бунақанги пуллардан кўпини топади! Хўш, бадавлатгина қизга ҳам уйланиб олади. Ҳой, эр, бизда ҳам бола бўлганда эди, ўғлимиз меъмор ёки профессор бўлиши мумкин эди!

Ертўладагилар Георг ҳақида илиқ гапларни айтишибди, болохонадагилар ҳам улардан қолишмабди, айниқса кекса граф кўп яхши гапларни айтипти.

Бунга меъморнинг болалигида чизган суратлари баҳона бўлибди. Нега энди бу ҳақда гап очилди? Гап Россия, Москва ҳақида, бир вақтлар Георг чизган ва Эмилияга ҳадя этган Кремль ҳақида кетяпти. Георг қизга кўп суратларни тўхфа қилган, лекин графнинг хотирасида нақшланиб қолгани битта: «Эмилия ухлайдиган», «ўйинга тушадиган», «меҳмон-меҳмон ўйнайдиган» хоналари бўлган «Эмилия қасри». Шундай қилиб, граф профессор катта истъдод эгаси эканлигини, вафот этганда ҳам катта мартаба билан ўлишини айтипти. Бунинг шубҳаланадиган жойи йўқ экан-да! Хўш, нима учун гўзал ва ёш оyimқизга қаср қуришнинг иложи йўқ экан?

— Бугун граф одатдан ташқари ҳазилкашлик қилиш кайфиятида!— депти генералнинг хотини граф кетгач. Генерал бошини чайқабди, малайларининг кузатувида отлиқ саройга отланибди, мулозимлар одоб сақлаб сал ортда борибди, генералнинг отдан тушиши ҳам одатдан ташқари тантанали бўлибди.

Эмилиянинг туғилган куни етиб келибди; ҳамма ёқдан гуллар, хатлар, визит карточкалари ёғилиб кетипти. Генералнинг хотини қизининг лабидан, генералнинг ўзи эса пешанасидан ўпибди, улар жудаям меҳрибон ота-оналар экан-да. Энг олий мартабали меҳмонлар — шаҳзодалардан иккитаси бу ерга ташриф буюриб, оилани ўта бахтиёр этишибди. Базмлар, театрлар, дипломатик лавозимга тайинлашлар, сиёсат ҳақида гапиришибди. Ўзларининг ва чет элнинг машҳур арбоблари ҳақида ҳам гап кетипти; шу пайт беихтиёр ёш профессорнинг номи тилга олинди. «У абадийлик қасрига киради! Унинг фамилияси энг яхши номлардан бири бўлиб қолади!» Унинг ҳақида ана шунақа гапларни айтишибди.

— Энг яхши ном эгаси бўлиб қолади!— депти генерал хотини билан ёлғиз қолганда.— Лекин қандай номда?

— Қанақа номга ишора қилишаётганини биламан!— депти генералнинг хотини.— Лекин айтмайман! Бу ҳақда ўйлашни ҳам хоҳламайман! Албатта, буни ёлғиз худонинг ўзи билади... Лекин мен жуда ҳайратда қоламан!

— Мен ҳатто тасаввур ҳам қилолмайман!— депти генерал ва ҳушига келиш лаҳзаларини кута бошлабди.

Чиндан ҳам худонинг марҳамати кенг, унда битмас-туганмас қудрат яшириниб ётади. Георг ҳам ана шу марҳаматдан бебаҳра қолмади. Лекин биз туғилган кунни хотиримиздан чиқариб қўйдик!

Эмилиянинг хонаси дўстлари ва дугоналар юборган гулларга кўмилиб кетипти; стол усти эса эсдалик ва дўстликдан далолат берувчи ажойиб совғаларга тўлибди. Лекин Георгдан ҳеч нарса йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас экан. Нимага ҳам бўлсин? Қизнинг уйи усиз ҳам унинг ҳақидаги хотираларга тўла. Бир вақтлар қизчанинг хонасидаги дарпардалар куйиб кетганда, Георг ўт ўчирувчилардан ҳам олдин ҳаракат қилгани, Эмилия тикилиб йиғлаб ўтирган зина остидаги ҳужрадан ҳам хотиралари гули мўралаб турибди. Деразадан болалик хотираларини жонлангириб турувчи акация дарахти ҳам кўриниб турибди. Унинг ҳозир на гули, на япроғи бор, унинг новдалари қиров билан қопланган, гўё маржон гул тақиб олганга ўхшайди. Новдалар орасидан ўн тўрт кунлик тўлиқ ой мўралаб турибди. Ой қанчалик ўзгарувчан бўлишига қарамай, Георг Эмилия билан битта нонни баҳам кўрган пайтдан буён заррача ўзгармабди.

Қиз яшнк ичидан «Кремль» ва «Эмилиянинг қасри» суратларини олибди. Улар ҳам Георг ҳақида гапиришаётгандаймиш, қиз суратларга суқ билан боқибди. Суратлар унинг хаёлларига гулгула солибди! Қиз ота-онасига билдирмай ўлим тўшагида ётган дарбон хотини ёнига тушганларини, унинг ёнига ўтириб, қўлини ушлаганини, аёл жон таслим қилганда дуо ўқиганини, аёл ўлаётиб: «Георг... сендан розиман!» деганини эслади. Она ўшанда фақат ўғлини ўйлаганди, Эмилия унинг сўзларига алоҳида мазмун бағишлаганди. Ҳа, ҳар ҳолда Георг Эмилия билан унинг туғилган кунини хаёлан бўлса-да, бирга ўтказибди!

Эртаси кун генералнинг туғилган кунини бўлибди. У ўз қизидан бир кун кейин, албатта бир неча йиллар олдин туғилган экан! Яна совғалар ёғилибди. Совғалар ичида олатдан ташқари қулай ва қимматбаҳо эгар турганмиш; бунақа эгар шаҳзодалардан бирида бор эди, холос. Бунинг ким юборди экан? Генерал бунинг кўриб терисига сигмай кетипти. Эгар ёнига хат қўйилганмиш. Унга: «Кечаги учун раҳмат!» деб ёзилганмиш. Бунинг кимдан эканлигига ҳамманинг ақли етар экану, лекин хатнинг охирига: «Генерал танимайдиган шахсдан!»— деб ёзиб қўйилган экан.

— Оламда мен танимайдиган одам борми ўзи?— депти генерал.— Ҳаммани танийман!— Унинг хаёллари бепоён олам бўйлаб веза бошлабди. Йўқ, у ёқда у ҳаммани танийди.— Бу хотинимдан!— деб ўйлабди ниҳоят.— У мени калака қилмоқчи! Charmant!

Лекин хотини уни калака қилишни хаёл-хотирига ҳам келтирмаган экан. Бу тантана ўтиб кетипти.

Яна байрамга ҳозирлик кўрила бошланибди, лекин генералникида эмас, балки шаҳзодалардан бириникида. Махсус маскарад кийими кийиб бориладиган базм куни тайинланибди, маска кийишга ҳам ижозат берилибди.

Генерал Рубенс қиёфасига кирибди, у тик ёқа испанча костюм кийибди, ёнига қилич осибди, виқор билан керилиб юра бошлабди. Хотини эса Рубенснинг рафиқаси қиёфасида, қора бахмалдан тикилган, ёқаси ҳашаматли ёпиқ кўйлақда иссиқдан нафаси қайтиб қийналибди. Костюм генералга қарашли фламанд рассоми чизган суратдан нусха олиб тикилибди; суратда айниқса аёлнинг қўллари жудаям чиройли эди, генерал хотинининг қўллари ҳам айнан ўшанга ўхшарди.

Эмилия юпқа тўр ва кружеваларда худди Психеянинг ўзи бўлиб қолганди. У осмонда учиб юрган оққуш парига ўхшар, Психея костюмига мансуб бўлган қанотчаларга эҳтиёжи йўқ эди.

Бу шунақаям ажойиб базм бўлдики! Шунақаям ранг-баранглик, ҳашамат зўр бўлдики! Ҳамма ёқ гулга тўлиб кетипти! Кўзлар қамашиб, тиниб кетипти, Рубенс хотинининг бежирим билакларига қараш қаёқда.

Қашюшонига акация новдаси сурати туширилган, қора домино кийган йигит Психя билан ўйинга тушибди.

— Бу ким бўлди?— деб сўради генералнинг хотини.

— У киши қирол олий ҳазратлари!— депти генерал.— Бунга ишончим комил: у кишини қўл қисидан билгандим.

Генералнинг хотини шубҳаланибди. Генерал Рубенс эса мутлақо шубҳаланмабди, у қора домино кийган кимсанинг олдига келиб, унинг кафтига шаҳзоданинг отасининг исмини ёзиб қўйибди. У эса бошини чайқаб қуйидагича ишора қилибди:

— Хат эгар ичида! Генерал тапимаган шахс!

— Ундай бўлса сизни танийман-ку!— депти генерал.— Эгарни сиз юборгансиз.— Домино ўнг қўлини баланд кўтарибди-да, оломон ичида ғойиб бўлибди.

— Анови қора доминолик ким экан, Эмилия?— деб сўрабди генералнинг хотини.— Ҳозир сен у билан ўйинга тушдинг-ку!

— Мен унинг исмини сўрамабман!— деб жавоб қайтарибди қизи.

— Чунки уни танигансан! У профессор! Граф, сиз ўз ҳимоянгизга олган одам шу ерда!— деб гапида давом этипти генералнинг хотини, ёнида турган графга мурожаат қиларкан.— Акация новдаси сурати туширилган қора домино.

— Бўлиши мумкин!— депти у.— Айтгандай, шаҳзодалардан бири ҳам худди ана шундай кийинган!

— Мен унинг қўл қисишидан сезиб қолдим!— деб гапида туриб олибди генерал.— Шаҳзодадан эгар совға олганман. Бунга ишончим комил, уни тушликка таклиф қиламан!

— Майли, шундай қила қолинг! Агар у шаҳзода бўлса, албатта келади!— деб жавоб қайтарибди граф.

— Борди-ю, у анови... бошқа бўлса келмайди!— депти генерал ва ҳозиргина қирол билан суҳбатини тугаллаб турган қора доминога яқинлашибди. Генерал доминони тавозе билан тушликка таклиф қилибди, у билан яқинроқ танишиш истагида эканлигини изҳор этипти. Генерал баланд овоз билан аниқ гапирибди, юзида ишончи комил одамларга хос табассум ўйнабди, ахир, у тушликка кимни таклиф қилаётганини билди-ди-да!

Домино ниқобиши олибди: у Георг экан.

— Генерал ўз таклифини такрорлайдими?—деб сўрабди у.

Генерал яна бир қарич ўсгандай бўлибди, виқор ва димогдорлиги баттар ошибди; у икки қадам орқага ташлабди, сўнг қадимги менуэт рақсига тушгандай бир қадам олдинга юрибди, юзига генералга хос олижаноб хислат беришга интилиб, бунинг уддасидан чиқибди ҳам.

— Мен ҳеч қачон сўзимдан қайтмайман! Профессор таклиф этилди!— депти.

У ҳамма гапдан хабардор бўлиб турган қиролга қиё боққанча узоқлашибди.

Генералникида тушлик бўлибди; тушликда фақат граф билан у ҳимояга олган одам бўлибди.

«Энди гишт қолипдан кўчди!»— деб ўйлабди Георг. Чиндан ҳам энг тантанали вазиятда гишт қолипдан кўчибди.

Ҳа, ёш йигит яна генералнинг уйида пайдо бўлибди, ўзини олий табақадан чиққандай тутиб гаплашибди, генерал буни ўз кўзи билан кўрибди, пайқамасликнинг иложи бўлмабди-да. Бундан ташқари, йигит олий даражада отамлашадиган улфати чиқиб қолибди, бундан завқланиб кетган генерал беихтиёр бир неча бор: «Charmant!» деб хитоб қилиб қўйибди. Генералнинг хотини эса бу тушлик ҳақида дарҳол одамларга гап тарқатипти, саройдаги энг ақлли ва энг муҳтарам хонимлардан бири келгуси сафар ёш профессор таклиф қилиниши биланоқ уларникида тушлик овқатини ейиш истаги борлигини изҳор қилибди. Профессорни яна тушликка таклиф қилишга тўғри келибди. У таклифни бажону дил қабул қилибди ва яна олий даражада ёқимтойлигича қолибди; маълум бўлишича, ҳатто у шахмат ҳам ўйнарган!

— У мутлақ ертўла тоифасидан эмас!— депти генерал.— Эҳтимол, у олий насабли одам боласи бўлса керак! Бунақалар кўп, бу ўринда йигитчамиз айбли эмас.

Қирол саройида бўлган профессор генералникида ҳам бўлиши мумкин, лекин бу оилада илдиз отаётганини ҳам олдин-

дан кўра оладими? Бу ҳақда гап бўлиши мумкин эмас — бутун шаҳарда нуқул шу ҳақда дув-дув гап.

У ҳар ҳолда илдиз отишга улгурибди.

Худо ундан марҳаматини аямабди, у юрт маслаҳатчиси бўлганда, Эмилия ҳам шу лавозим эгаси бўлибди, бу ҳеч кимни ажаблантирмабди.

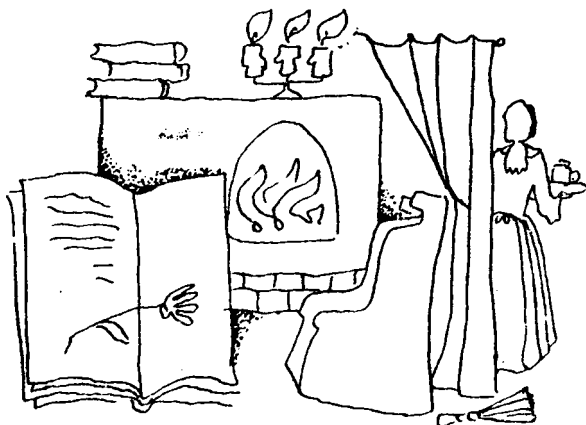
— Ҳаёт ё фожиа, ё комедия!— депти генерал.— Фожиада севишганлар ҳалок бўлишади, комедияда қовушишади.

Георг билан Эмилия қовушибди, улар қўчқордай-қўчқордай учта ўғил кўришибди, албатта, бирданига эмас.

Ширин болакайлар бобоси ва момосиникида меҳмонда бўлишиб, ҳамма хона ва залларда ёғоч от миниб чопқиллашибди, уларнинг кетидан генерал ҳам ёғоч от миниб эргашибди, гўёки «жажжи юрт маслаҳатчиларининг жокейи» бўлибди.

Генералнинг хотини эса диванда ўтириб олиб, ҳатто асаби бузилиб, боши оғриган кунларида ҳам набираларига жилмайиб боқибди.

Георгнинг мартабаси ана шундай улуғлашиб кетипти. Унинг обрўи яна ошибди, шундай бўлмаганида дарбоннинг ўғли ҳақида гапириб ҳам ўтирмасдик.

БОЙЧЕЧАК

Қиш шамоли увиллабди, уй ичи эса шинам ва иссиқ экан. Ана шу уйчада гул яшириниб олган экан. Албатта, у қор ва тупроқ остида ўз илдизини яширган экан. Сўнг ёмғир ёғибди. Томчилар қор пардасини тешиб, гул илдизига тома бошлабди. Томчилар ердаги ёрқин, нурга тўла ҳаёт ҳақида ҳикоя қилишибди, ундан кейин эса мулойим ва қатъиятли қуёш нури қор орасидан ўтиб, илдизни илита бошлабди.

— Қимсиз? Қираверинг!— депти гул.

— Қиролмайман!— депти қуёш нури.— Мен эшикни очолмайман. Ёзгача сабр қил, ўшанда кучга тўламан.

— Ёз қачон бўлади?— сўрабди гул, қуёш нури ҳар сафар ерга етиб борганда ана шу саволини такрорлайверибди. Лекин ҳали ёзга анча эрта бўлиб, ҳамма ёқ қор билан қопланган экан, ҳар кун кечаси сув музлаб қоларкан.

— Бу жуда жонга тегди-ку!— депти гул.— Вужудим зирқираяпти. Чўзилишим, қаддимни ростлашим, эркинликка чиқишим, ёзга таъзим қилиб, эрталабки салом беришим керак. Оҳ, бу нақадар улуг бахт!

Охири гул ўрнидан турибди, керишиб чўзилибди, илиқ тупроқ, қор суви ва қуёш нуридан намланган қобиғига ёнбошлабди. У кўм-кўк пояси учида оч яшил ғунчасини кўтарганича дарҳол юқорига бўй чўза бошлабди, ғунчанинг нозик гўлбарглари қор устига чиқибди. Қор совуқ экан, лекин кўз

қамаштириб ярқираб турганмиш, унинг орасидан чиқиш анча осон экан, қуёш нурлари ҳатто илгаригидан ҳам яқинмиш. Қуёш нурлари қўнғироқдай товушлари билан:

— Хуш келибсиз! Хуш келибсиз!— дейишаётганмиш, ҳатто куйлашаётганмиш.

Гул қор устидан қуёш нурига пешвоз чиқибди.

Қуёш нурлари гулни силаб-сийпабди, нозиккина бўса олибди, натижада бутунлай очилиб кетибди. Гул қордай оппоқ бўлиб, шодлик ва шарм-ҳаё билан бошини қуйи эгиб тураверибди.

— Чиройли гул!— деб куйлабди қуёш нурлари.—Нақадар нафис, латифсан! Сен илк очилган гул! Сен яккаю ягонасан! Севиклигимиз! Сен шаҳар ва қишлоқларга илиқ ёздан дарак олиб борасан! Қорлар эриб, совуқ шамоллар бош олиб кетади! Бизнинг мавсумимиз бошланади! Ҳамма ёқ яшил либос кияди! Сирень, толбута, атиргул сингари дўстларинг пайдо бўлади, лекин сен илк гулимизсан, нафис ва латифсан, беғуборсан!

У бутун ҳаво куйлагандай, қуёш нурлари барглари, пояларига сингиб кетгандай севиниб кетибди, латиф, нозик пихол, лекин шу билан бирга ўзининг ёшлик гўзаллиги билан бақувват бўлиб оч яшил либосида тураверибди ва ёзни шарофлайверибди. Лекин ҳали ёзга узоқ экан-да, булутлар қуёш юзини тўсибди, совуқ изғирин шамол эсибди.

— Сал эртароқ бош кўтарибсан!— депти унга Об-ҳаво билан Шамол.— Биз ҳали сенга кучимизни кўрсатиб қўямиз! Қудратимизни билиб оласан! Уйингда жим ўтираверганинг, ясениб кўчага чиқмаганинг маъқул эди. Сен айтган фурсат ҳали келгани йўқ!

Яна совуқлар бошланиб кетибди. Қуёш йилт этиб кўринмаган бадқовоқ кунлар узоққа чўзилибди. Кунлар шундай совибдики, бечора нозик гулнинг томир-томиригача музлаб кетибди. Лекин ўзининг бу қадар кучлилигини ўзи фаҳлмабди — ёз барибир келади, деган ишонч ва сурур унга кучқувват бағишлабди. У ёзга садоқатлилигича қолибди, қуёш нурлари кутишга арзийди деб далда берибди. У қалби севги, ишонч ва умидга тўла ҳолда оқ ҳарир кийимида қор бетида тураверибди, лайлакқорлар ёққанда ва изғирин шамоллар эсганда эса бошини қуйи солибди.

— Адоий тамом бўласан,— дейишибди унга.— Музлаб қоласан, хазон бўласан! Бу ерларда нимани ахтариб юрган эдинг? Нега қуёш нурига ишона қолдинг? У сени алдади. Ажаб бўлди, тентак. Сендақа ёз хабарчисини қара-ю!

— Аҳмоқ!— деб такрорлабди гул аёзли тонг отганда.

— Ёз хабарчиси!— деб қийқиришибди боғ ичига чопқилаб киришган болалар.—Қаранглар, бирам ажойиб, чиройли, эндигина очилган ёлғиз гул экан!

Гул бу гаплардан қуёш нуридан қувонгандай севиниб кетибди. Шунчалик севинибдики, ҳатто болалар уни узиб олганини ҳам пайқамабди. Қараса, у бир боланинг қўлида турганмиш, бола уни ўпибди, ҳадемай ўзини иссиққина хонада кўрибди, атрофдан унга меҳрибон кўзлар боқибди, уни сув ичига солиб қўйишибди. Сув шунақаям тетиклантириб, кучқувват бағишлабдики, гул учун гўё ёз бошланиб кетгандай бўлибди.

Яқинда балоғат ёшига етганини нишонлаган уй эгаси қизнинг кўнгил қўйган йигити бўлиб, у ҳам яқинда балоғат ёшига етганини нишонлаганди.

— Бир унинг бошини айлантирай!— депти қиз; сўнг латиф гулни олиб, атир сепилган варақ олибди, вараққа гул ҳақидаги шеър битилган экан. У шундай мисралар билан бошларкан: «Бойчечак: Яна ёз фасли келди!» деяпти. Хат яна шу сўзлар билан тамомланаркан, охирида: «Сенга айтиб қўяй, биз учун эса севги мавсуми келди!»— деб ёзиб қўйибди.

Ушурўй ойимқиз ҳам йигитга илиқ қуёш ваъда қилибди. Бу гаплар шеърда ёзилган экан, кейин шеърни гул билан бирга конвертга солиб, жўнатиб юборибди. У ўзини яна илдиз қобиғига кириб қолгандай ҳис этипти, атроф қоронғилашиб кетипти-да. Шундай қилиб, бойчечак саёҳатга отланибди: у почта қопида кетипти, бошқа хатлар уни ҳар томондан қисиб эзгилашибди, бу унга ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бағишламабди. Саёҳат ҳам тугабди. Севикли йигит конвертни очиб, хатни ўқибди, ниҳоятда хурсанд бўлиб, гулни ўпибди; кейин гулни шеър билан бирга кўпгина хатлар сақланаётган қутичага ташлаб қўйибди, лекин қутичадаги хатларнинг бирортасида ҳам гул йўқ экан. Қуёш нурлари айтгандай, у бу ерда яккаю ягона бўлиб қолибди, бу ҳақда ўйлаш унга ҳузур бағишлабди.

Бу ҳақда у истаганича ўйлаши мумкин экан, у бутун ёз ва узоқ қиш давомида ўйлабди, гул яна йигитнинг кўзига тушибди. Бу сафар йигит заррача бўлсин хурсанд бўлмабди: у шеърни қўлига олиб, майда-майда қилиб йиртиб ташлабди, шунда гул ерга тушиб кетибди. Тўғри, гул қуриб ғужанак бўлиб олганди, лекин бу уни ерга ташлаб юбориш керак деган сўз эмас-да. Хат билан шеър ловиллаб ёнаётган жойга қараганда бу ерда яхши. Ўзи нима гап? Қўпинча учраб турадиган воқеа бўлди, холос.

Бойчечак эрта баҳорда ёз хабарчиси бўлиб ёлғончига чиқди. Қиз ҳам муҳаббатини изҳор қилиб, сўнг сўзида турмай, ёлғончи бўлиб қолди, бу ўта ёвуз тегишқоқлик. Ёз фасли келганда, қиз бошқа бир йигитнинг этагини тутиб кетибди.

Эрталаб қуёш нури ерда япалоқ бўлиб ётган кичкинагина бойчечакка тушибди, у гўё ерга чизиб қўйилган расмга ўхшармиш. Чўри қиз ўша ерни шипираётиб гулни олибди ва китоблардан бирининг ичига солиб қўйибди. Китоблар чангини ар-

таётганимда тушиб кетган бўлса керак деб ўйлабди-да. Гул яна шеърлар, шеър бўлганда ҳам босмахонада босилган шеърлар нчига тушиб қолибди. Булар қўлёзма шеърларга қараганда анча олижаноброқ, анча қимматбаҳо шеърлар экан!

Орадан йиллар ўтибди. Китоб токчада тураверибди; кейин уни олиб, очишибди ва ўқишибди. Бу жуда яхши ва нодир китоб экан: у Дания шоири Амброзиус Стубнинг шеър ва қўшиқлари экан, ўқишга арзийдиган асарлар экан. Китобни ўқиётган одам уни варақлай бошлабди.

— Оҳ,— депти у,— бу ерда илк очилган, эси паст бойчечак ётипти-ку! Менимча, уни китоб орасига бежиз солиб қўйишмаган! Шўрлик Амброзиус Стуб! Унинг ўзи ҳам илк бор очилган бойчечакка ўхшарди, унинг қисмати ёвуз шамоллар, қор ва совуқлар бўлди. У қадрдон Фюн оролида гўё стакан ичида севги мактуби орасига солиб қўйилган бойчечакдай у помешчикнинг уйидан бу помешчикнинг уйига сарсон-саргардон кезиб юрди, лекин ҳеч қачон соддадил, афанди табиат, аммо ҳамиша навқирон, яккаю ягона биринчи дания шоирини пайқамасди. Ҳа, жажжи бойчечак, китоб орасида эсдалик бўлиб қолавер, сени бу ерга бежиз қўйишмаган! Шундай қилиб, бойчечак яна китоб орасига тушиб қолибди. У ўзини ажойиб қўшиқлар китоби ичида бежиз ётмаганини ва бойчечакни улуглаган шоир ҳам ақли камроқ, қишга қарши чиққан йигитча бўлганини ўйлашдан ҳузур қилибди: Гул бунга ўз андазасига солиб тушунибди, биз инсонлар ҳам кўп нарсани ўз андазамиз бўйича тушунамиз-ку.

Шундай қилиб, енгилтак жажжи бойчечак ҳақидаги эртак ҳам тамом бўлибди.

ХОЛАМ

Холамни билсангиз эди — ҳақиқий тилла аёл! Тилла деганда ўта соҳибжамол, гўзал аёл экан деб ўйламанг, балки ёқимтой, ёруғ жаҳонда тенги йўқ аёл. Бор-йўғи ана шу киши билан ҳазиллашиб, кулишинг-да! У кишини ҳеч иккиланмай қулгили саҳна ўйинида қатнаштириш ҳам мумкин. Бунинг боиси бор: холамнинг ҳаёти театр билан, театрға алоқадор ҳамма нарса билан боғланган. Умуман, холам анча эътиборли аёллардан эди, шу вайдан жосус Болман холамни «театр савдойиси» деб улуғларди.

— Театр — мактабим, билимларим манбаи, — дерди холам. — Театр шарофати билан муқаддас тарих «Мусо», «Исо ва унинг акалари» бўйича билимларимни янгилаб олдим. Буларнинг ҳаммаси опера-да. Театр шарофати билан жаҳон тарихи, географияси ва психологияси билан танишдим! Француз пьесаларидан Париж ҳаётини билиб олдим: бу енгилтак ҳаёт кечириш бўлса-да, анча қизиқ! «Рикебур оиласи» устида қанчалар кўз ёши қилдим-а! Ўзингиз ўйлаб кўринг, пьеса қаҳрамони бўлган қиз ўз севгилисига турмушга чиқиши учун пьеса қаҳрамони бўлган йигит ўлар даражада ичимлик ичди-я! Ҳа, эллик йил театрға абонент бўлиб қанчадан-қанча кўз ёши тўқдим.

Холам ҳар бир пьеса, ҳар бир саҳнанинг орқа томонини, ҳозир ёки илгари саҳнаға чиққан ҳар бир артистнинг номини

биларди. Омади гапни айтганда, у бир йилда тўққиз ой яшарди, уч ой ёз театр таътили пайтида қариб қоларди, ярим кечагача чўзилган битта театр оқшоми эса ёшартириб юборарди. У бошқа одамлар сингари «Ҳадемай баҳор ҳам келди!», «Лайлак келибди!», «Газеталарнинг ёзишича, маймунжон пишибди» деб ўтирмайди, аксинча: «Ҳеч гапдан хабарингиз борми? Театр мавсумига абонемент очилибди! Ҳадемай томошалар бошланади!» — деб кузни олқишлайди.

У киши квартиранинг афзаллиги ва қулайлигини театрга қанчалик яқинлиги билан ўлчарди. Театр орқасидаги кичкинагина тор кўчадаги кўримсиз уйини тарк этиб, сал нарироқдаги катта кўчага. рўпараси харобазордан иборат уйга кўчиб борганида жудаям хафа бўлган.

— Мен уйда ҳам ўз ложамага — деразамга эга бўлишни истайман! Ўз билганингча фикр юритиш ярашмайди, одамларга ҳам назар ташлаб туриш керак! Ҳозир гўё қишлоқда, овлоқ жойда яшаётгандайман! Одамларни кўргим келса, ошхонага киришим, стол устига чиқишим керак — ўшандагина деразадан кўшнилариمنى кўраман. Тор кўчада яшаганимда яхши эди! У ерда деразадан зигир сотувчи савдогарнинг уйи шундоқ кўриниб турарди, театр ҳам икки қадам нарида эди, энди бўлса театрдан уч минг қадам нарида яшапман!

Баъзан холамнинг тоби ҳам қочиб қоларди, лекин ҳар қандай оғир ҳолатда бўлмасин, томошаларни канда қилмасди. Бир куни доктор унга кечқурун оёғига ачиган хамир қўйишни буюрибди. У оёғига хамир қўйибди-ю, барибир театрга борибди, оёғида хамир билан томошани ниҳоясига етказибди. Ўлса ўлардики, лекин театрдан қолмасди. Ахир, Торвальдсен ҳам театрда ўлиб қолган-ку, холам бунақа ўлимни савобдан бошқа нарса эмас, дерди.

Холам ҳатто жаннатни ҳам театрсиз тасаввур қилолмайди. Албатта, бу бизга ваъда қилингани йўғу, лекин у дунёнинг жаннатига тушган ажойиб артистлар ўша ерда ҳам ўзига яраша иш топиб олишлари ҳақиқатга яқин!

Холамнинг хонасига театрдан ўзига хос телеграф ҳам ўтказилган; телеграмма ҳар якшанба куни қаҳва ичишаётган пайтда келарди. Пардани кўтаришга ва декорацияни ўзгартиришга сигнал берадиган театр машинисти жаноб Сивертсен телеграф хизматини бажарарди.

Холам ундан репертуар ҳақида қисқа, лекин аниқ маълумотлар оларди. Сивертсен Шекспирнинг «Бўрони»ни балойи азим деб атарди, чунки уни саҳнага қўйишнинг ҳашами кўпда! Биринчи пардада: «Денгиз дастлабки саҳна ортигача!» «Бу билан у денгиз-тўлқинлари жуда ёйилиб кетади», демоқчи. Агар саҳна ҳар бешала пардада битта хонадаги воқеаларни кўрсатса, бу пьеса ўта оқилона ёзилган, ҳузур қилиб дам

олиш мумкин дерди. Чунки хона ўзгармаса, артистлар ҳеч қандай найрангсиз ўйнайверади-да. Илгари замонларда, яъни бундан ўттиз йил муқаддам юқорида номи зикр қилинган жаноб Сивертсен машинистлик қилаётган ёш пайтларида, холамнинг гапига кўра, у холамга нисбатан жуда ҳимматли экан. Уша пайтларда шаҳардаги яккаю ягона театрда томошабинларни саҳнанинг ҳар икки томонидаги шип остига жойлашган ўринга қўйиш одати бор эди. Машинист ҳам ана шунақа ўринлардан бир-иккитасига эга эди. Бу жойлар ҳаммиша сараланган одамлар билан лиқ тўла бўларди; айтишларига кўра, ҳатто ўша ўринларга генералларнинг хотинлари ва бошқа зодагон хонимлар ҳам ўтириш орзусида бўларкан. Уша ердан саҳна орқасига, парда туширилгандан кейин асар қаҳрамонлари саҳнада ўзларини қандай тутишларига қараш мароқли экан-да.

Холам трагедия ё балет намоиш қилинаётганда ўша ўринларда кўп ўтирар экан. Бу пьесаларда артистларнинг энг кўп қисми қатнашганлиги учун юқоридан томоша қилиш анча қизиқ бўларкан. Томошабинлар қоронғиликда бўлса-да, бемалол ўтиришаркан; ҳаммалари кечқурунги егуликларини ўзлари билан олиб келишаркан. Бир куни Уголино зиндонда ётган ва очдан ўлишга маҳкум этилган киши ролини ўйнаётган артистга ҳасип ва уч дона олма ташлашибди! Томошабинлар ичақлари узилгундай кулишибди. Театр маъмурияти юқоридаги ўринларни олиб қўйибди, бунга ўша ҳасип ва олмалар сабабчи бўлибди.

— Ҳар ҳолда юқоридаги ўринда ўттиз етти марта ўтиришга улгурдим!— дерди холам.— Жаноб Сивертсенни ҳеч қачон унутмайман.

Томошабинларга юқоридаги ўринга ўтириш учун ижозат бўлган охириги оқшомда. «Сулаймон суди» намоиш қилинади; жаноб Сивертсенинг шарофати билан, гарчи у театрдан ҳаммиша кулиб юриши важидан бунга сазовар бўлмаса-да, холам жосус Болманга ҳам билет олганди. Лекин у «театрдаги оврагарчиликларни ичидан» кўрмоқчи эди. У худди ана шундай гапни айтипти ҳам, гапи ўзига ўхшаш совуқ экан-да.

У юқорида «Сулаймон суди»ни томоша қилиб ўтириб ухлаб қолибди. У ўзини сон-саноксиз қадаҳлар кўтариш эълон қилинган катта тушлик зиёфатдан келган одамдай тутипти. Шундай қилиб, у ухлаб қолибди, томошанинг охиригача ухлабди, уни қоп-қоронғи, бўм-бўш театр ичига қамаб қўйишибди.

— Уйгонсам,— депти у кейинроқ (холам унинг гапларига ҳеч ишонмасди),—«Сулаймон суди» тугабди, ҳамма чироқлар, шамлар ўчибди, халойиқ тарқаб кетипти, ана ўшанда чинакам томоша — хотима бошланди. Буниси жуда қизиқ бўлди!

Ҳамма нарса жонланиб, «Сулаймон суди» эмас, балки «Театрда қиёмат» бошланди.

Ана шунақа бемаъни гаплари билан жосус Болман холамини лақиллатмоқчи бўлибди, театр шипи остидан жой олиб бергани учун ана шунақа «миннатдорчилик» изҳор қилибди!

Жосус айтган гапларнинг ҳаммаси сиртдан қараганда қизиққа ўхшаб кўринаркан-у, аслида у заҳархандага тўла экан.

— Юқори жудаям қоронғи экан!— депти у.— Лекин «Театрда қиёмат» деган сирли томоша бошланиб кетди. Эшик ёнида турган назоратчилар ҳар бир томошабиндан театрга қўли боғлиқсиз, бурнига бурундиқ тутмай киришга ҳуқуқи бор ё йўқлигини тасдиқловчи қоғозларни талаб қила бошлади. Театрга кеч қолиб келган жаноблар — вақтга қараб иш тутиш қийин-да!— театрга кираверишда айланиб юришди, кейинги парданинг бошланишида театрга шовқинсиз кириб олиш учун пойафзалларига кигиз боғлаб олишди. Бундан ташқари уларга бурундиқ ҳам тақилди. Шундан кейин «Театрдаги қиёмат» бошланди.

— Буларнинг ҳаммаси худога хуш келмайдиган заҳархандалик, кўнгли қоралик, ҳолос!— деб жавоб қилди холам.

Жосус ҳамон гапида давом этипти:

— Осмонга кўтарилишни истаган декоратор ўзи чизган нарвон билан кўтарилиши керак экан, нарвон эса келгусидаги ҳамма қонунларни ёппасига инкор этар экан! Созлаш қисмининг мудирини самога кўтарилишдан олдин то хўрозлар қичқиргунга қадар тегишли бўлмаган мамлакатларга ўрнатилган бино ва ўсимликларни лозим бўлган жойларга кўчириб ўрнатиши керак экан!

— Жаноб Болманнинг ўзлари қандай қилиб бўлса-да, самога кўтарилиш ғамини есалар бўларди!

Холамининг гапига қараганда, унинг комедия ва трагедияда ўйнайдиган, артистлар, ашулалчилар ва балет ўйинларини ижро этувчилар ҳақида айтган гаплари ичи қораликнинг ўзи экан! У юқори ўринда ўтиришга арзимас ҳам экан! Холам унинг заҳарханда гапларини такрорлашни ҳам хоҳламабди. У бўлса, буларнинг ҳаммаси ёзилган, мен ўлгандан кейин албатта босилиб чиқади деб ишонтирибди. Бўлмаса холам уни гажиб ташлар экан!

Холам ўзининг ҳузур-ҳаловат қасри — театрда фақат бир марта даҳшатга тушган. Воқеа қишнинг «бирпаслик» тунд кунларидан бирида содир бўлганди. Ташқари совуқ, қор ёғаётганди, лекин холам албатта театрга бориши керак эди. Бунақа томошани қолдириб бўладими. Устига-устак холаминикида яшайдиган одам холамга тиззасигача келадиган мўйна этик ҳам берган эди.

Холам театрга борибди, ложага ўтирибди, оёғи исиб кетса ҳам, этигини ечмабди. Тўсатдан одамлар: «Ёнғин!»— деб бақириб юборишибди. Саҳна орқасида, шип остида тутун буруқсабди. Ҳамма ёқ тўс-тўполон бўлиб кетибди. Холам чап томондаги иккинчи ярус ложасида ёлғиз қолибди; унинг гапига кўра, ўша жойдан саҳна беағи чиройли кўринаркан, қирол ложасини ҳам саҳна беағи яхши кўринадиган қилиб ўрнаштиришади-да! Ниҳоят холам эшик олдига етиб борибди, олдин чиқиб кетган томошабинлар шошилишда эшикни ёпиб қўйишибди. Холам тузоққа илингандай бўлиб қолибди. Тўппа-тўғри даҳлизга чиқишнинг иложи йўқ экан, қўшни ложадан ошиб ўтишнинг ҳам имкони йўқ экан, панжаралар анча баланд экан. Холам бақириб-чақирибди, ҳеч ким эшитмабди. У эгилиб, пастдаги ярусга қарабди, у ерда ҳам ҳеч ким йўқмиш. Холам даҳшатдан яшариб, қушдай енгил, чаққон бўлиб кетипти, у панжарадан ошиб, пастга тушмоқчи бўлибди, ҳатто оёғини оширибди, иккинчи оёғи ўриндиқ экан. У ана шундай ҳолатда, от миниб олгандай, ясаган-тусанган, гулдор кўйлакда, мўйна этигини осилтирганича ўтираверибди. Ажойиб манзара! Одамларнинг кўзи унга тушганда, бақириб-чақирибди, унинг эшитганда уят ўтида ёниб кетай депти, чунки театр ёнмаётган экан-да.

Унинг гапига қараганда, ўша кун унинг ҳаётидаги энг унутилмас оқшом бўлиб қолибди. Яхшиямки, ўшанда у ўзининг қандай аҳволга тушганини кўрмаган, бўлмаса уятдан ўлиб қоларкан.

Унинг мёҳрибони, машинист Сивертсен холамнинг уйига ҳар якшанба келаркан, у якшанбадан бу якшанбагача кутиш чўзилиб кетганлиги учун кейинги пайтларда чоршанба кунлари уйига «қорин тўйгазишга» (дастурхонда қолган овқатларни ейишга) кичкина бир қизни таклиф қиладиган бўлибди. Қизча балетларда қатнашар, лекин қорин қайғусида юрар экан. У Эльф ҳамда маҳрамбачча ролларида чиқаркан; унинг энг қийин ролларидан бири «Сехрли сурнай»даги «шернинг орқа оёғи» экан. Бора-бора у олдинги оёқ ролини ҳам бажарадиган бўлибди, лекин унга бир марта роль бажаргани учун атиги уч марта тўлашибди, ваҳоланки, орқа оёқ ролини бажарганда бир риксдалер тўланарди. Шунга яраша уч буклар ва нафаси қайтиб кетарди! Буларнинг ҳаммаси холамин қизиқтирарди.

У эски театр ёпилгунга қадар яшаса бўларди-ю, яшолмади! Театрда ҳам ўлмади! У иззат-ҳурмат билан ўз уйи, ўз ўрнида жон берди. Унинг сўнгги гаплари ҳам қизиқ эди. У: «Эртага қанақа пьеса қўйилади?»— деб сўради.

Холам вафотидан кейин беш юз риксдалерга яқин пул қолди. Ҳар йигирма риксдалердан бир процент фойда олиш учун шартнома тузамиз. Бу фойдани бунга муносиб, ёлғиз

қизга умрбод қарилик нафақаси тариқасида берамиз. Холам шундай васият қилган. Бундан ташқари, у театрдаги чап томон яруси ложасида ўтириб, шанба кунлари кўрсатиладиган энг яхши пьесаларни томоша қиларди. Пенсионер қизга фақат битта мажбурият юкланган — ҳар шанба куни у театрда марҳум холамини эслаб қўяди.

Холам бутун умри бўйича ана шу нарсага таъзим қилган ва хизмат қилган.

БАҚА

Қудуқ чуқур бўлганидан арқон ҳам узун эди. Сув тўла пақирни тортиб олишаётганда чигир аранг айланарди. Қуёш шуъласи ҳеч қачон қудуқнинг тиниқ, мусаффо сувига тушмасди, қуёш нури тушган жойларда эса йўсин ўсарди.

Худди ана шу ерда каттагина бақалар оиласи истиқомат қиларди. Қудуқ ичида уларни кўчманчилар деб аташарди. Ростини айтганда, бу ерга энг аввало оёғи осмондан келиб энг кекса бақа — бақаларнинг момоси келиб қолганди, у ҳозир ҳам бор. Азалдан қудуқ ичида яшаётган кўм-кўк бақалар сувда ўзларини яхши сезишар, кекса бақани ўзларининг қариндоши деб билар, унга қарашли бақаларни «чўмилгани келган чорбоғчилар» деб аташарди. Чорбоғчиларга эса бу ер ёқиб қолибди, улар «қуруқликда» мустаҳкам ўрнашиб олишибди ва қудуқнинг нам деворларини «қуруқлик» деб номлашибди.

Бақаларнинг момоси бир куни саёҳатга чиқибди — пақирни тортиб олишаётганда унинг ичига тушиб кетипти. Тепага кўтарилса, ҳамма ёқ ёп-ёруғмиш, ҳатто кўзлари қамашиб кетипти. Бахтига, пақирдан ўз вақтида сакраб қолибди. У сувга шалоплаб тушибди, уч кунгача қимирлай олмабди, елкалари зирқираб қаттиқ оғрибди. У тепадаги оламдан унча хабардор эмас экан, лекин ўзи ҳам, бошқалар ҳам қудуқ ичи бутун олам эмаслигини яхши билишаркан. Албатта, момо

бақа юқоридаги ҳодиса ва воқеаларни айтиб бера олар экан-у, лекин у ҳеч қачон саволларга жавоб бермаган экан, шу вайдан унга ҳеч ким савол ҳам бермас экан.

— Эҳ, анови семиз кампир мунча хунук-а!— дейишарди ёш бақалар газабланиб.— Жудаям бадбашара-я! Унинг болалари ҳам, неваралари ҳам ўзига ўхшаган хунук бўлади.

— Бўлиши мумкин,— депти момо бақа.— Лекин улардан бирортасининг ёки ўзимнинг бошимда қимматбаҳо тош яширинган.

Кўм-кўк бақалар унинг гапларини кўзларини лўқ қилиб эшитишибди, лекин бунақа гаплар уларга ёқмабди, шу вайдан афтларини бужмайтиришиб, сув остига шўнғишибди. Ёш бақачалар эса ғурур билан орқа оёқларини кўтариб қўйишарди. Уларнинг ҳар бири гўё қимматбаҳо тош ўзининг бошида тургандай қимирлатишмабди, охир-оқибат улар момоларидан нима учун керилишлари лозимлигини ва қимматбаҳо тошнинг нималигини сўрашибди.

— У жудаям чиройли, қиммат нарса!— депти момо.— Уни таъриф-тавсифлашга ҳам ожизман. Кишилар ўзини хурсанд қилишга ва бошқаларнинг ҳавасини келтириш учун тақиб юришади. Бошқа савол берманглар, жавоб бермайман.

— Ахир, менда қимматбаҳо тош йўқ-ку,— депти энг кенжа ва энг хунук бақача, ундан ҳам хунуги йўқ экан-да.— Менга бунақа чиройнинг нима кераги бор? Бошқалар ҳавас қилса, бунинг қанақа хуш ёқадиغان жойи бор? Йўқ, мен бутун бошқа нарсани орзу қиламан, бир марта бўлса ҳам қудуқ қирғоғига кўтарилиб, ташқарига назар ташласам, майли. Юқорида таърифга сиғмайдиган гўзалликлар бор бўлса керак!

— Жойингда ўтиравер!— деб гапга аралашибди момо бақа.— Бу ерда сен ҳаммани, ҳамма эса сени танийди. Пақирдан эҳтиёт бўл, яна эзиб-нетиб қўймасин! Пақирга тушиб қолдингми, дарров пастрга сакраш пайида бўл. Лекин ҳар ким қудуққа мен сингари эпчиллик билан тушолмайди, мана, терим ҳам, суягим ҳам бус-бутун.

— Вақ!— депти кичкина бақа, бу бизнинг «оҳ!» деганимизнинг ўзгинаси экан.

Унинг қирғоққа чиққиси, ташқарини томоша қилгиси, кўм-кўк ўт-ўланларни жудаям кўргиси келибди! Эртаси кун сува тўла пақир бир зумга кичкина бақа ўтирган тош олдида тўхтаб қолган экан, унинг юраги гуп-гуп урибди, пақирга сакраб тушибди ва унинг тубига яшириниб олибди. Пақирни юқорига тортиб олишибди-да, дарҳол сувини тўкиб ташлашибди.

— Роса омадим келди-ку!— депти бақага кўзи тушган бир киши киноя билан. Бунинг хунуклигини қаранг-а! Бунақа бадбашарасини ҳеч учратмаганман!— Шундай депти-да, ёғоч

кавуши билан бақани тепиб юборибди, сал бўлмаса майиб қилаёзибди. Яхшиямки бақа дарҳол ўзини қичитқи ўт ичига олибди. У ҳар бир пояни кўздан кечирибди, осмонга қарабди: қуёш нурлари япроқлар орасидан мўралабди, япроқлар жудаям тиниқлашиб кетипти. Бақа қичитқи ўт поялари орасида одамлар ўзини ўрмонда юрганда қандай ҳис этса, у ҳам ўзини шундай ҳис этипти.

— Бу ер қудуққа қараганда анча гўзал экан! Бу ерларда умрбод қолиш мумкин,— депти жажжи бақача. У қичитқи ўт устида бир соат ўтирибди, икки соат ўтирибди.— Қизик, бу ёғи қанақа бўларкин? Шу ерга етиб келгандан кейин атрофни ҳам томоша қилиш керак-да!

У шоша-пиша олдинга интилибди, ҳадемай ўзини йўл ёқасида кўрибди. Қараса, қуёш чарақлаб турганмиш, ҳамма ёғи тупроқ бўлиб кетганмиш, шундай бўлса ҳам йўлни кесиб ўтипти.

— Мана бу ерни қуруқлик деса бўлади. Атрофнинг кўркамлигини қара-я! Қандай яхши! Ҳатто ичларим қимирчилаб кетяпти!

Кўп ўтмай ариқ бўйига етиб борибди. Бу ерда бўтакўз ва табулғалар гуллаб ётганмиш. Ариқ лабларида жонли девордай дўлана ва маржон дарахтлари буталари қалин ўсганмиш. Оқ печакгул чирмовиқдай юқорига интилибди. Умуман, бу ерда гулларнинг ҳисоби йўқмиш! Уларнинг устида капалаклар учиб юрганмиш. Бақа уни ҳам гул бўлса керак, оламни кезиш учун юқорига кўтарилган бўлса керак деб ўйлабди.

— Мен ҳам ана шунақа тез ҳаракат қилолсайдим,— деб хўрсинибди бақа.— Вақ! Вақ! Нақадар гўзал!

Бақа ариқ ичида саккиз кечаю саккиз кундузни ўтказибди, егани олдида, емагани кетида бўлибди. Тўққизинчи куни: «Олга! Олга!» деб олдинга интилибди.

Яхшиликдан яхшилик изламайдилар, лекин у нимани ахтармоқчи бўлибди? Ё ўзига ўхшаган бир-иккита чўл бақа ва кўк бақаларни топмоқчимикан? Тўққизинчи кун кечаси шабада ўзига қадрдон овозларни олиб келибди, қариндош-уруғлар шу яқин ўртада бўлса керак-да.

— Ҳаёт гўзал! Қудуқдан чиқиб олиш, қичитқи ўт устида ўтириш, чанг йўлларда сакраб-сакраб юриш, намгина ариқ ичида ҳузур қилиб дам олиш нақадар яхши! Лекин олга, олга! Бақаларни излаб топиш керак! Дўстларсиз яшай олмайсан, ёлғизга дунё ҳам торлик қилади!

Шундай деб бақа йўлга тушибди.

У далани кесиб ўтиб, атрофи қамиш билан қуршалган катта анҳор лабигача сакраб борибди, қамишзор ичига қарабди.

— Сиз чўл бақа экансиз, бу ер сизга намлик қилмайдими?— дейишибди анҳордаги бақалар.— Лекин келганингиз-

дан беҳад хурсандмиз. Сиз йигитмисиз ё хоним? Айтгандай, ўз уйингиздай бемалол юраверинг.

Кечқурун уни уй концертига таклиф қилишибди. Бу ердаги шовқин худди одамларникига ўхшармиш. Уни кечки овқат билан сийлашмабди, лекин ичимлик текин экан, бир анҳор-а, минг ичган билан тугамайди!

— Хўш, энди мен кетай,— депти кичкина чўл бақа.— Уни бундан ҳам яхшироқ нарсалар кутаётгандаймиш.

У осмонда чарақлаб турган катта-кичик юлдузларни, янги чиққан ойни, қуёш чиқишини ва осмону фалакка кўтарилишини кўрибди.

— Мен ҳамон қудуқдаман, лекин олдингидан каттароқ қудуқдаман! Мен юксакка кўтарилишим керак. Мени юксаклик ўзи томон имлапти, ўзимни қўйгани жой тополмаяпман!

Ун тўрт кунлик ой чиққанда эса, бечора ўйлабди: «Эҳтимол, бу улкан пақир бўлса керак? Уни пастга туширишса унга тушиб оламан, янада баландга чиқаман! Эҳтимол, қуёш пақирдир? У бирам катта, ярқироқки! Ҳамма бақалар унга бемалол сигамиш. Фақат кузатиш, фурсатни қўлдан бой бермаслик керак. Оҳ, олам, олам! Ҳатто қимматбаҳо тош ҳам бунчалик ярқирамаса керак. Лекин у тош бошимда йўқ, бўлмаса ҳам майли — унинг менга кераги йўқ. Йўқ, мен юксакликка, нур ва бахт сари кўтарилмоқчиман! Мен шунга жазм қилдим, лекин сал ҳадиксираб турибман, бунга жазм этиш ҳазилакам ишми? Лекин керак бўлгандан кейин керак-да. Олга, олға, йўлга!»

У олдинга шунақаям қаттиқ сакрабдики, анча-мунча чўл бақа бунақа сакрай олмайди, у ўзини қишлоқ йўлида кўрибди. Атрофда одамлар яшаётганмиш. Ҳамма ёқда боғ ва поллизлар ястаниб ётганмиш. Чўл бақа дамани ростлаб олиш учун карам барги остида тўхтабди.

— Атрофда шунча мавжудотлар бор-а, бу менинг хаёлхотиримга ҳам келмаган экан. Оҳ, дунё нақадар кенг, унда яшаш қанчалик зарур, ҳамма нарсани яхшилаб кўриш лозим. Шундай деб, у томорқага ўтибди.

— Вой, мунчаям ўт-ўлан кўп-а! Жоннинг ҳузури-я!

— Бўлмасам-чи!— депти карам япроғида ўтирган капалак қурти.— Мен ўтирган япроқ жудаям катта! У ярим дунёни ўз сояси остига олади, лекин шундай бўлса ҳам яхши яшайман!

— Қо-қо-қо!— деган товушни эшитибди чўл бақа. Қараса, томорқа ичида товуқлар юрганмиш. Олдиндаги товуқнинг кўзи ўткир экан. У дарҳол карам барги устида ўтирган капалак қуртини кўрибди ва чўқишга чоғланибди. Лекин капалак қурти ўзини ерга ташлабди ва жон-жаҳди билан ўрмалай бошлабди. Товуқ унга бир кўзи билан қарабди, кейин бошқаси билан қарабди: қуртнинг нима учун бунчалик жилпанглашини тушунмабди.

«У ўз хоҳиши билан шундай қилмаяпти»,— деб ўйлабди товуқ ва уни чўқишга ҳозирланибди. Чўл бақа шунақанги даҳшатга тушибдики, товуққа қараб сакраб юборганини ўзи билмай қолибди.

— Ҳа, ҳали шунақами? Унинг кўмаклашадигани ҳам бор экан-да!— деб хитоб қилибди товуқ.— Бунинг хунуклигини қаранг!— У тескари ўгирилиб олибди.— Бу бадбашара махлуқни еб зарур келибдими, уни ўйлаганим сайин кўнглим айнаб кетяпти.

Бошқа товуқлар ҳам унинг фикрига қўшилишибди ва нари кетишибди.

— Ҳўб буралиб қочдим-да!— депти капалак қурти.— Яхшиямки ҳамма вақт дадил тураман.— Лекин энг мушкул иш олдинда — карам барги устига чиқиб олишда. У қаерда қолди-кан?

Жажжи чўл бақа ҳамдардлик билдиргани унинг ёнига сакраганича борибди. Ўзининг бадбашаралиги билан душманларни қўрқитиб юборганидан қувониб кетипти.

— Сиз нималар деяпсиз ўзи?— депти капалак қурти.— Сизнинг кўмагингизсиз ўзим қочдим. Сизга тикилиш бирам малол келяптики! Мени ўз уйимда ўз ҳолимга қўйишингизнинг иложи йўқмикан? О, мен карам ҳидини сезяпман! Япрогим қаердалигини энди биламан. Ўз уйингиздан ҳам азиз, ажойиб нарса йўқ бўлса керак. Фақат юқорироққа чиқиб олиш керак.

«Ҳа, юқорироққа,— депти чўл бақа ўз-ўзига.— Менга ўхшаб капалак қурти ҳам юксакликка интилмоқчи. Фақат унинг авзойи бузуқ. Бўлмасам-чи, уни росаям қўрқитишди-да! Ҳаммамиз ҳам юқориламоқчимиз»,— шундай депти-ю, у бошини баланд кўтарибди, бунақа қилиш чўл бақа учун анча қийин.

Деҳқон уйининг устига лайлақлар уя қурган экан. Нар ва мода лайлақ тинимсиз шақ-шақлашаверибди.

— Улар нақадар юксакда яшашади!— деб ажабланибди чўл бақа,— ўша ёққа мен ҳам чиқиб олсаму!

Ана шу уйда иккита ёшгина талаба яшар экан. Уларнинг бири шоир, бошқаси табиатшунос экан. Бири чин кўнгилдан худо яратган мавжудотларни қисқа, мусаффо, жарангдор шеърларда куйларкан. Бошқаси эса ҳар бир ҳодиса моҳияти ва тафсилотини ўрганар, улар орасидаги алоқалар сирини очаркан. Унинг учун дунё қийин ва мураккаб арифметик масала экан, у ҳисоблар, кўпайтирар, ҳар бир нарсани билиб олиш иштиёқида ёнар, фикр юритар, ҳамма нарса оқилона яратилганидан завқ-шавққа тўлар, ҳамма нарса ҳақида оқилона ва берилиб гапираркан. Хуллас, студентлар хушчақчақ, ажойиб йигитлар экан.

— Қара, чўл бақанинг ажойиб нухаси,— депти табиатшунос,— уни спиртлаб қўйилса соз бўларди.

— Узингда яна иккита бақа бор-ку,— деб эътироз билдирибди шоир,— уни ўз ҳолига қўй, ҳаёт нашъасини сурсин.

— Бу нақадар хунук, лекин ажойиб-а!— деб хитоб қилибди шериги.

— Агар унинг бошида қимматбаҳо тош борлигига ишончим комил бўлганда эди,— депти шоир,— уни ёришга ҳам рози эдим.

— Чўл бақада қимматбаҳо тош бўларканми?— деб кулибди шериги.— Табиатшуносликдан ҳеч хабаринг йўқ экан.

— Энг бадбуруш жонивор — бақанинг боши ичида қимматбаҳо тош яширинганлиги ҳақидаги халқ хурофоти ажойиб нарса эмасми? Буни одамларга нисбат берса ҳам бўлади. Эзон, Суқротларни хотирла!

Чўл бақа ортиқ ҳеч нарса этишмабди, этишганларининг ҳам ярмини тушунмабди. Дўстлар унинг ёнгинасидан ўтипти, у эса спиртли шишага тушиш хавфидан қутулиб қолибди.

— Улар ҳам қимматбаҳо тош ҳақида гапиришди!— деб ажабланибди чўл бақа.— Унинг менда йўқлиги нақадар катта бахт, бўлмаса шўримга шўрва тўкиларкан.

Томдаги лайлақлар баттар шақшақлашибди. Мундоқ қараса, ота лайлақ оила аъзоларига маъруза ўқиётибди-ю, оила аъзолари эса томорқада юрган иккита ёш йигитга қиё боқиб туришган экан.

— Инсон — ўта шуҳратпараст махлуқ!— деб уқтирибди лайлақ.

— Уларнинг нималар деяётганига қулоқ солинг! Уларнинг валақлашидан нима фойда? Улар нуқул ўзларининг ширинсуханлиги, тил бойликлари билан керилишади. Уларнинг тили ҳам тил бўптими? Улар бир жойдан бошқа жойга бориб қолса, бир-бирларининг тилини тушунишмайди. Бизники ҳақиқий тил! Тилимиз ер куррасининг ҳамма бурчақларида, Данияда ҳам, Мисрда ҳам ҳаммамизга тушунарли. Эҳ, одамлар, одамлар! Ҳатто улар ҳозир тезроқ ҳаракат қиладиган бўлиб қолишди, аллақандай темир йўлни ўйлаб топишди, лекин кўп одам бу йўлларда ҳаёт билан видолашди! Буларни ўйласанг, даҳшатдан ҳатто тумшукларинг ҳам зирқираб кетади! Йўқ, одамлар бўлмаганида маъқул эди. Бақалар, ёмғир чувалчанглар сероб бўлса, уларсиз ҳам бинойидек яшайверамиз.

«Нақадар тантанавор нутқ!— деб ўйлабди жажжи чўл бақа.— Энг юқорида ўтирганидан унинг донишманд, машҳурлиги сезилиб турибди! Ҳеч кимни бунчалик юксакликда кўрмагандим!» Лайлақ қанотларини ёзиб парвоз қилганда эса: «Унинг сузишини қаранг-у!» деб хитоб қилибди.

Мода лайлақ уясида ўтириб олиб жаврашда давом этипти. У болаларига Миср, Нил дарёси, ажойиб ботқоқликлар ҳақи-

да гапирибди. Жажжи чўл бақа учун бу гаплар янги ва ҳаяжонлантирувчи гаплар эди.

— Мисрга жўнашга тугри келади,— депти чўл бақа.— Эркак лайлак ва унинг болаларидан биронтаси мени бирга олиб кетганда эди. Кейин яхшиликларини унутмасдим, тўйларида хизмат қилардим. Оҳ, Мисрга борсам керак, омадим юришиб турибди-ку! Мана шундай ошиқиш, интилиш оғушида яшаш қандай яхши! Қимматбаҳо тошни олиб юргандан шу маъқул-да.

Қимматбаҳо тош эса худди унинг бошида сақланар экан! Ҳамиша йироқ-йироқларга, олдинга интилишдан ҳам қимматли нарса борми? Ана шу интилиш қалбига ҳарорат бериб, ҳаётини мунаввар қилиб, битмас-туганмас хурсандчилик, бахт келтириб турарди.

Худди шу пайт унга лайлак яқинлашибди. У ўт-ўлан ичидаги чўл бақани кўриб қолибди, пастлаб, шўрлик осмонга кўтарилибди, чўл бақанинг қулоқлари шамол шовқинидан қоматга келибди. Бундан у жуда қувониб кетипти! Бўлмасам-чи, уни юксакликка кўтаришди, уни Мисрга олиб кетишяпти! Чўл бақанинг кўзлари чарақлаб, ундан учқунлар сочилибди.

— Вақ! Вақ!

Шундай қилиб, чўл бақа йўқ бўлибди. Хўш, унинг кўзларидан таралаётган учқунлар қаёқда қолди?

Уни қуёш нурлари ўз бағрига олибди, қуёш нурлари чўл бақанинг бошидаги қимматбаҳо тошни олиб кетишибди. Лекин қаёққа?

Буни табиатшуноздан эмас, яхшиси шоирдан сўра! У сенга капалак қурти, лайлак болалари ҳақида чинакам эртаклар айтиб беради! Узинг ўйлаб кўр! Қурт чиройли капалакка айланади. Лайлаклар денгиз ва тоғлар ортидаги йироқ Африкага отланишади, сўнг қисқа йўллар билан яна Данияга қайтишади, ўша жой, ўша томда бўлишади. Лекин булар эртакка ўхшайди-ю, аслида у турган-битгани ҳақиқат. Буни табиатшуноздан сўранг, у ҳам шундай дейди. Буни ўзинг ҳам биласан, бунақа ҳодисаларни кўп кўргансан.

Чўл бақанинг бошидаги қимматбаҳо тош қаёқда қолди? Уни қуёшдан ахтар, унинг ичидан топиб олишга интил.

Тўғри, қуёш жудаям ёрқин порлайди, нур сочади. Олло таоло ато қилган қуёшга боқиш учун кўзимиз бардош беролмайди. Лекин қачон бўлмасин қарашга ўрганамиз. Бу эса энг ажойиб эртак бўлади, ахир, у бизнинг ҳақимиздаги эртак-да.

ЕВУЗ ПОДШО

(Афсона)

Бир бор экан, бир йўқ экан, калондимоғ бир подшо ўтган экан. У нуқул бутун оламини ўзига бўйсундириш, ўз номи билан ҳаммага даҳшат солиш хаёли билан яшаркан. Қушларнинг бирида у ўзга юртга ўт очиб, қилич яланғочлаб бостириб кирибди; унинг жангчилари экинларни пайҳон қилишибди, деҳқонларнинг уйларига ўт кўйишибди; оловнинг қизил тиллари дарахт япроқларини ялабди, гўжатак бўлиб қолган новдалардаги мевалар қора қурумга айланибди. Тутуни осмонга кўтарилаётган деворлар ортида оналар қип-яланғоч болаларини бағрига босиб яширишибди, лекин жангчилар уларни ахтариб топишибди, кишини даҳшатга соладиган ҳангомалар бошлашибди! Евузликда девлар ҳам булар олдида ип эшолмайдиган бўлибди. Лекин подшонинг назарида ҳамма ишлар силлиқ кетаётгандай туюлибди. Кун сайин унинг қудрати ошиб борибди, унинг номи ҳаммани талвасага солибди, ҳар бир юришда омад унга ёр бўлибди. У босиб олинган шаҳарлардан олтин ва беҳисоб хазиналарни талаб олиб келиб, пойтахтида битмас-туганмас бойлик тўплабди; дунёнинг ҳеч қаерида бунақа бойликни учратиш қийин экан. У ҳашаматли саройлар, ибодатхоналар ва арklar қуришни буюрибди, бу қурилишларни кўрган одамлар: «Нақадар буюк подшо!»— деб хитоб қилишибди. Лекин улар подшонинг ўзга юртлар бошига солган кулфатларини ўйлашмабди, таланган ва ёнди-

рилган шаҳарлар аҳолисининг оҳ-воҳлари, шикоятларини эшитишмабди.

Подшонинг ўзи ҳам олтинларига, ҳашаматли биноларга тикилиб, бошқалар сингари: «Қандай улуғ подшоман-а! Лекин булар ҳам менинг учун оз! Бундан ҳам зўрроқ бўлмоқчиман! Жаҳонда ҳеч кимнинг ҳукмронлиги меникидан ўзини у ёқда турсин, ҳатто тенглашиши ҳам мумкин эмас!» — деб ўйларкан.

Шундай қилиб, у ўзига қўшни бўлган мамлакатларга юриш қилибди ва уларни ўзига бўйсундирибди.

У пойтахт кўчаларини айланмоқчи бўлса асир олинган қиролларни олтин занжирлар билан ўз аравасига боғлаб қўйишга амр қилар экан. У обқатланишга ўтирган пайтда улар унинг ва аркони давлатнинг оёғи остида ётиши, зодагонлар ташлаган бурда-бурда нонларни олиб олиши керак экан.

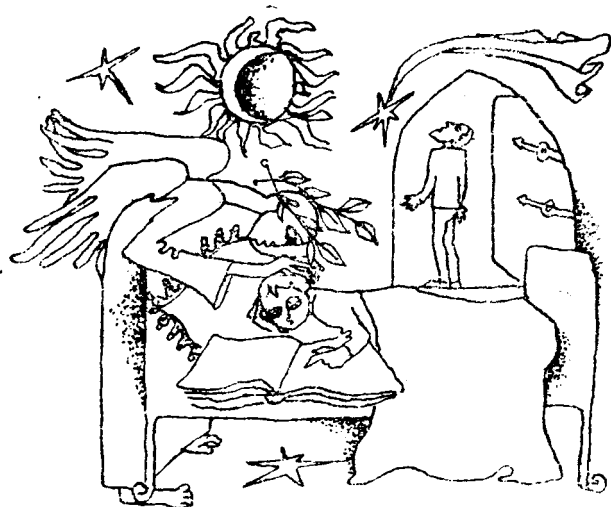
Ниҳоят подшо ўзига ҳамма майдонларда ва саройларда ҳайкаллар ўрнатмоқчи бўлибди; у ўзининг ҳайкалларида бирини ибодатхонадаги меҳроб рўпарасига ҳам қўймоқчи бўлибди, лекин руҳоний: «Подшо, сен улугсан, аммо олло-таоло сендан ҳам улуг, шу вайдан бундай қилолмаймиз», — депти.

— Бўпти! — депти ёвуз подшо. — Мен худони ҳам бўйсундираман!

Бемаъни мағрурликдан боши айланган подшо ҳавода учадиган ажойиб кема қуришни буюрибди. Кеманинг ҳамма ёнига бўёқ билан гул солиб ташланибди, у мингларча тангалари бор товус думига ўхшаб қолибди, ҳар бир тангадан милтиқ оғзини чиқариб қўйибди. Подшо кемага ўтирибди; битта пружинани босган заҳоти мингларча ўқ отиларкан, милтиқлар яна ўз-ўзидан ўқланиб қоларкан. Юзта баҳайбат лочин кемага қўшилибди, кема осмони фалакка кўтарилиб, қуёш томон йўл олибди. Пастда ер аранг кўринибди, тоғ ва ўрмонлар аввало шудгор қилинган қўриққа, кейин эса сип-силлиқ харитага туширилган манзарага ўхшаб кетипти ва ниҳоят улар ҳам булут тумани орасида кўзга кўринмай қолибди. Лочинлар тобора юсакка кўтарилибди; шунда парвардигор сон-саноксиз фаришталаридан бирини унга пешвоз чиқарибди, лекин ёвуз подшо уни ўт очиш билан қарши олибди. Уқлар фариштанинг ярқироқ қанотларига бориб тегибди ва пастга тутдай тўкилибди, қордай оппоқ қанотдан фақат бир томчи қон подшо ўтирган кемага томибди. Томчи кема ёғочини ўйиб кириб, кема тубини минг пудлик қўроғошиндай пастга тортқилабди. Кема кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган тезлик билан пастга ина бошлабди; лочинларнинг қудратли қанотлари синиб кетипти; подшонинг қулоқларида шамол гувиллабди; ёнган шаҳарлардан тўланган булутлар жипслашиб баҳайбат шаклга кира бошлабди; қисқичини подшо

томонга узатаётган улкан қисқичбақаларга, тоғлардан думалаётган қоя тошларга, олов пуркаётган аждаҳоларга айланаибди. Подшо кема тубида даҳшатдан чала жон бўлиб ётаверибди. Ниҳоят кема қалин дарахтзор шохлар орасига тикилиб қолибди.

— Барибир худони енгаман! — депти подшо. — Мен уни енгаман деб онт ичганман, айтганимни қиламан! — Шундай қилиб, у янги ҳаво кемалари ясашга буйруқ берибди; кема ясаш етти йил давом этипти. Шунингдек, у чақмоқдан мустаҳкам пўлат қуйишга ҳам амр қилибди. само қалъасини ҳужум қилиб олмоқчи бўлибди; ўз давлатининг ҳамма бурчакларидан қўшин тўплабди; қўшинлар бир неча квадрат миля жойни эгаллабди. Аскарлар кемаларга ўтиришга тайёр экан, подшо ўз кемасига яқинлашибди, шу пайт парвардигор унга қарши кичкинагина чивинлар галасини юборибди. Чивинлар подшо атрофида гинғиллаб, юз-кўзларини чақа бошлабди. У жон аччиғида қиличини яланғочлаб чивинларга ҳамла қилибди, лекин қилич чивинларга тегмай, нуқул ҳавони кесибди, холос. Шунда у қимматбаҳо гиламларни келтириб, чивинлар чақмаслиги учун ўзини ўраб ташлашларини айтибди. Буйруқ бажарилибди, лекин чивинлардан бири гилам ичига кириб олибди, подшонинг қулоғига кириб чақиб олибди. Подшонинг томирларида олов югургандай бўлибди, чивин заҳари унинг миясигача етиб борибди, у гиламларни улоқтириб, кийим-кечакларини тилка-пора қилибди, қип-яланғоч ҳолда қаҳри қаттиқ аскарлари олдида у ёқдан-бу ёққа югуриб ирғишлай бошлабди, оломон эса худони енгмоқчи бўлган, лекин ўзи мағлуб бўлган тентак подшодан роса кулибди.

АКА-УКАЛАР

Дания оролларида бирида, буғдойзорлар ўртасида қадимий тинглар¹ яшаганини билдириб турувчи ярим доира шаклидаги тошлар ётган, ўрмонларда баҳайбат қора қайинлар яшнаб турган жойда бир шаҳар бор экан; шаҳарнинг уйлари пастак-пастак, томи қизил черепица билан ёпилган. Ана шу уйлардан бирининг ўчоғида ўт ёниб турибди, бу ерда аллақандай бир нарса тайёрланыпти, шиша идишларда нималардир қайнапти, нималарнидир аралаштириб, нималарнидир буғ сифатида ҳайдалапти, ҳавончада илдизлар майдаланыпти. Бу ишларнинг ҳаммасини кексароқ бир киши бажарипти.

— Ҳақиқатга эришмоқ керак! — депти у. — Чинакам ҳақиқатга, ҳамма ёқда ҳақиқат бўлмоғи лозим. Унга эришиб, маҳкам ушлаш керак.

Меҳмонхонада саҳоватли уй бекасининг ёнида иккита ўғил бола ўтирибди: улар ёш, лекин ёшига қараганда анча зеҳинли. Оналари ҳам уларга ҳамниша ҳақиқат, чинакам яхшилик ҳақида кўп гапирар, ҳақиқатга амал қилишга ўргатар эди — ахир, ердаги ҳақиқатда олло-таолонинг жамоли намоеън бўлади-да.

¹ Вече (йиғин, мажлис ўтказувчи ҳайъат).

Тўнғич ўғилнинг кўзлари маъноли ва қатъият билан боқади; у кўпинча табиатнинг қудрати, қуёш ва юлдузлар ҳақида кўп ўқишни ёқтиради. Ҳеч қанақа эртақ унинг тасаввурини шуларчалик бойита олмаган. Эҳ, ёруғ дунё бўйлаб узоқ-узоқларга саёҳат қилиш, кашфиётлар очиш, қушларники сингари учса бўладиган қанотлар кашф этиш қандай улуг бахт! Мана шунини «ҳақиқатга етиш» дейилади! Дадаси билан ойиси ҳақ: олам ҳақиқат билан мавжуд.

Кенжа ўғил ювош, камгап, нуқул китоб ўқийди. У отасидан биринчи бўлиб туғилиш учун фотиҳа олгани эчки терисини кийиб олган Ёқубпайгамбар ҳақидаги китобни ўқиганида аламдан газабланиб, муштчаларини тугарди. У оламдаги золимлар, адолатсизликлар ва ёвуз қилмишлар ҳақида ўқиганида йиғлаб юборишига сал қоларди. У жаҳонда нуқул ҳақиқат тантана қилади деган фикр билан яшарди-да.

Бир куни оқшом пайтида бола ўринга ётипти, лекин пашшахона пардаси яхши ёпилмаган экан, унга ёруғ тушибди, ўша ёруғда ўқиши мумкин экан. У китоб билан ўринга ёнбошлабди: у Солон воқеасини охиригача ўқиб қўйиши керак экан-да. Боланинг фикрлари уни йироқ-йироқларга етаклабди. Қаравот кемага айланибди, кеманинг ҳамма елканлари кўтарилиб сузиб кетипти. Бу тушимми ё ўнгимми? Кема замонларнинг улкан тўлқинлари устидан сузиб борибди, бола ҳатто Солоннинг товушини ҳам эшитибди; гарчи нотаниш тилда бўлса ҳам, Даниянинг: «Давлат қонун билан қурилади!» — деган шиорини эшитипти.

Инсоният даҳоси шу лаҳзада фақир хонадондаги бола кўрпаси устида парвона бўлар ва унинг пешанасидан ўпар: «Бардам, ҳалол бўл, ҳаёт билан курашда астойдил бўл! Жаҳонда ҳақиқатни кўриқловчи бўл, абадий ҳақиқат сарини тил!» — деб айтарди.

Акаси ҳали ухламай, дераза олдида турганича ўтлоқдан кўтарилаётган туманга тикиларди. Бу ростгўй хизматчи аёл айтгандай, эльфарғу ўйини эмасди. Йўқ, бола бунини яхши билди, бу бугун: у ҳаводан кўра нисқроқ ва энгилроқ, шунинг учун ҳам юқорига кўтарилади. Тўсатдан фалакдан ярқироқ юлдуз тушибди, боланинг фикрлари бир лаҳзада ердаги буғланишлардан ярқироқ юлдузга кўчибди. Осмон юлдузлари равшан чарақларди, гўё улардан ергача ингичка заррин ип чўзилгандай. «Мен билан бирга уч!» — деган садо янграбди бола қалбиди, ёнғин инсониятнинг буюк даҳоси уни курранинг ёруғлик нурлари ўзaro бир-бирлари билан қўшилиб айланаётган чексиз фазога олиб кетипти. Улар ўша ёққа қушдан ҳам, ўқдан ҳам, ердаги ҳар қанақа учар мавжудотдан ҳам тез учишибди. Бизнинг еримиз юпқа атмосфера қатлами билан қопланиб ҳаракат қилибди, шаҳарлар бир-бирига бирикиб кетгандай бўлибди, шу пайт: «Сени буюк даҳо ўз қанот»

ларида олиб учаётганда «яқин» ва «узоқ» деган тушунчалар нимани билдиради?» — деган нидо янграбди.

Бола яна ўзини дераза ёнида кўрибди, тик туриб туманни томоша қилаётганмиш; укаси ўрнида ётганмиш; ойиси икковларини чақирибди: «Андрес, Ханс Христиан!»

Дания бу номларни билади; бутун жаҳон ака-ука Эрстедларни¹ билади.

¹ Ака-ука Эрстедлар — Андерс Сенде Эрстед (1778—1860) — Дания юристи ва давлат арбоби; Ханс Христиан Эрстед (1777—1851) Дания фисиги.

ҚҰХНА ЧЕРКОВ ҚҰНҒИРОҒИ

Немис юртида, баҳор чоғларида йўл четларидаги акациялар чаман-чаман гулга кўмиладиган, кузда эса мевасининг мўллигидан олма ва ноклар майишиб кетадиган Вюртембергда Марбах деган шаҳарча бор. У унча машҳур бўлмаган шаҳарчалар қаторига киради, лекин у шаҳарлар, рицарларнинг қалъалари, ям-яшил узумзорлар ёнидан чопқиллаб ўтиб, тезроқ мағрур Рейн сувларига қўшилишга ошиққан хушманзара соҳилли Неккар дарёси ёнига жойлашган.

Кеч куз эди: узум барглари қизғиш тусга кирган, ёмғирлар ёғиб, изғиринли шамоллар эсаётган эди; камбағаллар учун хурсандчилик дамлари етиб келган эди. Ёмғирли, қовоғи солиқ кунлар бошланибди, шаҳардаги кўхна уйлар ичи бундан ҳам бадқовоқ эди. Ана шу уйлардан бирининг олд томони кўчага қараган, ён деворларида пастак деразалари бор эди: сиртдан қараганда кўримсизгина уй эди. Унда яшовчи хонадон эгалари гарчи ҳалол, меҳнатқаш, художўй бўлсаларда, анча фақир кишилар эди. Уларга олло таоло янги фарзанд ато қиламан деб турган пайтлар эди. Уша кун етиб келибди, онани тўлғоқ тута бошлабди, тўсатдан қўнғироқхонадаги катта қўнғироқ жаранглаб қолибди — одамларни тантанали ибодатга чорлай бошлабди. Қўнғироқ овози она қалбининг энг тўрисида ҳам жаранглаб, оллога бўлган эҳтиром ҳисларига тўлдирибди. Фикрлари парвардигор билан банд бўлибди,

шу лаҳзада худо толе ёр этибди — аёл ўғил туғибди. Черков қўнғироғи бутун шаҳар ва мамлакатга она қувончини таратаётгандай туюлибди. Онага гўдак тиниқ кўзларини тикиб турганмиш, олтин ранг сочлари жингаламиш. Бола нин қоронғи ноябрь кунларида, черков қўнғироғи садолари остида туғилибди. Ота-она ўғилларининг пешанасидан ўпиб, уйларидаги Инжилга шу сўзларни ёзиб қўйишибди: «1759 йил ўнинчи ноябрь куни олло таоло бизга ўғил ато қилди». Кейинроқ уни чўқинтирилганда Иоганн Христоф Фридрих номини олибди.

Марбах шаҳарчасида туғилган фақир болакай ким бўлиб етишди денг! Ушанда унинг ким бўлишини ҳеч ким билмасди; қанча юксакликда бўлса ҳам, боланинг дунёга келишини табриклаган кўҳна қўнғироқ ҳам буни билмасди, ваҳоланки, у «қўнғироқ ҳақидаги қўшиқ»ни қойиллатиб куйлайдиган йигит бўлиб етишди.

Бола балоғатга етипти, унинг кўз олдида олам ҳам камол топибди. Ота-оналари бошқа шаҳарга кўчиб кетипти, дўстлари эса Марбахда қолибди, шунинг учун ҳам бир куни она-бола бу ерга меҳмонга келишибди. Ушанда бола олти ёшда экан, лекин у Инжилдан баъзи нарсаларни, дуоларни биларкан, кўпинча у новдадан тўқилган креслосида ўтириб олиб оқшомлари отасининг Геллерт масалаларини ва «Мессиада»ни ўқишини тингларкан. Ушанда унинг кўзларида ёш йилтиларкан, ўзидан икки ёш катта опаси ҳам бизни қутқариш учун Исонинг бутга михланишга рози бўлганини эшитиб йигларкан.

Бу ерга меҳмонга келганларнинг назаринда шаҳар унча ўзгармагандай экан, уларнинг кўчиб кетганига ҳам анча бўлган экан-да. Уйлар ҳамон девор ва пастак деразаларини ёпиб турган учлик томларини кўз-кўз қилиб туришаркан; фақат қабристондаги гўрлар кўпайибди, девор ёнида, қалин майса устида эса кўҳна қўнғироқ ётибди. У қўнғироқхона устидан қулаб тушибди, ёрилиб кетипти, ортиқ хизмат қилишга ярамай қолибди; унинг ўрнига эса янги қўнғироқ осилибди.

Она-бола қабристонга киришибди, кўҳна қўнғироқ олдида тўхташибди, онаси юз йил давомида қўнғироқнинг қилган хизматларини, чўқинтириш, тўй, дафн маросимларида жаранглаганини, байрам шодиёналари ва ёнғин даҳшатлари ҳақида маълум қилганини, хуллас, инсон ҳаётининг муҳим лаҳзаларида ҳамроҳ бўлганлигини айтиб берибди! Бола она ҳикоясини ёнида яхши сақлаб қолибди; бу ҳикоя то у балоғатга етиб, қўнғироқ ҳақида куйлагунча бола қалбида жаранглаб турибди. Она яна туғиш асносида даҳшат ва қўрқувда қолганда қўнғироқ овози мадад бўлганини, кичкина ўғилчаси туғилганлиги билан табриклаганини ҳам ҳикоя қилибди. Бола уякан, кўҳна қўнғироққа камол эҳтиром билан боқибди,

сўнг эгилиб, уни ўпибди, у қичитқи ўт устида ёрилган ҳолда, эскириб беҳуда ёгмайпти.

Қўнғироқ фақирликда ўсган боланинг хотирасида нақш-ганиб қолибди. У новча, ориқ, малла сочли, юзи сепкилли экан: лекин кўзлари тиниқ, жозибали, денгиздай мовий экан. У қандай ҳаёт кечираркан. Уни ҳарбий мактабнинг зодагонлар баоласи тарбияланадиган махсус бўлимига бажону дил қабул қилишди. Бу унинг учун катта обрў, бахт экан! У мардона ботинкаларда, галстуклар тақиб, уна сепилган ясама сочлар кийиб юраркан. Уни: «Марш! Сафга тур! Фронтга!» деган қичқириқлар остида кўп парсаларга ўргатишаркан. Бундай таълимдан наф келмайди деб ўйлайсизми?

Кўҳна қўнғироқ қайта қуйиладиган бўлибди; ундан нималар яшашаркин? Лекин йигитчанинг қалбида жаранглаётган қўнғироқ овозидан нима ҳосил бўлишини айтиш қийин. Қўнғироқ тоза металлдан ясалган эди, унинг жаранги бутун оламга таралиши керак экан! У йигитчанинг қалбида қанча баланд янграса, унинг учун мактаб даргоҳи шунчалик тортяк қила бошлабди, «Марш!», «Сафга тур!», Фронтга!» деган хитоблар қулоғини роса батангга келтирибди. У дўстлари орасида қўнғироқ ҳақида куйлабди, қўшиқ овози мамлакат ташқарисигача таралибди! Лекин унга қўшиқ айтиши учун тарбия ва билим, кийим-кечак ва овқат берилмаган-да! У рақам қўйилган винт бўлиб, эл қатори улкан соат механизмиде сезиларли наф келтириши керак эди. Хўш, нима бўпти, кўпинча ўзимизни ўзимиз тушунмаймиз-у, бизни бошқалар, ҳеч бўлмаса жаҳоннинг энг яхши одамлари тушунишини қандай талаб қиламиз? Лекин олмос юқори босим билан бунёдга келади; бу ерда босимда нуқсон йўқ эди, фақат вақти келиб олмосни кўриш жаҳонга насиб қилармикан?

Ўша мамлакат пойтахти катта тантанали байрам қиларкан; мингларча чироқлар пориллаб ёнар, ракетаalar отиларкан; ўша оқшомдаги тантаналар ҳозир ҳам мўл-кўл кўз ёши тўкиб, гам-алам ўтида қоврилиб, ҳеч кимга сездирмай, ўзга мамлакатга кетишга уринаётган йигит шарофати туфайли хотирланади. У иккидан бирини танлаб олиши керак экан: ё ўз ватани, онаси, қариндошларини ташлаб кетиши, ё умумий оқимда нафаси қайтиб юриши керак эди.

Кўҳна қўнғироқнинг иши яхши экан; у ибодатхона деворларининг ҳимоясида хилватгина жойда турарди. Унинг тепасида шамол Ҷарх уриб ўйнарди, қўнғироқ бола табриклаганини шамолга айтиши ҳам мумкин. Шамол бўлса қўшни мамлакат ўрмонида ерга беҳол ўтириб қолган, юз-кўзларини изғирин ялаган, бутун бойлиги Фиеско ҳақида ҳикоя қилувчи, келажакка бўлган умиди варақларга битилган йўловчи тўғрисида гапириб бериши мумкин эди. У йигит яратган

асарнинг қадрига етувчилар ҳақида ҳам гапириши мумкин. Ҳамма гап рассомларда. Асар ўқиётганда улар секингина хонадан чиқиб, кегли ўйнашди-да! У ҳафталаб, ойлаб кўрмисиз, бемаъни кўнгил очишлар ҳукмрон бўлган карвон саройида яшаган, ранги сомон қочоқ йигит ҳақида гапириши мумкин. Карвон сарой эгаси учиб турар, йигит эса ўз ширин орзуларини куйларди. Оғир, машаққатли кунлар! Лекин куйлашга маҳрум этилган қалб ҳаммасига бардош бериши керак.

Кўҳна кўнғироқ бошидан ҳам оғир кунлар, изғиринли тунлар ўтипти, лекин у бунга пайқамабди, инсон қалбидаги кўнғироқ бу дунё ғам-аламлари юкини ҳис этяпти? Ёш йигитнинг аҳволи нечук? Кўҳна кўнғироқ аҳволи-чи? Ҳа, кўнғироқ кўнғироқхона устида қачонлардир жаранглаганда овози қарга етган бўлса, ундан ҳам йироққа саёҳат қилибди, ёш йигитнинг қалбида жаранглаган кўнғироқ овози эса ҳали йигитнинг мутлақо оёғи ҳам, кўзи ҳам етмаган узоқ жойларгача таралибди; унинг жаранги ҳозиргача бутун оламда кезиб юрибди. Аввало ибодатхона кўнғироғи ҳикоясини эшит. Уни Марбаҳдан олиб келишибди, темир-терсақ ўрнида Баварияга сотиб юборишибди. У ёққа қандай ва қачон бориб қолибди? Қўлидан келса, бу ҳақда ўзи гапириб берсин; бунинг аҳамияти йўқ. Биз унинг Бавария пойтахтига бориб қолганини билишимиз кифоя. У кўнғироқхонадан узилиб тушгандан буён кўп йиллар ўтибди; уни қайта қуриш вақти етган экан, ундан немис халқи ва мамлакатининг улуғ фарзанди ҳайкалининг бир қисмини қуйишмоқчи бўлишибди. Кейин нима бўлганини эшитинг! Бу дунёда кўп ажойиб ўхшашликлар бўлади-да!

Даниянинг кўм-кўк оролларида бирида, қора қайин ўрмонлари шовиллаб турган, кўпгина қўрғонлар бор жойда ўтакетган камбағал бир бола яшаган экан; у ёғоч қавуш кийиб юраркан, кема ясайдиган жойда ўймакор уста бўлиб ишлайдиган отасига эскигина рўмолда тушлик овқат олиб борар экан. Ана шу камбағал бола ўз ватанининг фахри бўлиб қолибди — у мрамрдан жаҳонни ҳайратга соладиган ҳайкаллар ясабди. У бир вақтлар отаси Инжилга номини ёзиб қўйган, Иоганн Христов Фридрихнинг тасвирига, ажойиб ва улуғвор сиймони лойдан яшаш шарафига муяссар бўлибди. Бунга эса кейинроқ металлдан қуйиб олишибди.

Металл эриб форма ичига қуйилибди. Кўҳна кўнғироқдан ҳайкалнинг боши ва кўксини ясашибди, ҳайкал ҳозир ҳам Штутгартдаги кўҳна қалъа рўпарасида, ҳайкалда ифодаланган одам тириклигида юриб ўтган ўша майдонда виқор билан савлат тўкиб турибди. Кўҳна кўнғироқнинг келиб чиқиши ва тиниб қолган жаранги ҳақида ҳеч ким ўйламабди. Ана шу майдондан муҳтожликнинг оғир азобиغا бардош берган ва жаҳон кураш олиб борган марбахлик бола, ҳарбий мактабнинг толиби, қочоқ, Швейцарияни озод қилувчи кишини ва

илҳомбахш француз қизини мадҳ этган, куйлаган машҳур ва номи абадий немис шоири ўтган.

Қуёш чарақлаб турган ажойиб кун эди; Штутгартдаги минора ва уйлар томида байроқлар ҳилпиради, барча қўнғироқлар тантанавор ва шодон жаранглади. Фақат битта қўнғироқ жарангламади — ҳайкалнинг юзи ва кўкси қуёш нурида ярқиради. Марбах қўнғироғи жаранглаб, тўлғоқдаги аёлга мадад берган, ўғил туғилган ўша кунга роса юз йил тўлди. Бола фақир хонадонда, камбағалчилик авж олган вазиятда туғилди, лекин у оқибат-натижада бутун олам шарафлаётган катта хазинанинг эгаси бўлди. Хўш, бу бола ким экан ўзи?

У аёлларнинг олижаноб қалбини куйлаган, барча гўзаллик ва улуғворликни мадҳ этган шоир Йоганн Христоф Фридрих Шиллер экан.

ДРИАДА¹

Биз Парижга жаҳон кўргазмасига кетяпмиз.

Кўз очиб-юмгунча Францияга етиб келдик. Саёҳатимизда қанот боғлаб учдик десак ҳам бўлади, бунинг ҳеч қанақа сеҳрли томони йўқ; аввало денгизда, сўнг эса қуруқликда йўл босдик.

Замонамиз эртақлар замони!

Мана, биз Парижнинг қоқ ўртасидаги меҳмонхонадамиз. Зинапояларни гуллар безаб турибди, унга юмшоқ гиламлар тўшалган.

Хонамиз шинам, балкон эшиги очилса, майдон кафтдагидай кўрниб туради. Майдонда баҳор, у биз билан бир вақтнинг ўзида Парижга келибди. У эндигина барг ёзаётган ёшгина, баланд каштан қиёфасида ташриф буюрибди. Каштан майдондаги ҳамма дарахтлардан илгарироқ баҳор либосини кийибди. Бироқ каштанлардан бириши тириклар қаторига қўшиб бўлмайти, чунки уни илдиз-пилдизи билан кўчириб ташлашган, у ерда сулайиб ётибди. Унинг ўрнига бошқа каштан инҳоли ўтказишаркан.

Уни ҳозиргина катта аравада, Парижга жуда узоқдан, кенг ва бепоён қишлоқдан келтиришибди. Каштан у ерда сир

¹ Дриада — дарахт билан бирга туғилиб, дарахтнинг ўзида яшайдиган ва дарахт билан бирга ўладиган аёл. Дания халқ эртақларида уни ўрмон қизи деб ҳам юритулади.

печа йил азим эман дарахти билан ёнма-ён ўсган экан. Эманнинг тагида бир муҳтарам руҳоний ўтириб олиб, болаларга қиссалар айтиб бераркан. Болалар унинг эртақларини диққат билан тинглашар экан! Ёш каштан билан унда яшаётган дриада ҳам чолнинг эртақларини эшитишар экан. Чунки дриаданинг ўзи гўдак экан-да, каштан ҳам ёш бўлиб, баланд ўтўлан ва қирққулоқлар орасида эндигина бўй чўзаётган экан. Ўтўланлар ундан баланд ўса олмас экан, шу вайдан каштан осмонга бўй чўзаверибди. Мусаффо ҳаво билан қуёш нурлари уни суғорибди, ёмғир ва шабнам эса ювиб-тарабди, қаттиқ шамол вақти-вақти билан савалаб турибди.

Дриада тириклигидан, мўл-кўл нур сочаётган қуёшдан беҳад қувонибди, ҳаммасидан ҳам одамларнинг ҳикоясини эшитиш унга ҳузур бағишлабди, чунки у ҳайвоцларнинг тилини қанча яхши билса, инсонларнинг тилини ҳам шунчалик билар экан.

Қапалаклар, пиначилар, пашшалар — ишқилиб учиш қўлидан келадиган жамики ҳашаротлар дриаданикига меҳмон бўлиб келишаркан. Шу вақтлар суҳбат роса қизир экан! Улар бир-бирларига гал бермай шаҳар, узумзор ва ўрмон ҳақйда, қадимий қалъа ва канал ҳамда ариқларга сероб истирожат боғлари ҳақида, сув остида у ердан-бу ерга учиб юрадиган тирик жонзотлар ҳақида гапиришаркан. Булар теранлиги ва доншмандлиги билан донг таратишган экан, ўзлари ҳақида эса чурқ этишмас экан — улар ана шунақа ақлли экан!

Сувга шўнғиган қалдирғоч чиройли олтинбалиқлар, зого-рабалиқлар, товонбалиқлар ва бошқа балиқлар ҳақида ҳикоя қилиб берибди. Қалдирғоч уларни яхшилаб таъриф-тавсифлаб, энг яхшиси ўз кўзи билан кўрган маъқул дебди. Аммо дриада бу ажойиб жонзотларни бориб кўра олармиди! У қаршисидаги кўзни қувонтирадиган манзаралардан қаноат ҳосил қилиш, одамларнинг серташвини ҳаётини кузатиш билан кифояланар экан.

Буларнинг бари қизиқ бўлиб, дриадага ҳаммадан кўра ҳам кекса руҳонийнинг эртақлари ёқиб қолибди. У эман дарахти тагига ўтириб олиб, шогирдларини Франция гарикни, унинг номлари, шон-руҳратга бурканган ўғил ва қизларининг жасоратлари билан таништирибди.

Дриада ёш подачи қиз Жанна д'Арк ва Шарлотта Корд, Генрих IV ва Наполеон I нинг подшолиги, қадимий замонлар ва янги замоннинг улуғворлиги ҳақида ҳикоялар эшитибди. Руҳоний тилга олган ажойиб номлар кишилар қалбида фахрланиш туйғуларини уйғотибди, чунки Франция ақл-заковат таянчи, озодлик ўчоғи, улуғ мамлакат-да.

Деҳқон болалари руҳоний айтганларини диққат билан тинглашибди, дриада ҳам худди шундай қилибди, у ҳам уларнинг тенгдошига, мактаб ўқувчисига айлашибди. У осмонда

сузиб юрган булутларга тикилибди, уларнинг кўриниши ўзи эшитаётган ҳикояларнинг манзараси бўлиб гавдаланибди, улар тез-тез алмашилиб турибди.

Булутлар унинг суратли китобига айланибди.

У гўзал Францияда туғилганидан қувонибди, лекин қушлар, учиш қўлидан келадиган бошқа мавжудотлар учун кўп нарса очиқ бўлса-да, ўзи бунга эга бўлолмаслигини ҳис қилибди. Дриада ўз дарахтида туриб кўрганларига қараганда, иашша учиб юриб кўпроқ нарсаларни кўради.

Франция кенг ва бепоён бўлиб, дриада эса унинг кичкинагина бурчагини билар экан, холос. Унинг узоқ-узоқларга чўзилиб кетган узумзорлари, ўрмонлари, улкан шаҳарлари бўлиб, шаҳарлар ичида энг улкани, энг гўзали Париж экан. Лекин дриадага уни кўриш насиб этмаган, у ерга эса фақат қушларгина учиб бориши мумкин экан.

Деҳқон болалари орасида камбағал, жулдур-жулдур кийимли жажжигина, чиройли бир қизча бор экан, ундан кўзни узиш қийин экан. У ҳамиша қўшиқ айтиб, хандон отиб кулар, тим қора сочларига чиройли гулчамбарлар тақиб юрар экан.

— Ҳой қиз, Парижга асло борма!— дебди кекса руҳоний унга.— Агар боргудек бўлсанг борми — нобуд бўласан.

Лекин қиз барибир Парижга жўнабди.

Дриада қизчани вақти-вақти билан эслабди, ахир, уларнинг икковлари ҳам улуг шаҳарга толпинишаётган экан-да!

Баҳор бўлиб, ёз келибди, кейин куз ва қиш кирибди. Орандан йиллар ўтибди.

Дриада истиқомат қилаётган каштан биринчи маротаба гуллабди, бу ҳақда қуёш тафтида маза қилиб исинаётган қушлар сайраб маълум қилишибди. Бир вақт йўлда ҳашаматли арава кўриниб қолибди, унда димоғдор бир хоним ўтирган эмиш, хоним чиройли ва ўйноқи отларни ўзи ҳайдаб кетаётган эмиш. Унинг орқасида ясанган-тусанган ёшгина малай йигит ўтирган эмиш. Дриада ҳам, кекса руҳоний ҳам хонимни бир кўришда дарҳол танишибди. Қария бошини ғамгин чайқаб:

— Барибир Парижга кетиб қолдинг, бечора Мари! Шаҳар сени хароб қилибди!— дебди.

— Уша бечора шуми?— деб ажабланибди дриада.— У бутунлай ўзгариб кетибди-ку! Ясанган-тусанган, худди герцогинянинг ўзи-ку! Уни сеҳрли Париж шунчалик ўзгартириб юборибди-я! Оҳ, қани энди мен ҳам шаҳарга бориб, у ердаги гўзаллик, ҳашамату дабдабани бир кўрсам эди! Ҳатто кечаси ҳам Париж осмони ёришиб туради, ўша томонга қарасам буни кўраман дер экан.

Дриада ҳар оқшом, ҳар тунда Париж томонга тикиларкан. Шунда уфқда камалакдай товланаётган нурларни кўрар экан. Ёруғ ва ойдишли тунлар дриадага жуда зарур. Чунки у ша-

ҳар тарихидан чизилган суратларни англатувчи осмонда су-
заётган булутларга жуда ташна эди!

Болалар суратли китобларга толпинишса, дриада эса ос-
мондаги булутларга толпинар экан, ахир улар дриада учун
мароқли китоб экан-да.

Булутсиз ёз осмони унинг учун топ-тоза саҳифадай тую-
лар экан, мана, бир неча кунлардан бери унда бир парча ҳам
булут кўринмабди.

Ёз иссиқ, кундузи қуёш олов пуркар, қилт этган шабада
йўқ, гул барглари мудрагандай бош эгиб турар, одамларни
ҳам уйқу элитар эди.

Лекин осмоннинг ҳов анови бурчида «Бу ер Париж!» деб
хабар бериб, камалаксимон нур таратиб турадиган жойда бу-
лут пайдо бўлибди.

Булутлар тобора юқорилайверибди, қалинлашиб, тоғ қиё-
фасига кирибди, сўнг олдинга интила бошлабди, дриада ос-
мон уфққача булут билан қопланганини кўрибди.

Булутлар қорамтир-мовий рангдаги қоя тошлардай бир-
бирига мингашиб, дриаданинг боши устида муаллақ туриб
қолишибди. Булутлар ичида чақмоқ чақибди. «Бу ҳам олло-
нинг хизматкори!»— дея уқтирган эди руҳоний. Бирдан шу-
нақаям тиниқ, кўзни қамаштирадиган даражада чақмоқ ча-
қибдики, қоя тошлар орасидан қуёш ажралиб чиққандай бў-
либди. Чақмоқ пастга тушиб, қудратли эман дарахтини таг-
томири билан қўпориб, танасини ҳам, учини ҳам синдириб
ташлабди. Эман иккига ажралган ҳолда само элчисини ўз
бағрига босмоқчи бўлгандай ерга ағдарилибди.

Момақалдироқ даҳшатли гулдурабди, бирорга тахт во-
рийси туғилганда унинг шарафига тўплардан ўқ отилганда
ҳам бунчалик гулдураш бўлмаган экан. Жада ёғибди, кўп
ўтмай майин шабада эсибди, булутлар тарқаб, атроф-те-
варақ тинч ва сокин бўлиб қолибди. Йиқилган эман атро-
фида одамлар тўпланибди, кекса руҳоний унинг шарафига
нутқ сўзлабди, рассом эса эсдалик учун дарахт суратини чи-
зибди.

«Ҳамма нарса сўнади!»— деб ўйлабди дриада.— Сузиб
юрган булутлардай ҳамма ўтиб кетади, ҳеч кимса қайт-
майди».

Кекса руҳоний каштан ёнида бошқа кўринмабди, чунки
мактабининг томига ҳам дарахт шоҳлари қулаб, минбари
ҳам йўқ бўлиб кетибди. Болалар ҳам келмай қўйишибди.
Куз, ундан кейин эса қиш қолибди, сўнг баҳор, ёз кирибди.
Йил фасллари алмашинаверибди, дриада эса оқшомлари Па-
риж устида ҳузурбахш камалак пайдо бўладиган уфқдан
ҳеч кўз узмабди. Ўша ёқларда паровозлар гулдирабди, кеча-
си, эрталаб, кечқурун темир йўлларни тарақлатиб поезд
кетидан поезд ўтибди. Бу поездлар жаҳоннинг турли мам-

лакатларидан келган талай одамларни ташир экаи. Уларни Париждаги янги кароматлар қизиқтирар экаи.

У ўзи нима эди?

— Марсова майдонининг унумсиз қумларида санъат ва саноат эъозлаган ажойиб бир гул очилди,— деб ҳикоя қилибди баъзи одамлар.— Баҳайбат кунгабоқар, унинг гулбаргларида географияни, статистикани ўрганш, ўз ишининг устаси бўлган кишиларнинг ижодлари билан танишиш, санъат ва шеърият сирларидан огоҳ бўлиш, жаҳоннинг турли мамлакатларининг катта-кичиклигини билшш мумкин экаи.

— Мисли йўқ гул,— дейишибди бошқалар,— қум устига барқут ёпгандай ям-яшил япроқларини ёзган ажойиб нилуфар гули эрта баҳорда гуллабди. Ез уни камолга етказибди, куз уни тўзитиб, ҳар ёққа учирибди, унинг на барги, на илдизи қолмабди, ҳатто изи ҳам йўқолибди.

Ҳарбий билим юрти рўпарасида тинч даврларда ҳарбий машқлар ўтказиладиган майдон бўлиб, бу ерда эса на ўтўлан, на хас-чўп — ҳеч нарса йўқ экаи. Бу ерда фақат Африканинг шарпасимон қасрлари қад кўтарган ва боғ-роғли саҳролардан олиб келинган қум тўкилган бир парча ер бор экаи, холос. Лекин Марсова майдонида улардан ҳам гўзал, ажойиб боғ-роғлар ва қасрлар пайдо бўлибди: буларни инсоният даҳоси йўқдан бор қилибди.

— Замонамизнинг Аловиддин қасри тикланди,— деб қувонишибди яна бир тоифа одамлар.— У кун сайин, соат сайин ўсиб, гўзаллашаверибди. Унинг беҳисоб заллари ўзининг қордай оппоқ мрамрлари, кўзни қамаштирувчи бўёқлари ярқираб турибди. Жуда катта, юмалоқ машина залида мастер «Қонсиз» ҳукмрон бўлиб, бу ерда унинг пўлат ва темир мускуллари ишлайди. Металл, тош ва газламалардан моҳирона тайёрланган буюмлар бизни жаҳон мамлакатларининг маънавий ҳаёти билан таништиради. Картина галереялари, ажойиб гулзорлар — буларнинг ҳаммасини инсоннинг моҳир қўли билан истеъдоди яратган. Буюмлар бу ерга намоийш қилиш учун қўйилган. Бу ерда биз кўҳна қасрлардан келтирилган, торф ковлаб олинадиган ботқоқликлардан топилган қадимий ёдгорликларни ҳам учратамиз.

— Бу улкан ранго-ранг манзарани кўриб мушоҳада этиб, таъриф-тавсифлаб ниҳоясига етказиб бўлмайдил! Бир қарашда илғаб олиш учун уни кичрайтириш, ўйинчоқдек шаклга келтириш лозим.

Марсова даласида, рождество байрами вақтида катта столга совга-саломлар, ноз-неъматлар қўйилгандай илмсанъат барпо этган Аловиддиннинг қасри муаллақ турибди. Унинг атрофларига турли мамлакатлардан келтирилган совгалар қўйилган экаи. Ҳар бир миллат ўз юртининг улғуворлигини эслатадиган бурчак яратибди.

Мана, йироқ саҳродан келган Миср фиръавшининг қасри ва карвон сарой. Унинг ёнидан қуёш мамлакатининг фарзанди бадавий туя миниб шошилиб ўтиб кетяпти. Русларнинг отхоналарида ўйноқи чўл тулпорлари ер тепинишяпти. Мана бу мўъжазгина деҳқон кулбаси, унинг устида Даниянинг Даннеборг байроғи ҳилпираб турибди, унинг ёнида эса нақшинкор қилиб, ёғочдан қурилган швед Густав Вазанинг¹ уйи. Атрофда америка кулбалари, англиз коттеджлари, француз павильонлари, театрлар, суҳбатлашиб ўтирадиган жойлар, черковлар бу ернинг ҳуснига ҳусн қўшган. Ҳамма ёқда гиламдай ям-яшил майсалар, ариқчаларда зилол сувлар шилдираб оқиб ётибди, гуллаган буталар, нодир дарахтлар ўзгача ҳуснига эга, бу ерга кириб қолган киши ўзини тропик ўрмонларда юргандай ҳис қилади. Бошқа бир том тагида Дамашқдан келтирилган гулзор бўлиб, ундаги гуллар жуда чиройли, ранго-ранг, хушбўй.

Сунъий сталактит горлар қуршаб олган ҳовузларда сучук ва шўртак сувлар жилоланиб туради. Бу ердан сув ости подшолиги кўринади, шу вақтда киши ўзини денгиз остида балиқлар ва полиплар орасида тургандай сезади.

Айтишларига қараганда, буларнинг ҳаммасини Марсова майдонида кўриш мумкин эмиш, худди мана шу ноз-неъматларга тўла стол устида тиниб-тинчимас чумоли галаларидай одамлар бири пиёда, бири аравада юришибди, бунақа ҳолдан тойдирадиган сайрга ҳар ким ҳам бардош беролмайди.

Эрталабдан кечгача бу ерга келувчиларнинг кети узилмайди. Одамларга лиқ тўла пороходлар тинимсиз Сена дарёсидан қатнайди. Араваларнинг кети узилмайди. Отлиқ ва пиёда келялган кишиларнинг саноғи йўқ. Дилижонлар ва араваларга йўловчилар сиғмайди, булар Париждаги жаҳон кўрғазмасини кўриш мақсадида келишяпти.

Кўрғазмага кириладиган жой француз миллий байроқлари билан безатилган, турли мамлакатлар павильонлари устида барча миллатлар байроқлари ҳилпирайди, машина залидан шовқин ва гулдурос товушлари эшитилади, миноралардан кўнғироқларнинг мусиқавий товуши, черковдан орган овозлари эшитилади. Бунга шарқ қаҳвахоналарида куйланаётган хирқироқ, дўриллаган қўшиқ товуши қўшилиб кетади. Вавильонча шовқин-сурон, тиллар вавильонча аралаш-қуралаш бўлиб кетган — бу оламнинг янги каромати.

Кўрғазма ҳақида ҳамма ёқда ана шундай овозлар тарқалибди, бу овозларни кимлар эшитмабди дейсиз? Бу каро-

¹ Густав Ваза (1496—1560) Швецияни Дания ҳукмронлигидан озод этган швед қироли.

мат ҳақида пойтахтларнинг пойтахтидаги дриада ҳам эшитибди.

— Ҳой, қушлар, ўша ёққа учинглар, кўрган-кечирганларнингизни менга айтиб бериш учун тезроқ қайтинглар,— деб қушларга ялинибди у.

Унинг орзулари тўхтатиб бўлмас интилишга, ҳаётний мақсадга айланибди. Дриада тўсатдан сокин ва осойишта тунларнинг бирида осмондаги тўлин ойдан учқун ажраб чиққанини кўриб қолибди. Учқун учаётган юлдуздай ярақлабди, бўрон пайтида шохлари тебранаётган дарахт олдида нур таратаётган улугвор бир манзара намоён бўлибди.

Атрофда мулоийм товушлар янграбди, бу товушлар қудратли ва эркаловчи товушлар эмиш. Айниқса қудратли товуш кишини ҳаётга чорлайдиган ва қиёмат куни савол-жавобга қақирадиган карнай овозига ҳам ўхшаб кетар эмиш.

— Сен ана шу афсонавий шаҳарга тушасан. Ўша ерда илдииз отасан, унинг шовқини, ҳавоси, қуёшидан баҳраманд бўласан. Лекин шуни билиб қўй, умринг қисқаради. Сен бу ерда эркинликда узоқ йиллар яшашинг мумкин бўлса, шаҳарда кечирган йиллар кунларга айланади. Шўрлик дриада, сени у ерда ҳалокат кутяпти. Бироқ ҳавасинг уч баравар, қалбингни кемираётган интилиш ҳисси ўн баравар ортади, каштанинг қамоқхонага айланиб, ўз қобилигини ташлаб, табиатинг ўзгаради, одамлар билан аралашиб кетасан. Ушанда сенга ажратилган жойда умринг чивин умри муддатида ҳам қисқариб кетади: фақат бир кечагина яшайсан холос. Кейин нафас олишинг тўхтайди, каштан япроқлари сўлийди, уни шамол ҳар томонга учириб кетади, ҳамма нарса адои тамом бўлади.

Ана шу сўзлар тугамасданоқ ажойиб манзара ғойиб бўлибди, лекин дриаданинг орзулари ҳеч сўнмабди, унинг Парижга бориш иштиёқи янада ошибди. У бетоқатликдан, ҳаяжондан титраб-қақшаб кетибди.

— Мен бу улуг шаҳарга албатта бораман! — деб типирчилабди у. — Янги ҳаёт бошланади, ана у бутунлай тез яқинлашиб келяпти. Ким билсин, у мени қаёқларга олиб кетади?

Ойдан ранг кетиб булутлар бўзариб, тонг отганда кеча башорат қилиб айтилган гаплар рўёбга чиқибди.

Бир тўда одамлар белкураклар билан дарахт остини ковлаб илдизигача очишибди. Бир вақт от қўшилган арава келибди. Каштанни тупроқ аралаш илдизи билан аравага ортишибди, устига кўрпа ва бўйралар ёпишибди. Йўл йироқ бўлгани учун дарахтни аравага маҳкам боғлашибди. Дарахт Парижга олиб келиниб, Франциянинг улкан шаҳрида, шаҳарларнинг кўркида ўсиши ва яшаши керак экан-да.

Арава жойидан қўзғалибди, дарахт лапанглаб, новдалари титрабди, дриада ҳам бетоқатликдан титраб-қақшабди.

«Йўлга чиқилсин! Йўлга чиқилсин!»— деб юраги дук дук урибди.

Дриада қадрдон ўтлоқ, шабадада селкиллаб турган майсалар, соддадил мойчечаклар билан хайрлашишни ҳам унутибди. Ваҳоланки, улар ҳамиша пастдан юқорига боқиб, олло таолонинг энг суйган гули, табиат қўйнида рақсга тушган, ёш ва гўзал малика ўрнида кўриб, уни эъзозлашар экан.

Каштан аравада туриб: «Яхши қолинглар! Эҳтимол энди йўлга чиқамиз», дегандай, новдаларини силкитибди. Дриада буни эшитмабди. Унинг бутун фикри-зикри ўзи ошиқиб бораётган ажойиб, нотаниш, шу билан бирга, ўзига маълум келажакда экан. Гўдакнинг беғараз хурсандчилиги ҳам, ўй-хаёлларга қаттиқ берилиб кетган ашаддий хаёлпараст ҳам дриадамизнинг Париж томон кетаётган пайтдаги тотли изтироблари ва ҳаяжонларига шерик бўлолмайди.

Унинг қулоқларида «Яхши қолинглар!» — деган овоз жангглабди, лекин лаблари:

— Йўлга чиқилсин! Йўлга чиқилсин! — деб шивирлабди.

Арава жадаллаб борибди, узоқда қораси кўринган нарсалар яқинлашиб, ортда қолиб бораверибди. Далалар булутлардай алмашинаверибди. Уфқда узумзорлар, ўрмонлар, кичик шаҳарлар, чорва ва боғлар намоён бўлибди, яқинлашиб яна орқада қолаверибди. Каштан йироқ-йироқларга кетаверибди, у билан бирга дриада ҳам бирга бораверибди. Улар олдидан гулдураб кетма-кет поезд ўтаверибди. Паровозлар ортларида тутун қолдириб кетишибди, булутлар расмга айланиб, бир вақт дриада ошиқаётган Париж намоён бўлибди.

Унинг қаёққа кетаётганини атрофдагилар билиб туришгандай эмиш, билмасликнинг иложи ҳам йўқ экан-да. Назарида қаршисида учраган ҳар бир дарахт шохлари эгилиб: «Мени ҳам ўзинг билан бирга ола кет!» — деб ялинаётгандай эмиш. Ахир бу дарахтларда ҳам жаҳонгашталиқ қилиш орзусида яшаётган дриадалар бор эди-да.

Тўсатдан ҳамма нарса ўзгариб кетибди: гўё ер остидан уйлар қад кўтариб чиққандай бўлибди, улар тобора кўпаяверибди. Бу уйлар бир-бирларига зичроқ ёпиша бошлашибди. Гултувакларга ўхшаган печка мўрилари томлар устида тизила бошлабди. Уйларда катта-катта ёзувлар, баҳайбат ҳарфлар кўрина бошлабди, суратлар уйларнинг деворларини бўғотларигача тугиб кетибди.

— Париж шуминкин? Эҳтимол, етиб келгандирман? — деб ўз-ўзидан сўрабди дриада.

Одамлар кўпайгандан кўпайиб, шошиб-пишишаётганмиш. Бирин-кетин аравалар ҳам ўта бошлабди, пиёдалар тез илдамлаб, отличлар от чоптириб ўтаётган эмиш. Бир вақт магазинлар кўзга ташланибди, қўшиқ, ола-говур, музыка, бақриқ-чақриқларнинг ниҳояси йўқ эмиш.

Дриада каштани билан Парижнинг қоқ ўртасига бориб қолибди.

Оғир арава теварак-атрофини дарахтлар, балкони ба- ланд-баланд уйлар билан ўралган кичик майдон олдида тўх- табди. Одамлар балконларга чиқишиб узоқ йўлдан келти- рилган ёш каштани қуриб қолган дарахт ўрнига ўтқазилиши- ни томоша қилишаётган эмиш. Ўткинчилар тўхтаб, баҳорда кўм-кўк барг ёзган каштанга жилмайиб боқишибди. Эндигина куртаги бўртаётган бошқа дарахтлар эса: «Хуш келибсан! Хуш келибсан!» деб шох-новдаларини шилдиратишибди. Фав- вора сувларини куч билан баландга отибди, сув кенг идишга тушиб, шалоблаб овоз чиқарибди, шабада томчиларини меҳ- монга учуриб боришини, унга бардамлик бағишловчи қадаҳ ўрнида сўнишини хоҳлабди.

Дриада каштанини аравадан олиб, янги жойга олиб бо- ришганини пайқабди. Илдизларини тупроқ билан кўмишиб- ди, устидан янги чим босишибди. Атрофига гул кўчатлари ўтқа- зишибди, яшикда тўла гул қўйишибди, шундай қилиб, майдон ўртасида кичкинагина боғ пайдо бўлибди. Газ таомлар бошқа зиён-заҳмат келтирувчи буғларнинг ҳидидан бўғилиб, олам- дан кўз юмган, таг-томири билан кўчириб ташланган эски дарахтни аравага юклаб, олиб кетишибди. Ёш каштан атро- фиди одамлар тўпланишибди: болалар ва қариялар ҳозир- гина ўтқазилган дарахт остидаги ўриндиққа ўтиришибди, унинг япроқлари орасидан осмонга қарашибди. Бу қиссанн ҳикоя қилаётган кишилар, яъни биз балконда туриб пастга, баҳорнинг ёш хушхабарчисига тикилардик, эркин дала қўй- нидан кўчирилиб, бу ерга келтирилган каштанга кекса ру- ҳоний албатта айтиши лозим бўлган гапни такрорлар эдик.

— Шўрлик дриада! — дердик.

«Мен қандай бахтиёрман! — деб ўйлабди шу пайт дриа- да. — Бу ерга келиб қолганимга ҳануз ишонгим келмайди. Нақадар бахтли эканлигимни таърифлашга тил ҳам ожиз. Сал бошқача бўлса-да, ҳамма нарса ўзим ўйлаганча бўлди!

Уйлар шу қадар баланд эдики, улар дриадани чор ат- рофдан қуршаб олишган эди. Қуёш фақат битта деворни ёри- тарди, унга афиша ва эълонлар ёпиштирилган бўлиб, унинг олдида одамлар уймалашшарди. Девор ёнидан файтонлар, одамлар лиқ тўла аравалар физиллаб ўтар, улар худди гил- диракли уйларга ўхшарди. От чоптириб ўтаётган отличлар- дан арава ва извошлар ортда қолмасди.

«Ажабо, — ўйлабди дриада, — тезда қад кўтарган анови баланд бинолар ўрнидан қачон жиларкин? Улар осмондаги булутлар сингари ўз қиёфасини ўзгартириб, бирор томонга ҳаракат қилармикан?»

Ана ўшанда у Парижни, унинг ҳамма ерларини томоша қилолган бўларди. Ахир у Нотр-Дамни, Вандомнинг мўъжи-

закор колонкаларини кўриш учун дупёнинг турли томонларидан келган меҳмонларни кўролмади.

Бироқ уйлар жойларидан жилмабди.

Қоронғи тушмасдан чироқлар ёқилибди, магазин деразаларидан тушган газ шуълалари каштан шох-шаббаларини ёзги қуёшдай ёритибди. Осмонни дриада ўз жонажон юртида томоша қилиб юрган юлдузлар қоплабди. Назарида даланнинг мусаффо ҳавоси, хушбўй ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетгандай бўлибди. Дриаданинг руҳи кўтарилиб, кўнгли севинчга тўлибди, илдиэлар ва япроқлардан баҳра олгандек тетиклашиб кетибди. Ниҳоят у одамлар даврасида ўзига нисбатан қаратилган мулойим нигоҳларни ҳис этибди, атрофда ҳаёт қайнармиш, одамлар қаёққадир шошар эмиш, чироқлар нур сочиб, бўёқлар турли рангда товланармиш.

Тор кўчадан духовой оркестр товуши ва шарманкачининг кўшиғи эшитилибди. Куй билан кўшиқнинг сеҳри шунчалик зўрмишки, у одамларни рақсга тушишга, хурсандчилик қилишга, ҳаёт лаззатларидан баҳра олишга даъват этармиш.

Ҳа, мана бунн музика деса бўлади! Фақат одамлар эмас, балки отлар ҳам, уйлар ҳам, араваю дарахтлар ҳам рақсга тушиб кетишга тайёрмишу, лекин улар рақсга тушишни билишмас экан-да. Дриаданинг қалби севинч-қувончга тўлиб-тошибди:

— Нақадар соз! Нақадар улуг бахт! — деб севинибди. — Мен энди Париждаман!

Орадан бир печа кеча-кундуз ўтса-да, атрофда ҳеч нарса ўзгармабди: ўша уйлар, ўша осмон, ўша қаёққадир шошган одамлар, ҳаёт ҳамон ўша-ўша майдондаги эмиш. Ҳаёт узлуксиз ўзгариб турса-да, бироқ ҳеч нарса ўзгармас эмиш.

— Мен бу майдондаги ҳар бир дарахт, ҳар бир гулли яхши билиб олдим! Мен ҳамма уйлар, балконларни, бу таиғу тор бурчақдаги жамики магазинларни ҳам биламан. Улар мендан азим ва дабдабали шаҳарни яшириб туришибди. Зафар дарвозаси, хиёбонлар қани, жаҳоннинг янги мўъжизаси қани? Наҳотки уларни кўрмасам? Бу ерда қафасда ўтиргандай баланд уйлар ўртасида ўтирибман. Вивеска, афиша ва ёзувларни билиб олдим, лекин бора-бора ҳаммаси жонга тегди. Мен интиҳосиз эшитган нарсалар қани, негайм бу томонга ошиқдим, бу ерга келиб нима орттирдим? Илгаригидай жуда зерикапман. Атрофда ҳаёт қайнаяпти, мен эса унинг кичик бир зарраси бўлгим келяпти! Одамлар орасида бўлишни, ҳаёт тўлқинига бошим билан шўнғишни, қуш сингари парвоз қилишни истайман, ҳамма нарсани кўриб, синаб, нишонларга ўхшамоқчиман. Чивиннинг ярим умрига зерикарли, машаққатли бир печа йиллик умримни алмаштиришга тайёрман. Бу ерда совқотиб сўниб қоламан, охири йўқолиб, ўтлоқ-

лар устидаги тумандай тарқалиб кетаман. Мен булутлардай товланишни, ҳаётбахш қуёш шуълаларида жилваланишни истайман, булутлардай ҳамма ёқни кўргим, улардай сайр қилгим, сўнг аллақаерларда йўқ бўлиб кетгим келади.

Шундай қилиб, дриада худога илтижо қила бошлабди:

— Э худо, умримни қайтариб ол! Менга чивиннинг ярим умрини берсанг кифоя! Мени бандиликдан озод қилиб, бир лаҳзагина бўлсада инсон умрини ато қил, бир кечагина яшасам бас, шаккоклигим, инсон ҳаётига ташналигим учун ҳар қанча жазоласанг розиман. Мени ўлдир, қобиғим бўлмиш манови ёш, яшнаб турган каштан сўлиб, кул бўлсин, шамол кулини тўзитсин!

Шу пайт каштанинг барглари шилдирабди, дарахт титраб-қақшабди, худди олов тили ялагандай ҳатто барглари-гача жон югурибди, қаттиқ шамол туриб, дарахт танасини силкитибди, новдалар орасида аёл гавдаси қаддини кўтарибди, бу дриада экан. У ўша заҳоти ўзини пастда, газ пури ёритиб турган дарахт остида кўрибди. Одамлар: «Бечора, шаҳар сени хароб қилади!» дейишаётган эмиш.

Дриада дарахт остида худди эшигини бир умрга берки-тиб, калитини ирғитиб юборган уйда ўтиргандай бемалол ўтираверибди. У бирам соҳибжамол эканки, асти қўясиз! Осмондаги юлдузлар унга жилмайиб қарашар, газ фонарлари қизга кўз қисиб нур сочар экан. Дриада латиф, кучгайратга тўлган гўдак, шу билан бирга балоғати етган қиз экан. Унинг эғнида дарахт япроғидай яшил, юпқа шойи кўйлак бўлиб, тим қора сочлари ўзи учун қадрдон бўлган дарахтнинг эндигина очилган гулларига ўралашиб турар экан. У ёш Баҳор маъбудасига ўхшар экан.

У бир лаҳза қимирламай ўтирибди, сўнг оҳудай сакраб ўрнидан турибди, майдонни кесиб ўтиб, бурчакка етганда бурилибди. Дриада гоҳ у ер, гоҳ бу ерда пайдо бўлиб, қуёш нуридай лппиллаб, тутқич бермасмиш. Уни кузатишнинг ҳеч иложи йўқ эмиш, бордию бунинг иложи бўлса, ажойиб бир нарсани кўриш мумкин бўлар экан. У бирон жойда сал тўхтаб қолса, унинг қиёфаси ҳам, кийим-боши ҳам ўзгариб кетар экан. У қаерга борса, ўша жойнинг қиёфасига кирар, ўша ердаги муҳитга, уйлар деразаларидан тушиб турган чи-роқ нурларига мослашиб кетар экан.

Мапа, у хиёбонда. Магазин ва қаҳвахоналардаги газ фонарлари чароғон қилиб турганидан ер нур денгизига ўхшар экан. Ёш ва қари дарахтлар қатор тизилган, улар ҳам нур қўйнида бўлиб, ҳар бирида ўз дриадаси яширинган. Узун кетган хиёбон гўё базм ўтказиладиган катта залга ўхшар экан: ҳамма ёққа чанқоқ босди ичимликлар қўйилган столлар, у ер-бу ерга шампанскоелар, шартрезлар, ҳатто, қаҳва ва пиволар ҳам қўйилганмиш. Қаёққа қарамаи кўзингиз гуллар,

суратлар, ҳайкаллар, китоблар ва ранго-ранг газламаларга тушар экан.

Баланд уйлар олдидаги одамларга аралашиб кетган дриада дарахтлар остида ҳаракат қилаётган оломон оқимига даҳшат билан назар ташлабди. Арава ва кабриолетлар, отлиқлар гўё сершовқин гирдобга тушиб қолгандай, бир-бирларини қувиб ўтишар, бир томонда солдатлар машқ қилишар экан. Қандай қилиб соғ-омон нариги соҳилга, яъни кўчанинг нариги бетига ўтиб олиш мумкин. Бир вақт аллақандай кўк чироқлар липиллаб ёниб, ҳамма ёқ газ нурларига тўлибди, осмонга мушак отилибди. Мушак қаердан, нима учун отилдийкан?

Чиндан ҳам бу ердан азим шаҳарнинг қон томири ўтган экан.

Бир томонда мулойим итальянча куйлар янграр, бошқа томонда эса қайроқларни шиқиллатиб испанча қўшиқ айтишар, лекин буларни чапанича чалинаётган шармаиканинг товуши босиб кетарди. Бунақа музикани Орфей эшитмаган. Соҳибжамол Елена ҳам билмаган, лекин бунақа музикага бир ғилдиракли замбилғалтак ҳам ўйинга тушворар экан! Дриада ҳам ўйинга тушибди, ҳар бир уй олдида капалакдай чарх уриб айланибди, ҳар бир чироқ ёнига борганда унинг эгнидаги кийим ранги ўзгарибди. Узиб олинган нилуфар сув юзида оққандай, у ҳам кишилар оқимида кетаверибди. Ҳар қадам, ҳар мўюлишда унинг қиёфаси ўзгариб борибди. Дриадани ҳеч ким кўрмабди, унинг ортидан кузатишмабди, ҳатто унга қарашмабди ҳам.

Унинг кўз ўнгида ҳамма нарса булутдай сузиб борар, шакл-шамойилини ўзгартираркан. Уларнинг ҳаммаси Дриадага қандайдир нотаниш, бегонадай кўринар экан. Тўсатдан у кимнингдир ўтли кўзларини хотирлабди, хаёлида усти боши бир ҳолатда, қора сочларига гул таққан ҳолда Мари намён бўлибди. Ахир у ҳам мана шу азим шаҳарда-ку, эҳтимол бир вақтлар руҳонийнинг, дриаданинг ва кекса эман дарахти ёнидан ясан-тусан ҳолда хушчақчақ ўтган пайтидагидай юргандир.

Албатта, у шу ерда, қулоқни қар қиладиган мана шу шовқин-сурон ва тўс-тўполон ичида. Ҳозиргина келган ҳашамдор файтондан тушган хоним ўша эмасмикан? Бу ерда жуда кўп извошлар бўлиб, извошчилар заррин жиякли кийимлар, мулозимлар эса оёқларига шойи пайпоқлар кийишган экан. Извошлардан бадавлат, ясанган-тусанган хонимлар тушибди. Улар очиқ турган панжарали дарвозадан ичкарига кириб, баланд зинапоядан юқорига кўтарилишибди. Зиналардан устунлари қордай оппоқ бинога чиқишибди. Жаҳон мўъжизаси шу эмасмикан? Мари ҳам шу ердикан?

Эшик орқасидан «Sancta Maria» куйи эшитиб турарди, олтин суви юритилган гумбаз остида бухур тутуни айланар, тепа томони эса ним қоронғи экан.

Бу авлиё Магдалина черкови экан.

Қора кийимлар кийган зодагон хонимлар силлиқ полда таманно билан қадам босишаркан. Уларнинг эгнидаги қимтабаҳо кийимлари энг сўнгги модада тикилган бўлиб, барқут муқовали дуо китобларининг кумуш бандларида герблар ярқираб турар, герблар атир сепилган нафис рўмолчаларга ҳам қадалган экан. Баъзи хонимлар унсиз дуо ўқиб, меҳроб олдига тиз чўкишибди, баъзилар эса тавбахоналарга яширинишибди.

Дриада қандайдир тақиқланган жойга тушиб қолгандай ташвиш ва бесаранжомликда қолибди. Уни бу сокинлик маскани чўчитибди. Бу ерда қандайдир сир ҳукмрон бўлиб, ҳамма швишлашиб гаплашар, овоз чиқармай ўз ният-орзусини изҳор қилишаркан.

Дриада туриш-турмушига назар ташлабди: эгнида ипак кийимлару юзига тўр тутилган бўлиб, бошқа зодагон хонимлардан ҳеч фарқи йўқ эмиш. Эҳтимол, булар ҳам ўзи сизгари жўшқин ҳаётга ўта ташна одамлардир?

Черковга ғам ва алам чуқур хўрсиниш овози тарқалибди. У қаердан чиқдйкин?

Бу овоз бурчакда тавба қилнаётганлар орасиданми ёки дриаданинг кўксидан чиқдими?

У тўр билан юзини беркитибди. Черковнинг хушбўй ҳидлари орасидан унга соф ҳаво етишмагандай бўлибди. Йўқ, бу ер унинг жойи эмас.

У дам олиш инмалигини билмай, вақт ғаниматида йўл босибди. Чивиллар дам олармиди? Улар унишгани-учишган.

Дриада бир вақт яна газ чироқлари мунаввар қилиб турган, фавворалар өтилаётган кўчага чиқиб қолибди.

— Бу ерда тўкилган бегуноҳ қонларни манови сувлар билан ювиб бўлмайди!— деган товушни эшитиб қолибди дриада.

Ҳамма ёқда чет элликлар, улар баланд овозда гаплашишарди, ҳозиргина дриада тарк этган сир масканида бунақа гаплашишмасди.

Мана, тош кўчадаги каттакон тош плитани четга олиб қўйишибди. Дриада бунинг сабабини билолмабди. Бир вақт у ер тагига кетадиган туйнуқни кўриб қолибди, одамлар юлдузлар чақнаб турган осмон, кўзни қамаштирадиган газ чироқлари, жўшқин ҳаёт баҳридан ўтиб, пастга тушиб кетишаётган эмиш.

— Мен кўрқялман!— хитоб қилибди бир аёл.— Пастга тушгани юрагим дов бермаяпти. Пастдаги ажойиботларни кўргани кўзим йўқ. Пастга тушмай, шу ерда қолаверайлик.

— Қўйсанг-чи!— ажабланибди ари.— Иисоннинг ақл-заковати билан барпо қилинган, замонанинг чинакам мўъжизаси бўлмиш энг қизиқ бу нарсани кўрмай, Парижни ташлаб, уйга қайтамизми?

— Йўқ, пастга тушмайман!— деб оёғини тираб олибди аёл.

«Замонамизнинг мўъжизаси»,— деди-я ҳалиги киши. Дриада унинг гапларини эшитибди. У муроди мақсадига етганини, пастга тушиш лозимлигини, Парижни эса тепада қолдириш зарурлигини тушунибди. У замона яратган мўъжизани бунчалик тасаввур қилмаган эди. Одамлар шундай деб, пастга тушаётган экан, у ҳам пастга тушса, нима бўпти?

Чўяндан ясалган винтли зина кенг ва қулай эмиш. Қираверишда ҳам, пастроқда ҳам чироқлар ёниб турганмиш.

Бир-бирини кесиб ўтган гумбазсимон заллар лабиринтида одамлар сон-саноксизмиш. Бу ерда гўё хира ойнада акс этгандай тепадаги Парижнинг ҳамма кўча ва тор кўчалари акс этаётган эмиш, жадвалларда кўчаларнинг номлари, уйларнинг номерлари ҳам ёзиб қўйилганмиш. Уйларнинг пойдеворлари ифлос сув кўпириб оқаётган канал соҳилидаги шағал тўкилган йўлкаларга, кимсасиз жойларга тобора кириб кетганмиш. Юқорида, гумбаз остида трубалардан тоза сув оқаётганмиш, ундан ҳам юқорида бир-бирига кашак қилиб бириктирилган газ трубалари ва телеграф симлари ўтганмиш. Йироқдан шаҳар устини қоплаб ётган қудратли олов шуъласидай чироқлар нур сочиб турганмиш. Баъзи-баъзида юқоридан бўғиқ гулдурос товуш эшитилиб қолармиш, бу юқоридан ер остига кириб келаётган оғир араваларнинг овози экан.

Дриада қаерга тушиб қолди?

Катакомба нималигини биласизми? Улар янги ер ости дунёси бўлиб, асримизнинг каромат ва мўъжизаси бўлмиш Парижнинг ер ости қувурига бир оз ўхшаб кетар эмиш. Дриада Жаҳон кўргазмасида эмас, балки худди ана шу ерда эди.

У теварак-атрофдан ҳайратланиш, шоду хандон, миннатдорчилик овозларини эшитаётган эмиш.

— Тепадаги минг-минглаб одамларнинг сиҳат-саломатлиги шунга боғлиқ экан-да!— дебди атрофдаги одамлар.— Замонамиз чинакам тараққиёт замони, ундан рози бўлсанг арзийди.

Одамлар ана шундай фикр юритиб, ана шундай деб ўйлашарди. Бироқ шу ерда туғилиб, шу ерда истиқомат қилаётган каламушлар бутунлай бошқача фикрда эдилар. Уларнинг чийиллаш овозлари дриаданинг қулоғига ҳам чалинибди. У каламушларнинг гапларини яхши тушунар экан.

Каламушлар оиласининг энг эътиборли отахонларидан бири, думи тишланган кекса каламуш жон-пони чиқиб валди-

рабди, ўзининг гаплари ҳақ эканлигини исботлабди, оила аъзолари эса унинг ҳар бир сўзини маъқуллашибди.

— Анови подон, жоҳил одамларнинг мушук сингари миёвлашлари жонимга тегди! Бу ер газ ва керосин чироқлари нурида нақадар чиройли бўлмасин, барибир буларнинг менга кераги йўқ. Ахир мен унисини ҳам, бунисини ҳам емайман-ку! Ҳозир бу ер шунақаям ёруғ, топ-тозаки, ўз-ўзингдан уялиб кетасан, нега шундай экан-а? Шам ёқиладиган бир замонларда шундай ҳаёт кечиришганмиди? Айтишларига қараганда, у замонлар романтизм даври бўлган экан.

— Нималар деяпсан?— сўрабди дриада.— Сендақаларни ҳеч учратмаган эдим. Нима ҳақида гапиряпсан?

— Қайтиб келмас ўтган кунлар ҳақида гапиряпман,— деб жавоб берибди каламуш.— Бобокалонларимиз, момоларимиз ҳузур-ҳаловатда яшаган замонлар ҳақида гапиряпман! Ушанда бу ёққа тушиш жуда катта жасорат ҳисобланар эди. Бу ерда Париждан ҳам катта каламушлар подшолиги жойлашган эди. Подшоликда вабо ҳукмрон бўлиб, у одамларга қирон келтирар, лекин каламушларга асло тегмас эди. Бунда қароқчилар, контрабандистлар, паноҳ истаб келган одамлар яширилишар эди. Ҳозир уларни кўриб бўпсан! Уларни фақат саҳна ва мелодрамаларда кўриш мумкин. Ҳа, биз каламушларнинг романтизмга тўла давримиз ҳам ўтиб кетди. Бу ерда соф ҳаво билан керосиндан бошқа нимани ҳам кўрардинг?

Бир каламуш чийиллаб, замонамизни ёмонлабди, вабо авж олган ўтмиш замонни мақтабди.

Одамларни ташиш учун кичкина отлар қўшилган аравага ўхшаш фйтон берилибди. Ҳамма аравага ўтириб, Севастополь хиёбони бўйлаб йўлга тушибди, хиёбон ер остида бўлиб, ер бетигаги Париж хиёбони сингари узоққа чўзилган экан.

Фйтон ним қоронғиликда кўздан ғойиб бўлибди, у билан бирга дриада ҳам ғойиб бўлибди. Дриада тепага, газ чироқлари ҳамма ёқни мунаввар қилиб турган соф ҳаво томон кўтарилибди. У киши нафасини қайтарадиган, шипи гумбазли ер ости йўлагидан эмас, балки тепада жаҳон мўъжизаси ва кароматини ахтарибди; бу мўъжиза газ чироқларидан ҳам, тўлин ойдан ҳам равшанроқ нур сочиши керак экан. Ахир, у ана шу мўъжизани деб бутун умрини қисқа муддатли тунга алмаштирганди-да!

Мана у. Олдинда нур жилва қилипти, у осмондаги Зухро юлдузидай чарақлаб, липиллаб турибди.

Дриада нур мунаввар қилиб турган боққа кираверишдаги жойда тўхтабди. Ичкаридан қувноқ рақс музыка садолари янграб турганмиш. Газ чироқлари жонли тўсиқдай тинч оқялган ариқ сувларида жилоланаётган эмиш, сув бетига гулларнинг акси тушган эмиш, улар газ чироқлари нурида товланиб,

сувни юқорига итқитаётганмиш. Чиройли мажнунтоллар баҳордагидай яшил либос кийиб, мулойим новдаларини сув бетига теккизганмиш, гўё сув гўзал қизу новда ва унинг майин барглари қиз юзига тугилган нафис тўрга ўхшармиш. Буталар орасида гулханлар ёнаётганмиш, уларнинг шуъласи кишилар суҳбатлашиб ўтирадиган сокин, ярим қоронғи жойларни ёритаётганмиш. Тепада эса музика садолари кишилар қалбини ром этиб, янграётганмиш. Музика таъсирида томирлардаги қон қизиб, олов бўлиб оқаётганмиш.

Дриада гўзал, ясанган-тусанган, лабидан табассум аримаган, шодлик ва ёшлик нашъу намосидан маст бўлган талай ёшгина қизларни кўрибди. Улар Марига ўхшармиш: сочларига таққан гул ҳам ўшаникига ўхшар эмиш, фақат арава билан ясанган мулозим йигитча йўқ эмиш, холос. Қизлар борлиқни упутиб рақсга тушишган эмиш! Қизлар тинмай кулишар, ўзларини ҳеч қаёққа сиғдиrolмай, энтиқишар, оламни бағриларига босмоқчи бўлишарди.

Рақс дриадани ўзига ром қилибди. Мундоқ қараса, жажжи ва чиройли оёқчаларида каштан рангига ўхшаган шойи туфличалар пайдо бўлиб қолибди. Яланғоч елкасига тушиб турган лентаси ҳам худди шу рангда эмиш. Ям-яшил япроқ рангли бурма кўйлаги чиройли болдирини ёпиб қўймабди. Дриада жазмани билан доира ясаб, рақсга тушиб кетибди.

У қаерга келиб қолди? Бу Армиданинг сеҳрли боғими? Бу ернинг номи нима экан?

Боғнинг «Mabille» деган номи липиллаб ёниб турганмиш.

Товушлар қўнғироқдай жаранглабди, қарсақлар авжга чиқибди, мушаклар отилибди, ариқларда сувлар шилдираб оқибди, шампанское тиқинлари попиллаб отилибди, рақсга берилиб кетганлар тобора тезроқ айлана бошлашибди. Самода сузиб юрган ой бу хурсандчиликларга ҳасад билан боқибди. Осмон мусаффо, бир парча ҳам булут йўқ эмиш.

Дриада худди наша чекиб олгандай маст, яшаш нашъаси унинг бутун вужудини эгаллаб олибди. Унинг кўзлари бир нарсаларнидир имо қиялгандай бўлиб, лаблари пичирлабди, бироқ сурнай ва ғижжак садолари унинг сўзларини эшиттирмабди. Унинг жазмани музика мақомига мос тебраниб дриаданинг қулоғига бир нима деб шивирлабди. Лекин қиз бунинг маъносига тушунмабди, сиз билан биз ҳам уни тушунмаймиз. Йигит қизни бағрига босиш ниятида қўлини чўзибди, лекин у газ чироқлари нури билан мунаввар бўлган тип-тиниқ ҳавонигина қучибди, холос.

Шамол дриадани гул япроғини учиргандай учуриб кетибди. Дриада қаршисида ёниб турган машъалани кўрибди, ёрқин олов минора тепасида ёнаётган эмиш. Бу дриаданинг орзиқиб кутган мақсади экан, уни Марсово майдонида ёниб

турган қизил маяк нур сочиб кугиб олибди. Баҳор шамоли дриадани мана шу ерга олиб келиб ташлабди. У минора атрофини айланиб учибди, сўнг пастлашибди. Бу ердаги ишчилар бу илк бор пайдо бўлган баҳор капалаги бўлса керак деб ўйлашибди. У жуда эрта пайдо бўлибди, шунинг учун тез ўлиб кетади-да, деб ачинишибди.

Ҳамма миллатларнинг павильонлари ва бинолари устида тўлини ой нур сочиб, газ чироқлар ва машғалалар ёниб турганмиш. Ой билан чироқ нурлари чим ўтлоқларни, моҳир қўллар яратган қоя тошларни ёритаётган эмиш, қоялардан «Қонсиз» мастерга бўйсуниб шалолар оқаётганмиш. Дриаданинг кўз олдида денгиз ёрлари, сокин дарёлар, гала-гала балиқлар намоён бўлибди. Гўё киши ўзини катта шиша идиш ичиде денгиз ёки теран анҳор тубига тушиб қолгандай ҳис қилармиш. Ҳар томонда қалин шиша деворларни сув қисаётганмиш. Узун ва иланг-биланг қилиб юрган илон балиқдай кичкина денгиз ҳайвонлари гоҳ кўтарилиб, гоҳ сув остига чўкиб, жонли қалтироқ қўллардай шиша деворларига ёпишармиш-да, яна сув тубига чўкиб кетар эмиш.

Бошқа томонда улкан қалқонбалиқ бемалол ёнбошлаб ётганмиш. Каттакон ўргимчакка ўхшаш денгиз қисқичбақаси балиқ устидан қоқина-суқина ўтаётганмиш, бошқа майда-чуйда балиқчалар унинг атрофида гирдикапалак бўлиб юрганмиш.

Сувда қамишлар, оппоқ очилган нилуфарлар ўсиб ётганмиш. Олтинбалиқлар ўтлоқда ўтлаб юрган сигирлардай гала-гала бўлиб турган эмиш, улар бир томонга бурилиб, оқимга қарши оғизларини очишаётган эмиш. Семиз ва ёғлиқ қора балиқ тумшугини шишага қадаб, кўзларини маъносиз олайтираётган эмиш. Бу балиқлар Париж кўрғазмасида эканликларини яхши билишар, бу ерга келгунча узоқ ва толиқтирувчи саёҳат қилганлари хотираларида экан. Уларни бочкага солиб, темир йўлда олиб келишибди, одамлар денгиз сафарида юрганда денгиз касаллигидан қанчалик азоб тортишса, улар ҳам қуруқликда шунча азоб чекишибди. Балиқлар бу ерга кўрғазмани томоша қилгани келишган экан, ҳозир эса улар денгиз суви тўлдирилган ҳовузларда эмишу уларни одамлар қизиқиш билан томоша қилишаётган эмиш. Балиқлар эрта тонгдан то оқшомгача ёнларидан ўтаётган одамлар оқимга боқишибди. Ахир, барча мамлакатлар кўрғазмага ўз вакилларини юборган экан-да. Балиқлар одамлар хусусида фикр ва мулоҳаза юрнтишибди.

— Анови хоним тангаликлар туркумидан бўлса керак, — дебди ҳамма ёғи балчиқ жажжигина бир чавақ балиқ, — улар тангаларини ҳар куни икки-уч марта алмаштириб туришади. Булар оғзидан овоз чиқаришади — буни уларда гаплашиш дейилади. Биз бўлса тангаларимизни алмаштирмаймиз, ўзаро

гаплашишимиз ҳам осон, оғиз ва кўзларимизни қимирлатиб кўйсак бас. Биз улардан анча етукроқмиз.

— Улар энди сузишни ўрганиб олишган,— депти бошқа бир балиқча.— Мен катта кўлда яшайман. Ёзнинг жазирама кунларида одамлар бу ерга келиб, ўзларини сувга отишади, тангачаларини соҳилда қолдириб, яланғоч сузиб юришади. Улар сузишни бақалардан ўрганган бўлишса керак: орқа оёқларини силтаб, олдинги оёқлари билан сузишади, бўлмаса чўкиб кетиш мумкин. Бечора одамлар ҳар қадамда ўлиб-тирилиб бизга тақлид қилишадию, барибир ниятларига етишолмайди!

Балиқлар атрофга олазарак бўлиб қарашибди: улар кун бўйи тинмаган одамлар оқими ҳозир ҳам ўтиб турибди деб ўйлашибди. Ҳа, уларнинг шундай ўйлашида жон бор, агар гапириш жоиз бўлса, уларнинг тасаввурини чалғитган нарсаларининг юз ва кўланкаларининг фарқига боришарди.

Ўлбас сизгари ола-була тўили, барчанинг ҳавасини келтирган олабуға балиқ ҳозиргина «инсон кўпиги»ни кўрганни айтибди.

— Мен ҳам кўрдим! Мен ҳам кўрдим!— дебди сариқ касалига учрагандай олтин ранг балиқ.— Одамлар «соҳибжамол» деб атайдиган қадди-қомати келишган қизни кўрдим. Унинг оғзи ҳам, кўзи ҳам бизникига ўхшайди, эғнидаги кийими шокилалли, зеби зийнатга беланган қаршисиде ёпиқ соябон тутиб турарди. Агар у либосларини ечиб, асл киёфага кирса, одамлар биз балиқларга ўхшаш қобилиятига эга бўлса, унда қалқон балиқнинг худди ўзи бўларди қоларди!

— Қармоққа илингани қани?

— Ҳалиги қўлида қоғоз, сиёҳ, ручка, тинмай ёзиб ўтиргани ким бўлди ўзи? Уни репортёр дейишяпти.

— Ҳа, у ҳозиргача шу ерда,— дебди томоғида оилавий жанжаллар изи кўп қолган, моғор бошган товоибалиқ,— бир куни қармоқ ютиб юборибди, ҳозиргача қоринда ўша қармоқ билан сузиб юрар экан, фақат гапирганида бир оз хириллар экан.— Репортёр дегани,— деб тушунтирибди у,— биз балиқлар тилида моллюска, у ҳам ўзидан сиёҳ сачратади.

Шундай қилиб, балиқлар ўз тилларида турунглашаверишибди. Лекин бу ерда, сув тўлдирилган сунъий ғорда одамлар овози ҳам эшитилибди. Булар болғаларининг тарақ-туриғига ҳамоҳанг куйлаётган ишчилар бўлиб, улар эрталабгача ишни тугатиш учун шошилаётган экан. Уларнинг қўшиги дриаданинг ширин ўйларини бўлиб юборибди, у олдинга интилиб, бу ердан жўнашга шайланибди.

— Сизлар мана шунақасизлар-да, олтин балиқлар!— дебди дриада уларга ва бош ирғабди.— Ҳар ҳолда сизларни кўрдим. Ҳа, ҳа, сизларни биламан, сиз ҳақингизда аллақачонлар эшитганман. Ўз юртида сизлар ҳақингизда қалдирғоч ҳикоя

қилиб берганди менга. Бирам чиройли, ярқироқ экансизларки, кўрган кишининг кўзи қувонади-я! Бошқа балиқларни ҳам биламан. Анови семиз товонбалиқ, мановиси мазали зогора балиқ, балчиққа буланиб турган ановиси эса товонбалиқ бўлса керак! Сизларни яхши биламан, сизлар эса мени танитайми сизлар?

Балиқлар кўзлариши ола-кула қилиб, ним қоронғиликка тикилишибди, лекин у ердан эшитиляпган бирорта сўзни тушунишолмабди.

Дриада эса, ғорни тарк этиб, мусаффо ҳавога кўтарилибди. Тепада муаттар ҳид гупиллаб димоққа урилибди: оламнинг янги мўъжизаси — улкан гул — жаҳоннинг ҳамма мамлакатларининг ҳидини таратибди. Бу ерда жавдар нонининг ҳам, атирнинг ҳам, рус чармининг ҳам, гул ёғининг ҳам, қоқ балиқнинг ҳам ҳиди анқиб турган эмиш.

Тонгга яқин кўзимизда уйқу, базмдан уйимизга қайтаётганимизда кечаси тинглаганимиз музыка садолари ҳамон қулогимизда жаранглаб турар эди. Бу куйларни минғирлаб куйлаймиз. Улдирилган киши ўлаётган сўнги дақиқада кўзида кўрганини акс эттириб қолгандай, тун сокинида кундузги ҳаётнинг шовқин-сурони, жилвагарлиги ҳамон яшарди. Дриада ана шу овозларни илиб олиб, ана шу товушларда эртанги кун туғилишини ҳис этибди.

Дриада бир вақт муаттар ҳид таратаётган атиргуллар орасида тўхтаб қолибди. Кўзига улар танишдай туюлибди, чунки бу гуллар ўз юртида, кўҳна истироҳат боғида ва руҳонийнинг боғида ҳам ўсар экан-да. Мари тим қора сочларига таққан анорнинг қип-қизил гулларини ҳам танибди.

Табиат қўйнида ўтган болалик йиллари хотиротлари дриаданинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтибди, у атрофдаги манзараларга суқ билан боқибди, ором бермас бетоқатлик уни ҳамон мўъжизаларга тўла заллар томон етаклабди.

Тўсатдан у ҳолдан тойганини, дармони қуриганлигини сезибди. У ҳамма ёққа ёйиб ташланган юмшоқ шарқ гиламлари устида ёстиққа ёнбошлаб дам олгиси, мажнунтол шохлари билан бирга тиниқ сувга эгилиб, муздек сувга шўнғигиси келибди.

Лекин чивинлар тиним нималигини билишмайди, унга аталган ҳаёт эса бир неча дақиқадан кейин тугар экан.

Уй-фикрлари дриадага итоат этмай қўйибди, оёқлари ҳадеганда ўрнидан жилмабди. Унинг мадори қуриб, шилдираб оқаётган сув бўйидаги майса устига ўтириб қолибди.

— Сен ер остидан югуриб чиқасан, сен ҳаммиша янгилашиб турасан! — дебди у. — Оғзимга томчилаб, мени тетик қил.

— Мен жонсиз сувман,— дебди оқим.— Мени машина хайдаяпти.

— Ям-яшил майса, яшнаб туришингни мен билан баҳам кўргин,— деб ялинибди дриада,— хушбўй гулингдан менга битта узиб бер.

— Бизни узишса, қуриб қоламиз,— дейишибди гуллар билан майсалар.

— Ҳаётбахш шамол, юзимдан бир марта бўса ол, у менга ҳаёт ато қилади!

— Ҳадемай қуёш булутлардан бўса олади, шунда улар қизғиш тусга киради,— деб жавоб қилибди шамол.— Бу ерда сен йўқ бўласан, сен марҳумлар мамлакатига йўл оласан, барча улуғ нарсалар йўқ бўлиб кетганидай, сен ҳам йўқоласан. Орадан бир йил ўтмай, мен яна шу бепоён ялангликда ўйноқилаб югураман, қумларни, чапглари учириб, ҳавони чанг-тўзонга тўлдираман. Борлиқ чанг-тўзонга айланади.

Дриада ваннада ётиб ўз қон томирларини кесибди, қони қолмагач, ҳолсизланган аёлдай даҳшат ичида титраб-қақшабди. У ўрнидан қўзғалиб, бир неча қадам олдинга юрибди, сўнг кичкина черков рўпарасидаги ўтлоққа яна беҳолланиб ўтириб қолибди. Черков эшиги очиқ бўлиб, меҳробда шамлар ёниб турганмиш, орган чалинаётганмиш.

Нақадар ҳузурбахш музыка! Дриада ҳеч қачон бунақа музикани эшитмаган экан, ҳар ҳолда у музыкада таниш товушларини фарқлай олибди. Назарида музыка садолари жаҳоннинг қалбидан таралаётгандай эмиш.

Унинг қулоғига қари эман дарахти ва руҳонийнинг товуши киргандай бўлибди. Руҳоний жасорат, довруғи дoston бўлган қаҳрамонлар ҳақида, худонинг ҳар бир бандаси ўлмаслик ҳуқуқини қўлга киритиш учун нималарни бажо келтириши хусусида гапираётганмиш.

Орган товушлари зўрайиб, юқорига ўрлабди, улар дриадага қуйидагиларни куйлаб беришибди:

«Сенинг ҳаётга ташналигинг, бетоқатлигинг илдиз-пилдининг билан қадрдон тупроғингдан суғуриб олди. Шўрлик дриада, сени худди ана шу хароб қилди».

Юмшоқ ва мулойим товушлар йиғлагандай бўлиб, аста-секин тинибди.

Осмондаги булутлар бўзарибди. Шамол шовқин кўтарибди:

— Улик соялар, йўқолинг, қуёш чиқяпти.

Қуёшнинг илк нури дриадага тушибди. У сочилиб, бир томчи ёш, бир томчи шудрингга айланиб, ерга тушибди, из қолдирмайдиган совун кўпигидай бир неча рангда камалакдек товланибди.

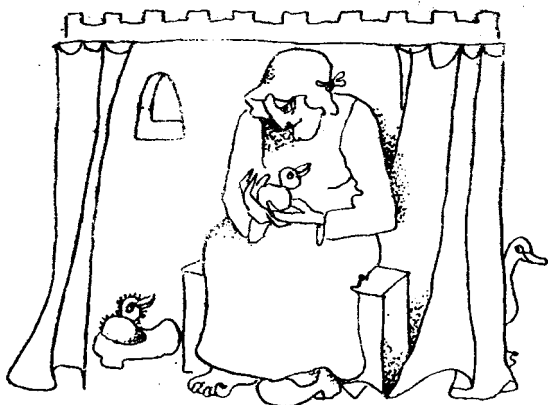
Шўрлик дриада! У ҳам бир томчи ёш шудрингдай товланибди-да, ерга сингиб кетибди.

Қуёш нурлари Марсово майдонида, шаффоф қасрлар, баланд уйлар қуршаб олган, дарахтлар ўсиб, фавворалар отилаётган кичкина майдон устида порлабди. Қуёш каштанга ҳам нур сочибди, шунда унинг новдалари шалпайиб, барглари сўлиб қолибди, ваҳоланки, у кун кеча баҳордагидай кўмкўк бўлиб яшнаб турган экан.

«Каштан ўлди»,— деб айтишлари билан дриада енгил булутдай бир кўзга кўришибдию, ғойиб бўлибди.

Сўлиган каштан гули ерда ястаниб ётган эмнш, ҳатто ҳаётбахш сув ҳам унга жон ато қилолмабди. Кўп ўтмай биров уни топтабди, гул эзилиб, қумга аралашиб кетибди.

Бу воқеалар чиндан ҳам 1867 йилда Парижда ўтказилган жаҳон кўргазмаси пайтида бўлиб ўтган. Бундай ҳодисалар ажойиб ўзгаришлар юз бериб турган ҳозирги кунларда ҳам содир бўляпти, бунга ўзимиз шоҳид бўлдик.

ПАРРАНДАЧИ ГРЕТАНИНГ АЖДОДЛАРИ

Паррандачи Грета хўжайинлар ҳовлисида ўрдак ва товуқлар учун қурилган бинойидек уйда яшар экан. Бу уй бир вақтлар минорали, киравериши кунгурадор, хандақ ва кўтарма кўприклари бўлган хўжайинларнинг кўҳна уйи ўрнида қад кўтарган экан. Унинг ёнгинасида қалин чакалакзор бўлиб, бир вақтлар бу ерда ҳозир ботқоқликка айланган, бир томони кўлча билан туташган боғ бор экан. Асрий дарахтлар устида беҳисоб қарға, қузғун ва зағчалар чарх урар, гарчи уларни кўплаб қийратиб турилса-да, сира камаймас экан. Бу қушларнинг товушлари қушхонага ҳам эшитилиб турар, қушхонада эса кекса Грета ўтирар экан, ўрдақчалар унинг ёғоч кавушлари устида ўйнашар экан. Паррандачи Грета ҳар бир ўрдак ва товуқни тухумдан чиққан кунидан бошлаб яхши билар экан, у товуқ, ўрдақлари ва улар учун қурилган ҳашаматли уй билан фахрланар экан. Гретанинг хонаси озода ва шинам экан, шундай бўлишини қушхона соҳибаси хоним талаб қилар экан; у киши бу ерга тез-тез ўзининг олий насаб ва зодагон меҳмонлари билан келиб турар, уларга ўзи айтгандай, «товуқ ва ўрдақлар казармаси»ни кўрсатар экан.

Гретанинг хонасида кўйлак илиб қўядиган шкаф, кресло, ҳатто жавон ҳам бор экан. Жавонда ярқираб тозаланган мис тахта бўлиб, унга «Груббе» деган сўз ўйиб ёзилган экан. Бу собиқ хўжайиннинг уйда бир вақтлар истиқомат қилган двор-

яниниң исми экан. Мис тахтани шу ерни ковлашган пайтда то-
либ олишган экан, кичик рухоний бу сариқ чақага ҳам арзий-
ди, у фақат кўхна замондан ёдгорлик, дебди. Рухоний ўтмиш
замонларни ва бу ерлар тарихини яхши билар экан; буни у ки-
тоблардан ўқиб олган экан, ҳозир ҳам унинг столи устида та-
лай китоблар қалашиб ётар экан. Рухоний ўта билимдон одам
бўлиб, бинобарин, қарғаларнинг энг қариси ундан ҳам кўп
нарсани билар экан. Шу қарға бу ҳақда ўз тилида ҳамма ерда
бақириб, қағиллаб юрар экан, рухоний қанчалик билимдон
бўлмасин, қарға тилини билмас экан.

Ёзнинг жазирама кунларида оқшом кириши билан ботқоқ-
лик устидан қалин туман кўтарилар экан, гўё кўл тепасида
қарға, қузғун ва зағчалар кекса дарахтларга чиқиб кетгандай
бўлар экан. Бу ерларда рицарь Груббе яшаган ва қалин гишт
деворли кўхна уй турган пайтларда худди шундай бўлар экан.
Ушанда узун занжирга боғланган ит баъзан дарвозадан таш-
қарига ҳам чиқиб кетар экан; хўжайиннинг минорали уйига
тош терилган торгина йўлак олиб борар экан. Уйнинг дераза-
лари тор, ойналари кичкина бўлиб, рақс тушиладиган катта
зал деразалари ҳам шунақа экан. Тўғри, гарчи залда эски по-
ғора бўлса-да, энг сўнги Груббе замонида залда бирон марта
ўйин-кулги бўлганини ҳеч ким эслолмайди. Бу ерда моҳирона
ишланган ўйма нақш солинган шкаф ҳам бор экан, унинг ичи-
да подир гуллар пиёзи сақланар, чунки Груббе хоним боғбон-
чиликини яхши кўрганидан кўчатлар ўтказиб, ҳамма ёқни яш-
натиб юборган экан. Эри эса от миниб овга чиқишни, бўри ва
тўнғизларни овлашни яхши кўрар экан; ҳар сафар овга чиқ-
қанида, у билан жажжигина қизи Мария бирга борар экан. У
эндигина беш ёшга тўлган бўлса-да, отда яхши юрар ва ат-
рофга сергаклик билан боқар экан. Отаси қизини томоша қил-
гани келган деҳқон болаларини уриб ҳайдар, қизи эса шу
вақтларда итларни қамчилар, шу билан хумордан чиқар экан.

Хўжайиннинг қўрғони ёнидаги ертўлада истиқомат қилув-
чи деҳқоннинг олий насаб, ёш оймқиз билан тенгқур Серен
исмли ўғли бор экан, у дарахтларга тармашиб чиқишга уста
экан, шу ваядан Мария уни доимо дарахтдан қуш уяси олиб
тушишга мажбур қилар экан. Шу вақтларда қушлар жон-
жаҳдлари билан чирқиллашар экан. Бир сафар қушлардан
сал каттароғи Сереннинг қовоғини чўқиб олганда тирқираб
қон оқиб кетган экан. Кўзига зиён етмаган бўлса гўргайди, деб
ҳамманинг ўтакаси ёрилиб кетибди, хайрият, кўзи омон қо-
либди. Мария Груббе болани «менинг Сереним» деб қақирар
экан. Бир куни Сереннинг отаси камбағал Йон ҳам қизнинг
марҳаматидан баҳраманд бўлибди. Кунлардан бир кун у
айб иш қилиб қўйибди, уни ёғоч байталга миндириб, жазо
бермоқчи бўлишибди. Отнинг белида битта юпқа, қиррали
тахта бўлиб, унинг оёқлари тўртта тиргақдан иборат экан;

Йон байталга минибди, у отда ўрнашиб ўтирсин деб икки оёғига оғир гиштлар боғлаб қўйишибди. Деҳқоннинг башараси азоб-уқубатдан буришиб кетибди. Бунни кўрган Серен додлаб йиғлай бошлабди ва кичкина Мариядан ёрдам сўраб ялиниб-ёлборибди; қизча шу заҳотиёқ Йонни отдан туширишга буйруқ берибди, мулозимлар унинг буйруғига итоат қилишмабди, шунда қиз ер тепиниб, отасининг енгидан қаттиқ тортқилаган экан, унинг энги йиртилиб кетибди. Мария айтган гапини қилдирадиган қиз экан, алҳол Йонни қўйиб юборишибди.

Шу пайт Груббе хоним қизининг ёнига келиб, унинг бошини силаб, унга меҳрибонларча тикилибди. Мария онасининг бу қарашига тушунмабди.

Қизча онаси билан сайр қилишдан, овчи итлар олдига боришни маъқул кўрибди. Онаси эса ўзи ёлғиз боғ оралаб пастга — қўл томонга йўл олибди, қўл бетиде нилуфарлар чаман-чаман очилиб ётганмиш. Груббе хоним чиройли гулларга ҳавас билан боқибди.

— Нақадар гўзал-а!— дебди у.

Боғда хоним ўз қўли билан ўтқазган нодир бир дарахт бор экан: унинг номи қонхўр қорақайин бўлиб, бошқа дарахтлар орасида ҳабашга ўхшаб турар экан, ҳатто барглари ҳам қорамтир экан. Қонхўр қорақайин офтобда жизғанаги чиқиши керак экан, агар у соя-салқинда ўсганда бошқа дарахтлар сингари яшил тусга кириб, ўзининг одатдан ташқари қиёфасини ўзгартириши мумкин экан. Баҳайбат каштанларга ҳам, буталарга ҳам, бўйчаң ўт-ўланларга ҳам сон-саноксиз қушлар уя қуриб юборган экан. Қушлар боғда ўзлари учун хавфхатар йўқлигини билгандай, дориламон юришар экан.

Бир вақт боғда жажжи Мария билан Серен пайдо бўлибди, Серен илгари хабардор бўлганимиздай, дарахтлар устига чиқишга, қуш уяларини бузишга, тухумларни ва қип-қизил жиш қуш болаларини олиб тушишга моҳир эди-да. Каттаю кичик ҳамма қушлар бевовта бўлишибди. Ўт-ўланлар орасида қизғиш қушчалар чийиллаб, баланд дарахтлар тепасида қарга, қузгун ва загчалар жон-жаҳдлари билан қағиллашибди. Қанотли жониворлар ҳозир ҳам ана шундай чирқиллашади.

— Нима қиялпсизлар, болакайлар!— деб даҳшатга тушибди хоним.— Бу ғирт инсофсизлик-ку!

Серен уялиб кетибди, олижаноб ойим қиз хижолатдан қизариб кетибди, қовоғини солиб тўнғиллабди:

— Отам бунга рухсат берди!— дебди.

— Йўқол бу ердан! Йўқол!— чинқирибди улкан қушлар, сўнг улар учиб кетишибди, лекин борадиган бошқа ерлари бўлмаганидан эртаси яна қайтиб келишибди. Маъсум ва ювош хоним кўп умр кўрмабди. Олло таоло уни ўз даргоҳига

чақриб олибди. У самода ўз қўрғонидан ҳам шинам ва ҳашаматлироқ уйга учрабди. Унинг жасадини черковга олиб келишганда черков қўнгироқлари жаранглабди, камбағалларнинг кўзи жиққа ёшга тўлибди — у бева-бечораларга жуда меҳрибон аёл экан-да.

Хоним ўлгандан кейин у ўтқазган дарахтларга ҳеч ким қарамай қўйибди, боғдан файз кўтарилибди.

Айтишларига қараганда, Груббе жаноблари ўжар ва қайсар одам экан, лекин қизи ёш бўлишига қарамай, отасига сўзини ўтказар экан: отасини кулдириб, ўз айтганини қилар экан. Қиз ўн иккига кирибди: у бўйчан, бақувват бўлиб, кўзлари чаросдек қора қиз бўлиб, йигитлардай от чоптирар, мерганликда ҳам ҳеч кимдан қолишмас экан.

Бир кун и уларникига мўтабар меҳмонлар, мамлакатнинг энг машҳур одамлари — ёш қирол билан унинг ўғай акаси ва садоқатли дўсти Ульрик Фредерик Гюльденлёве келибди, улар тўнғиз овлаб, бир-икки кун Груббе жаноблариникида меҳмон бўлиш ниятида экан.

Гюльденлёве дастурхон атрофида Мария Груббе билан ёнма-ён ўтирибди, у қизнинг бошини ушлаб, гўё яқин қариндошидай пешанасидан ўпибди. Қиз эса йигитнинг башарасига шалалоқ тортиб юборибди, уни кўргани тоқати йўқлигини изҳор қилибди. Утирганлар бунини бегараз ҳазилга олиб, шарақлаб кулиб юборишибди.

Ушанда қизчанинг гаплари йигитга сариеғдай ёқиб қолибди, ордан беш йил ўтгач, Мария ўн етти ёшга тўлганда чопар қиролдан ёрлиқ олиб келибди. Ерлиқда жаноб Гюльденлёве олижаноб ойимқизга уйланажанин изҳор қилибди.

— У бутун қиролликда энг машҳур ва ахлоқли одам!— дебди қизига Груббе жаноблари.— Таклифига рози бўл.

— Унинг афти курсин,— дебди Мария Груббе, лекин нозфироқ қилмабди, мамлакатнинг энг машҳур одами, қиролнинг сирдошига тегишга рози бўлибди.

Кумуш уй-рўзғор жиҳозлари, жун кийимлар, ошхона асбоблари ва кўрпа-ёстиқлар денгиз орқали Копенгагенга жўнатилибди. Мария эса қуруқлик орқали ўн кун йўл босиб Копенгагенга етиб келибди. Ёлкан йўл олган томонга шамол эсмаганлиги сабабли қизнинг сепи Копенгагенга тўрт ой деганда, Гюльденлёве хоним аллақачон ғойиб бўлганда етиб келибди.

— Унинг шойин кўрпачасида ётгандан кўра, дағал тўшакда ухлаган маъқул!!!— дебди хоним.— У билан бир каретада юргандан, яланг оёқ йўл босганим яхши!

Кеч куз кунларининг бирида Орхус шаҳрига иккита аёл келибди: булар жаноб Гюльденлёвеннинг хотини Мария Груббе ва унинг оқсоч қизи экан. Улар Вейледан отлиқ, у ердан Копенгагенга эса кемада келишибди. Аёллар Груббе жаноб-

ларининг тошдан қурилган қўрғонга киришибди. Рицарь қочоқларни яхши кутиб олмабди. У қизини дўқ-пўписа қилиб қарши олибди, шундай эса-да, унга тунаш учун жой берибди; эрталаб нонуштада унинг олдига пиво билан қора пон кўйибди. Эрталаб ҳам қовоғидан қор ёғилиб, қизини сўкибди. Отасининг бу ҳолатини илк марта кўрган қиз бунга чидолмабди. Мария ювош қизлар тоифасидан бўлмаганлигидан, отасига бўш келмабди, у ади деса, қиз бадди дебди! Эри билан бирга яшашдан безор бўлган қиз газаб ва нафрат билан хаёлга чўмибди. Қиз покдомон ва ориятли бўлганидан у билан яшашни ор билибди.

Орадан ғам-ғуссага тўла бир йил ўтибди. Ота-бола учрашиб қолган пайтларда ҳатто бир-бирларига аччиқ-тизиқ гапларни айтишни ҳам раво кўришмай қўйибди. Аллақачон гишт қоллипдан кўчган эди. Ёмон гаплар оқибати яхшиликка олиб бормади.

— Иккимиз бир уйда ортиқ яшолмаймиз!— дебди отаси ниҳоят.— Эски қўрғонимизга жўна, тилингни тий, йўқса, маломатга қоласан.

Шу-шу улар ажрашиб кетишибди: қиз оқсочи билан ўзи туғилиб-ўсган уйга, черков дахмасида масъум ва мулойим онаси абадий ухлаб ётган жойга кўчиб келибди; бу уйда кекса подачи яшаётган экан. Хоналар ифлос, боғни ўт-ўланлар босиб кетган, дарахтларнинг шох ва буталари ўсиб, чирмовиқлар чирмашиб ётган эмиш. Қонхўр қорақайиннинг атрофи чакалакзор бўлиб келибди, барглари бошқа дарахтларнинг япроғи сингари кўм-кўк бўлиб қолибди, илгариги кўркидан асар ҳам қолмаганмиш! Қузғунлар, қарға ва зағчалар азим каштан дарахтининг учларида гала-гала бўлиб қўниб туришган эмиш: улар овозлари борича қағилаб, бир-бирларига:

— Инларимизни бузиб, жиш болаларимиз билан тухумларимизни болага ўғирлашга мажбур қилган қиз қайтиб келибди! Уғри бола эса, ҳозир шох-япроқсиз мачта деган дарахт устига тармашиб чиқяпти, агар шундай қилмаса унинг адабини бериб қўйишади!— деяётган эмиш.

Бу воқеаларни шу кунларда руҳоний айтиб берди: у эски китоблар ва қўлёзмалардан бу ҳақда билиб олган, эндиликда бошқа ёзувлар қаторида унинг столи устида Мария Груббе қиссаси ҳам сақланар эмиш.

— Тақдир кишини не кўйларга солмайди-да: гоҳ кўкларга кўтаради, гоҳ ерга уриб чилпарчин қилади, бу дунёнинг ишлари шунақа,— дерди у.— Бунақа қиссаларни тинглаб ҳайратга тушасан киши.

Келинлар, Мария Груббега нима бўлганини эшитайлик, лекин шу кунларда ўзининг яхшигина қушхонасида яшайпган паррандачи Гретани ҳам эсдан чиқармайлик. Илгари замонларда Мария Груббе худди шу қушхона ўрнидаги қўрғонда

яшаган, лекин Мариянинг феъли Гретаникига мутлақо ўхшамас эди.

Қиш билан баҳор ўтиб, ёз келибди, яна изғирин шамол эсган ҳамда нам денгиз тумани атрофни қоплаб олган куз бошланибди. Бу ердаги қўрғонда ёлғиз яшаш зерикарли экан.

Бир куни Мария қўлига милтиқ олиб, ов қилгани ялангликка келибди; у қуён, тулки ва учраган қушларни овлабди. Ов қилиб юрган пайтида бир неча бор унга Нёрребек қўрғонида истиқомат қилувчи таниқли дворян Палле Дюре тўқнаш келибди, у ҳам ёнида итлари билан ов қилиб юрган экан. Бу новча ва барваста йигит Марияга кўрсатган жасоратлари ҳақида мақтанишни яхши кўрар экан. У Фюн оролида яшар, Эгескоу қўрғонининг марҳум эгаси, жасорати шу кунларгача достон бўлган жаноб Брокенхюс билан ҳам куч синашган экан. Палле Дюре унга тақлид қилиб дарвозасидаги занжирда овчилар бурғусини осиб қўйишни буюрибди, отлиқ ташқарига чиқиб кетаётиб, занжирга осилибди, шунда от-поти билан юқорига кўтарилиб, бурғуни чалган экан.

— Мария хоним, биз томонларни ҳам бир кўриб келинг,— деб тақлиф қилибди у.— Нёрребекнинг ҳавоси мусаффо!

Мариянинг унинг қўрғонига боргани ҳеч қаерда ёзилмаган, лекин Нёрребек черковининг шамдонларидаги ёзувлардан Нёрребек қўрғони соҳиблари Палле Дюре ва Мария Груббелар учун қурбонлик қилинганлигини ўқиб олиш мумкин экан.

Палле Дюре бақувват йигит бўлиб, сира ароққа тўймас экан, ухласа хурраги чўққанинг хўриллашига ўхшар, юзлари қип-қизил бўлиб, ҳамиша терлаб юрар экан.

Груббе жанобларининг қизи, Палле Дюре хоним эри ҳақида:

— Тўнғиздай беҳаё, мушукдай аймақи,— дер экан.

Унинг Палле билан бирга ўтянган турмуши кўп ўтмай меъдасига тегибди, у билан бирга яшашнинг қизиги қолмабди.

Бир куни қўрғонда дастурхон тузашибди, лекин қўйилган овқатларни ейдига: одамлар бўлмаганидан, у совиб қолибди: Палле Дюре тулки овлаб юрар, хонимни ҳар қанча ахтаришса ҳам, топиша олмабди. Палле Дюре уйига тунда қайтибди. Дюре хоним кечаси ҳам, эрталаб ҳам уйига қайтмабди. У ҳеч ким билан хайрлашмай Нёрребек қўрғонини тарк этибди.

Ҳаво совуқ, изғирин шамол эсиб, бир гала қора қушлар қагиллаб Мариянинг бошида чарх урибди. Мария қушлардан ҳам баттар бошпанасиз экан.

Аввало Мария жанубга йўл олиб, Неметчинага кирибди, у ерда бир неча қимматбаҳо узукларни сотиб пуллабди, у ердан шарққа, сўнг ғарбга йўл олибди. У бутун олам, ҳатто

парвардигор билан ҳам чиқишолмай, мақсадсиз яшай бошлабди, унинг руҳи аяичли ва ожиз бўлиб қолибди; кўп ўтмай унинг жисми ҳам шу қиёфага кирибди; у оёғини аранг судраб босибди. Тинка-мадори қуриган Мария ҳолсизланиб ерга йиқилибди, шунда қизғиш қушни босиб олишига сал қолибди. Қушча аранг ўзини қутқариб қолибди.

— Чуғ! Чуғ! Эҳ, ўғри қиз!— деб чийиллабди қизғиш қуш, улар ана шундай чийиллашар экан.

Мария ҳеч қачон яқинларининг нарсасига кўз олайтирмаган эди, лекин ёшлигида одамларни қушлар уясини бузишга, тухум ва жиш болаларини олишга мажбур қилган эди, у ана шуларни хотирлабди.

Мария ётиб қолган жойдан соҳилдаги қум тепалар кўриниб турар экан; у ерда балиқчилар яшар экан. Мария тамоман ҳолдан тойганидан балиқчилар олдига етиб боришга мадори келмабди. Соҳилнинг улкан балиқчи қушлари бир вақтлар ўз уйидаги қарға, қузғун ва зағчалар сингари унинг тепасида чинқириб чарх урибди. Қушлар унга яқинлашиб келганидан назарида оппоқ балиқчи қушлар қорайиб кетгандай бўлибди, тун тушгандай кўз олди қоронгилашибди.

Ўзига келиб, бундай қараса, биров уни кўлида кўтариб кетаётган эмиш; у ўзини бақувват бир йигит кўлида кўрибди. Мария унинг соқол босган юзига, қошини иккига бўлиб юборган тиртигига боқибди. Йигит бу бебахт қизни кемага олиб борибди, буни кўрган бошлиқ йигитнинг таъзирини берибди.

Эртасига кема елканларини кўтариб, денгизда сузиб кетибди. Мария Груббе эса соҳилда қолмабди; у ҳам сафарга отланибди. Лекин у сафардан қайтиб келдимикин? Қайтган бўлса ҳам, қаерга келганини ҳеч ким билмас экан.

Бу ҳақда ҳам руҳоний хабар бериши мумкин, бу ажойиб қиссани ўзи тўқимаган, уни ишончли манбалардан, ўзимиз олиб ўқишимиз мумкин бўлган эски китобни ўқиб, билиб олган.

Ажойиб китоблар ва ҳажвиялар ёзган Дания ёзувчиси Людвиг Хольберг ўз хатларида Мария Груббе ҳақида, тақдир уни қайси кўйларга солгани ҳақида ёзган, унинг китобларида ўтмиш ва унинг одамлари кўз олдимизда худди тирикдай гавдаланади. Мария воқеасини эшитиш фойдадан холи эмас, уни эшитарканмиз, ҳозир ҳам ўзининг яхшигина қушхонасида мамнун ва хушчақчақ яшаган паррандачи Грета беихтиёр ёдимизга тушади.

Кема елканларини кўтариб, йўлга чиқибди. Ундан кейин Мария Груббе ҳам йўлга отланибди, биз худди шу ерда қолган эдик.

Орадан кўп йиллар ўтибди.

1711 йил кирибди, Копенгагенда вабо авж олибди. Дания қироличаси ўз юрти Германияга жўнаб кетибди, қирол ҳам

пойтахтни тарк этибди, мажולי келган ҳамма одам шаҳардан қочиб кетибди. Копенгагендан талабалар ҳам, ҳатто улар орасидан қироллик уйларида яшаётганлари ҳам кетишга ҳаракат қилибди. Бинобарин, Регенсен ёнидаги Борхов қоллегиасида кўпроқ ушланиб қолган сўнгги студент ҳам шаҳардан чиқиб кетмоқчи бўлибди. Унинг кўзига кийим-кечаклари кўринмабди. У китоб ва ёзувларга тўла халтачасини кўтариб, тўнги соат иккиларда кўчага чиқибди. Шаҳарни нам, рутубатли туман қоплаб олган эмиш; кўчада тирик жон кўринмас эмиш, ҳамма ҳовли дарвозаларига крест аломати қўйилган эмиш; бу белги шу уйда ё вабо тарқалган ёки одамлари бутунлай қирилиб кетган, деган маънони билдирар экан. Бир вақтлар Юмалоқ минорадан қирол саройингача борадиган, Чедманнеграде деб номланган узун ва айланма кўчада ҳеч зог йўқ эмиш. Талабанинг ёнидан ўликлар ортилган катта аравалар гулдураб ўтибди, аравакаш қамчисини ўйпатган экан, отлар чопиб кетибди. Ёш талаба қутидаги спирт шимдирилган латтани бурнига олиб борган экан, ўткир ҳид димогига урилибди.

Тор кўчалардан биридаги ертўладан баланд айтиляпган ашула ва туни билан тинимсиз ичкиликбозлик қилаётган шаҳарликларнинг қаҳқаҳаси эшитилибди; улар вабо эшик орақасида яшириниб турганини, сал бепарво бўлсанг, бошқа марҳумлар сингари ўлик аравага улоқтирилишни мумкинлигини унутиш ниятида шундай қилишаётган экан. Талаба сарой кўриги ёнидаги кема тўхтайдиган жойга борибди, у ерда бир неча кичик кемалар турган эмиш; кемалардан бири вабо тарқалган шаҳардан тезроқ жўнаб қолиш ниятида лангарини кўтара бошлабди.

— Елканимиз йўл олган томонга шамол эсиб қолса, эсонмон Грёнсундан Фальстерга етиб оламиз,— дебди бошлиқ ва улар билан бирга кетишга ҳозирланаётган талабадан исминималигини сўрабди.

— Исминим Людвиг Хольберг!— дебди талаба.

Бу ном бошқа номлардай жарангламабди, унчалик эътиборни ҳам тортмабди. Энди бу ном Даниядаги энг машҳур номлардан бири бўлиб қолибди; ўша пайтларда Хольберг ёш, ҳеч ким уни танмас экан.

Кема сарой ёнидан ўтибди. Тонг отмай у очиқ денгизга чиқиб олибди. Енгил шабада эсиб, елканларни шиширибди, талаба эсаётган шабадага юзини тутиб, уйқуга кетибди; бу иши унчалик яхши бўлмабди.

Учинчи кун эрталаб кема Фальстерда лангар ташлабди.

— Уйини арзонга ижарага қўядиган одамни билмайсизми?— деб сўрабди Хольберг кема эгасидан.

— Яхшиси, сиз Буррехюс кечигига бориб, паром ҳайдовчиси аёлга учранг,— дебди бошлиқ.— Ўзингизни одобли йиғит қи-

либ кўрсатаман десангиз, у кишини онахон Серен Серенсен Меллер деб атаг. Лекин эҳтиёт бўлинг, одоб меъерини ошириб юборманг, жаҳли чиқади. Эрини қандайдир жинояти учун қамаб қўйишган, паромни аёлнинг ўзи ҳайдайди, қўллари жуда бақувват.

Талаба халтасини кўтариб, паромчи аёлнинг қоровулхонасига борибди. Эшик занжирланмаган экан, бола тутқичидан сал тортган экан, эшик очилиб кетибди, у ерига тош ётқизилган хонага кирибди. Бола хонада кенггина қишлоқича сўри устига солинган ўринни кўрибди.

Эндигина жўжа очиб чиққан, сўри поясига боғлаб қўйилган оқ товуқ сув идишини ағдариб тўкиб юборибди. Беланчада ётган боладан ташқари бу хонада ҳам, қўшни хонада ҳам ҳеч ким йўқ эмиш. Ниҳоят паром кўринибди. Унда бошдан-оёқ кенг плашга бурканиб олган, эркаклигини ҳам, аёллигини ҳам ажратиб бўлмайдиган бир одам ўтирган эмиш. Паром қирғоққа келиб тўхтабди.

Кўп ўтмай хонага қадди-қомати келишган, виқорли бир аёл кириб келибди; тин қора қошлари остидаги қора кўзлари мағрур боқар эмиш. Бу—паромчи онахон Серен экан; агар қузғунлар, қарга ва зағчалар бўлганда, бу аёлнинг номини бошқача, бизга таниш бўлган номини айтарди.

Аёл қовоғини уйиб болага назар ташлабди, кўринишидан камгапроққа ўхшар эмиш, бинобарин, у талаба билан гаплашибди, то Конейгагенда вабо тугагунча уни уйида боқиб туражанини айтибди.

Яқиндаги шаҳардан паромчи хотиннинг қоровулхонасига баъзи бир инсофли шаҳарликлар ташриф буюриб туришар экан. Франц Дастаррасоз билан Сиверт Божхоначи¹ ҳам бу ерга келиб туришар экан; улар қоровулхонада бир кружкадан пиво ичиб, ёш талаба билан суҳбат қуришарди, уларнинг айтишича бу йигитча гапнинг фаҳмига борадиган, грекча ва лотинчани бемалол ўқий оладиган, олимларга хос заковатга эга бўлган одам эмиш.

— Қанча оз билсанг, ҳаёт машаққатини шунча оз тортасан,— дебди болага бир куни онахон Серен.

— Ишингиз оғир экан!— дебди Хольберг кунларнинг бирида аёлнинг кир ювиб бўлиб, ўтин ёраётганини кўриб.

— Бу ишни мен қилмай, ким қиларди!— дебди Серен.

— Ешлигингиздан бери шунақа оғир иш қиласизми?

— Қўлларимдан пайқамаяпсизми?— дебди аёл, сўнг кичкина, лекин бақувват, дагал қўлларини кўрсатиб.— Қўлимга қараб бир ўқиб юборинг-чи. Ўқишга устасиз-ку!

Рождество байрами арафасида қаттиқ бўрон кўтарилибди; сөвуқ заптига олибди, шамол одамлар юзига захрини сочиб,

¹ Франц Дастаррасоз ва Сиверт Божхоначи — Л. Хольберг пьесалари қаҳрамонларидан.

ўкирибди. Онахон Серенни ҳеч қанақа об-ҳаво ташвишга солмабди, у чакмонига яхшироқ ўраниб, кўзигача қалпоқни тушириб олибди. Туш пайтидаёқ қоровулхона ним қоронги бўлиб қолибди. Аёл ўчоққа шох-шабба ва торф ташлаб, бошмогини ямай бошлабди. Оролда битта ҳам ямоқчи йўқ экан. Кечга яқин талаба билан суҳбатлашибди, у одатдагидан анча кўп гапириб, эри ҳақида ҳикоя қилибди.

— Эрим тўсатдан драгёрлик бир кема бошлигини ўлдириб қўйди, уни Хольмада оёғига исканжа уриб, уч йил қамоққа ҳукм қилишди. У оддий бир матрос эди, ҳеч ким унинг ёнини олмади, қонун шуни талаб қилар эди.

— Қонун ҳаммага бир хил, зодагонлар учун ҳам,— деб эътироз билдирибди Хольберг.

— Сизнингча у шундай!— дебди онахон Серен, ўчоқдаги оловга тикилганича жим қолибди; сўнг яна гап бошлабди.— Сиз Кай Люкке ҳақида эшитганмисиз? Ўз черковларидан бирини бузишга буйруқ берган-чи? Гап бундай, роҳиб Мадс унинг бу қилиғи учун черков минбарида туриб ҳақорат қилаётганида Люкке роҳибнинг оёқларига исканжа уришга буйруқ бериб, ишини судга оширади, ўз мавқеидан фойдаланиб, унинг бошини кесишга ҳукм қилади, жаноб Маденинг ўша заҳотиёқ калласи танидан жудо қилинади; бу тасодифий қотиллик эмас, бу ундан ҳам ёмон иш, Кай Люкке ўшанда эркин қуш бўлганидан худди ўша кўйи қолаверади.

— Судлар ҳам ўзгармади!— дебди Хольберг.— Ҳозирча эса кўп нарсга ўзгариб кетди.

— Бу сафсатангизни каллаварам одамларга айтинг,— дебди онахон Серен.

У ўрнидан туриб қўшни хонага — қизалоги ётган жойга кириб кетибди. Уйни йиғиштириб, болани яхшилаб ётқизибди, кейин сўрига талабага ўрин солиб берибди, йигит гарчи Норвегияда туғилган бўлса-да, тезда совқотиб қолибди, буни сезган аёл жун тўшакни унга берибди.

Янги йил тоғида ҳаво очиқ, қуёш чарақлаб турган эмиш, совуқ зўрлигидан ер музлаб, қатқалоқ бўлибди, юриш аича осонлашибди. Шаҳар қўнғироқлари одамларни ибодатга чақирибди. Талаба Хольберг жун плашга ўранволиб шаҳарга боришга жазм қилибди.

Буррехюс кечуви устида қузғунлар, қарга ва зағчалар қанглаб, шовқин-сурон кўтариб, гала-гала бўлиб учиб юришган эмиш; уларнинг товушлари ҳатто қўнғироқлар овозини ҳам босиб кетибди. Онахон Серен қоровулхонадан чиқиб, мис қозонга қор тўлдирибди, уни эритиб, ичимлик сув тайёрламоқчи бўлибди: у боши узра чарх ураётган қушларга боқиб, ўзича хаёлларга ботибди.

Хольберг черковга борибди; черков йўли шаҳар дарвозаси ёнидаги Сиверт Божхоначи уйи олдидан ўтар экан, у

қайтиб келаётганда уни занжабил солинган ёвфон аталага таклиф қилишибди; бу ерда онахон Серен хусусида гап кетибди, лекин Божхоначи аёл ҳақида унчалик кўп нарса билмас, уни биладиган одамлар ҳам оз экан. Божхоначи аёлни бу ерлик, фальтерлик эмаслигини, бир вақтлар егани олдида, емагани кетида ҳаёт кечирганини, эри оддий матрос бўлиб, анча қизиққон киши бўлганлигини, ачиқ устида драгерлик кема бошлигини отиб ташлаганлигини билар экан, холос.

— У хотинини роса дўппосларди, шунга қарамай, у доимо эрининг ёнини оларди.

— Мен бунақа муомалага тоқат қилолмасдим,— дебди Божхоначининг хотини.— Мен ҳам оддий одамнинг қизи эмасман! Отам қиролнинг пайпоқдўзи бўлган.

— Шунинг учун ҳам эрингиз қирол амалдори-да,— дебди Хольберг ва одоб билан таъзим бажо келтирибди.

Оқшом тушибди, янги йил оқшомида кичик Исога таъзим қилгани келган учта шарқ подшолари хотираси учун байрам қилинар экан. Онахон Серен Хольбергнинг олдига «уч подшо шами»ни қўйибди.

— Ҳар бир эрга биттадан — шам, дебди Хольберг.

— Ҳар бир эрга биттадан шам дейсизми?— сўрабди аёл унинг юзига тикилиб..

— Ҳа-да, ҳар учала шарқ подшоларига биттадан шам!— деб уқтирибди Хольберг.

— Шунақа денг!— дебди аёл ва анча вақт жим бўлиб қолибди.

Лекин ўша байрам оқшомида талаба кўпгина сирлардан воқиф бўлибди.

— Эрингизни қаттиқ севаркансиз,— дебди Хольберг онахон Серенга.— Одамларнинг гапига қараганда, у ҳар кунни сизни хўрларкан, ураркан.

— Уларнинг нима иши бор!— дебди аёл.— Болалигимда ана шундай калтак еганимда фойда бўларди, эндиликда бу калтаклар қилган гуноҳларимнинг жазоси бўляпти. Эрим менга қанчалар яхшилик қилганини ёлғиз ўзим биламан,— аёл шундай дебдию қаддини ростлабди.— Изғирин шамол суяк-суякдан ўтиб эсаётган ялангликда беҳол, бемадор, ҳеч кимга керагим йўқ бўлиб ётганимда, қарға-қузғунларга ем бўлишга сал қолганимда у мени кўтариб, кемага олиб борди, бунинг эвазига бошлиқдан яхшигина сўкиш эшитиб олди. Мен нимжон аёллардан эмасдим, тузалиб кетдим. Ҳар кимнинг ўзига яраша феъл-атвори, Сереннинг ҳам ўз феъл-атвори бор, қирчанғи отнинг юганига қараб баҳо берилмайди. Қирол ноиблари ичида энг назоқатли ва энг зодагон ҳисобланган олдинги эримга қараганда бу эрим билан бахтлироқ ҳаёт кечирар эдим. Мен қирол ноиби Гюлденлёвега ҳам текканман, у қиролнинг ўғай акаси эди; кейин Палле Дю-

рага турмушга чиқдим. Иккови икки хил олам бўлиб, мен эса бошқа бир олам эдим! Роса валақладим-да, эвазига сиз кўпгина нарсаларни билиб олдингиз.

Шундай деб, аёл хонадан чиқиб кетибди.

Бу аёл Мария Груббе эди: унинг тақдири ана шунақа ажабтовур бўлди.

Аёл шарқ подшоларига бағишланган яна учта байрамни кўрибди; Хольберг уни 1716 йилда вафот этди деб ёзди. Лекин у онахон Сереннинг қачон тобутга тушганини, Буррехюс кечуви устида қора қузғунлар чарх уриб айланганини ёзмаган, бу ҳақда у ҳеч нарса билмас эди, кўминш маросими вақтида тинчлик зарурлигини билгандай, қузғунлар шовқин кўтаришмабди. Онахон Сереннинг жасади ерга қўйилгани биланоқ қушлар ғойиб бўлишиб, ўша кунни кечқуруноқ Ютландияда пайдо бўлишибди. Кўҳна қўрғон усти қарға-қузғун ва загча галаларига тўлиб кетибди. Улар бир-бирларига гал бермай чуғурлашибди, қағиллашибди, бир гапни тезроқ айтишга ошиқишибди. Эҳтимол, улар уяларини бузган, тухумлари ва пати чиқмаган жиш болаларини ўғирлаб кетган, ҳозир эса оёғига темир исканжа урилиб, Хольм оролида юрган деҳқон ўғлони ёки ўз ҳаётини Грёнсундда паромчиликда тугатган олижаноб хоним ҳақида гапиришмоқчи бўлса керак.

— Қағ-қағ! Чирр-р-ройли! Чир-р-ройли!— деб қийқиришибди улар.

Кўҳна қўрғонни бузишганда эса ўша қузғунларнинг авлоди ҳам:

— Қағ-қағ! Чир-р-ройли! Чир-р-ройли!— деб қичқиришибди.

— Гарчи қичқиришга ўрин қолмаса-да, улар ҳамон бурунгидай қичқиришяпти, — деди руҳоний бу қиссани ҳикоя қилар экан. — Дворян Груббенинг зоти тугади, қалъани бузиб ташлашди, унинг ўрнига тилла суви югуртирилган флюгери бор ҳашаматли қушхона қурилди. Унда ҳозир кекса паррандачи Грета ўтирибди. У бу бинодан беҳад хурсанд! Агар у бу ерга тушиб қолмаганида, бирорта ибодатхонада умри ўтиб кетган бўларди.

Унинг атрофида каптарлар чарх уриб, куркалар куркуллаб, ўрдаклар ға-ғалаб юрибди.

— Грета ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмайди!— дейишибди паррандалар. — У зурриётсиз аёл эди. Унга раҳмлари келганидан бу ерда яшашга ижозат беришган. Унинг на ўрдак отаси, на ўрдак онаси ва на жигаргўша жўжалари бўлган.

Ҳар ҳолда Гретанинг насл-насаби бор бўлиб, ўзи эса бундан беҳабар эди, столи устида талай ёзувлар бўлса-да, руҳоний ҳеч нарса билмасди. Лекин қари қарғалардан бири Гретанинг аждодларини билар эди, шу ваздан у бу ҳақда ҳикоя қи-

либ берибди. Қарға ўз ойиси ва момосидан Гретанинг онаси ва момоси ҳақида ҳикоя эшитган экан. Биз ҳам бу ҳикояни биламиз, момоси ёшлигида от чоптириб, бутун оламга ва барча қуш уяларига хўжайиндай атрофга виқор билан назар ташлаб, гердайиб юргани хотирамизда. Биз уни арчагуллар ўсган ялангликда, қум тепалар ортида ётганини, кейинроқ Буррехюс кечувида ишлаганини кўрганмиз. Унинг энг сўнгги аждоди — пабираси бир вақтлар кўҳна қўрғон бўлган, қора ёввойи қузгунлар ётган жойга, ўз уйига қайтиб келди. Лекин у қўлга ўргатилган уй паррандалари орасида ўтирибди, у қушларни, қушлар эса уни яхши билишар эди. Паррандачи Гретанинг заррача армони йўқ, у оламдан ўтса ҳам хурсанд, чунки ошини ошаб, ёшини яшаб бўлди.

— Тобут! Тобут!— деб қағиллашибди қаргалар.

Шундай қилиб, паррандачи Гретани тобутга солишиб, дафи қилишибди, лекин унинг қаерга кўмилганини ҳеч ким билмайди, агарда қари қарға тирик бўлганда, ўша биларди, холос.

Биз энди кўҳна қўрғон тарихи, қадимий дворян зоти ва паррандачи Гретанинг авлод-аждодларини билиб олдик.

НИМА УЙЛАБ ТОПИШ МУМКИН

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир йигит бўлган экан; у шоир бўлиш учун астойдил тиришибди, пасха байрамигача шоир бўлиб олиб, кейин уйланмоқчи, ижод қилиб бой-бадавлат яшамоқчи бўлибди. Шоир бўлиш унча қийин эмас; бир нималарни ўйлаб топса бўлди-да, лекин нимани ўйлаб топиш мумкин? Ҳамма гап ана шунда! Эсиз, кечикиб туғилган экан-да! У оламга келгунга қадар ҳамма сюжетлар тамом бўлиб, ҳаммаси шеъриятда куйланиб бўлибди.

— Бундан минг йил муқаддам туғилганларнинг бахти бор экан!— дебди у.— Ўз номини абадийлаштириш уларга осон бўлган. Ҳозирги замонамиздан юз йил илгари туғилганлар ҳам бахтиёр бўлишган, улар учун ёзишга арзигудай нарсалар бўлган. Лекин ҳозир оламда ҳамма нарса куйланиб, ҳатто қайта куйланиб бўлган.

У шунақаям бош қотирибдики, охири касал бўлиб қолибди. Ҳеч қанақа доктор унинг дардига дармон бўлолмабди, табибга кўрсатишдан бошқа иложи қолмабди. Табиб аёл чеккароқдаги кичкина уйда яшар, вазифаси аравалар ва йўловчиларга дарвоза очишдан иборат экан. Лекин унинг бундан ҳам муҳимроқ бошқа иши бор экан, ўз хусусий фойтониди юрадиган ва амали юзасидан давлатга солиқ тўлайдиган ҳар қандай докторни донолиги билан бир чўқишда қочираар экан.

— Ушанинг олдига бориш керак!— дебди йигитча.

Табиб хотин мўъжазгина, озода, лекин кўримсизгина уйда яшар экан, уй атрофида на гул, на дарахт бор экан! Уйнинг олдида асалари яшиги, картошка экилган полиз ва тикали ўт-ўланлар босиб кетган ариқ бор экан, ҳолос. Наъматак аллақачон гулини тўкиб, маржон-маржон мева тугибди, унинг мевасини совуқ ургунга қадар еб бўлмас, акс ҳолда тишни қамаштириб қўйиши мумкин экан.

«Замонамизнинг бу кўринишида ҳеч қандай шеърият йўқ!»— деб ўйлабди йигит. Шундай қилиб, у табиб аёл остонасида шеъриятнинг гавҳар донасини топибди, унинг миясида янги фикр пайдо бўлибди.

— Буни ёзиб қўй!— дебди кампир.— Увоқ ҳам нон-да!— Нега бу ерга келганингни биламан. Сен ҳеч нарса ўйлаб топа олмаяпсан, лекин пасха байрамигача шоир бўлмоқчисан!

— Ҳамма сюжетлар танлаб бўлинган!— дебди йигит.— Замонамиз ўтмиш саҳоватли замон эмас!

— Йўқ!— деб эътироз билдирибди кампир.— У замонларда табиб аёлларни ёндиришган, шоирлар бўлса хор-зор бўлиб юришган. Замонамиз энг яхши замон! Лекин сен нарсаларга синчиклаб назар ташламайсан, қулоғингни ўткирлаганинг йўқ, оқшомлари «Отче наш»ни кам ўқийсан. Замонамизда куйлаш ва ҳикоя қилишга арзирли нарсалар кўп, ишни нимадан бошлашни билиш керак! Истаган ердан қўллардан, бошоқлардан, ҳатто оқин ҳамда кўлмак сувлардан — ҳамма-ҳаммасидан тегишлисини олиб, фикрингни бойит! Лекин бунинг учун фаҳм-фаросат бўлиши, қуёш жилосини ҳам тутиб олиш қобилиятига эга бўлиш керак! Қани, кўзойнагимми тақиб, қулоғимга найимми тутиб эшит, олло таолони ёрдамга чақириб, ўзинг ҳақингда ўйлашни бас қил!

Йигитга охири шартни бажариш қийин бўлибди; доно хотиннинг бунақа талаб қўйиши ишсофдан эмас-да ахир.

Еш йигит кўзига кўзойнак тақибди, қулоғига най тутибди, табиб аёл уни картошкапоянинг ўртасига олиб бориб, қўлига каттагина бир дона картошкани ушлатиб қўйибди. Унинг қўлидаги картошкадан овоз чиқибди. Йигит овозга қулоқ солибди, картошкalar ҳаётидан ўн қисмдан иборат «оддий воқеа»ни эшитибди. Воқеалар қўшиқ тарзида айтилибди. Бу воқеани ҳикоя қилиш учун ўн сатр ҳам кифоя қилар экан.

Хўш, картошка нималарни куйлабди?

У ўзи ва ўз оиласи, дастлабки картошканинг Европага қандай келиб қолган, қадр-қиммат топгунга қадар талай қийинчиликларни бошидан кечиргани ҳақида куйлабди.

— Бизни қирол амрига биноан ҳамма шаҳар маҳкамаларига тарқатишди; буюк аҳамиятимиз ҳаммага эълон қилинди, бироқ бунга ҳеч ким ишонмади, ҳатто одамлар биз билан

қандай муомала қилишни ҳам билинмади. Баъзилар картош-каларни бир чуқурга ташлаб қўйишди, бошқалар эса у ер-бу ерга экиб, ундан дарахт униб чиқишини, картошқасини эса қоқиб олишни кутиб ўтираверди! Ниҳоят кўкариб чиқдик, гулладик, кейин эса палақларимиз сўлиди, бутун ҳузур-ҳаловат, бойлик ернинг тагида эканлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмади. Ҳа, кўп оғир кунларни бошимиздан кечирдик, тўғрироғи, ота-бобомиз талай кўргиликларни кўрди!

— Воқеани қаранг!— дебди йигит.

— Бўлди, энди етар!— дебди кампир.— Анови наъматак-ка қара!

— Картошқанинг ватанида ҳам яқин қариндошларимиз бор,— деб гап бошлабди наъматак,— лекин улар картошка битадиган жойлардан сал шимолроқда. Уша ёқларда норманлар пайдо бўлишди; улар туман ва бўронларга қарши сузиб, муз ва қор остида ўт-ўланларга ўхшаш меваси бор буталарга дуч келишди, ана шу мевалардан вино қилиш мумкин. Бу наъматак эди: унинг мевалари меникига ўхшаб совуқда пишади. Бу ер Гривландия бўлиб, «вино мамлақати», «яшил мамлакат» номини олди.

— Бу ҳам бутун бир поэманинг ўзи-ку!— дебди йигит.

— Ҳа, шунақа, энди мана бу ёққа юр!— дебди табиб аёл ва уни асалари уяси олдига олиб борибди.

Йигит яшик ичига қарабди. Ана ҳаёту мана ҳаракат! Ҳамма йўлқаларга асаларилар ўтириб олиб, бу улкан фабрикани шамоллатиш ниятида ҳадеб қанотларини қоқишаётган эмиш, шундай қилиш уларнинг бурчи экан-да. Юк кўтариб келаётган асаларилар кўпайгандан кўпайибди, улар оёқларидаги чўткаларда гул чангларини келтириб, қоқишибди, навларга ажратишибди, уларнинг бир қисми асалга, қолгани эса мумга кетибди. Асаларилар келиб-кетишаверибди, подшолари ҳам учиб кетгиси келибдию, у учса бошқалар ҳам унинг орқасидан учиши керак экан, учши вақти бўлмаганидан олий ҳазратларининг қанотларини қирқиб қўйишибди; шу вайдан у жойидан қимирламай ўтираверибди.

— Энди ариқ бўйидаги тепалик устига чиқ!— дебди табиб аёл.— Йўлга, яхши одамларга назар ташла!

— Ие, у ёқ зимистон-ку!— деб хитоб қилибди йигит.— Шовқин-сурон! Воқеалар бижиб ётибди! Оҳ, кўз олдим қоронғилашиб кетяпти! Йиқилиб тушмасам гўрга эди!

— Қўрқма, олдинга дадил қадам ташла!—дебди кампир.— Ҳаёт қайнаган, одамлар энг гавжум бўлган жойга дадил боравер, лекин кўзинг, қулоғинг, қалбинг ҳамма нарсени чуқур сезсин! Ушанда дарҳол бирон нарсени ўйлаб топасан! Аввало менга кўзойнагимни, қулоққа тутиб эшитадиган найимни бергин-да, йўлингдан қолма!

Кампир йигитдан буюмларини олибди.

— Энди ҳеч нарсани кўрмайман-ку, — дебди йигит —
Қулоғим ҳам ҳеч нарсани эшитмаяпти!

— Бўлмаса, сендан пасха байрамигача шоир чиқмас
экан!— дебди табиб аёл.

— Қачон шоир бўламан?— сўрабди у.

— Ҳеч қачон! Сен ҳеч нарсани ўйлаб тополмайсан!

— Модомики ижод орқасида яшамоқчи эканман, нима иш
қилай?

— Қиш охиридаги байрамда бирор нарсалик бўларсан.
Ушанда шоирларни бочка ичига солиб, бочкани тақиллата-
сан! Шоирларнинг ижодини яхшилаб саваласанг ишнинг юри-
шиб кетади. Фақат руҳнинг тушмасин, шундай қилсанг, анчаги-
на пул ҳам ишлаб оласан! Бу пуллар онлангга бемалол етади!

— Ана шунақа нарсани ўйлаб топиш керак экан-да!—
дебди йигит ва шоирларни бирин-кетин савалай бошлабди.
Ўзи шоир бўлолмагандан кейин шунақа қилади-да.

Буларнинг ҳаммасини табиб хотиндан билиб олди, нима
ўйлаб топишни у яхши билади!

БУРГА БИЛАН ПРОФЕССОР

Бор экан, йўқ экан, бир учувчи одам бўлган экан. Унинг омади юришмабди: шари порглаб, ўзи ерга йиқилиб, бурда-бурда бўлиб кетибди. У йиқилишидан бир печа дақиқа олдин ўглини парашютда ерга тушириб юборган экан. У ерга эсон-омон тушибди. Унда отаси сингари ҳавода учувчи бўлиш учун етарли зеҳн-қобилият бор экану, бироқ унинг шари ҳам, шар олиш учун хули ҳам йўқ экан.

Аммо тирикчилик ўтказиш учун бирон иш қилиш керак экан, кўзбойлағич ва оғзини очмай гапириш йўлларини ўргана бошлабди. У ёш, келишган йигит экан, сал катта бўлгач, эгнига яхши уст-бош кийибди, мўйлов қўйибди, кўрганлар уни граф бўлса керак, деб ўйлабди. Хонимлар кўзига бошқача кўринадиган бўлибди, ҳатто бир қиз унинг ҳусн ва чаққонлигига қойил қолиб, севиб қолибди. Бу қиз йигит билан турмуш қуриб, ёт элларда сарсон-саргардонликда бўлса-да, ҳаёт кечирिशга рози бўлибди. Ўзга юртларда юриб, йигит профессор бўлибди, бундан паст унвонга у қўнмас ҳам экан-да.

Унинг бирдан-бир орзуси ҳаво шари сотиб олиш, ёшгина хотини билан осмону фалакка кўтарилиш экан, лекин шар олишга пули йўқлиги уни қийнабди.

— Бир кунмас бир кун пулимиз ҳам бўлади,— дебди у.

— Айтганинг келсин,— жавоб қайтарибди хотини.

— Ҳали ёшман, профессорман! Увоқ ҳам нон!

Хотини эрига ҳар томонлама кўмаклашибди, у эшик олдида туриб, томошага келган одамларга билет сотибди. Қишда билет сотишга қийналибди, ҳатто бир фокусни бажаришда ҳам эрига ёрдам берибди. Эри уни стол яшигига яшириб қўяр, стол катта бўлганидан, аёл орқа яшикка эмаклаб ўтиб, олдинги яшикда йўқ бўлиб қолар экан. Шундай қилиб, улар томошабинлар кўзини бойлашар экан.

Бир куни кечқурун у яшикни сурса хотини чиндан ҳам у ерда йўқ эмиш! У олдинги яшикда ҳам, кейинги яшикда ҳам, уйда ҳам йўқ эмиш, у ном-нишонсиз йўқ бўлибди. Бу — хотиннинг кўз бойлоғичи экан! Аёл бундан кейин эрининг олдига қайтиб келмабди, чунки бундай ҳаёт кечириш унинг жонига теккан экан. Эри эса хотинини соғиниб, ҳижрон азобида куйибди. Ғам-қайғуга ботиб, томошабинларга ўз ҳунарини кўрсатолмай уларни кулдиролмай қолибди. Одамлар унинг томошаларига кирмай қўйишибди. Маоши камайиб, кийим-бошлари бир ҳолатда бўлиб қолибди. Ниҳоят унинг бор бисотида атиги битта катта бургагина қолибди — бу хотинидан ёдгорлик экан. Шу важдан бурга унга жонини фидо қилишга ҳам рози экан! У бургани турли ўйинларга ўргатибди: бурга кичкина замбаракдан ўқ отишни ҳам ўрганибди.

Профессор ўз бургаси билан фахрланар, бурга эса бунни кўриб ғурурланар экан: ахир у баъзи нарсаларни ўрганиб олибди-да, унинг томирларида инсон қони оқмоқда экан, бунинг устига у турли шаҳарларда бўлибди, шаҳзода ва маликалар олдида томошалар кўрсатибди, уларнинг олқишига сазовор бўлибди. Унинг томошалари газета ва афишаларда эълон қилинибди. Бурга ўзини машҳурман деб ҳисоблаб, фақат профессорнигина эмас, балки бутун бир оилани боқишга қурби етишини билар экан.

Бурга мағрур, маълум ва машҳур экан, ажабо! У поездда профессори билан саёҳат қилар экан, ҳамиша тўртинчи класс вагондан ўрин олар экан. Аммо тўртинчи класс вагонда кетиш биринчи класс вагондагидек тинч эмас экан! Профессор билан бурга бир-бирлари билан унсиз мустаҳкам дўст тутинишибди, ҳеч қачон бир-бирларидан ажралмаслик, уйланмасликка ваъда беришибди. Бурга бўйдоқлигича, профессор эса туллигича қолмоқчи бўлибди.

— Катта муваффақиятга эришилган жойга қайта бош суқмаслик керак! — дер экан профессор; у одамларни биларкан-да, бу гапда бир ҳикмат бор.

Ниҳоят у ёввойилар мамлакатидан ташқари ҳамма мамлакатларда бўлибди, бир вақт ёввойилар ёнига боришга аҳд қилибди. Тўғри, у ёввойилар христианларни ейишини билар экан, лекин у ҳақиқий христиан эмас экан, бурга эса чинакам инсон эмас экан, бурганинг ўзи ҳам бунни яхши билар экан.

Улар ёввойилар мамлакатига бориб мўмайгина пул ишлаб олишга жазм этишибди.

Улар йўлнинг бир қисмини пароходда, қолган қисмини эса елканли кемада босишибди; бурга ўз ҳунарини кўрсатибди, шундай қилиб, улар ёввойилар мамлакатига етиб келишибди.

Мамлакатни митти бир малика идора қилар экан, малика ота-онасидан ҳокимиятни тортиб олган экан. У ўзбошимча бўлиб, бунинг устига ҳусндор ва ўжар аёл экан.

Бурга ҳарбийча салом бериб, замбаракдан ўқ узиб, ўз ҳунарини намойиш қилганини кўрган малика уни севиб қолибди.

— Мен фақат шунга эрга тегаман!— хитоб қилибди малика.

Малика ёввойи табиат одам бўлиб, бурганинг ишқида баттар ёввойилашиб кетибди.

— Жон болам, ўргилай болам! Узинг ақлли қизсан-ку!— деб гап бошлабди отаси.— Бурга аввало инсон зотига айланганда бошқа гап бўларди!

— Нима ишинг бор, мияси ачиган чол!— деб жеркиб берибди малика. Ахир отаси билан ким шунақа муомала қилади. Ҳа, қиз ана шундай ёввойи табиат экан.

Малика бургани кафтига ўтқазиб, унга шундай дебди:

— Энди сен инсонсан, мен билан бирга подшолик қиласан! Лекин сен гапимдан чиқмаслигинг керак, йўқса, сени ўлдириб, профессорни еб қўяман!

Профессорни каттагина бир хопага олиб боришибди. Унинг деворлари шакарқамишдан қурилган экан, уни ҳузур қилиб ялаш мумкин экану, аммо бу шакарқамиш ширин эмас экан. Профессорга кўрпа-ёстиқ ўрнига осма беланчак беришибди, у ўзи орзу қилиб юргани ҳаво шарида ўтиргандай беланчакда учаверибди.

Бурга маликанинг ёнида қолибди, у маликанинг қўлчалари ва бўйнида ўтираверибди: бурга маликанинг сочидан бир тола узиб, унинг бир учини бурганинг оёғига, бошқа учини эса маликанинг қулоғидаги исирғага боғлаб қўйишни профессорга буюрибди. Малика бундан роҳатланиб кетибди. Унинг назарида бурга ҳам ана шундай роҳат қилаётгандай бўлибди. Лекин ҳаммадан ҳам профессор норози эмиш: у саёхатни жондан севиб бир мамлакатдан иккинчи мамлакатга сафар қилиб, бургани инсонлар бажарадиган ишларга ўргатишдаги сабр-қаноати ва эпчиллиги шаънига айтилган гаплар ёзилган мақолаларни газеталардан ўқишни истар экан.

У кун бўйи ҳеч иш қилмай, беланчагида тебраниб ётаверибди, ейиш-ичишдан бошқа иши бўлмабди. Уни жуда яхши боқишибди: унга янги парранда тухумлари, фил кўзи ва жарафанинг сон гўштини қовуриб беришибди. Одамхўрлар фа-

қат одам гўшти ейиш билан кифояланишмайди, одам гўшти уларнинг энг суйган овқати.

— Айниқса болаларнинг елка гўштини ачиққина қайла билан туширсанг роса мазза-да!— дебди маликанинг онаси.

Профессор ўлгудек зерикибди, ёввойилар юртдан қочиб кетишга ҳаракат қилибди; лекин бургасини бу ерда қолдиришни хоҳламабди — ахир, бурга унинг учун шон-шухрат бўлиб, уни еб-ичиради-да. Бургани қандай қилиб кўндириш мумкин? Бу қийин иш экан.

У бутун фикрлаш қобилиятини ишга солибди ва ниҳоят «Топдим!»— деб хитоб қилибди.

— Маликанинг отаси! Бирор иш билан шуғулланишимга ижозат бер! Мен мамлакатнинг халқларини милтиқ билан ҳарбийча салом беришга ўргатсам. Дунёнинг энг буюк мамлакатларида бундай салом бериш юксак маданиятлилик белгиси ҳисобланади!

— Мени нимага ўргатасан?— деб сўрабди маликанинг отаси.

— Ўзимнинг энг зўр ҳунаримни ўргатаман!— дебди профессор.— Сенга замбарак отишни ўргатаман. Ҳар замбарак отганимизда еру кўк ларзага келади, осмондан қоврилиб пишган қушлар ёмғирдек ёғилади! Билдингми!

— Замбаракни келтир бу ёққа!— дебди маликанинг отаси.

Бироқ мамлакатда бурга олиб келган замбаракдан бошқа бирорта ҳам замбарак бўлмай у, кичкина экан.

— Мен катта замбарак қуяман!— дебди профессор.— Фақат менга материал беринг! Менга юпқа шойи, газлама, ип, игна, арқон, ҳаво шари учун меъда томчилари керак, улар шарни пуфлаб шиширади, осмонга олиб чиқади, улар замбарак қорнида ҳам портлатишни юзага келтиради.

У нимани талаб қилган бўлса, ҳаммаси муҳайё қилинибди.

Мамлакатнинг барча аҳолиси катта замбаракни томоша қилишни келибди. Лекин профессор шар тайёр бўлиб ҳавога кўтарилишга шай бўлгунга қадар ҳеч кимни чақирмабди.

Бурга маликанинг қўлида ўтириб, профессорнинг ишини томоша қилибди. Шарнинг ичи газга тўлдирилибди, у шишибди, уни арқонлар билан аранг тутиб туришибди, шар жуибишга келибди.

— То замбарак совугунча осмонга кўтарилишим керак!— дебди профессор ва шар остига ўрнатилган саватчага ўтирибди.— Бироқ бир ўзимнинг қўлимдан ҳеч иш келмайди! Менга иш биладиган ёрдамчи керак! Бургадан бошқа ҳеч ким менга кўмаклаша олмайди.

— Уни қўлимдан чиқариб юборгим келмайди!— дебди малика, лекин шундай бўлса-да, бургани профессорга берибди. У бургани кафтига ўтқазибди.

— Энди арқонларни ечиб юборинглар!— деб бақирибди ва у халойиққа.— Уйинчоқ осмонга кўтарилади.

Бу гап ёввойи одамлар қулоғига «замбарак кўтарилади» деб эшитилибди.

Ниҳоят шар булутларгача кўтарилибди ва ёввойилар юртидан учиб кетибди.

Маликадан тортиб, унинг ота-онаси-ю, бутун халойиқ аърайиб қолибди, улар ҳозир ҳам ўйинчоқнинг қайтишини кутяпган эмиш. Агар ишонмасанг, ёввойилар мамлакатига бор, у ерда ҳар бир бола сенга профессор билан бурга ҳақида гапириб беради, улар замбарак совугандан кейин қайтиб келишига ишонишади. Бироқ қайтиш фикри бурга билан профессорнинг хаёлида йўқ: улар аллақачонлар ўз уйларида, ватанларида, улар ҳозир поезднинг тўртинчи класс вагондаги ўрнида эмас, балки биринчи класс вагондаги ўрнида қатнашяпти, энди улар катта пул топишади, уларнинг каттагина ўз ҳаво шарлари бор. Бу шарни улар қаердан, қандай қилиб қўлга киритганини ҳеч ким билмайди, чунки улар ҳозир пулдор, обрў-эътиборли бўлиб кетишибди-да.

ПАЙРАҲАДА ҲАМ БАХТ ЯШИРИНИШИ МУМКИН

Энди мен сизларга бахт ҳақидаги ҳикояни айтиб бераман. Ҳамма бахт нималигини билади, лекин баъзиларга у ҳар йили, бошқаларга эса фақат маълум йиллардагина кулиб боқади, шундай пайтлар ҳам бўладики, бахт киши умрида атиги бир марта келади, шу билан бирга бахт кулмай қолган вақтлар ҳам бўлади.

Олло таоло эндигина туғилган гўдакларни ер бағрига киритганини, бу ҳодиса ҳашаматли қалъадаги шинам хонадонда ҳам, яшнаган далада ҳам, совуқда ва шамолда ҳам юз беришини айтиб ўтирмайман, буни ҳамма билади. Лекин ҳамма билмаган нарса шуки, парвардигор жон ато қилаётиб, у билан бирга бахтини ҳам яратади, бу ҳақиқат. Лекин бахтни кўзга кўрсатиб, уни бсла ёнига солиб қўймайди, бахтни топиб олиш сир ҳисобланади. У эртами-кечми албатта топилади, агар шундай бўлса нур устига аъло нур бўларди-да. Айтайлик. Ньютондай улуг олимнинг бахти олма ичида бўлиши мумкин. Олма тап этиб унинг олдига тушади-да, у ўз бахтини топиб олади. Агар сен бу ҳикояни эшитмаган бўлсанг, билган одам уни сенга ҳикоя қилиб беришини илтимос қил, мен эса бошқа, яъни нок ҳақидаги ҳикояни айтиб бермоқчиман.

Бор экан, йўқ экан, бир камбағал одам бўлган экан; у йўқчилик ва камбағалчиликда туғилиб, ўсиб улгайибди. Хотинининг сепи ўрнига ҳам муҳтожликни олибди. Унинг касби

чилангарлик бўлиб, соябонларга соп ва ҳалқалар ясар экан, топгани рўзгорига аранг етар экан.

— Бебахтман!— дебди у ўз-ўзига.

Бу ҳақиқатда бўлган воқеа: мен чилангаримиз яшаган мамлакат ва жойни аниқ айтиб беришим мумкин, лекин воқеа қасрда бўлиб ўтган бўлса ҳам сизга барибир эмасми?

Унинг боғида бир туп нордон рябина дарахти ўсар экан, яна боғда нок дарахти ҳам бор экану, аммо ҳали у ҳосилга кирмаган экан. Чилангарнинг бахти ана шу нокнинг кўзга кўринмас меваларида яширинган экан!

Бир куни қаттиқ бўрон кўтарилибди, газеталарда ёзишларича, бўрон ҳатто бир дилижонни учириб кетиб, пайраҳадек ерга кўтариб урибди. Бўронга нокнинг бутоқлари ҳам бардош беролмабди.

Бутоқни устахонага олиб келишибди, чилангар ҳазил-ҳузун билан унда каттагина нок ясабди, кейин унда кичикроғини, охири жудаям кичкина поклар ясабди.

— Бу дарахт аллақачонлар ҳосилга кириши керак эди!— дебди у ҳазиллашиб, сўнг ясаган покларини қувонишини деб болаларга улашибди.

Намгарчилик ва ёгин-сочин мўл бўладиган мамлакатларга зарур бўладиган буюмлардан бири соябон бўлиб, чилангарнинг бутун оиласи соябон яашга киришибди. Кучли шамол соябонларни йиртиб ташлар, лекин чилангар уни ямаб-ясқаб, эски ҳолатига келтирар экан. Шуниси ачинарли эканки, ҳар сафар буклама соябонни йиғиб, ҳалқани ушлаб турадиган тугма узилар ёки ҳалқа сиғиб кетар экан.

Бир сафар тугма узилиб кетибди, чилангар уни ахтариб юрганида унинг ўрнига ўзи ясаган, болаларга ўйнагани берган кичкина нок топиб олибди.

— Тугмани энди тополмайман!— дебди чилангар.— Унинг ўрнига манови нокни ишлатиш мумкин!— У нокнинг ўртасидан тешик очибди, нок ҳалқага лойиқ келибди. Илгари ҳалқа тугмага ҳеч бунчалик мос тушмаган экан!

Келаси йили чилангар пойтахтга соябон сопларини жўнатаётиб тугма ўрнига бир неча дона тарошлаб ишланган покчаларни ва уларга мос келадиган ярим ҳалқаларни юборибдида, дўкон соҳибидан янги илгакларни синаб кўришни илтимос қилибди. Унинг юборган моллари Америкада пайдо бўлибди; у ердагиларнинг тугмага қараганда покчалар ҳалқани маҳкамроқ ушлаб туришига фаҳмлари етибди. Чилангардан бундан кейин кўплаб ана шунақа ҳалқали соябонлар етказиб беришни талаб қилишибди.

Иш қизиб кетибди! Минг-минглаб поклар даркор бўлиб қолибди! Чилангар ёғочни тарашлайверибди, бутун бошли нок дарахти майда покчаларга айланибди. Нокчалар чилангарга катта бойлик — скилнинг ва далерлар келтирибди.

— Бахтим пок дарахтига яшириниб ётган экан!— дебди чилангар. Кейинроқ у каттагина устахонага ва бир неча шогирдларга эга бўлибди, юзидан табассум аримабди, ҳамиша: «Пайраҳада ҳам бахт яшириниши мумкин!»— дейдиган бўлибди.

Мен ҳам худди шундай дейман.

«Оғзингга оқ пайраҳани солсанг кўринмас одам бўлиб қоласан!»— дейишади-ку ахир. Бунинг учун чинакам пайраҳани — худо берган бахтни ҳада этадиган пайраҳани оғизга олиш керак. Менга ҳам ана шунақа пайраҳа насиб этган, мен ҳам ундан чилангар сингари ярқироқ, жарангдор, дунёдаги энг асл олтинларни олишим мумкин. Бу олтин болаларнинг кўзида ўт бўлиб чақнаяпти, уларнинг ота-оналари лабидан кулги бўлиб жаранглаб тўкиляпти. Улар менинг эртақларимни ўқишяпти, мен эса хона ўртасида кўринмас одам бўлиб ўтирибман, чунки оғзимда оқ пайраҳа бор! Агар улар эртагимдан қаноат ҳосил қилишганини кўрсам, мен ҳам: «Ҳа, пайраҳада ҳам бахт яшириниши мумкин!»— дейман.

ҚУЙРУҚЛИ ЮЛДУЗ

Бир вақт осмонда қуйруқли юлдуз пайдо бўлибди, у нур сочибди, думи хивичдай хавф солибди. Унга бадавлат қалъадаги одамлар ҳам, фақир хонадонлардагилар ҳам қарашибди, хуллас, жами одамлар кимсасиз саҳрода кетаётган ёлғиз йўловчи ҳам юлдузга тикилибди, улар ўзларича фикр юритишибди.

— Само байроғини томоша қилинглар! Қандай кўркам-а!— дебди улар орасидан кимдир. Одамлар қуйруқли юлдузни томоша қилгани уйлардан кўчага чопиб чиқишибди.

Лекин бир хонада икки киши: ёш ўғил бола онаси билан юлдузни томоша қилгани чиқмабди. Хонадаги стол устида шам ёниб турар экан, аёл мушдоқ қараса, шамнинг пилиги сўхта бўлиб, аёл томонга қараб қолибди, халқ орасидаги диний ақидага кўра, сўхта қайси томонга юз ўгирса, ўшанинг умри тугар эмиш, куйинди аёл томонга эгилибди.

Она ана шу ақидага ишонар экан. Бироқ боланинг пешонасига кўп йиллар яшаш, қуйруқли юлдузни яна олтимиш йилдан кейин иккинчи маротаба кўриш nasib қилган экан.

Бола шамдаги сўхтани пайқамабди, ўзи ҳаётлигида пайдо бўлган юлдуз ҳақида ўйламабди ҳам. Унинг олдидаги стол устида совунли сув тўла идиш турар, бола идишга кичкинагина сопол найни ботириб, унинг бошқа учидан пуфларкан, ундан ҳар хил катталиқдаги пуфакчалар учиб чиқар

экан. Пуфакчалар ҳавода ўйнаб, бир неча қизил, бинафша рангдаги пуфаклардан мовий пуфак ҳосил бўлар, кейин эса у қуёш нурида чўмилган тўқ яшил япроқ рангига кирар экан.

— Илоҳим, қанча пуфак учирган бўлсанг, шунча йил яша!— дебди онаси.

— Эҳ-ҳе, пуфаклар жуда кўп-а!— деб хитоб қилибди бола.— Бу совулни сув бир неча аср пуфаклар яшашга етади.

У яна пуфак ясаб, ҳавога учираверибди.

— Ана, бир йилдан бери учяпти! Ана, яна биттаси учиб кетди! Унинг учишини қара!— дебди бола. Иккита пуфак учиб келиб, унинг кўзига тушибди, боланинг кўзи ачишиб, ёш чиқиб кетибди! Бола ҳар бир пуфакда келажакнинг ёрқин, кўз ўйнатадиган ажойиб манзарасини кўрибди.

— У энди равшан кўрнияпти!— деб қичқирибди қўшниллар.— Юлдузни томоша қилгани чиқинглар! Нега уйда ўтирибсизлар!

Она боласининг қўлидан ушлаб ташқарига етаклабди, бола найини қўйиб, ўйинни тўхтатишга мажбур бўлибди, ахир юлдузни томоша қилиш керак экан-да.

Бола ҳам пориллаб турган юлдузга ва унинг ярқироқ думига тикилибди. Баъзилар унинг думини уч аршин дейишса, бошқалари уч миллиард келади, дейишармиш... Ҳар ким ўз ўлчови билан ўлчайди-да.

— Бу яна кўрингунча болаларимиз ҳам, набираларимиз ҳам аллақачон оламдан ўтган бўлади!— дейишибди одамлар.

Дарҳақиқат, юлдуз яна осмонда кўринганда ўша одамларнинг аксарияти оламдан ўтган экан. Лекин онасининг фикрича, шамнинг сўхтаси қийшайиб, ўлими яқинлашган бола, гарчи сочи қордай оқариб кетган бўлса-да, ҳозир ҳаёт экан. «Оқ соч — қариллик гули!»— дейилади мақолларда. Унинг боши ана шу гулларга кўмилган экан. У кекса ўқитувчи бўлибди.

Мактаб ўқувчилари уни ўта билимдон, ақлли, тарих билан географияни шу билан бирга самовий жисмларни ҳам яхши билади дейишар экан.

— Ҳамма нарса такрорланади,— дер экан у. Кишиларнинг юзига сиңчиклаб назар ташласангиз, воқеа-ҳодисаларнинг узлуксиз такрорланаётганлигининг, орқага қайтаётганлигининг гувоҳи бўласиз. лекин бу одамлар бошқа кийимда, бошқа мамлакатларда бўлади.

Мактаб ўқитувчиси мисол тариқасида ўғлининг бошига қўйилган олмага ўқ узган Вильгелм Телль воқеасини айтиб берибди. У ёвуз Геслерга отилиши керак бўлган ўқни қўйнида яшириб юрар экан. Бу воқеа Швейцарияда бўлиб ўтибди, лекин худди шунга ўхшаш воқеа бундан кўп йиллар муқаддам

Данияда ҳам юз берган экан. Пальнаток¹ ҳам ўгли бошидаги олмага ўқ узган, у ҳам ўч олиш учун бошқа бир ўқни қўйида яшириб юрган экан. Қадимий солномаларда ёзилишича, ўша воқеадан минг йил илгари шундай ҳодиса Мисрда ҳам бўлган экан. Ҳа, воқеалар кишиларнинг афт-ангориди такрорланаверибди, юлдуз сингари орқага қайтаверибди.

Ўқитувчи болалигида кўрган, яна пайдо бўлиши муқаррар бўлган юлдуз ҳақида ҳикоя қила бошлабди. У самовий жисмлар ҳақида кўп нарса билар, улар хусусида кўп ўйлар экан, шу билан бирга тарихий ҳам, географияни ҳам унутмабди.

У ўз боғини Дания харитасига ўхшатиб барпо қилибди. Мамлакатнинг ҳар бир қисми, ҳар бир вилояти ўша жойларга монанд гуллар ва дарахтлар билан тасвирланибди.

— Қани, менга нўхат топиб беринглари-чи,— дер экан у, шунда ўқувчилар Лолланни англатувчи эгатлар олдига боришар экан.— Қора буғдойни топинглари!— деганда эса Лангеланни билдирувчи эгат ёнига борар экан. Ажойиб мовий гулларни шимолда — Скагенда, чиройли Исо наъматагини Силькеборг яқинидан топиш мумкин экан. Шаҳарлар ҳайкаллар билан белгиланган экан. Аждарҳони ўлдираётган Авлиё Кнуд Оденса шаҳрини, епископлик ҳассасини ушлаб турган Абсалон Сорё шаҳрини, кичкинагина эшкакли кема Орхус шаҳрини билдираар экан. Ҳа, ўқитувчи боғидан Дания харитасини ўрганиб олиш мумкин экан, лекин аввало унинг ўзидан таълим олиб, сўнг харитани ўрганиш мароқли бўлар экан!

Шундай қилиб, одамлар яна юлдуз пайдо бўлишини кутишаётган экан, ўқитувчи эса юлдуз ҳақида, у дастлабки пайдо бўлган вақтда одамларнинг фикр-мулоҳазалари хусусида гапирибди, ўшандаги воқеа ўқитувчи хотирасига нақшланиб қолган экан-да.

— Юлдуз пайдо бўладиган йили виноларнинг қуввати баланд бўлади!— дебди у.— Винофурушлар унга сув қўшиши ҳам мумкин, буни ҳеч ким пайқамайди. Бинобарин, улар шундай йилларда норози бўлиб юрадилар.

Мана икки ҳафтадан бери осмон бетини булут қоплаб, пайдо бўлган юлдуз кўринмас эди.

Кекса ўқитувчи синфхонаси ёнидаги ҳужрасида ўтирар эди. Бурчакда ота-онасидан мерос қолган қадимий Борнхольм соати турарди. Соатнинг оғир қўргошини тошлари кўтарилмас, туширилмасди ҳам, чунки тебратгич ишламасди, илгари тешикдан бошини чиқариб, кукулайдиган какку бир неча йиллардан бери қимирламас, ичкарида ётар, хуллас, соатнинг ҳамма механизмлари ишламас экан. Лекин ўқитувчининг ота-онасидан қолган клавишли кўҳна музика асбоби ҳозир ҳам

¹ Пальнаток — Даниянинг афсонавий қаҳрамони. Унинг ҳақидаги афсона Эленшлегернинг машҳур трагедиясига сюжет бўлган.

ишлар экан. Унинг торлари жаранглаб, қариялардай хирқи-роқ овоз чиқарар экан. Уқитувчи ундан ўз умрида эшитган музикаларни тинглар экан. Бу музикалар кекса ўқитувчи руҳида севинчли ва гамгин хотираларни уйғотар экан. Уқитувчи юлдуз дастлаб пайдо бўлган вақтдаги болалигидан бошлаб то унинг иккинчи маротаба кўринишига қадар ўтган кўп воқеалар маржондай хаёлидан ўтибди, шу йилларда кўп саргузаштларни бошидан кечирибди. У шамдаги сўхтани кўриб, онаси нималар деганини, ўзи учирган совун пуфакчалари ҳамон ёдида экан. Учирилган ҳар бир пуфак унинг умрининг бир йилига тенг экан, пуфаклар ярқироқ, чиройли экан! Улар болага гаройибот ва шодлик, бола ўйини, ёшлик фароғати бахш этар экан! Бутун олам қуёш нурларида чўмилиб, унинг кўз ўнгиди намоён бўлибди! Бу келажакнинг совун пуфаклари экан! Энди у қариб қолган, музика асбобида ўтмиш музикаларни жаранглатяпти — булар хотира рангларига бўялган пуфаклар экан. Бир вақт момосининг пайпоқ тўқиб ўтириб айтадиган қўшиғи янграбди:

Дастлабки пайпоқни
Сувора тикмаганми?

Мановиниси эса унинг гўдаклик вақтида кекса оқсоч аёл айтиб берган қўшиқ экан:

Қим ёш бўлса ё аҳмоқ
Кулфат тушар бошига,
Қодир эгам билар буни
Раҳм қилар ёшига!

Кейин дастлабки базм, менуэт, Молинаска¹ куйлари. ундан кейин эса ҳазил ва майин товушлар таралибди, чол йиғлаб юборибди, сўнг ҳарбий марш, дуо музикаси, кейин эса яна ўйноқи садолар янграбди. Бола учираётган совун пуфагидай музикалар ҳам алмашиб турибди.

Чол деразага нигоҳ ташлабди; осмонни қоплаб ётган булутлар бирдан тарқалибди, у пориллаб ёниб турган юлдузни, унинг ярқироқ думини кўрибди.

У ўзини юлдузни кечагина кўргандай ҳис этибди; аслида эса яна юлдуз кўрингунга қадар орадан хотираларга тўла бир инсон умри ўтиб кетибди. Уша оқшом у ёш бола эди, совун пуфакларида келажакни кўрган эди, энди бўлса улар ўтмиш хотиралари бўлиб қолибди. Унинг қалби болаларни-кига хос ишонч туйғуси билан тўлибди, кўзлари чақнабди, қўли эса клавишлар устиги тушибди... Тор узилганга ўхшаш овоз эшитилибди.

¹ Молинаска — қадимий рақс.

— Юлдузни томоша қилишга чиқинг!— деб қичқиринибди унга қўшнилари.— Осмон бирам тиниқки! Чиқинг, юлдуз жуда равшан кўриняпти!

Бироқ кекса ўқитувчи жавоб бермади: у юлдузни яхшироқ томоша қилиш учун булутлардан ҳам юксакка йўл олибди. Унинг руҳи юлдуз учадиган бўшлиқдан ҳам каттароқ ва кенгроқ фазога учишга ҳозирланибди. Юлдузга эса ҳашаматли қалъа ва фақир хонадондаги одамлар, тўптўп оломон кимсасиз саҳрода кетаётган ёлғиз йўловчи қарабди. Ўқитувчининг руҳига эса парвардигорнинг ўзи нигоҳ ташлабди, унинг руҳи тириклигида ерда орзиқиб кутган, юрагига яқин, қадрдон самога кўтарилибди!

КАТТА БОБОМ

Катта бобом доно ва мурувватли одам эди, ҳаммамиз уни севар ва ҳурматлар эдик. Элас-элас эсимда: илгарилари уни бобо дейишарди, тўнгич акам Фредрих деган ўғил кўргандан кейин уни катта бобо деб атайдиган бўлдик. У бундан ҳам юқори мартабага эриша олмасди. Ҳаммамизни жонидан яхши кўрарди-ю, бироқ замонамиз унинг қадрига етмади.

— Эски замон яхши эди!— дерди бобом.— У замонлар бинойидек эди. Ҳозир ҳамма оёгини қўлтиқлаб югургани югурган, ҳамма ёқ алғов-далғов! Ешлар маҳмаданалик қилишади. Қиролларни тенгқурлардай билиб, кўчадан келган ҳар қандай жаноб латтасини ифлос сувга ботириб, муҳтарам арбобнинг бошида сувини сиқиши мумкин!

Бобом шу гапларни айтар экан, қизариб кетар, бир оздан кейин ўзига келиб, одатдагидай куларди-да, гап бошларди:

— Хўш, аҳтимол, гапларим унча тўғримасдир! Лекин мен эски замон кишисиман, янгиликни унча ёқтирмайман. Замонани оллонинг ўзига ҳавола қилиб қўя қолганимиз маъқул!

Катта бобомнинг эски замонлар ҳақидаги ҳикояларини эшитарканман, ўзимни гўё ўша замонларда яшагандай ҳис этардим, хаёлан гайдуқлар билан олтин кареталарда юрардим, цех вивескасини музыка чалиб, байроқлар кўтариб қўчириш тантаналарини томоша қилардим, диний байрам ва ўйинларда иштирок этардим. Тўғри, у замонларда талай

дахшат ва номаъқулчиликлар юз берарчи: исканжага олиш, чархпалакка тортиб ўлдириш, қон тўкиш ҳоллари учрарди, лекин ана шу дахшатли воқеалар ҳам қандайдир жозибали нарсани яшириб турар эди! Катта бобомнинг ҳикояларидан яхши-ёмон ҳодисаларни: масалан, деҳқонларни озод қилган даня дворянлари, қўл сотишга чек қўйган шаҳзода ҳақида ҳам кўп нарсаларни билиб олдим.

Ҳа, катта бобомнинг ёшлик пайтларида кўрган-кечирганларини эшитиш маза эди, лекин бобом замонидан олдинги даврлар ундан ҳам яхши ва қудратли экан!

— Ёвуз, ваҳший замона экан! — дерди акам Фредерик.

— Худога шукур, у замонлар ўтиб кетди!

Акам худди шу гапини тўғридан-тўғри катта бобомга ҳам айтди! Унинг бундай қилиши одобдан эмасди, ҳар ҳолда мен Фредерикни ҳурмат қилар эдим. У менинг тўнғич акам, «отам ўрнида отам эди», у қизиқ табиятли одам эди! У студентлик имтиҳонларини қойиллатиб топширди, отамнинг идорасида яхшигина ишлади, бир оздан кейин упи фирма ишларига аралашинишга ҳам қўйишди. У катта бобомнинг эр-катойн эди, лекин улар ҳаминиша бир-бирлари билан баҳслашгани-баҳслашган эди. «Булар ҳеч қочан бир-бирларининг гапига тушунинмайди, бирон тўхтамга ҳам келишолмайди», — дейишарди оила аъзолари, мен эса улар бир-бирларини кўр-масам, тутолмаслигини билардим!

Фредерик катта бобомнинг ҳузурида замонамиз шухратини ошираётган янги илмий кашфиётлар ва ихтиролар ҳақида гапирса ё ўқиса чолнинг кўзлари ўйнаб кетарди.

— Одамларнинг ақли ортиб борапти, аммо бу билан ўз бошларига бало орттиришяпти! — дер эди у, кейин гапида давом этарди. — Улар бир-бирларига қирон келтирадиган қуролларни кашф этишяпти.

— Лекин уруш тезроқ тамом бўлади-ку! — деб эътироз билдирарди Фредерик. — Эндиликда етти йил сулҳ кутиб ўтирмаймиз! Олам кўп қонликдан азоб чекапти, ора-сира қон тўкиб туриш зарур!

Бир кўни Фредерик бобомга бир шаҳарда бўлиб ўтган ҳодисани айтиб берди. Шаҳар маҳкамаси минорасига ўрнатилган бургомистрнинг катта соати шаҳар вақтини белгилаб турар экан. Соат унчалик тўғри юрмаса-да, шаҳар аҳли ўшага қараб иш турар экан. Бир вақт темир йўл қуришибди, у бошқа мамлакат темир йўллари билан туташган экан, шу вайдан соат аниқ юриши зарур экан, акс ҳолда поездлар бир-бири билан тўқнашиб кетиши мумкин экан! Вокзалга қуёш соати ўрнатилибди; бу соат бургомистр соатига қараганда вақтни тўғри кўрсатибди, натижада шаҳар аҳли ўз соатларини темир йўл соатига қараб тўғрилай бошлашибди.

Бу воқеа менга қизиқ туюлганидан кулиб юбордим.

Лекин бобом кулмади, аксинча, у янада жиддийлашди.

— Гапингда жон бор!— деди бобом Фредерикка.— Бу ҳояни нега айтганинга ҳам тушуниб турибман. Сенинг соатинг ҳавас қилса арзийдиган соат. Буни кўриб эсимга эски, ота-онамнинг оғир қўрғошин тошли оддий бронхольм соати тушди. Ота-онам ана шу соатга қараб яшашган, ўшанда мен ёш гўдак эдим. Эҳтимол, ўша соат тўғри юрмагандир, ҳар ҳолда юриб турарди. Биз эса унинг ичидаги ғилдирагини хаёлга ҳам келтирмай, милига қарардик, холос. Уша пайтларда давлат соатлари ҳам ўшанақа эди: одамлар мил кўрсатган вақтга ишонаверар эди. Эндиликда давлат механизми шишадан ясалган соатга айланиб қолди, унинг тузилиши аниқ кўриниб туради; ғилдирагининг визиллаб айланишини кўряпсанми, ҳар бир тиш, ҳар бир ғилдиракдан кўрқасан, соат тўғри эмас уряптими, йўқми, деб шубҳаланасан киши. Замонамизнинг ожизлиги ҳам худди ана шунда!

Катта бобом гапини қизишиб тугатди. Улар Фредерик билан ҳеч бир фикрга келишолмас, лекин ўтмишни ҳозирги замон билан ажратиб бўлмаганидай, уларни ҳам бир-бирларидан ажратиб бўлмас эди. Фредерик фирма иши билан узоқ сафарга — Америкага жўнаганида буни иккови ҳам, бутун оила аъзолари ҳам яхши тушунади. Ахир, Фредерик жуда узоққа — денгиз ортига, дунёнинг бошқа қисмига жўнаб кетган эди-да!

— Ҳар икки ҳафтада мендан хат олиб турасан!— деди Фредерик.— Мен юборадиган хат телеграф сими орқали сенга тез етиб келади. Унда вақт тежалади.

Дастлабки хат телеграф орқали Англиядан келди; бу хатни у Америкага жўнайдиган кемага чиқиш вақтида юборган экан. Унинг кетидан яна бир хат келди, Фредерик бу хатни бундан бир неча соат илгари Америкага етиб келибоқ жўнатган экан.

— Замонамизни чинакам илоҳий фикр мунаввар қилиб турибди!— деди ўшанда бобом.— Телеграф жоннинг роҳатин!

— Бу нарса биринчи бизнинг мамлакатимизда кашф этилганлигини Фредерик менга айтган эди,— дедим бобомга.

— Тўғри!— деди катта бобом ва пешанамдан ўпди.— Табиатнинг бу янги кучи сирларини кўрган меҳрибон кўзларга тикилганман! Уша кўзларда сеникидай болалар руҳи нур сочиб турар эди! У билан кўришиш шарафига ҳам муяссар бўлганман!

Шундай деб бобом мени яна ўпди.

Орадан бир ой, ўтгач Фредерикдан яна хат олдик. У хатида ҳаммамизга ёқадиган бир гўзал хонимга уйланганлигини маълум қилибди. Хатда келиннинг сурати ҳам бор экан, суратни оддий кўз билан ҳам, катта қилиб кўрсатадиган шишада ҳам кўрдик. Сурат катта қилиб кўрсатадиган шишада рав-

шанрон кўринади. Портретчи рассомлар, ҳатто энг қадимги моҳир усталар ҳам бунга эриша олмадилар.

— Мана шу кашфийтни ўтмишда қилишганда, ҳозир ўша даврнинг машҳур одамларини инсоният валинеъматларини кўриб турардик!— деди катта бобом.— Манови қиз жуда чиройли-а!— У яна катта қилиб кўрсатадиган шиша остидаги суратга қаради.— Энди остонамизга қадам қўйиши биланоқ уни дарҳол танийман!

Аммо бу шодиёна бўлмаслиги ҳам мумкин экан! Бошларига кулфат тушишига сал қолибди! Бўни хавф-хатар ўтиб кетгандан кейин билдик!

Ёш куёв-келин эсон-омон Англияга етиб қелишибди, у ердан пароходда Копенгагенга йўл олишибди. Улар Дания соҳилларини ва Ютландиянинг ғарбий қум тепаларини кўришибди, бир пайт бўрон кўтарилиб, пароход қоя тошга урилиб, тўхтаб қолибди. Тўлқинлар терак бўйи кўтарилиб, пароходни пачақлаб ташламоқчи бўлибди; сувга қутқарувчи қайиқларни туширишнинг ҳам иложи бўлмабди. Қоронғи тушибди, ниҳоят осмонни соҳилдан ҳалок бўлаётган кемага отилган ракетанинг ёруғ нури ёритибди. Ракета кемага арқон ташлаб, у билан соҳил ўртасида алоқа ўрнатилибди. Кўп ўтмай, мавж ураётган қора тўлқинлар устидаги арқонда гўзал хоним тушган қутқарувчи сават олдинга силжибди. Аёл эсон-омон қирғоққа чиқибди. У ёнида эрини кўриб янада севинибди. Ҳамма йўловчилар ва команда тоғ отгунча шу усулда қутқарилибди.

Биз бўлса ўша ҳалокат юз берган вақтда хавф-хатарни хаёлимизга ҳам келтирмай, Копенгагендаги уйимизда ширингина ухлаб ётардик, эрталаб нонуштада қаҳва ичиб ўтирганимизда шаҳар телеграфининг ғарбий соҳилда инглиз кемаси ҳалокатга йўлиққани ҳақидаги хабари бизга ҳам етиб келди. Лекин шу дақиқада ҳалокатдан қутулганлари ва яқин орада уйда бўлишлари ҳақида азиз одамларимиздан хабар келди.

Ҳаммамиз севинганимиздан йиғлаб юбордик; мен ҳам, катта бобом ҳам йиғладик. Кейин бобом қўлини қовуштирди — у янги замонга шукрона келтирди, бунга ишончим комил.

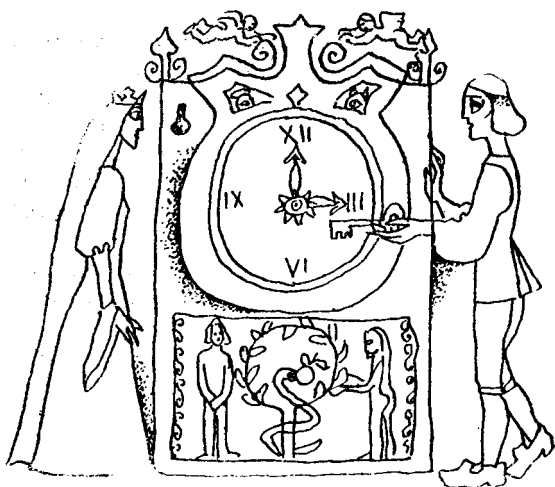
Уша кун у Ганс Христиан Эрстед хотирасига юз рикса-лер пул сарфлади.

Фредерик ёш, гўзал хотини билан уйга кириб келганда бобомнинг бу саховатидан хабардор бўлиб, деди:

— Иш деган бунақа бўпти, бобо! Энди сизга бундан бир неча йил муқаддам Эрстеднинг эски ва янги замон ҳақида нималар ёзганини ўқиб бераман!

— У ҳам сенинг фикрингда бўлса керак?— деб сўради катта бобом.

— Бўлмасам-чи!— деди Фредерик.— Сиз ҳам ҳозир шу фикрдасиз-да, йўқса, унга ўрнатилган ёдгорликка улушингизни қўшмаган бўлардингиз!

АҚЛГА СИГМАЙДИГАН ҲУНАР

Кимки ақлга сиғмайдиган иш бажарса, маликани олади, шу билан бирга сеп ўрнига ярим қиролликка ҳам эга бўлади.

Шу гап эълон қилиниши ҳамоно етти яшардан етмиш яшаргача бўлган одамлар нима қилсак экан деб роса ўйлай бошлашибди. Иккита одам кўп овқат еб бўкиб қолибди, иккитаси эса эсини йўқотгунча ичибди, улар назарларида ақлга сиғмайдиган иш қиялпмиз деб ўйлашибдию, лекин бўлмабди! Кўча болалари елкаларига тупукларини тушириш учун роса уринишибди, улар ақлга сиғмайдиган ҳеч қанақа ҳунар кўрсатиша олмабди.

Ниҳоят ҳар кимнинг қилган ақлга сиғмайдиган ҳунарларини муҳокама қилинадиган кун келибди. Муҳокама қилувчи судьялар орасида уч яшардан тортиб тўқсон яшаргача одамлар бор экан. Судьяларга бир неча ақлга сиғмайдиган ҳунарлар кўрсатилибди, лекин ҳаммалари бир овоздан энг ақлга сиғмайдиган нарса ҳам ташқи, ҳам ички тузилиши ажойиб бўлган ошхона соати деб ҳисоблашибди. У ҳар занг урганда соат неча бўлганлигини билдирувчи тирик манзаралар намоён бўлибди. Бунақа суратлар ўн иккита бўлиб, ҳар бирининг ҳаракат қилувчи шакллари, ашула ва ўз гаплари бор экан.

— Бу энг ақлга сиғмайдиган! — дебди ҳамма.

Соат бирга занг урибди — тоғ устида Мусо пайдо бўлибди ва шу заҳоти дастлабки диний буйруқларни ёзибди.

Соат иккига занг урганда одамлар олдида жаннат боғи намоён бўлибди; Одам Ато билан Момо Ҳавонинг гарчи кийим иладиган шкафи бўлмаса ҳам, ҳузур-ҳаловатга тўла кулбалари кўринибди, бироқ улар шкафга муҳтож эмас экан!

Соат учда шарқдан Исога таъзим қилиб келяпган учта подшо пайдо бўлибди; уларнинг бири қозондай қоп-қора эмиш, лекин у қилган айбига қарамай, уни қуёш қорайтириб юборган экан, уларнинг учови ҳам қўлида қимматбаҳо совғалар ва хушбўй тутатқилар ушлаб турган эмиш.

Соат тўртта йилнинг тўрт фасли: баҳор эндигина япроқ ёзган шоҳида какку ўтирган қорақайини билан; чигиртка маҳкам тармашиб олган, дони пишган жавдар бошоғи билан; куз ҳамма қушлар учиб кетганини билдирувчи бўм-бўш лайлак уяси билан; қиш печканинг бир бурчагида ўтириб, қадимий афсоналарни айтиб берадиган қари эртақчи қарғаси билан намоён бўлибди.

Соат бешга занг урибди — бешта сезги чиқибди: оптика қиёфасида кўриш, мискар қиёфасида эшитиш, бинафша ва ёввойи ясминларни сотувчи аёл қиёфасида ҳид билиш, ошпаз қиёфасида маза билиш, бадан сезгиси ёки сезувчанлик бўлиб, эғнига узун қора кийим кийган, дафн маросимини бошқарувчи чиқибди.

Соат олтига занг урибди — осмонга соққа ирғитувчи ўйинчи сакраб чиқибди, пастга тушиб, энг юқори очко олтини кўрсатибди.

Шундан кейин ҳафтанинг етти куни ёки еттита гуноҳкор банда кўринибди; бу хусусда турли фикрлар бўлибди, чунки уларни бир-бирдан ажратиш қийин экан.

Шундан кейин монахлар хори — саккиз киши чиқиб, эрталабки ибодатни ўқишибди.

Соат тўққизга занг урганда тўққиз нафар илҳом парниси пайдо бўлибди; уларнинг бири астрономия билан шуғулланибди, иккинчиси эса тарих архивида ишлар экан, бошқалари ўз умрларини театрга бағишлашган экан.

Соат ўнга занг урибди — ўнта диний буйруқлар битилган иккига лавҳани ушлаб яна Мусо чиқибди.

Соат ўн бирга занг урганда ўн битта ўғил ва қиз бола чиқиб, «Соат ўн бирга занг урди» музыкасига ўйинга туша бошлабди!

Ниҳоят соат ўн иккига занг урибди — бошида дубулға, қўлида «тонг юлдузи»ни ушлаган тунги қоровул кўринибди ва қоровулларнинг қадимий қўшиғини куйлабди:

Тун яримдан оғди,
Халоскор туғилди!

У қўшиқни айтаётганда атрофда гуллар очилибди, ҳар бир гул осмонда қанот қоқаётган фаришталарга айланибди.

Кўришга ҳам, эшитишга ҳам арзийдиган ажойиб томоша бўлибди! Умуман, соат «ақлга сиғмайдиган» ажойиб мўжизанинг ўзи бўлибди, ҳамма шу фикрни айтибди.

Соатни яратган рассом ҳали ёш, кўнгилчан, гўдаклардай беғараз, маъсум, дўст бўлишга арзийдиган, камбағал ота-онасига жуда меҳрибон бир йигит экан. У маликанинг эри ва ярим қиролликка эга бўлишга муносиб экан.

Мукофотни тақдим этиш куни ҳам етиб келибди; шаҳарни байрамлардагидай безатишибди; маликанинг ўзи эса тахтда ўтирибди; унинг ёстигига янги юнглари тикчишибди, лекин бу билан тахт ўтиришга қулай бўлмабди. Судьялар мукофот олиши керак бўлган йигитга қарашибди. Йигит бўлса хурсанд, бардам, ўз бахтига қаттиқ ишонган ҳолда турган эмиш, ахир, у ақлга сиғмайдиган ҳунар кўрсатди-да.

— Мен ҳозир бир иш қиламан!— деб қичқирибди новча, мускуллари бўртиб чиққан бир йигит,— ҳозир энг ақлга сиғмайдиган ҳунар кўрсатаман!

Шундай деб у мўжизали соатни чопаман деб оғир болта кўтарибди.

Тарақ!— соат майда-майда бўлиб кетибди. Соатнинг гилдирак ва пружиналари ерда ҳар ёққа юмалаб кетибди, соат яксон бўлибди!

— Қанақалигимни кўриб қўйинг!— дебди полвон.— Бир зарба билан унинг ижодини ҳамда ҳаммангизни ҳайратга солдим. Мен энг ақлга сиғмайдиган иш қилдим!

— Шундай санъат мўжизасини пачоқладинг!— дейишибди судьялар.— Ҳа, бу ақлга сиғмайдиган иш!

Бутун шаҳар халқи шу гапни такрорлабди, малика билан ярим қироллик полвониники бўлиши керак экан, унинг қилган иши қанчалик ақлга сиғмайдиган бўлса-да, қонун қонулигини қилиши керак экан.

Шаҳар девори ва минораларида тўй бўлишини маълум қилиб жарчилар жар солишибди. Ишнинг бундай чаппасига айланиб кетишидан малика рози эмас экан. У никоҳ кийимида жуда чиройли бўлиб кетибдики! Черков шам ёруғидан мунаввар бўлибди. Никоҳ ўқиш оқшомга белгиланган экан. Шаҳарнинг мўътабар зотларининг қизлари келинни қўшиқ айтиб черковга олиб келишибди; рицарлар ҳам қўшиқ айтиб куёвни қуршашибди, куёв бошини баланд кўтариб мағрур турган эмиш.

Қўшиқ тугабди, орага оғир сукунат чўкибди. Бир вақт черков эшиклари шарақлаб очилиб, гумбур-гумбур овозлар эшитилибди. Эшикдан тантанали суратда мўжизали соат кириб келибди ва куёв билан келиннинг ўртасида тўхтабди. Марҳумлар гўрида тик туролмайди, бу ҳаммага маълум, ле-

кин санъат асари қайта тикланиши мумкин, у қайта тикланибди: унинг шакли, ташқи кўринишигина чил-чил бўлган эди, холос. лекин асарни руҳлантирган тирик эди.

Санъат асари яксон қилувчининг қўли тегмагандай яна соппа-соғ тураверибди. Соат занг ура бошлабди, аввало бирга занг урибди, кейин иккига, қолаверса ўн иккигача занг урибди, манзара кетидан манзара кўринаверибди. Аввало Мусо кўринибди; унинг пешанасидан ўт чиқиб турган эмиш, у қўлидаги лавҳаларни куёвнинг оёғи тагига ташлаб юборибди, уни турган ерига михлаб қўйибди.

— Оёғимни ердан узолмайман!— дебди Моисей.

— Сен қўлимни чопдинг. Турган жойингда туравер!

Кейин Одам Ато билан Момо Ҳаво, шарқ подшолари ва йилнинг тўрт фасли пайдо бўлибди. Улар полвонга «уят-эй!» деган маънода боқишибди.

Лекин у уялишни хаёлига ҳам келтирмабди.

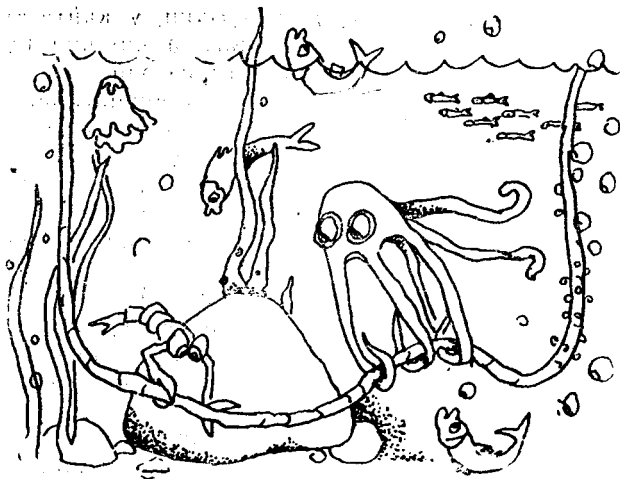
Қолган бўлак ва шакл навбат билан соат ичидан чиқиб келишиб, даҳшатли улкан қиёфага киришибди. Бир оздан кейин черков ҳақиқий одамларга жой қолмайдигандай бўлибди. Охири соат ўн иккига занг урганда бошида дубулга, қўлига «тонг юлдузи»ни ушлаган тунги қоровул пайдо бўлибди: у тўппа-тўгри куёвнинг олдига борибди, қўлидаги ҳассаси билан унинг пешанасига туширибди.

— Етавер!— дебди у.— Қилмиш — қидирмиш дейдилар! Биз ҳам, рассом ҳам сендан қасос олдик! Энди кетайлик!

Санъат асари кўздан гойиб бўлибди, черков шамлари нур сочаётган катта-катта гулларга айланибди; шипга сочилган олтин юлдузлар порлабди; орган ўз-ўзидан чалиниб кетибди. Булар манови «энг ақлга сиғмайдиган иш» бўлди дейишибди.

— Бу ерга таңтананинг ҳақиқий айбдорини чақирсак қандай бўларкин!— дебди малика.— Мўъжиза яратган рассом менинг эрим бўлади!

Шундай қилиб, рассом халойиқ қуршовида черковга кириб қелибди. Ҳамма унга бахт кулиб боққанидан хурсанд бўлибди, орада бирорта ҳам ҳасадгўй топилмабди. Ҳа, мана шунинг ўзи «ақлга сиғмайдиган иш» бўлибди!

УЛКАН ДЕНГИЗ ИЛОНИ

Бор экан, йўқ экан, бир кичкинагина денгиз балиқчиси бор экан, у яхши оиладан чиққан экан. Унинг қандай аталишини билмайман, агар билгинг келса, олимларга мурожаат қил. Балиқчанинг бир минг саккиз юзта акалари ва сингиллари бор экан. Улар эгизак экан. Балиқчалар на отасини ва на онасини билишмас экан, дастлабки кунларданоқ ўз ғамларини ўзлари еб, қаер тўғри келса, ўша ерда сузиб юришаверибди, бундан ҳам маза иш борми ўзи? Бутун бир океан улар ихтиёрида экан. Овқатни ҳеч ўйлашмас, у тўппа-тўғри оғизларига кириб кетаверар экан. Эгизакларнинг ҳар бири ўз билганича яшар, ҳар бирининг ўз тақдири бўлиб, лекин уларнинг ҳеч бири бу ҳақда ўйламас экан.

Тепадан қуёш нур сочиб, балиқларни, сув ости дунёсини ёритибди. Бу ерда кимлар йўқ эмас экан! Бу ерда галати махлуқлар ҳам учрайди, уларнинг баъзилари шунақаям улкан, даҳшатлики, бирданига минг саккиз юз ака-сингилни ютиб кборишга қодир экан. Эгизаклар бу ҳақда асло ўйлашмас, уларни ҳали ҳеч ким ютмаган экан-да.

Улар сельд ёки макрель балиқларига ўхшаб бир-бирларига яқин, гала-гала бўлиб юришар экан. Бир куни улар бамайлихотир сузиб юриб, ҳеч нарсани ўйлашмабди, тўсатдан тепадан узун ва залворли бир махлуқ уларни ҳар томонга тирқиратиб туша бошлабди. Унинг охири кўринмас эмиш. У би-

ланглаб илгарилаб борар, балиқчалар озгина тегиб кетса, улар майиб бўлиб, ўзини ўнглолмай қолар экан. Сув тагида ва бетида сузиб юрадиган ҳамма балиқлар даҳшатдан қўрқиб, тирқираб кетибди. Залворли ва улкан махлуқ эса тобора сув тубига тушаверибди, бор бўйи денгизда чўзилиб кетаверибди.

Балиқлар, чиғаноқлар ва сузадиган ҳамма денгиз мавжудодлари бу махлуқнинг пайдо бўлганидан хабардор бўлишибди, ниҳоятда узун, кўз кўрмаган денгиз илон балиғи балойи ногаҳондай уларнинг устида пайдо бўлибди.

Бу қанақа махлуқ ўзи? Бу бизга-ку маълум! Бу энг узун телеграф кабели бўлиб, уни одамлар денгиз тубидан Европа билан Америка оралигига тортишган экан.

Кабелни денгиз тубига туширишганда тинч-осойишта ҳаёт кечирishaётган мавжудотлар орасида ваҳима бошланибди. Учар балиқлар денгиз бетида бири иккинчисидан баландроқ учибди, денгиз хўрози осмонга ўқдай отилибди. Бошқа балиқлар ўзларини денгиз тубига уришибди, улар шу қадар шошибдиларки, кабель денгиз тубига етишга улгурмай, улар ўзларини денгиз тубида кўришибди, пастда бамайлихотир сузиб, ўз яқинларини еб юрган қалқонбалиқ ва трескаларнинг ўтакасини ёриб юборишибди.

Бир нечта денгиз бодринглари даҳшат ичида ошқозонларини туфлаб ташлашибди, лекин ўзлари омон қолишибди. Бунақа найранг кўрсатишга яна ким қодир? Денгиз қисқичбақалари косаларидан чиқишибди, улар косалари билан бирга оёқларидан ҳам жудо бўлишибди.

Ана шу ваҳима ва алғов-далғовда бир минг саккиз юз эгизаклар ҳар ёққа тирқираб кетибди, улар бир-бирларининг дийдорини ҳеч кўришмабди, бордию учратиб қолишса, бир-бирларини танишмабди. Фақат бир гала эгизаклар бирга бўлишибди, улар бир неча муддат яшириниб ётишибди, сўнг дастлабки даҳшат хавфи ўтгандан кейин улар дадиллашиб, атрофга қизиқсиниб назар ташлашибди.

Улар тепага ва денгиз тубига қарашибди, пастда ҳаммага даҳшат солган қўрқинчли махлуқни кўришибди. Махлуқ денгиз тубида ётган эмиш, у узоқ-узоқларга чўзилиб кетган эмиш. У жуда ингичка эмиш, бу шишиб, улкан махлуққа айланиб кетиши мумкин деб ўйлашибди эгизаклар. У тинч ётган эмиш, эҳтимол бу унинг муғамбирона найрангидир?

— Ётган жойида ётаверсин! Бизга бунинг алоқаси йўқ! — дебди энг эҳтиёткор балиқчалардан бири.

Улардан энг кичкиниси бу нарса нима экан, деб роса ўйлабди. Бу махлуқ тепадан тушиб келди, демак тепада унинг ҳақида бирон нарса билиш мумкин, деб балиқчалар на ша-

мол ва на чайқалиш бўлмаган сокин денгиз сатҳига кўтарилишибди.

Тевада улар дельфинга дуч келишибди. Бу енгилтак дайди денгиз ҳайвони сувда ўмбалоқ ошиб югуришдан бошқа ишни билмас экан. Лекин унинг кўзи бўлиб, ҳамма нарсани кўрар экан. Балиқчалар ундан денгиз махлуқини сўрашибди. Бироқ дельфин ўзи билан ўзи овора экан. У ҳеч нарсани кўрмаган, ҳеч нарсани билмас экан, шу вайдан чурқ этмай, гердаийб тураверибди.

Шундан кейин балиқчалар тюленнинг ҳузурига боришибди. Гарчи у майда балиқчаларни еб тирикчилик ўтказса-да, ҳозир уларга тегмабди, чунки ҳозир унинг қорни тўқ экан. Тюлень дельфинга нисбатан кўпроқ нарсани билар экан.

— Мен туни билан ҳўл тошда ётиб, йироқ соҳилга тикилиб чиқдим. Соҳилда маккорлар яшайди, улар ўзларини одам деб аташади. Улар кўпинча бизни таъқиб қилиб юришади, лекин кўпинча улардан қутулиб кетамиз. Сизлар сўраётган денгиз илони қутулиб кетди. У азалдан одамларнинг асири бўлиб келган. Уни бир қитъада ушлаб туришарди, кейин кемада бошқа йироқ мамлакатга олиб кетишга жазм этишди. Денгиз илонини олиб кетишаётганда роса қийналишганини ўз кўзим билан кўрдим. Нима қилиб бўлса-да, уни енгилди. Чунки қуруқликда турганда роса ҳолдан тойган эди. Уни ғалтакларга ўрашди, шунда ғижирлаб товуш чиқарди. Тўсатдан у одамлар қўлидан чиқиб, ўзини денгизга отди. Одамлар бор кучи билан унга тармашиб, тўхтатиб қолишмоқчи бўлишди. У одамлар қўлидан сирганиб чиқиб, денгиз тубига тушиб кетди, ҳозир пастда ётиб, куч-қувват йиғяпти.

— У жуда ингичка!— дейишибди балиқчалар.

— Бўлмасам-чи, уни роса оч қолдиришди-да,— дебди тюлень.— Ҳечқиси йўқ, кўп ўтмай у кучга тўлиб, яна қудратли, даҳшатли махлуққа айланади. Менимча, у одамлар ўлгудек қўрқадиган улкан денгиз илони бўлмаса керак. Одамлар фақат унинг ҳақида гапиришади. Мен улкан денгиз илонини кўрмаганман. Шунинг учун илгарилари ҳам одамларнинг гапига ишонмай, илон йўқ деб ўйлаганман. Энди бўлса улкан илон борлигига ишонаман!— Тюлень шундай дебди-да, сув остига шўнғиб кириб кетибди.

— У жуда ақлли-а! Гаплари жуда ширали-а!— дейишибди балиқчалар.— Бунақа доно гапларни ҳеч эшитмаганмиз. Унинг гаплари тўғри.

— Келинглик, денгиз остига тушиб, ҳамма нарсадан воқиф бўлайлик!— дебди энг кичкина балиқча.— Йўл-йўлакай бошқаларнинг гапини ҳам эшитамиз.

— Бирор нарсани ўрганишга ҳали ёшлик қиламиз!— дешибди ака ва сингиллар. Сўнг улар ҳар тўмонга сузиб кетишибди.

— Мен билишни истайман!— дебди жажжи балиқча ва денгиз тубига шўнғибди. Денгиз остида «юқоридан қулаб тушган узун махлуқ» ётган эмиш. Тўлқинлар балиқларни аста тебратар, улар эса гўё ухлаётган эмиш. Балиқча жуда қўрқиб кетибди, у она-боланинг ҳеч қачон уйғонмаслигини билмас экан. Йўсинлар печак гуллардай абадий уйқуга кетган она-бола устида осилиб турганмиш. Бу ер жуда холи ва сокин эмиш. Балиқча қуёш нури чарақлаб, балиқлар ўйноқлаб юрган томонга ошиқибди, у бир оз сузиб борган экан, баҳайбат, ёшгина кит билан тўқнашиб қолибди.

— Тагин мени ютиб юборма!— дебди балиқча.— Мен жуда кичкинаман, ҳатто тишинг орасига ҳам юк бўлмайман! Менинг ўлгим келмайди.

— Бунчалик тубанликда нима қилиб юрибсан?— деб ажабланибди кит.— Сенинг қариндошларинг бунақа жойларда юришмайди-ку.

Балиқча жасур денгиз мавжудотларини ваҳимага солган балиқ ҳақида гапириб берибди.

— Ҳо-ҳо!— дебди кит, у шундай кўп сув чиқарибдики, бу сув денгиз бетиде бўлганда баланд фаввора ҳосил бўларди.— Ҳо-ҳо!— деб такрорлабди у.— Бурилганимда елкамни қитиқлаб ўтган ўша экан-да! Мен уни кема мачтаси деб ўйлабман, ундан тиш чўтқаси ўрнида фойдаланмоқчи эдим! Лекин у махлуқ бу ерда йўқ, у анча йироқда. Сен билан бирга ўша томонга сузиб бориб, унинг нималигини билиб оламан. Барибир, ҳозир ишим йўқ.— Кит олдинда, балиқча эса орқанда сузиб кетишибди. Балиқча китдан сал орқароқда юришга интилибди, чунки кит юришини тезлатганда денгиз алғов-далғов бўлиб кетар экан!

Бир вақт уларнинг рўпарасидан аюла ва арра балиқ чиқиб қолибди. Улар ҳам узун денгиз илон балиғи ҳақида эшитишган экан. Улар илон балиқни кўришган экану, аммо ҳозир уни яна бир кўргилари келибди.

Кейин уларнинг ёнига денгиз мушуги сузиб келибди.

— Мени ҳам бирга олиб кетинглар!— деб ялинибди у, унинг ҳам томоша қилгиси келибди.

— Агар ўша денгиз илони лангар арқонидан йўғон бўлмаса, уни бир зумда ғажиб ташлайман,— дебди денгиз мушуги ва оғзини катта очибди, бу билан ҳаммага олти қатор тиши борлигини кўрсатмоқчи бўлибди.— Кема лангарларидан тамга қолдираману бу менинг олдимда нима деган нарса бўпти! Уни ғажиб ташлайман!

— Ана у!— деб хитоб қилибди кит.— Илон кўринди!

Бироқ у денгиз илони бўлмай, балки узунлиги бир неча метр келадиган илон балиқ экан. У тўппа-тўғри улар томонга сузиб келаверибди.

— Уни танийман. Биз у билан учрашганмиз,— дебди арра

балиқ,— у энди денгизда тўс-тўполон кўтариб, балиқларга тегмайди.

Улар илон балиққа янги денгиз илони ҳақида гапириб беришибди, сен ҳам уни кўрасанми деб сўрашибди.

— Наҳотки у мендан узун бўлса?— дебди денгиз илони,— бошимизга бирон кулфатни солмаса гўрға эди.

— Кулфат солиб бўпти,— дейишибди бошқалар.— Биз кўпчиликмиз, адабини бериб қўямиз!— Шундай деб сузиб кетишибди.

Йўлда уларга баҳайбат жонзот учрабди, агар уларнинг ҳаммасини бир қилганда ҳам, у булардан катта эмиш, у сув сатҳида туролмайдиган сузувчи оролга ўхшар эмиш.

Бу жуда қари кит экан, унинг бошида йўсинлар ўсиб ётган эмиш, елкаси ҳар хил махлуқларга тўла эмиш, ён томонларига шиллиққурт ва чиганоқлар ёпишиб олганидан, узоқдан худди оқ доғларга тўладек кўринибди.

— Биз билан бирга юр, қария!— дейишибди балиқлар.— Денгизда аллақандай бир махлуқ пайдо бўлибди, бунга биз чидолмаймиз.

— Яхшиси ётган жойимдан қимирламай қўя қолай,— дебди қари кит.— Мени ўз ҳолимга қўйинглар. Вой-вой, оғир касалман. Тепага кўтарилиб, орқамни сувдан чиқариш менга фойда беради, холос. Шундай қилсам саховатли денгиз қушлари учиб келиб, орқамни лаш-лушлардан тозалаб қўйишади. Улар орқамга тумшуқларини қаттиқроқ ботириб олишмаса бўлгани, шунда жоним киради. Баъзан қушлар чўқиб гўштимни чиқариб юборишади. Мана, кўринглар! Орқамда ҳозир қуш скелети бор. У тумшуғини чуқурроқ ботирган эди, орқамга ёпишиб қолиб, ўзини қутқаролмади. Шунда мен денгиз тубига шўнгидим. Кейин майда балиқлар унинг гўштини ғажижиди. Унга ҳам менга ҳам бир қаранглар. Оғир бетоблигимни пайқаяпсизлар?

— Бу ваҳиманинг уяси,— дебди ёш кит.— Мен ҳеч қачон касал бўлмайман. Умуман, балиқлар ҳеч касал бўлишмайди.

— Йўқ, мени афв этасиз,— деб эътироз билдирибди кесак кит,— илон балиқларда тери касали бўлади, зогора балиқ чечак билан оғрийди, биз эса гижжадан азоб чекамиз.

— Бўлмаган гап!— дебди аюла, қари китнинг валақлаши унинг ҳам, бошқаларнинг ҳам меъдасига тегибди, уларнинг бундан ҳам муҳимроқ ишлари бор экан.

Ниҳоят улар телеграф кабели ётган жойга етиб келишибди. Кабель Европадан Америкага сув остидаги қум ва балчиқлар устидан, қоя тошлар ва йўсинлар, маржонлар орасидан ўтган бўлиб, атрофида гирдоблар айланаётган эмиш. Унинг устидан тўда-тўда балиқлар ўтаётган эмиш. Денгиз туби қулқуллар,

гувиллар, шовиллар эмиш. Агар улкан денгиз чиганогига қулогингни тўтсанг, бу шовқинни пайқаш мумкин экан.

Худди шу ердан улар ахтарганларини топишибди.

— Уша махлуқ анови ерда ётибди,— дейишибди катта балиқлар, кичкина балиқча ҳам шундай дебди. Кабель уларнинг олдида ётган эмиш, унинг боши ҳам, кети ҳам кўринмас эмиш.

Полип ва медузалар денгиз тубида тебраниб, кабелни гоҳ тўсиб, гоҳ кўрсатиб турган эмиш. Атрофда денгиз кирпилари, шиллиққуртлар, қурт-чувалчанглар бижиллаб ётган эмиш. Кабелдан нарироқда баҳайбат ўргимчаклар елкаларида сон-саноксиз текинхўр жониворларни кўтариб олиб, виқор билан овқатларини ютишаётган эмиш. Улар янгигина пайдо бўлган кабель — ҳайвонни ҳидлашибди. Қалқон балиқ билан трескалар ким нима деяётганини билиш ниятида у ёқ-бу ёққа аланглашибди. Денгиз қаъридаги балчиққа кўмилиб олиб ташқарига фақат кўзини чиқариб турадиган юлдузча ҳам бу алғовдаловнинг оқибати нима бўлар экан деб кўзини тикибди.

Телеграф кабелни миқ этмай жойида ётаверибди, лекин унинг ичида ҳаёт жўш уради, фикрлар қайнар, инсон тафаккури у ёқ-бу ёққа бориб келар экан.

— У ўзини беозорликка соляпти,— дебди кит,— тўсатдан у бурилиб, қорнимга бир солса-я, қорним энг позик жойим-ку ахир!

— Ҳозир бунинг текшириб кўрамиз,— дебди полип.— Менинг қўлларим узун, панжаларим эса бақувват, уни ушлаб кўрганман, энди қисиб, эзгилаб ташлайман.

Шундай деб у узун қўлларини пастга чўзиб, кабелни маҳкам қисибди.

— Бунинг тангалари йўқ экан,— дебди полип,— териси ҳам йўқ! Менимча, у тирик болалар туғолмаса керак.

Денгиз илон балиғи кабель ёнига сузиб келиб, чўзилиб ётиб олибди.

— У мenden ҳам узун экан,— дебди у.— Фақат узунлигининг ўзи кифоя қилмайди, бунга яна тери, қорин ҳамда хушқоматлик ҳам керак.

Еш ва бақувват кит кабелга яқинлашиб қолибди, у шу вақтгача бунчалик теранликка тушмаган экан.

— Қимсан ўзи — балиқмисан ё ўсимликмисан? Еки юқоридан ясаладиган, биз билан бирга яшай олмайдиган махлуқмисан?— деб сўрабди кит.

Бироқ телеграф кабелни индамабди, чунки у гапирмас экан. У орқали инсон фикрлари дақиқа ичида бир мамлакатдан бошқа мамлакатга юз миля йўл босиб ўтар экан.

— Жавоб берасанми, йўқми? Бўлмаса сени эзгилаб ташлаймиз,— дебди баднафс акула. Бошқа катта балиқлар ҳам:

— Гапир, бўлмаса дабдала қилиб ташлаймиз!— деб бақиршибди.

Кабель миқ этмабди, у ўз ўйлари билан банд экан, ичи ғиж-биж фикрга тўла бўлгандан кейин нима қилсин ахир.

«Мени эзғилашса эзғилайверишсин,— дебди у ўз-ўзига,— ўшанда мени юқорига олиб чиқиб тузатишади. Бундан саёз жойлардаги оғайниларим бошига ҳам шу кун тушган».

Шу вайдан у жавоб бермабди, ўз иши билан машғул бўлаверибди, ҳар томонга телеграммалар юбориб, денгиз тубида давлат хизматиши бажараверибди.

Тевада қуёш ётоғига қайта бошлабди, у оловдай қизғиш тусга кирибди, осмондаги булутлар ҳам қуёш нурида ловиллабди.

— Мана, қизил чироқ ҳам ёнди,— дебди полип,— энди манови хумпар дурустроқ кўриняпти.

— Уринглар уни, уринглар!— деб қичқирибди денгиз мушуги, у оғзидаги олти қатор тишларини ғижирлатибди.

— Уринглар уни!— деб қичқиршибди қилич балиқ, кит ва илон балиқлар.

Денгиз мушуги олдин, сўнг ҳаммалари кабелга ташланишибди. Лекин денгиз мушуги кабелга тишини энди ботирай деган экан, арра балиқ унинг елкасини тилиб ташлабди. Катта англашилмовчилик юз берибди, денгиз мушугининг кабелни тишлашга ҳам дармони етмай қолибди.

Роса тўс-тўполон кўтарилибди! Сув қорайиб кетибди, ҳам-манинг боши айланибди, балиқчалар, қисқичбақалар бир-бирларининг устига миниб, муштлаша кетишибди. Бир-бирини ғажиб, тириклайин ея бошлашибди. Фақат кабелгина қимирламай, ўз ишини бажараверибди, бу энг тўғри йўл экан.

Тевада, устини тун пардаси қоплабди, денгиз тубида эса миллионлаб, ҳатто миллиардлаб чироқлар милтиллаб ёнибди. Булар зигирдай-зигирдай келадиган шиллиққурт, қисқичбақалар экан. Бу мўжизанинг худди ўзи, чунки дунё шундай қурилган экан.

Денгизда яшовчилар кабелга қарашибди.

— Бу ўзи нима экан-а?

Ҳа, буларнинг нима эканлигини билолмай, роса бошлари қотибди.

Шу пайт уларнинг ёнига кекса денгиз сигири келибди. Одамлар буни ҳар хил ном билан: гоҳ сув париси, гоҳида сув аъвасиси деб аташади. Денгиз сигирининг осилиб тушган эмчаги, думи, сузишга ёрдам берадиган иккита қўли бор экан, бошида эса йўсинлар ўсган, унинг ичида қисқичбақалар бижиллаб ётар, бундан у гурурланиб юрар экан.

— Ақлли бўлишни истайсизларми?— деб сўрабди у.— Уи-

дай бўлса гапимга қулоқ солинглар, бунинг сирини сизларга фақат мен тушунтириб бера оламан. Лекин бунинг эвазига менга ва қариндошларимга денгизнинг ҳамма яйловларида хавфсизликларини таъминлашларингизни талаб қиламан. Мен билан балиқ сизларга ўхшаймиз, лекин шу билан бирга, мен краб сингари ўрмалашни ҳам биламан, ҳаёт ҳар нарсага ўргатар экан. Бу ерда, денгизда ҳаммадан кўра ақлли зотман. Денгиз тубида бижиллаб ётган мавжудотлар ҳақида ҳам, денгиз устидагилар ҳақида ҳам кўп нарсаларни биламан. Сизларнинг бошларингизни қотираётган манови нарса тепадан қулаб тушган. Тепадан қулаб тушганларнинг ҳаммаси ё ўлик бўлади, ё шу ерга тушгандан кейин ўлади, унда ҳеч куч-мадор бўлмайди. Уни қўйинглар, жойида ётаверсин. Булар бари инсонларнинг қилмиши.

— Менимча, ундай эмас,— дебди балиқча.

— Тилингни тий, тирранча,— деб дўқурибди денгиз сигири.

Балиқча бу гапдан хафа бўлибди.

Кейин денгиз сигири балиқларга ҳозирча чурқ этмаяпган бу даҳшатли йиртқични одамлар бу ёққа атайлаб ташлашган деб уқтирибди. Сўнг у одамларнинг маккорлиги ҳақида кичикроқ путқ ўқибди.

— Улар ҳаммамизни тутиб олишмоқчи,— дебди у.— Улар фақат шунинг учунгина яшашади. Улар бизни алдаб қўлга тушириш учун тўрлар тўқишади, чувалчангли қармоқлар ташлашади. Қармоқнинг иплари жуда узун! Улар бизни шу қармоққа илинади деб ўйлашяпти. Вой тентаклар-ей! Биз ҳам анойи эмасмиз. Фақат бу қармоқ ипига тега кўрманглар, у нам тортиб, балчиққа айланиб кетади. Тепадаги ҳамма нарсада бир ишқаллик бор, улар ҳеч вақога ярамайди.

— Ҳа, ярамайди,— деб денгиз сигири фикрига қўшилибди бошқалар ҳам, ахир бирор фикр билдириш керак экан-да.

Бироқ балиқча ўз фикрида маҳкам туриб олибди:

— Эҳтимол, бу ингичка, узун илон денгизимиздаги ажойиб балиқ бўлса ҳам ажаб эмас. Кўнглим шундай деб турибди.

— Ҳа, жуда ажойиб балиқ,— деб биз, одамлар ҳам балиқчанинг фикрига қўшилаемиз, бу гапларни ўз ишини пухта билган одамлардай ишонч билан айтаемиз.

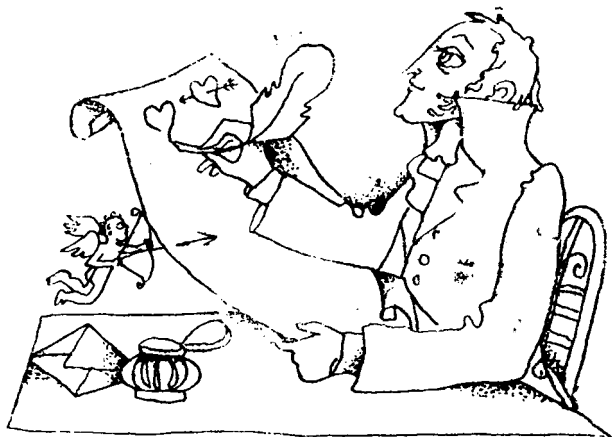
Ахир, бу қадимий қўшиқ ва афсоналарда айтилган ўша улкан денгиз илонининг ўзгинаси.

У инсон тафаккури ва даҳосининг маҳсули ўлароқ туғилди, инсон даҳоси уни денгиз тубига туширди, шарқдан ғарбга қараб тортди, у орқали маълумотларни юбора бошлади, бу маълумотлар қуёш нури ерга тушгандан ҳам тез югуради. Бу илон йил сайин кучга тўлиб, денгиз ва океанлардан чўзилиб бориб, бутун ер юзини айланиб чиқади, у пишқирган тўлқинлар, жи-мирламай турган, ойнадай тиниқ сув остидан ҳам йўл топади,

ана шундай суви тиниқ жойларда капитан ўзини ҳавода сузгандай ҳис қилади, чунки сув тубидаги балиқлар турли рангда товланаётган мушаклардай кўринади-да.

У афсонавий Мидгордсорм¹ илонидай сувнинг энг тубида ётади. У ер юзини айланиб ўтиб, яна думи билан туташади. Балиқлар ва денгиз махлуқлари тепадан тушган бу мўъжизанинг нималигини билишмай ҳайрон. У инсониятнинг фикри билан гувилляпти, дунёнинг барча тилларида гапиряпти. Ҳар ҳолда индамай ётган бу доно илон, яхшилик ва ёмонлик хабарчиси; жаҳон океанининг мўъжизаларидан бири — замонамизнинг улкан денгиз илони экан.

¹ Мидгордсорм — Скандинавия мифологиясида денгизда яшовчи, одамлар истиқомат қиладиган Мидгорднинг қулғаб олган улкан илон. У шунақаям узунки, ер атрофини белбоғдек ўраб олиб, ўз думини тишлаши ҳам мумкин.

ТУТИНГАН ОТА АЛЬБОМИ

Тутинган отам қисқа ва узундан-узоқ эртактарни бошлаб айтарди. У расм қирқиш ва чизишга ҳам уста эди; рождество байрами арафасида у варақлари топ-тоза қалин альбом олиб, унга газета ва китоблардан олинган расмларни ёпиштирарди, бордию ҳикоя қилишга арзийдиган расм топилмай қолса, шартта ўзи расм чизиб ташларди. Болалигимда ундан туҳфа тариқасида расм ёпиштирилган анчагина альбом олганман, лекин ҳаммасидан ҳам титул варағига «Копенгаген бурунги ёғ чироқлари ўрнига газ чироқларга эга бўлган ажойиб йил» деб ёзиб қўйилган альбом яхши эди.

— Бу китобни эҳтиёт қил!— дейишган эди дадам билан ойм,— ҳуда-беҳудага уни очаверма.

Тутинган отам эса альбомга манови сатрларни ёзиб қўйган эди:

Фалокатмас гар китоб йиртсанг, азизим,

Болалар гоҳ иш тутишар бундан баттар.

Китобни томоша қилиш кишини жуда севинтирарди. Тутинган отам китобни овоз чиқариб ўқиб берган вақтларида бу китобдаги шеър ва бошқа нарсаларни эшитардик. Яна у кўп нарсаларни ўзидан қўшиб-чатиб гапириб берарди. Хуллас, ўшанда эртак чинакам эртакка айланарди.

Биринчи саҳифасига «Учар почта»дан қирқиб олинган расм ёпиштирилган, суратда думалоқ минорали Копенгаген черков-

лари тасвирланган эди, чаптаги суратда эса кўчага қўйилган осма чироқлар тасвирланган бўлиб, унинг тагига «варвань»¹ деб ёзиб қўйилган эди. Унг томондаги тикка қилиб солинган чироқлар тагида эса «газ» деган ёзув бор эди.

— Афишани кўрясанми,— деди тутинган отам.— Бундан кейин сен тинглайдиган воқеалар бошланади. Ундан «Варвань билан газ ёки ҳаёт ва Копенгаген ишлари» деган кулгили томоша чиққан бўларди. Ажойиб номлар! Саҳифанинг энг пастида яна бир сурат бўлиб, унда нима тасвирланганини дарҳол пайқаб олиш қийин, буни ўзим тушунтириб бераман: бу ўлик от² сурати у китобнинг энг сўнгги саҳифасида бўлиши керак эди-ю, аммо ўзида нималар борлиги ҳақида ҳикоя қилиш учун олдинга чопиб ўтиб олибди-да. Лекин бу ҳикоянинг бошланиши ҳам, ўртаси ҳам, охири ҳам ҳеч вақога арзимайди: қўлидан келса уни дурустроқ ҳикояга айлантириши мумкин эди. Биласанми, ўлик отларни кундуз газета саҳифаларида сақлашади, кечкурун эса отлар қочиб кетиб, шoir яшаётган уй олдига бориб, уй эгаси ўлади деб кишнай бошлайди, аммо у чинакам тирик бўлса, ўлмайди. Ўлик от шўрпешанага ўхшаган нарса, ўз аҳволини ҳам тушунолмайди, дурустроқ қорин тўйдиришни ҳам билмайди, шу вайдан шаталоқ отиб, кишнаб юриб, нафас олиб, қорин тўйғизади. «Тутинган ота альбоми»нинг унга ёқмаслигини биламан, лекин бу альбомга кетган қоғозлар ҳайф кетибди деган гап эмас.

Мана, китобнинг биринчи бетидagi афишаларни ҳам кўриб олинг!

— Бу воқеа кўҳна ёғ фонарлар сўнгги марта ёнган, бутун шаҳарда газ чироқлар ёна бошлаган, улар равшан нур сочиб, эскилари хиралашиб қолган оқшомда юз берган эди.

— Ўша кунни кечкурун кўчада юрган эдим,— деди тутинган отам.— Халойиқ бамайлихотир сайр қилиб юрар, янги ва кўҳна чироқларнинг нур сочишига ҳавас билан боқишарди. Одам кўп эди, оёқлар каллаларга қараганда икки марта кўп эди. Чироқ ёқувчилар ўта ғамгин қиёфада туришарди, чунки ўзлари ҳам кўҳна чироқлар билан бирга истеъфога чиқишганини билиб туришарди-да. Кўҳна чироқлар эса узоқ ўтмишни хотирлашар, келажак ҳақида хотирлаш қўлларидан келмасди. Уларнинг хотираларида қанчадан-қанча мана шунақа сокин оқшомлар ва зимистон тунлар сақланиб қолган-ку!— Мен эски чироққа суяндим,— деди тутинган отам,— унинг пилиги вишиллад ёғ сачратарди, шу пайт фонарнинг ҳикоясини эшитиб қолдим, ҳозир сен ҳам уни тинглайсан.

«Қўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик,— деди чироқ.—

¹ Варвань — денгиз ҳайвонларидан олинадиган мой (*тарж.*)

² Ўлик от — халқ орасидаги хурофий ақидаларга кўра, янги қуриладиган черков пойдевори остига қўмилган от арвоҳи. Бирон хонадон олднда ўлик от пайдо бўлиб қолса, у кимнидир ўлишини билдиради.

Бир вақтлар яхши эдик, хурсандликка ҳам, гамга ҳам нур сочдик, умримизда не-не воқеаларнинг гувоҳи бўлмадик... ахир, биз Копенгагеннинг тунги кўзлари эдик-да. Майли, янги чироқлар ўрнимизни олишсин, бизнинг вазифамизни ўташсин, қани, улар қачонгача нур сочишаркин, бошимиз омон бўлса ҳаммасини кўрамиз. Улар биз қариларга қараганда ёруғроқ нур сочишяпти, аммо азалдан сени газ чироқ қилиб ясашган бўлса, ҳамма ёқдан келаётган трубалардан мадад олиб турсанг, ана шу трубалардан фақат шаҳарнинг ўзидан эмас, балки бошқа ёқлардан ҳам куч оқиб келаётган бўлса, газ чироқларнинг хизмати катта-да! Биз ёғ фонарлари эса ўз кучимиз билан нур сочамиз, ҳар биримизнинг ўз запасимиз бор, қариндошлардан мадад кутмаймиз. Қадим замонлардан бери боболаримиз ҳам, ўзимиз ҳам Копенгаген шаҳрига нур сочиб келамиз. Бу оқшом охирги марта нур сочаётган эканмиз, сиз очиқ кўнгил ўртоқлардан кейинда турарканмиз, на чора, сизга ҳасад ҳам қилмаймиз, қовоғимизни ҳам солмаймиз, аксинча, чин кўнгилдан хурсанд бўламиз. Биздек кекса соқчилар ўрнига янги мундир кийган сиздай янги аскарлар келди. Энди катта бобокалонимиздан тортиб ҳозирги давргача умримизда кўрган-кечирганларимизни, Копенгаген тарихини сизларга айтиб берамиз. Сизга, сизнинг авлод-аждодларингизга, энг охирги газ чироғига то истеъфога чиққунларингизгача узоқ ҳикоя қилишга арзигудай биз кўрган воқеаларни кўришингизга ишонамиз. Ахир, вақти келиб сизлар ҳам дам олишга чиқасизлар. Шу кўнга олдиндан ҳозирлик қўриб қўйинг. Одамлар албатта сизлардан ҳам ёруғроқ нур сочадиган чироқларни ўйлаб топишади. Мен бир студентдан денгиз сувини ёқиш йўли қидириляпти деб эшитдим.

Пилик ана шу гапларни айтаётиб сув тиқилгандай бир вишиллаб олибди.

Бу гапларнинг ҳаммасини тутинган отам эътибор билан тинглабди ва ёғ чироқдан газ чироққа ўтар кечаси кўҳна чироқларнинг Копенгаген тарихини ҳикоя қилишни ўйлаб топгани антиқа иш бўпти деган хулосага келибди.

— Ажойиб фикрларга амал қилиш керак,— деди тутинган отам.— Ўша куни уйга бориб, чироқнинг гапларига амал қилдим, сенга атаб суратли альбом ясадим, бу суратлар ёғ фонарлар ҳам билмаган қадим замонлар ҳақида ҳикоя қилади.

Мана «Копенгаген ҳаёти ва ишлари» тарих китоби. Бу тарих зулматдан бошланади, манови қурумдай қоп-қора саҳифа — асрлар зулмати.

— Кел, саҳифани варақлайлик!— деди тутинган отам.— Суратни кўряпсанми? Пишқирган денгизу шарқи-шимолдан сган шамол, у музларни суряпти, музлар устида эса йироқ

Норвег тоғларилар музга агапаган харсанг тошлар сузятти. Шарқи-шимолдан эсыпган шамол улкан музларни суряпти, чунки у немис тоғларига узоқ шимолда қанақа музлар борлигини кўрсатмоқчи. Мана, муз флотилияси Зундга қадар, ҳозир Копенгаген турган Зеланд ороллари соҳилларигача суриб борди, ўша пайтларда Копенгагендан ном-нишон ҳам йўқ эди. Бу жойларда узундан-узун сув ости саёзликлари чўзилган эди, ана шу саёзликлардан бирининг устида улкан ҳарсанг тоши бор муз қадалиб қолди. Ҳамма флотилия тўхтади, шамол уни саёзликдан кўчира олмади, шунда шамол даргазаб бўлиб ана шу саёзликин, «ўғри ерни» лаънатлади, қачонлардир у денгиздан кўтарилса, унга ўғри ва қароқчилар уя қуради, бу ерда қайноқ исканжалари ва дорлар қурилади деб қасамёд қилди.

Лекин у сўкиш ва лаънатлаш билан овора бўлиб турганида булутлар орасидан қуёш мўралади, унинг нурида ҳузурбахш даҳо нур болалари рақсга тушди ва тебранди. Уларнинг оёқлари музларга тегиши биланоқ музлар эриб кетди, улкан қоя тошлар сув остига чўкди.

«Эҳ, қуёшнинг аблаҳ болалари!— депти шамол.— Шу ҳам ўртоғлигу, шу ҳам қариндошчилик бўптими? Бу ёмонлигинини ҳеч ҳам унутмай, доимо эслатиб юраман. Ҳозиргидақа қаргаб, лаънатлайман!»

«Биз дуо қиламиз,— деб куйлашибди қуёш болалари.— Саёзлик кўтарилди, биз уни асраймиз! Бу ерда ҳақиқат, эзгулик ва гўзаллик тантана қилади.»

«Бўлмаган гап!»— депти шамол.

— Мана шулар ҳақида кўҳна ёғ чироқлар ҳеч нарса билмайди-да,— деди тутинган отам.— Лекин буни мен биламан, бу Копенгагеннинг ҳаёти ва иши учун жуда муҳим.

— Яна варақлаймиз!— деди тутинган отам.— Орадан кўп йиллар ўтди, саёзлик тепага кўтарилди, сувдан илк бор кўтарилган қоя тошга денгиз қуши қўнди. Буни суратда ўзинг ҳам кўришинг мумкин. Йиллар кетидан йиллар ўтаверди. Денгиз қумликда ўлган балиқларни улоқтирди, қумликда ўтлоқ пайдо бўлди, кейин улар сўлиб, чириб, тупроқни ўғитлади, бошқа ўт-ўлан ва ўсимликлар бунёдга келди, саёзлик ям-яшил оролчага айланди. Унинг соҳилига викинглар тушишди. Бу якка-якка курашишга қулай жой бўлиб, бунинг устига оролга яқин, Зеландиядан унчалик олис бўлмаган ерда лангар ташлайдиган қулай жой ҳам бор эди.

Бу ерда биринчи маротаба ёғ чироқ ёнди; менимча, унда балиқ пиширилган бўлса керак, чунки бу ерларда балиқлар жуда кўп эди. Сельд балиқлар шу даражалик зич ётганидан ҳатто кемалар тўхтаб, қоларди, шундай пайтларда денгиз остида шуъла қақнагандай ёришиб кетарди, денгиз тубида

шимол шафағи жилва қилгандай бўларди. Зунд балиққа се-
роб жой эди, шу ваядан Зеландия ороллари соҳилига уйлар,
эман дарахтидан деворлар қура бошлашди, ўрмонда пўстлоқ
кўп бўлганидан, ундан том ёпишди. Гаванга кемалар кира
бошлади. Кеманинг барча асбоб ва жиҳозлари орасида теб-
раниб ёғ чироқ ёнди, шимол шамоли гувиллаб: «Йўқол!»—
деб ўкирди. Оролда ўғричча чироқ ёқиладиган бўлди. Бироқ
«ўғрилар ороли» ўғрилар ва контрабандистларнинг севимли
жойи бўлиб қолди.

«Мана, қанчадан-қанча ёвузликлар бўлиб ўтди бу ерда;
мен хоҳласам шу бўлади. Ҳадемай дарахтлар ҳам ўсади, уни
силкитиб, меваларини тўкаман».

— Мана, дарахт ҳам пайдо бўлди,— деди тутинган отам.—
Кўряпсанми, бу «ўғрилар ороли»даги дор. Унга занжирбанд
қилинган қароқчилар ва қонхўрларни осишади, шундай қи-
лишди ҳам. Шамол шунақаям зўр куч билан қутурдики,
дордаги скелетлар бир-бирига шарақ-шуруқ урилиб турди,
ой уларга кумуш нурларини сочди, бу нур ўрмонда ўтказил-
ган тунги базм пайтларини ёритиб турган ҳозирги ой нури-
дай майин, мулойим эди. Қуёш ҳам ёқимли нур сочиб, суяк-
ларни қуритди, унинг нурида қуёш болалари қўшиқ айтиш-
ди:

«Биз биламиз, биз биламиз! Келгусида бу ерлар гуллаб-
яшнаган жойлар бўлади».

«У-у, жўжадай чийилламай ўлинглар!»— деди шамол.

— Энди яна варақлаймиз!— деди тутинган отам.

— Роскилле шаҳрида қўнғироқлар жаранглади, у ерда
епископ Абсалон¹ яшарди, у Инжил ўқишни ҳам, қиличбоз-
ликни ҳам яхши биларди; у паҳлавон одам эди. Абсалон
гавань атрофидаги савдо шаҳрига айланган серҳаракат
қишлоқ балиқчиларини ҳимоя қилмоқчи бўлибди. Унинг буй-
руғи билан нопоқ жойларга муқаддас сувлар сепилибди.
«Ўғрилар оролига ҳалол тамға берилибди, у ерда ғишт терув-
чилар билан дурадгорлар иш бошлаб юборишибди, епископ-
нинг буйруғи билан каттагина бино қад кўтарибди. Қуёш нур-
лари баландлашиб боряпган бино деворларини ёритибди.

Оролда Аксель уйи бунёдга келибди:

Ажиб минора,
Адл, чиройли.
Тонг саҳаргача
Енар чироғи:
Ажойиб қаср!
Мейморн асл.

¹ Абсалон ёки Аксель (1128—1201) архиепископ Лундский ва епископ Роскильский Вальдемар I замонида министр ва бош қўмондон бўлган. Ак-
селнинг уйи мустақкам қалъа бўлган.

Шамол-жодугар
Зарб-ла ўқирди
Ҳамланг беҳуда
Шамоли тезгир:
Ажойиб қаср,
Меъмори асл!

Уй қаршисида Гавань — савдогар Гавани бор эди.

Серсув, яшил ўтлоқлараро,
Сув парисига қурилди бино.

Бу ерга узоқ мамлакатлардан балиқ харид қилиш учун одамлар кела бошлади, уй ва дўконлар қурилди, деразаларга ойна ўрнига ҳўкиз пуфаклари сиртилди — у вақтларда ойна жуда қиммат эди; томлари қубба шаклида қурилган, оғир юкларни тепага кўтарадиган баланд чиғириқ ўрнатилган уйлар қад кўтарди.

Дўконларда ўтирган гумашталарни кўряпсанми? Уларнинг уйланиши мумкин эмас, улар занжабил билан қалампир сотишади, шу важдан уларни қалампир бўйдоқлар деб аташади.

Қатта ва тор кўчаларда қуюн айланиб қолса борми, похол томларни учуриб кетади! Ариқларнинг бўйида сигирлар, чўчаларни ризқ-рўзини териб, еб юришади.

«Учираман, яксон қиламан! — деб қичқиради шамол. — Аксель уйига ҳужум қиламан, гапим тўғри чиқди, унинг уйини «ўғрилар ороли»даги қамоқ деб аташмоқда!»

Тутинган отам дарҳол ўзи чизган ўша жойнинг суратини кўрсатди. Ҳамма деворларда зич қоқилган қоziқлар диккайиб турар, уларнинг учига қўлга тушган қароқчиларнинг калласи қоқилган, каллалар ишшайиб турарди.

— У шундай бўлган эди, — деди тутинган отам, — буни билиш, маъносига тушуниш фойдадан холи эмас.

Епископ Абсалон меҳмонхонасида ўтирар эди. Қароқчилар кемаси пайдо бўлганини пайқаши биланоқ ташқарига отилади, у ўз кемаси томон югуради, бурғу командасини чақиради, қароқчилар елкасига ўқ ёй санчила бошлайди, улар жон борида қочиб қолишга ҳаракат қилишади, ўқлар уларнинг қўлларига ҳам санчила бошлайди, уни олишга сабрлари чидамай, жонжаҳдлари билан эшкак эшишади. Епископ тирик қолганларнинг ҳаммасини асир олади, уларнинг каллалари кесилиб, қалъа деворларидаги қоziқларга қоқилади. Шамол лунжини шишириб пуфлайди — денгизчилар айтгандай, бўронни янада авж олдиради.

«Мана шу ерга ётиб, бир оз ором оламан, бунда нималар бўлаётганини кўраман.

Бўрон бирор соат тинади. Яна кўтарилиб, кун бўйи қутуради. Орадан йиллар ўтди.

Кузатувчи минора устига чиқди, аввал ғарбга, шарққа, сўнг эса шимолга, жанубга назар ташлади.

— Манави манзарани қара!— деди тутинган отам ва ўша манзарани менга кўрсатди.— Кузатувчини кўряпсанми? Унимани кўрган бўлса, ҳаммасини сенга айтиб бераман.

Қамоқ-қалъа деворидан то Кёғ кўрфазигача ястаниб денгиз ётади. Зеланд соҳилларигача кенг денгиз йўли чўзилиб кетган Серрийслев ва Сольберг далалари рўпарасидаги катта қишлоқда ёғоч тўсинли, томлари қубба шаклида тошдан қурилган уйлар бор; ан сари кенгайиб борарди. Шаҳарда кавушдўзлар, кўнчилар, ширинлик ва ёғ савдо қилувчи савдогарлар кўчалари, савдо майдони ва гильдия савдогарлари уйи бор эди. Соҳилда, илгари орол бўлган жойда авлиё Николайнинг ҳашаматли черкови қад кўтариб турибди. Унинг минораларида ҳаддан ташқари узун найзалари бўлиб, унинг бутун гўзаллигию ҳашамати тиниқ сувда акс этиб туради. Ундан сал нарироқда Биби Марям черкови бўлиб, унда қавмлар муш шамлар ёқиб, исриқ тутатиб, хониш қилишади. Савдогарлар Гавани — Копенгаген шаҳри епископлар шаҳри бўлиб қолди. Шаҳарни епископ Роскильский идора қилади.

Аксель уйига епископ Эрландсен жойлашди. Унинг ошхонасида гўшт қайнайди ва қовурилади, пиво ва бошқа ичимликлар дарё бўлиб оқади, ноғора гумбурлайди, гижжак нола қилади. Шамлар ва ёғ чироқлар ёнади. Шу вақтларда қалъа шундай ёришиб кетадики, чироқлари бутун мамлакат ва қиролликни ёритиб юборгандек бўлади. Шимол шамоли девор ва минораларга урилади, лекин улар қимирлай демасди, сўнг у шаҳарнинг ғарб томонидаги истехкомларни қўзғатмоқчи бўлади, у ерларда ёғоч деворлар бўлиб, улар ҳам миқ этмайди. Деворнинг нарёғида эса Дания қироли Христофор I бўлиб, у Сквельскер ёнидаги жангда исёнчилардан енгилиб, епископдан бошпана излаб келган эди.

Шамол епископ номидан: «Киритмайман, киритмайман! Дарвозани очмайман!»— деб увиллайди.

— Алғов-далғов, оғир замонлар келди, ҳамма ўзи билан ўзи овора. Гольштин байроғи қалъа минорасида ҳилпираб турарди.

Ҳамма ёқда йиғи-сиғи, даҳшат ва дилисиёҳлик, бутун мамлакатда низо, ажал ҳукмрон, тунлар ҳузур-ҳаловатсиз ўтар, шу пайтда Вальдемар Аттердаг пайдо бўлибди.

Епископ шаҳари эндиликда қиролликка ўтибди. Шаҳарда томи қубба шаклида қурилган уйлар, тўсинли тош уйлар, тор кўчалар, қоровул ва шаҳар маҳкамаси бор эди. Шаҳарнинг ғарбий дарвозаси олдида дор бўлиб, дорга осилиш шарафига ҳар ким ҳам муяссар бўлавермасди. Осиладиган одам шу

ерлик бўлиши керак: Дор тепасидан савдогарларнинг катта-кичик кемалари яққол кўриниб туради.

«Дор хўб яхши нарса-да!— дейди шамол.— Гўзалликка гўзаллик қўшиляпти!»— у ҳуштак чалиб, гувиллайди.

У Германиядан офат келтирди.

— Росток, Любек, Бремендан ганзейчилар, бой савдогар, дўкондорлар келишди,— деди тутинган отам,— улар Вальдемар минорасидаги олтин ўрдакдан ҳам қимматроқ мол-дунёга эга бўлишга интилишди. Улар Дания қиролидан ҳам қудратлироқ бўлиб олиб, унинг пойтахтида ҳукмронлик қила бошлашди, улар жанговар кемаларда келишган эди, уларни кутиб олишга шай турган куч йўқ эди. Қирол Эрикнинг эса немис қариндошлари билан жанг қилгиси келмади: улар билан жуда кўп одамлар бирга келган, кучлари ҳам жуда катта эди. Қирол Эрик ўз аркони давлати билан шоша-пиша ғарбий дарвозадан чиқиб, зудлик билан кўл бўйидаги ям-яшил Сорё шаҳри ўрмонига яширинди; бунда улар кегаю кундуз ичкиликбозлик қилиб, севги ҳақидаги қўшиқларни айтишадди.

Фақат битта одам қирол руҳи ва қалби бўлиб Копенгаген шаҳрида қолибди. Мана, суратда сен ёш, хушбичим, латиф, кўзлари денгиздай мовий, сочлари олтиндай товлаган аёлни кўриб турибсан. Бу Дания қироличаси, инглиз маликаси Филиппа бўлади. У одамлар кўча ва тор кўчаларда, айланма, тик зинапояларда, саройлар ва тор дўконларда уймалашиб, нима қилишини билмай, қўрқувдан талвасага тушган шаҳарда қолди. Қиролича жасур, мард аёл эди, у шаҳарликлар ва деҳқонларга мурожаат қилиб, уларни руҳлантирди, душман билан курашишга даъват этди. Мана, кемалар елкаларини кўтаради, жангчилар мудофаа истеҳкомларини эгаллашади, замбараклар гумбурлади, ҳамма ёқ ўт ва тутун ичида қолади, қалбларда жасорат жўш уради — олло таоло Данияни ўз марҳаматидан бебаҳра қилмайди. Қуёш ҳамманинг кўнглини мунаввар қилади, одамларнинг кўзи ғалабадан чақнаб кетади. Омон бўл, Филиппа! У бадавлат хонадонлардаги, қашшоқ кулбалардаги ярадорга малҳам бўлади.

— Мен гулчамбар суратини қирқиб олиб, уни мана шу расм атрофига ёпиштирдим,— деди тутинган отам.— «Умринг узоқ бўлсин, қиролича Филиппа!»

— Энди бир неча йил кейинги воқеаларга ўтамиз!— деди тутинган отам.— Копенгаген ҳам бир неча йил орқага ҳатлаб ўтди. Қирол Кристиан I Римга бориб, пападан оқ фотиҳа олади, уйига қайтяпганда йўлда одамлар уни иззат-ҳурмат билан кутиб олишади, унинг шуҳрати ортиб кетади. У юртида пишиқ ғиштдан катта бино қурдиради, унда олимлар яшаб, одамларга латин тилини ўргатадиган бўлади. Бу ерга қўлида болта, омон орқасидан юрган камбағалларни ҳам қўйишди.

Агар улар илтимос қилишса, эгниларига узун, қора шойидан тикилган мантия кийгизиб қўйишарди, улар шаҳарликлар дарвозаси олдида ваъзлар айтишарди.

Фақат лотин тилидан бошқа тилни эътироф этмайдиган билим саройи ёнида кичкинагина уй бўлиб, бу уйда данияликлар тили, урф-одатлари ўргатиларди. Бу ерда эрталабки нонуштага нон билан пиво бериларди, ўн яримларга бориб эса тушлик овқат ейиларди. Панжарали деразалардан мўралаялган қуёш нури овқат ва китоб турган шкафларга тушарди. Китоб шкафида эса нодир қўлёзмалар турарди: у ерда «Росенкрантс»ни ва Миккельснинг «Илоҳий комедия»сини, Хенрик Харпенстрангнинг табиб китоби, сорёлик Нильс оғанинг «Дания қофияли хроникаси»ни учратиш мумкин эди; уй эгасининг айтишича, бу китобларни ҳар бир даниялик билиши керак эмиш. Бу одам Данияда биринчи китоб босувчи голланд Готтфред ван Гемеп эди. У китоб нашр этиш санъатини яратади.

Мана, китоблар қирол қасрига ҳам, шаҳарликлар уйига ҳам кириб борапти. Мақол ва маталлар абадийлаштирилади. Бу ҳақда киши хурсанд бўлганда ёки бошига қайғу тушган вақтда гапиролмайди, бу ҳақда халқ қўшиқларининг эркин куйчиси қушчагина куйлайди, холос. У сирли, шундай эса-да ҳаммага тушунарли тилда куйлайди, унинг товуши эркин қанот қоқади, шаҳарликлар хонадонларига, рицарлар қалъасига киради, олижаноб хонимнинг қўлига қўниб, куйлай бошлайди, ҳатто крепостной деҳқоннинг кулбасига кичкинагина сичқондай бир амаллаб кириб олиб, сайрайди.

«Энди об-ҳавонинг ҳам товуши чиқиб қолди-я!» дейди шиддатли шимол шамоли.

«Баҳор келяпти,— дейди қуёш нурлари,— кўрмаяпсанми, бир неча ўт-ўланлар ердан бош кўтариб қолди!»

— Альбомдан яна бир варақ очайлик!— деди тутинган отам.— Копенгагенда таптана! Мусобақалар, ўйинлар, дабдабали маросимлар, совут кийган беҳисоб олижаноб рицарлар, шойи-атлас, олтин безакларга кўмилган таниқли хонимлар! Қирол Ганс қизи Елизаветани Бранденбург курфюрстига эрга беряпти. Қиз жуда ёш, бирам бахтиёрки, у барқут поёндозлар устидан юриб боряпти, хаёллари келажак, бахтиёр оилада. Келиннинг ёнида қизикқон, қарашлари гамгин акаси шахзода Кристьян¹ боряпти. Шаҳарликлар уни яхши кўришади, чунки у камбағалларнинг бошига тушган кулфатни билади, нияти — уларга ёрдам бериш эди!

Аммо тақдир худонинг қўлида!

¹ Шахзода Кристьян — кейинроқ Дания қироли бўлган. Кристьян II (1513—1523).

— Китобдан яна бир варақ очамиз!— деди тутинган отам.— Шамол кучи борича гувилляпти, у пўлат қилич, беҳаловат, жангу жадалларга тўла йиллар ҳақида куйламоқда.

Ҳамма ёқни муз қоплаган апрель кунларидан бири. Нега халойиқ қадимги божхона олдидаги байроқлар билан безатилган кема рўпарасида турган қалъага қочиб кирди? Деразаларда, томларда — ҳамма ёқда халойиқ уймалашади. Бутун шаҳарда саросималик, гам-койиш ва даҳшат ҳукмрон. Ҳамма илгари ўйин-кулги бўлиб турадиган, залларида тилла суви югуртирилган чироқлар шуъласида рақсга тушишган, ҳозир эса ҳувиллаб, кимсасиз бўлиб қолган қалъага тикилади. Ҳамманинг нигоҳи қирол Кристиан II тез-тез мўралаб турган деразага қадалган. Қирол қаср кўпригининг париеғида, қасрнинг тор кўчасига жойлашган, Бергендан ўзи олиб келган гўзал севгилисининг уйига тикилмоқда эди. Дераза эшиклари берк. Оломон қасрга тикилади, бир вақт дарвоза очилиб, кўтарма кўприк туширилади. Қирол садоқатли умр йўлдоши билан бирга ташқарига чиқади, қиролни оғир кулфатга ёлғиз ташлаб қўймади.

Қиролнинг томирларида ҳам, фикрларида ҳам қон жўш урар, ўтмиш билан алоқани узиб, зулмга барҳам бермоқчи, эзилган деҳқон ва шаҳарликларга яхшилик қилмоқчи, кўпайиб кетгани учун очкўз калхатларнинг қанотини қирқмоқчи бўлди, бу ишда ёлғиз ўзининг қўлидан бирон нарса келиши қийин эди. У мамлакатни тарк этипти, ўзга юртларда дўстлар ва қариндошларнинг кўмағига суяниш ниятида Даниядан чиқиб кетяпти. Унинг ёнида хотини, садоқатли хизматкорлари бор, видолашиш онларида ҳамманинг кўзидан қайноқ томчилар думалади.

Асрлар қўшиғида турли оҳанглар янгради, бировлар қиролни ёқласа, бошқалари эса унга қарши эдилар, уч овозда хор айтиларди. Дворянлар гапида қуйидаги сўзлар очиқ-ойдин айтилган.

«Шўринг қурсин, Евуз Кристьерн! Стокгольм майдонида тўкилган қонлар сенга қарши дод-фарёд кўтаряпти, шўринг қуриди, лаънат сенга!»

Монахларнинг гапи ҳам уларниқидан қолишмайди:

«Худо ҳам сендан биз сингари юз ўгиради! Сен мамлакатни Лютер таълимотини ўрганишга даъват этдинг, унга ваъз айтиш учун черков билан минбар бердинг, шайтон гапларининг тарқалишига йўл қўйдинг, шўринг қурсин, Евуз Кристьерн!»

Лекин деҳқонлар билан шаҳарликлар аччиқ-аччиқ йиғлашди:

«Кристьерн, сен халқнинг пушти-паноҳисан!» Деҳқонни ҳайвон сингари сотиш, овчи итга аямаштириш мумкин эмас! Ана шу қонуниг учун сени қоралашяпти!» Аммо камбағалларнинг овози шамолда тўпондай учиб кетди.

Кема қаср оллідан ўтди, шаҳарликлар охирги марта қирол кемасини кўриш пиятида қаср девори томон югурди.

— Йиллар аста-секин ўтди. Шунда у ғам-ғусса олиб келади, бошга кулфат тушганда қариндош-уруғлар суйанчиқ бўлмайди, дўстлар ҳам ҳимоя қилишолмайди.

Килда қиролининг тоғаси ўзи қирол бўлишни орзу қилибди.

Копенгаген остонасида қирол Фредерик қўшинлари турибди. «Копенгаген садоқатли шаҳар» суратини кўряпсанми? Атрофни қора булутлар қоплаб олган зулмат ичидан сурат кўриняпти, ҳар бирига синчиклаб қара! Бу овоз чиқарадиган расм, унинг ҳақидаги хотиралар ҳозиргача қўшиқ ва афсоналарда яшаб келмоқда; замон оғир, ғам-кулфатга тўла йилларни олиб келди.

Эркин қуш қирол Кристьяернга нима бўлди? Бу ҳақда қушлар куйлади — улар узоқ-узоқларга, денгиз ортидаги ёт мамлакатларга учиб боришади. Лайлак эрта баҳорда жанубдан, герман юртидан учиб келади, у бундан кейин айтиладиган воқеаларнинг шоҳиди бўлибди.

«Мен ёт ўлкаларда арчагул ўсган чўлларда қочоқ қирол Кристьяерннинг ўтганини кўрдим, унинг рўпарасидан битта от қўшилган кўримсизгина арава чиқиб қолди, аравада қирол Кристьяерннинг опаси Бранденбург маркграфи ўтирарди. Лютер таълимотига садоқати зўр бўлгани учун уни эри уйдан ҳайдаб юборган эди. Қоронғилик қоплаган чўлда сургундаги одамлар — қирол болалари учрашиб қолишибди. Аранг ўтпаган йиллар ғам-ғусса келтирарди, бошга кулфат тушган вақтда қариндош-уруғлар суйанчиги дўстлик ҳимоя қилишмайди».

Сендерборг қалъасидан учиб келган қалдирғоч ҳам мунгли сайради:

— Қирол Кристьяернни тутиб беришди. У қудуқдай чуқур ва қоронғи минорада ўтирибди, унинг оғир қадам ташлашларидан тош устида йўл пайдо бўлди, қаттиқ мраммарда эса қўл излари қолди.

Тош айтган ҳикоя даҳшат, шубҳасиз,
Уни баён этмоққа тиллар ҳам ожиз.

Мовий денгиздан денгиз лочини учиб келди, денгиз эркин, унда гов-тўсиқлар йўқ, денгизда кема шитоб билан сузмоқда, кемада Фюн оролининг марду майдони Сёрен Нордбю бор. Унга омад ёр бўляпти, лекин бу омад шамол сингари беқарор.

Ютландия ва Фюнда қарғалар ва зағчалар осмонни бошларига кўтариб: «Йўлга чиқиш вақти бўлди! Ноз-неъматлар мўл-кўл! Инсон ва от мурдалари тоғ-тоғ бўлиб уюлиб кетган!»

Замон нотинч, граф уруш қияпти. Деҳқонлар қўлига таёқ, шаҳарликлар пичоқ олиб: «Бўриларни ўлдирамиз! Бўри зо-тиши йўқотамиз!»— деб қичқиришмоқда. Ендирилган шаҳар-нинг бурқсаган тутуни осмонни қоплаб олган эди.

Қирол Кристъяерн Сёнденборг қалъасида тутқунликда, у эркинликка чиқолмайди, кулфатзада Копенгагенни кўрол-майди. Шимолдаги яйловда Кристиан III бир вақтлари отаси турган жойда турибди. Пойтахт даҳшат ичида, Копенгагенда ўлат авжига минган.

Черков деворига кийимлари жулдур, озиб-тўзиган бир аёл суяниб ўтирибди. У жонсиз, тиззасида эса иккита тирик гў-дак ўлик онани эммоқда.

О, вафоли Копенгаген, ортиқ орзу-умид ҳам, жасорат ҳам қолмади.

— Карнайлар чалинди. Фанфар садолари, ногора овози-ни эшитяпсанми?

Шойи ва барқут кийимларга ўралган, бошларига жиға таққан отлик дворянлар ўтишади, отларининг эгар-жабдуқ-лари олтиндан, улар эски бозор томон кетишяпти. У ерда му-собақами ёки одатдаги от ўйини бўляптими? Уша ёққа энг яхши кийимларини кийиб олган деҳқонлар, шаҳарликлар ҳам кетишяпти. У ерда нимани томоша қилишади? Папа китоб-ларини гулхан қилинадими ёки Слагхук¹ ўзи ёндирган гул-ханда тик тургандай ўша ёқда жаллод турибдими? Мамлакат ҳукмдори, лютерчи қирол ҳақидаги овоза ҳамма ёққа тарқал-син.

Очиқ деразалар олдида баланд ёқали пальтолар, гавҳар қадалган шапкалар кийиб олган таниқли хонимлар, олижаноб ойимқизлар дабдабани ҳавас билан томоша қилишяпти. Бах-мал соябон остидаги қирол ўтирган тахт ёнига тўшалган гиламда эски кийимлар кийиб олган кенгаш аъзолари ўтири-шарди. Халққа қирол ва кенгашнинг амри эълон қилинади. Шаҳарликлар олижаноб дворянликка қарши кўтарилган исён-ни қораловчи хунук сўзларни эътибор билан тинглайди. Ша-ҳарликлар камситилади, деҳқонлар эса яна қулга айлантири-лади. Мана, Дания епископлари шаънига хунук гаплар айтил-япти. Черков ва монастырларнинг ҳамма мол-мулки қирол ва дворянлар қўлига ўтади.

Қаҳр ва ҳаловатлик, шуҳратпарастлик ва аблаҳлик янада зўрайди.

Фақир қушча ювош ва кўрқоқ
Оёғини судрайди аранг.

¹ Слагхук Дидрих — врач, Кристиан II нинг яқинларидан; у 1522 йилда қатл этилган.

Бойқуш эса мағрур, хирароқ,
Ҳовлиқишдан боши ҳам гаравд

Алиов-далғовларда у ўтган замон бетини қора булуг қоплади, лекин баъзан ярқ этиб қуёш нури ҳам кўриниб қолибди; олимлар ва студентлар уйи тепасида қуёш чарақлади, бу уйларда ҳанузгача унутилмаган одамларнинг номлари яна тилга олинади. Ганс Таусен Фюн оролидаги камбағал темирчиининг ўғли.

Биркен шаҳри билан Гансни болалигидан,
Энди бўлса Таусен номи таратмоқда шани;
Дания Люгер номин олди азамат,
Олов сўз-ла юракларни эта олди забт,

Петрус Палладиус номи донг таратяпти — унинг номи лотинчада ана шундай янграйди. Епископ Рёскилльский Педер Пладе бўлиб жаранглайди. У ютландиялик камбағал темирчиининг ўғли эди. Дворянлар орасида давлат канцлери Ганс Фриснинг номи машҳур. У студентларни едириб-ичирди, уларга ғамхўрлик қилди, бу ғамхўрликдан гимназия талабалари ҳам бебаҳра қолмадилар. Ҳаммадан бурун бошқа одамга шон-шараф ва мақтовлар бўлсин!

Пойтахтда мактабдор бармоғи чаққон
Ғайрат-ла варақлар экан китобин,
Кристиан номин шону шуҳрати
Нур сочди хижолат этиб офтобни.

Мана, алғов-далғовларга тўла замонни қоплаб ётган булутларни ёриб қуёш нури ярақлаб чиқди.

— Яна варақлаймиз!

Самсё соҳилларидаги Катта Бельт устида ёқимли товушлар, дилрабо қўшиқлар янграяпти? Денгиз қаъридан ям-яшил сочларини ёйиб сув париси чиқади ва у бир деҳқонга: «Бир шаҳзода туғилади, у улуғ ва қудратли қирол бўлади» — деб айтади.

Шаҳзода далада, гулга кўмилган дўлана дарахти тагида туғилади, ўшандан бери унинг номи қўшиқ ва афсоналарда айтилиб, рицарь қалъаларида, қасрларда тилдан тушмайди.

Чўққайган минорали биржа, Росенборг шаҳри қалин девор ортидан қад кўтарди. Студентлар уйли бўлишди, унинг ёнида Юмалоқ минора — Урания устуллари юксакликка бўй чўзди, у ҳали ҳам савлат тўкиб турибди. Минора илгари чиройи билан кўзларни мафтун этган Ураниеборг¹ томонга қа-

¹ Ураниеборг — 1576 йилда Ван оролида ташкил этилган обсерватория, унда машҳур даниялик астроном Тихо Браге (1546—1601) ишлаган.

раган. Унинг олтин ранг гумбазлари ой нурида ярқирайди. Сув парилари шу ерда яшаган, одамлар таъзим бажо келтириш учун келган қироллар ва машҳур кишилар ҳақида, таниқли зотлар орасида энг доноси Тихо Браге ҳақида куйлашади. Бу одам Даниянинг шуҳратини шунчалик юксакликка кўтардики, юлдузлар чарақлаган осмон ҳақида гап кетганда унинг номини ҳамма маърифатпарвар мамлакат халқлари ҳурмат билан тилга оладиган бўлади.

Аммо Дания уни қувиб юборди. У ўзини юпатиш учун шундай қўшиқ айтди:

Ҳамма ёқда осмон бор экан,
Ортиқ менга нима ҳам керак?

Бу қўшиқ сув париларининг қирол Кристиан IV ҳақида айтган қўшиқлари сингари халқ орасида яшаб келмоқда.

— Манови саҳифага яхшироқ назар ташла. Бу суратдаги зулмат қасида байтларидан кўпроқ. Қасида хушчақчақ бошланса-да, охири ғамгин тугайди. Ана, ҳуснда тенги йўқ, ёқимтой малика қирол қасрида рақс тушяпти. У қиролнинг тиззасида ўтирибди, бу Кристиан IV нинг севиқли қизи Элеонора бўлади. Уни аёлларга хос яхши хулқ-атвор ва саховатли бўлишга ўргатишяпти. Унинг куёви энг асилзода дворянлардан Корьфиц Ульфельд бўлади. Қиз ҳали ёш. Баъзан қаттиққўл энага уни хипчин билан савалаб ҳам туради, қиз бўлса баъзида ноҳақ жазоланганлигидан шикоят қилиб куёви ҳузурига бориб туради. Қизча ўта ақлли, доно, билимдон бўлиб, лотин ва грек тилларини билади, италянча қўшиқ айтади, удни қотириб чалади, папа ҳамда Лютер ҳақида фикр-мулоҳаза юртади.

Қирол Кристиан Роскиль шаҳридаги қирол мақбарасида абадий уйқуда ётипти, Элеоноранинг акаси янги қирол бўлди. Копенгаген қасрида ҳашамат ва дабдаба ҳукмрон, бу ердаги доно ва гўзал хонимларнинг ҳисоби йўқ, лекин улар ичида энг гўзали малика София Амалия Люнбургская ҳисобланади. Чавандозликда, ширинсуханликда Дания малikasi олдинга туша оларди?

— Элеонора Кристиана Ульфельд!— деди Франция элчиси.— Ақл ва ҳуснда ҳаммани йўлда қолдириб кетди.

Мана, қирол қасрининг ойнадан тиниқ паркет поли устида тўнғизтаёқ ўсимлигига ўхшаш қора ҳасад бўй чўзиб қарикиздай чирмашиб, хафалик ҳамда заҳарханда уруғини соча бошлади. Элеоноранинг каретаси сарой кўпригига етмасдан тўхтасин, деб амр қилинди, чунки малика каретасида кетяпган вақтда унинг атрофида оддий аёллар пиёда юришлари керак эди. Шундан ифво, миш-миш, ёлғонлар тўқиб-бичилди.

Қоронғи тунда Ульфелд хотинини даст кўтарди. Шаҳар дарвозасининг калити унинг қўлида эди; у дарвозани очди, улар минган отлар чопиб кетди. Эр-хотин денгиз соҳилига етиб келишиб, кемага тушишди-да, Швецияга жўнашди.

Келгуси саҳифани очамиз — бахт улардан ана шундай юз ўгирди.

Куз келди, кунлар қисқариб, тунлар узайди, ҳавонинг авзойи бузилиб, ёмғир ёғди, изғирин шамол кучайди. Шаҳар ихота кўтармасидаги дарахтлар шохи шамолда гувиллайди, япроқлар Педер Оксен қўрғони томон учайди; қўрғон бўм-бўш, унинг эгалари жўнаб кетишган. Шамол Кристиансхавн томон эсади, Қая Люкке уйи атрофида увиллайди. Эндиликда бу ер қамоқхона. Уйнинг эгаси қувғинда тамғаси пачоқланиб, тасвири энг баланд дорга осилган, ҳазрати олиялари Дания маликасига ҳазил қилгани, ўйламай гапириб қўйгани учун ана шундай жазога ҳукм қилинган эди. Илгари қирол гофмейстерининг қўрғони бўлиб, ҳозир эса вайронага айланган бу жойда шамол ҳўштак чалиб чийиллайди. Қўрғон ўрнида фақат битта тош қолган, холос. «Тошни сузувчи муз устида ўзим бу ерга олиб келганман,— деб гувиллайди шамол,— тош сув остига чўкди, кейин «ўғрилар ороли» бўлиб ўсиб чиқди, мен уни дуоинбад қилдим, кейин тош тарошланиб, граф Ульфелд саройига айланди, саройда графиня кўшиқ айтди, қойиллатиб уд чалди, грек ва лотин тилларида ёзилган китобларни ўқиди, ҳуснидан мағрурланди. Эндиликда шундай ёзувлар битилган фақат битта тошгина савлат тўкиб турар эди.

АБАДИЙ ШАРМАНДАЙ ШАРМИСОРЛИК ВА ҲАҚОРАТГА МАҲКУМ ХОИН ҚОРФИЦ УЛЬФЕЛЬДГА

— Олинасаб бека қаёқда қолди? Ууу-ууу,— қулоқни кар қилгудай ҳўштак чалди шамол.— У мовий минора қалъасининг денгиз сувлари деворига урилиб турган пастқам бир уйда бир печа йилдан бери ўтирибди. Уй ичида иссиқдан кўра тутун кўпроқ, деразалари кичкина, тор шипга тегай дейди. Қирол Кристиан IV нинг эркатой, асилзода қизлар ва хонимлар орасида энг латофатли қизи ана шундай қашшоқ кулбада яшаяпти!»

Хотиралар ис босган қамоқ деворларига дарпарда ва гулқозог бўлиб илинади. Аёл бахтли болалик йилларини, доимо отасининг юзидан аринмай турадиган ёқимли табассумни, ўзининг ажойиб тўйини, шон-шўҳрат, дабдабага тўла кунларини, Голландия, Англия ва Борнхольмдаги азоб-уқубатга тўла кунларини хотирлайди.

Эрга агар садоқат зўр бўлса бешак,
Оғир кунда аёлга севгидир тиргак:

Йўқ, йўқ, ўшанда у эри билан бирга эди, ҳозир ёлғиз, умр-
бод ёлғиз! Унинг қабри қаердалигини ўзи ҳам, бошқалар ҳам
билмайди!

Яккаю ягона нуқсони фақат
Эрига вафоли қолди умрбод.

Қўшиқларда куйланганидек:

Қашшоқлик, гурбатли йилларда тамом
Садоқат ҳамиша ёр бўлди мудом.

— Бу суратни кўряпсанми?— деб сўрайди тутинган отам.— Бунда киш фасли тасвирланган. Совуқ Лоланддан то Фюнгача атайлаб муздан кўприк қурдирган швед қироли Карл Густав шиддат билан олдинга интилмоқда. Бутун мамлакатларда талончилик, ёнгин, даҳшат ва кулфат зўрайган.

Шведлар Копенгаген деворларига яқинлашишди. Қаҳратон совуқ, бўрон қорларни тўзгитяпти, шундай бўлса-да, юртини жондан севган, садоқатли эркак ва аёллар жангга шай туришибди. Шаҳар девори устига ҳунармандлар ва дўкондорлар, студентлар ва магистрлар — ҳамма чиққан. Ҳеч ким ажал олови пурковчи замбаракларнинг оғзидан чўчимади. Қирол Фредерик киндик қони тўкилган ерда ўлимига рози бўлиб, қасамёд қилди. Ана, қирол малика билан ўридан қўзғалди. Қалби жасорат, ватанга муҳаббат туйғуларига тўлиб-тошган одамлар жангга шай. Қани, кафанга ўралган шведлар қор устида ўрмалаб, шаҳар остонасига яқинлашиб кўрсин-чи! Улар сал олдинга силжиши биланоқ девор устидан хода ва тошлар ёгилади, хотинлар қозон олиб келиб, ҳужумга ўтган душман устига қайноқ қорамой қуйиб юборишди.

Уша тунда қирол билан халқ ягона қудратли куч бўлиб бирлашди. Улар шведлар асоратидан қутилди, ғалаба қозонишди! Қўнғироқлар жаранглади, халқ тоат-ибодат қилди. Копенгаген халқи, сен ҳозир рицарлик шпорига эга бўлдинг!

— Ундан кейин нима бўлди? Энди манови суратга қара!

Епископнинг хотини Сване ёпиқ каретада кетяпти. Бундай ҳуқуққа таниқли зодагонлар, қудрати зўр дворянларгина эга. Мана, мағрур дворянлар араванинг пачогини чиқаришди. Энди епископ хотини уйига пиёда қайтишга мажбур.

Бу билан тамом деб ўйлайсанми? Яқинда яна ҳам катта нарсалар парчаланиб, хурофот салтанати йиқитилади.

Бургомистр Ганс Нансен епископ Сване билан ҳамкорликда хайрли ишни бошлаб юборадилар. Черковда ҳам, бургомистр уйида ҳам таъсирчан ва чин қалбдан нутқлар сўзлана бошланди. Дарвозалар беркитилиб, бонг урилди, энг

огир дамларда юртини ташлаб кетмаган қирол бутун мамлакатда ҳукмрон бўлиб қолади.

Бу якка ҳукмронлик даври эди.

— Энди саҳифани варақлаб, бошқа замонларни кўрамиз.

«Ол, бос!» Омоч-бўйинтуруқлар улоқтирилди, далаларни сунурги гуллар босиб кетди. Бу ерлар овбоп ерларга айланибди! «Ол, бос!» Атрофда овчилар бурғуси овозини, овчилар ҳайқириғи, овчи итларнинг вовиллашини эшитяпсанми? Овчиларни ҳам кўряпсанми? Бу қирол Кристиан V бўлади, у ёш, хушчақчақ одам! Қалъада ҳам, шаҳарда ҳам хурсандчилик. Қалъада шамлар, саройда машъалалар ёнмоқда, шаҳар кўчаларида фонарлар ёқилди. Ҳамма ёқ ярақлайди, ҳамма нарса ян-янги. Германиядан чақирилган янги дворянлар, граф ва баронлар унвон, мартаба олиб қирол марҳаматидан баҳраманд бўлишибди. Немис тилининг ҳурмати ортибди. Қадиний дания тилида овоз янграб қолибди: у тўқувчининг ўғли эди, эндиликда епископ бўлибди. Бу епископ Кингонинг товуси бўлиб, у дуо ўқимоқда экан.

Яна бир унча машҳур бўлмаган виночининг ўғли бор экан, унинг ақли ҳуқуқшунослик соҳасида қирол номининг олтин ойнаси бўлиб қонунлари узоқ умр кўрибди. Оддий одам фарзандлари, Даниянинг қудратли кишиси дворянлик гербини олиш шарафига муяссар бўлиб, ўзига душманлар ҳам ортириб олишибди. Гриффенфельднинг бошида жаллод қиличи ўйнабди. Шу пайт унинг гуноҳи кечирилиб, ўлим жазоси умрбод қамоққа алмаштирилибди. Уни қоя тошлари сероб Тронхейм рўпарасидаги Мункхольм оролига жўнатишибди. Мункхольм— Даниянинг Муқаддас Елена ороли экан.

Сарой залларида асилзодалар илгаригидай рақсга тушишяпти, ҳащамат ва дабдаба, ўйин-кулги авжида, хонимлар билан уларнинг хўшторлари ўйинга тушишяпти.

— Мана, Фредерик IV замони ҳам етиб келди.

Қара, кема устида зафар байроқлари мағрур ҳилпираяпти! Мавж уряпган тўлқинларга боқ! Улар Даниянинг улуғворлиги, унинг шон-шухрати ҳақида қайта ҳикоя қилишга қодир. Биз Сеестедт ва Гюльденлев сингари ғолибларнинг кўплаб номларини хотирлаймиз. Биз Дания флотини қутқариб қолиш учун ўз кемасини портлатган ва Дания байроғи билан бирга осмонга улоқтирилган Видтфельдтни ҳам хотирлаймиз. Биз ўша замонлардаги урушларни, Норвегия тоғларида туғилиб, Данияни ҳимоя қилган қаҳрамон Торденшельдни ҳам хотирлаймиз! Бепоеъ ва пишқирган денгизда унинг номи гулдурайди, унинг акси садоси узоқ-узоқ соҳилларгача етиб боради:

Ҳазаб-ла чақмоқ уриб қаҳқаҳа,
Пардозим бошлардан тўзитди упу.

Гўё чевар-яшин душман зулматин
Еритди ташлаб игна-савогин.
Шимолнинг кўпирган сувида ҳамон,
Яна викингларнинг руҳи ҳукмрон.

Гренландия соҳилларидан эсган шамол муқаддас ўлканинг
хуш бўйини келтиради: у Евангелия Ганс Эгеде ва унинг
хотини ёруғлик олиб келяпганини хабар қилибди.

Шунинг учун саҳифанинг бир томони зарҳал, иккинчи то-
мони мотам белгиси бўлганидан кул ранг, қора доғлари бор,
учқун куйдирганга, худди ўлат ва касалликлар асорати қол-
ганга ўхшайди.

Копенгагенда вабо тарқалибди. Кўчаларда одам кўрин-
майди, ҳамма эшиклар берк, ҳамма жойга бўр билан буг
сурати чизиб ташланган эмиш, демак, ана шу уйларга вабо
теккан, агар бут сурати қора рангда чизилган бўлса, ўша уй-
дагиларнинг ҳаммаси ўлган бўларди.

Кечалари ўликларни йиғиштирибди, қўнғироқлар жаранг-
ламай кўйибди, уйлардан ўлаётган одамларни олиб чиқишибди,
араваларнинг овози эшитилибди, унга ўликларни саржини
қилиб қалаштиришибди. Майхоналардан бемаъни қўшиқлар,
мастларнинг ҳаёсиз бақирӣқ-чақирӣқлари эшитилиб турибди.
У ердаги одамлар даҳшатли кулфатни бир оз бўлса-да унутиш
учун қўшиқ айтишяпти! Қачон бўлмасин ҳамма нарсанинг
ҳам-охири бўлади-да. Копенгаген бошига тушган даҳшатли
вабо ҳамда синов дақиқалари ҳам тугади.

Қирол Фредерик IV ҳали ҳаёт, йиллар унинг сочини қор-
дай оқартириб юборган. У ўз қалъаси деразасидан ташқари-
га қараяпти; кеч куз пайти бўлгани учун ҳавонинг қовоғи
солиқ эмиш.

Ғарбий дарвоза ёнидаги кичкинагина уйда бир бола коп-
ток ўйнаяпти, унинг коптоғи чердакка тушиб қолади. Бола
шам олиб, коптоғини ахтарибди, бир вақт шамдан ўт чиқиб,
уй ёниб кетибди, ёнгини кўчага ўтибди. Аланга осмон бетини
қоплаб олганидан ҳатто булутлар ҳам ёришиб кетибди.
Аланганинг осмонга ўралашини қара! Ёнғинга ем бўладиган
нарсалар кўп, бу ерда сомон ҳам, похол ҳам, ёғ ва сақич ҳам,
қишга гамлаб кўйилган палён ўтинлар ҳам бор эмиш. Ҳамма
нарса ёнибди. Атрофда йиғи-сиги, оҳ-воҳ, саросима кўтари-
либди. Ана шу тўс-тўполонда қирол отлиқ келибди, одамлар-
ни юпатиб, йўл-йўриқ кўрсатибди. Порох портлаб, уйлар қу-
лабди. Шимолий район ёнгини ичида қолибди, авлиё Петр, Би-
би Марям черковлари ёнибди! Эшитяпсанми, орган охири
марта: «Эй парвардигор, ғазабингдан қайт!»— деб жаранг-
лабди.

Фақат Думалоқ минора билан қалъагина омон қолди.
Ҳамма ёқда кул, тутун. Қирол Фредерик IV халқни севади, у

очларни юпатиб, қорнини тўйғазади, уйсизларга ёрдам беради. Ҳамиша омон бўл, Фредерик IV!

— Энди манови вараққа қара!

Заррин каретани кўряпсанми? Ёнларида мулозимлар, орқа ва олдида қуролли чавандозлар боришяпти, карета саройдан чиқиб келяпти, сарой қаршисидаги майдонга халойиқ кирмасин учун темир занжир ўралган. Оддий одамлар майдондан ўтаётганда бош кийимларини олиши керак, лекин одамлар кўп эмас, улар майдонни айланиб ўтишяпти. Ана, бир пуқтага тикилганича бир одам келяпти. У шляпасини қўлига ушлаб олган, ўша замон ҳақида гапирарканмиз, албатта бу одамни шарафлаймиз.

Қалам тили ва қудрати билан
Келажакка бўлди ўтмишдош,
Ёт тиллар жарангини қувди умрбод
Саҳнамизда порлади қуёш.

Бу энг зийрак, энг қувноқ қим ўзи? Людвиг Хольберг! Унинг қўли остидаги Дания театри ва сарой ёвузлик масканидай ёпиб қўйилди. Хурсандчилик барҳам топди, рақс, ашула ва музыка тақиқланди. Христианлиқнинг зулматга тўла замонлари бошланди.

— Онаси, уни Дания шаҳзодаси деб эркаларди. Вақти келиб, у қуёш, қуш сайраши, хурсандчилик, Дания тили ва шавқ-завқини олиб келди. Фредерик V қирол бўлди. Сарой майдонидаги занжирлар олиб ташланди, Дания театри яна очилди, ҳамма ёқни хурсандчилик ва қаҳқаҳа эгаллади, одамлар шоду хандон. Деҳқонлар ёзда шаҳарга келишади! Рўза тутиш ва хафалик ўрнини хурсандчилик эгаллади. Гўзаллик барқ урди, унинг мевалари музикада, тасвирий санъатда, ҳайкалтарошликда акс этди. Гретри музикасини эшитяпсанми? Кўряпсанми, саҳнада Лондемани ўйнаяпти. Қиролича данияча ҳамма нарсаларни севади. Саховатли ва гўзал Луиза Английская, сени худо ярлақасин! Қуёш нурлари Дания мамлакати қироличалари Филиппа, Елизавета, Луизаларга шоншарафлар бўлсин деб куйламоқда.

— Чириган тана аллақачон дафн этилган бўлса-да, лекин уларнинг руҳи ва номи ҳамон тирик. Ёшгина қирол қаллиғи Матильда бир ўзи Англиядан қайтиб келди. Эй малика, сени шоирлар узоқ вақт куйлашади, ёш қалбнинг оғир изтироб чекканлигини ҳаммага маълум қилишади. Қўшиқ чегара билмайди, унинг қудрати зўр. Кристиан қалъасининг ёнишигиз қара! Энг қимматбаҳо нарсаларни қутқариб қолиш керак. Одамларнинг у ердан саватда кумуш ва қимматбаҳо тош-

ларни олиб чиқаётганини кўряпсанми? Булар катта бойлик. Одамлар тўсатдан очиқ эшикдан ёнғинда қолган қирол Кристиан IV нинг бюстини кўриб қолишади. Улар қўлларидаги олтин, кумушларни ташлаб, бюст томон югуришади. Қиролнинг бюсти улар учун жуда қадрли, у қанча оғир бўлмасин, бари бир уни қутқариб қолиш керак-да. Ахир, улар бу қиролнинг номини Хартманнинг Эвальда қўшиғидан яхши билишарди.

Сўз ва қўшиқнинг қудрати бениҳоядир. Қўшиқларда қашшоқ қиролича Матильданинг номи ҳам мағрур жаранглайди.

— Кейинги саҳифани очайлик!

Ульфельд майдонида лаънат тоши турар эди: кишиларни шармандаи шармисор қиладиган тош бошқа қаерда бор? Фарбий дарвозадаги колонналар тикланибди; бунақа колонналар жаҳонда кўпмикан?

Ҳозир озодлик ёдгорлиги ўрнатилган тошдан қуёш нурлари бўса олибди. Қўнғироқлар жаранглабди, байроқлар ҳилпирабди, халқ шодиёнаси авжга минибди ва тахт эгаси шаҳзода Фредерикни шарафлабди. Каттаю кичик — ҳамманинг дилида Бернсторф, Ревонтлов, Кольбернсон номлари сақланибди. Ёдгорликка битилган қуйидаги сўзларни ўқиб, одамларнинг кўзи севинчдан чақнаб, қалблари миннатдорчилик ҳис-туйғулари билан тўлиб тошибди.

«Қирол амр қилади; крепостнойлик ҳуқуқ барҳам топди. бугундан бошлаб бошқа қонун кучга киради, озод бўлган, жасур ва маърифатли, тиришқоқ ва саховатли, ҳалол деҳқон гражданин ва бахтиёр киши бўлсин!»

Олам нақадар чароғон! Шаҳар бамисоли яшнаган ёз!

Олам руҳи куйлаб юборибди: «Яхшилик ўсяпти! Гўзаллик ўсяпти! Ҳадемай Ульфельд майдонидаги тоғ ағдарилади, лекин худо, қирол ва халқ эъзозлаган «озодлик ёдгорлиги» қуёшда яшнаб туради!»

Бизда кўҳна бир йўл бор нуқул
Дунё четига етказар буткул.

Очиқ денгиз, у дўстга ҳам, душманга ҳам очиқ, бир кун ив келибди. Душман кемалари — қудратли инглиз флоти сузиб келибди, улуғ давлат кичик мамлакатга ҳужум бошлабди. Тенгсиз кураш бўлиб, бу курашда халқ жасорат кўрсатибди.

Ҳар ботир жанг қилди мардона
Ажалдан қўрқмай, тўлиб паймона.

Ботирлар тенгсиз жанг қилиб, душманини лол этиб, буни кўрган Дания куйчилари илҳомланиб кетибди. Жанг бўлган

муни ҳозиргача байроқлар кўтариб нишонлашади — Дания чалқи иккинчи апрель пайшанба куни бўлиб ўтган шонли жангни ҳамон хотирлайди.

Орадан кўп йиллар ўтибди. Зунда флот пайдо бўлибди. У кимга қарши жанг қилмоқчи — Россияга қаршими ё Даниягами? Буни ҳеч ким ҳатто инглиз матрослари ҳам билишмас эмиш.

Халқ ўртасида шундай гап юрар экан: ўша тонгда бўғозга кирилганда конверт очиб ўқилибди, унда Дания флоти эгаллаб олинсин дейилган экан. Бир вақт бошлиқ олдида нияти соф, хатти-ҳаракатлари самимий, ҳалол, Британия фарзанди ёш капитан ҳозир бўлиб, шундай депти: «Мен сўнгги нафасимгача инглиз байроғи остида рўйи-рост, ҳалол жанг қилишга қасамёд қиламан, аммо ўзимдан ожизлар билан асло жанг қилмайман».

У ана шу сўзларни айтиб, ўзини денгизга ташлабди.

Копенгаген сари келар лаънати флот
Ҳилпирайди байроқлар, денгиз кўпириб,
Сув тубида ухлайди капитан, ҳайҳот
Ўз қаърига олмиш уни қора тўлқинлар.
Шведлар йигитни топди ногаҳон,
Эъозлаб соҳилга қўйишди аста.
Кун тиғида жилоланди ярқироқ погон,
Шилдиради ҳошиялари елга пайваста.

Душман Копенгагенга яқинлашиб, шаҳарга ўт қўйибди. Биз ўз флотимиздан айрилдик, лекин жасоратни, худога эътиқодни йўқотмадик, уни парвардигорнинг ўзи жазолайди, шу билан бирга қутқаради ҳам, у тубсиз ўпқонга ташлайди-да, ундан ўзи чиқариб олади. Яралар ботирларникига ўхшаб тезда битиб кетади. Копенгаген тарихида кўнлаб тасалли берувчи дамларни учратиш мумкин.

Олло шафқатию марҳаматига
Элнинг эътиқоди эди кўп чексиз.
Қайғули дамларнинг ғам-қулфатига
Чидолсак ёруғ кун келар шубҳасиз.

Кўп ўтмай ақл ва истеъдод сарфлаб қурилган шаҳар, серҳосия экинзорлар устида яна қуёш чарақлабди, ажойиб ва файзли ёз мавсуми бошланибди, поэзия Эленшлегер қўли билан кўз қамаштирувчи самовий қасрини бунёд қилибди.

Фан соҳасида ўтмишнинг олтин бурғу сингарни топилмаларидан ҳам улуғроқ, зўрроқ кашфиётлар қилинибди: олтин кўприк, «тафаккур кўприги» топилибди.

Кўприкдан гириллаб ўтар фикрлар,
Замон ва элларни қаршилаб мудом.

Уша ерга Ганс Христиан Эрстед ўз номини ёзиб қўйибди. Қора черков яқинидаги қаср олдига бино қуриляпти, унга энг камбағал одам ҳам қўлида борини беришга тайёр.

Китобнинг дастлабки варақларидаги суратларни хотирла, унда норвег тоғларидан қулаб тушган қадимий қоя тошлар бор эди; музлар уларни бу ёққа олиб келган, улар денгиз тубидан юқорига кўтарилган ҳамда Торвальдсеннинг буйруғи билан ажойиб мрамр тошларга айланган, улар жуда чиройли!

Денгизнинг кўтарилгани, гаванинни ҳимоя қилгани; унда Аксель уин, епископ қалъаси, қирол саройи қад кўтарганини айтганим эсингдами? Энди бу ерда гўзаллик қасри савлат тўкиб турибди. Лаънат сўзларини шамол ҳар ёққа тўзғитиб юборди, қуёш болаларининг келажак ҳақида куйлаб, қилган орзулари рўёбга чиқди.

Қанчадан-қанча бўронлар бўлди, яна бўрон кўтарилиб, хужум қилиши мумкин, аммо улар ҳам ўтиб кетади. Лекин ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик ўз ўрнида қолаверади.

Шу билан китоб ҳам тугади, бироқ Копенгаген тарихи ҳали тугагани йўқ. Ким билсин, эҳтимол ўзинг ҳам ҳали кўп нарсаларни кўрарсан!

Осмонни бир неча бор қора булутлар қоплабди, бўронлар бўкирибди, лекин улар қуёшни ҳайдаб юбора олишолмабди, у ўз ўрнида тураверибди. Энг қудратли қуёшдан ҳам қудратли парвардигорнинг ўзи! У ўз қўлида фақат Копенгагенни ушлаб тургани йўқ.

Тутинган отам шу гапларни айтиб, қўлимга альбом-китобни тутқазди. У ўзининг ҳақлигига қаттиқ ишонганидан ҳатто кўзлари ҳам одатдагидан кўра бошқачароқ чарақлаб кетди. Ўзим ҳам босад хурсанд бўлиб, гўдак сингилчамни авайлаб кўтариб олгандай, китобни фахрлашиб қўлимга олдим.

Тутинган отам шундай деди:

— Бу китобни истаган одамнингга кўрсатишинг, гапларимни, альбомга суратлар ёпиштириб безаганимни ҳам айтишинг мумкин. Энг муҳими ўша одамлар бунни қандай ўйлаб топганимни билишсин. Сен билганларингни ҳикоя қилиб бер! Бу фикрларни охири марта ёқилган кўҳна ёғ чироқлар айтиб берган, дастлабки чироқдан тортиб то сўнгги марта ёқилганигача, Копенгаген ҳам ёғ чироқ, ҳам газ чироқлар билан ёритилган кунгача яшаб ўтган ота-боболарнинг кўрган-кечирганларини самовий расмлар орқали кўрсатиб беришди.

Китобни истаган одамнингга кўрсатишинг мумкин, лекин улар соф ниятли, ҳалол, фикри равшан одамлар бўлсин, бордию қачон бўлмасин ўлик от келиб қолгундай бўлса, ўшанда дарҳол «тутинган отанг альбомини»ни ёпиб қўй.

КЕКСА БУЙДОҚНИНГ ТУНГИ ҚАЛПОФИ

Копенгаген шаҳрида номи ғаройиб — Хюсхенстредде кўчаси бўларкан. Кўчани нега шундай деб аташади, бунинг маъноси нима? Номи немисчага ўхшаб кетаркан, бироқ бу шу қадар бузиб айтилган эканки, асти қўясиз. Аслида Häuschen дейиш керагу, аммо Хюсхен дейишаркан; Häuschenstraede дегани кичик уйчалар кўчаси дегани экан. Чиндан ҳам қадим замонда бу кўчада ярмарка томошахоналарига ўхшаш, улардан сал каттароқ деразали уйлар жойлашган экан. Лекин деразаларнинг ойнаси бўлмаган экан, уларнинг ўрнига чипта ёки хўкиз терисини туттишаркан, ўшанда ойна қиммат бўлганидан деразага ойна қўйдиришга ҳамманинг ҳам қурби етавермас экан. Бунга кўп замонлар бўлибди, ҳатто боболаримизнинг боболари ҳам ўшанда «энг қадимий замон» деб гапиришаркан. Ушандан бери бирнеча юз йил ўтипти.

Уша вақтларда Копенгагенда Бремен ва Любек шаҳарларининг бой савдогарлари ўз гумашталари орқали савдо ишлари олиб бораркан. Худди ўшалар кичик уйчалар кўчасидаги майда ёғоч кулбаларга жойлашган экан; ҳар бир уйчанинг пастки қисмида дўконлар жойлашган бўлиб, уларда пиво ва зираворлар сотиларкан. Уша даврларда немис пиволари донг таратган экан, уларнинг хил ва навлари жуда кўп экан. Бремен, прус, эм, брауншвейг навлари бўлар экан. Зираворлардан заъфарон, арпабодиён, занжабил, ҳаммасидан ҳам қалам-

пирнинг бозори чаққон экан; қалампир савдонинг асосий дастмояси экан, шу вайдан немис гумашталарини Данияда қалампир шоввозлари деб аташаркан. Хўжайинлари улардан бегона юртдан уйланмаслик ҳақида сўз олишган экан, улар то қаригунларига қадар бўйдоқлигича қолишаркан. Уларнинг кийимини ҳеч ким тикмас, кир-чирини ювмас экан; рўзгор ишларини ўзлари қилишар, ўчоғи борлар ўт ёқиб, ўзлари овқат пиширишаркан. Уларнинг кўплари ҳали айтилгандай; қаригунча яшабди; уларда қари буйдоқларга хос ўз диди, одатлари юзага келибди, шу алфозда умр ўтказишибди. Уша даврлардан бошлаб қаригунча уйланмаган кишиларни «қалампир шоввозлар» дейиш одат тусига кириб қолибди¹.

Эртагимизни тушуниш учун шуларни билиш керак.

Кекса бўйдоқлардан ҳамма куларкан, чунки улар тунги қалпоқларини бостириб кийганича ёпбошлаб ётишдан бошқа нарсани билишмас экан-да, Ҳатто бўйдоқлар ҳақида қўшиқ ҳам тўқишибди:

Аррала ўтин,
Ҳой, кекса бўйдоқ!
Сочинг оқ, бутун
Ҳамроҳинг тунги қалпоқ.

Ҳа, улар ҳақида ана шунақа қўшиқ тўқишибди! Бўйдоқдан ҳам, унинг бошидаги қалпоқдан ҳам кулишса-да, улар ҳақида ким нима билади? Эвоҳ, ҳеч ким ана шу «тунги қалпоқ» нинг эгаси бўлмасин! Нега дейсизми? Мана, эшитинг!

Қадим замонларда кичик уйчалар кўчасида тош йўл йўқ экан, одамлар гўё ковлаб ташланган қатнов йўлдан юргандай юришаркан. Бунинг устига кўчанинг торлигини айтмайсизми? Уйлар бир-бирига қапишиб кетганидан иккита бир-бирига қараб турган уйлар оралиғида жудаям тор йўл қоларкан, натижада ҳар иккала уй оралиғига ёзда елкан ёпиб қўйишаркан, бутун кўча бўйлаб тим ҳосил бўларкан, тим тагида қалампир, заъфарон ва занжабил ҳиди гупиллаб кетаркан. Пештахта орқасида ёш гумашталар оз бўлиб, аксарияти чоллар бўларкан. Бироқ уларнинг ҳаммаси ясама соч ёки тунги қалпоқ, тиззасига аранг етадиган чарм шим, ҳамма тугмалари қадалган куртка ёки кафтан кийиб юраркан деб ўйламанг. Йўқ, уларнинг бобокалонлари ана шундай кийинишган, портретлари ҳам ана шундай кийимда чизилган. Қалампир шоввозлар ўз портретларини чиздирай деса, ҳамёнлари кўтармас экан, бироқ улардан энг қариясининг пештахта орқасида турган ёки байрам куни черковга ибодатга бораётган пайтини портретга туширса арзир экан! Уларнинг кийими соябони кенг, чўққайма шляпадан (гумашталарнинг ёшроқлари кўпинча

¹ Данияликлар тилида кекса бўйдоқ — «pedersvend» қалампир шоввоз маъносини билдиради.

шляпаларини пат билан безашаркан), қайтарма бўз ёқали жун кўйлакдан, тугмалари қадалган курткалардан, плаш ва шимдан, тумшуги ялпоқ кавушлардан иборат экан, улар пайпоқ кийишмас экан. Белларига пичоқ-қошиқ ва пичоқ тақиб юришаркан, ўша замонларда катта пичоқ тақишга эҳтиёж зўр экан. Байрам кунлари Кичик уйчалар кўчасида азалдан истиқомат қилувчи кекса Антон ҳам ана шундай кийинаркан, у шляпа ўрнига қулоқчин, унинг тагидан чинакам тунги қалпоқ кийиб юраркан. Чол қалпоққа шунчалик ўрганиб кетган эканки, кечаси ҳам, кундузи ҳам қалпоқсиз юрмас, кечасига ҳам, кундузига ҳам махсус қалпоқлари бор экан. Қалампир шоввозлар портретини худди мана шу Антонга қараб чизиш керак: унинг эти суягига ёпишган, оғиз ва кўз атрофларида саноқсиз майда ажинлар, қоқсуяк бармоқлари узун, кўзи устида қалин оппоқ қош, чап қошининг ёнида Антонга ҳусн бағишламасада, ҳар ҳолда, уни таниқлик қилиб турадиган бир тутам узун соч. Одамлар Антонни бременлик дейишди, аслида эса унинг хўжайини Бременда яшаркан. У эса Тюрингиянинг Эйзенах шаҳридан бўлиб, Вортбург яқинидан экан. Бироқ Антон ўз юрти ҳақида тўлиб-тошиб гапиришни ёқтирмас экан, лекин у ҳақда кўпроқ ўйларкан.

Кекса гумашталар бир-бирлари билан камдан-кам кўришар, кўпинча ҳар бири ўз бурчагида ўтирар экан. Дўконлар анча эрта ёпилар ва уйчаларга дарҳол қоронғилик чўқаркан; фақат чордоқдаги ҳужрачанинг туйнукдай деразасидан, том тагидан милтиллаган ёруғлик туриб тураркан; шу ҳужрада яшовчи қария бундай пайтларда ёгадиган ўрнига ўтириб, қўлига немисча дуо китобини оларкан-да, кечки дуони ўқиркан ёки тун оққунга қадар ором билмай ўз юмушлари билан машғул бўларкан. Ҳаёти унча гаштли эмас экан: ҳаммага бегона бўлиб, мусофирликда яшаш қандай таскин берсин! Ҳеч кимнинг у билан иши йўқ, унинг ҳам ҳеч ким билан.

Бу кўча кимсасиз, қоп-қоронғи, ёгингарчилик авжига минган тунларда янада ҳувиллаб, фэйзсиз бўлиб кўришаркан; бутун бошли кўчага биттагина чироқ, у ҳам бўлса кўчанинг энг охирида, деворнинг Биби Марям сурати туширилган жойига қўйилган экан. Кўчанинг бошқа бир учи капалга тақалганидан, соҳилнинг ёғоч қопламасига сув чапиллаб урилгани эшитилиб тураркан. Бунақа оқшомлар бирор нарса билан машғул бўлмасангиз жуда узоқ туюларкан. Кекса бўйдоқ нима билан машғул бўларди? Молларни ёяр ва яна ўраб қўяркан, қалампир солиш учун қоғозларни карнайча қилиб қўяркан, тарозиларни ҳар кун тозаламаса ҳам бўлаверар экан; бошқа бирор иш билан машғул бўлиш керак-да. Кекса Антон ўзибоп иш топиб олибди — кийим ва этигини ўзи ямаркан. Ниҳоят, ўрнига ётгач, одати бўйича қадрдон қалпогини кўзигача тушириб кияркан-да, шам яхши ўчирилганини кўриш учун яна сая кў-

тараркан, стол устидаги шамни пайпаслаб топиб, пиликни икки бармоги билан эзгиларкан, кейин ўринга чўзилиб, бир ёни билан ёнбошлаб, қалпоғини қошигача бостириб қўяркан. Худди ана шу дақиқаларда унинг миясида дўконда қолган манқалдаги кўмир ёниб битганмиди, йўқми, деган фикр келаркан. Битта учқун саҳраса кифоя — фалокат юз берди деяверинг! У яна ўрнидан аста тураркан, нарвои дейиш қийин, аммо кўринишдан нарвоиға ўхшаган бир нарсадан секки пастга тушаркан, манқалнинг олдиға боргач, унда йилтираган бирорта ҳам чўғ қолмаганиға ишончи комил бўларкан. Энди хужрасиға бемалол қайтса ҳам бўлаверар экану, лекин кўпинча ярим йўлда юрагиға гулгула тушар экан: эшик ва дарчаларнинг илғаги солинганмикан деб, қилтириқ оёқларини араиғ судраб пастга тушаркан. То у ўринга бориб етгунча совуқдан тиши такиллаб, аъзойи баданини титроқ босаркан; титроқнинг ҳам эси бор-да, қачопки, киши иссиқ ўрнидан қўзгалганини кўрса дарҳол хужумға ўтади. Антон бир кун жойиға келиб ётгач, пар тўшакни устиға ёпиб, қалпоғини, кўзигача туширибди, ўйлари кундузги ғам-ташвишлардан холи бўлибди, лекин у таскин берувчи ўйлар эмас экан! Ташвиш ва ғам ўринини ўтмиш хотиралари эгаллабди, унинг кўз олдидаги деворға ўзининг ранго-ранг ғиламини илиб қўйибди. Лекин бу ғиламда игналар кўп бўлиб, найзасини шундай санчар экан-ки, оғриқдан беихтиёр додлаб юбориш ҳеч гап эмас экан. Агар уни нозик жойингизга чуқурроқ ботирилса, ҳатто кўздан ёш чиқариши ҳам мумкин! Антон бунинг азобини кўп марта тортган экан. Унинг кўзидан пар тўшакка ёки полға тушган гавҳардай тиниқ, мусаффо томчилар хаста юрак торлари узилгандай жараиғлаб кетар экан. Кўз ёшлари кўп ўтмай порлаб кетаркан, порлаш олдидан хотирадан ўчмас, чуқур из қолдирган ўтмиш манзараларидан бирини ёритишға улгураркан. Антон ана шу кўз ёшларини тунги қалпоғи билан арғар, кўз ёши ва манзара артиларкан-у, бироқ унинг манбаи қоларкан, ана шу манба қариянинг қалби экан. Манзаралар унинг кўз олдида жонли намоён бўлмай, балки энг қайғули, энг ғамгинлари гавдаланарди, баъзан ёрқин, қувноқ манзаралар ҳам кўриниб қоларкан, худди ана шулар уни чуқур қайғуга солар, бир ғамиға ўн ғам қўшар экан.

«Даниянинг қора қайин ўрмонлари хўпам гўзал-да!» дейишади биздагилар, бироқ Антон учун Вортбург атрофидаги қора қайин ўрмонлари буидан ҳам гўзал кўринаркан. Гуркираб ётган ўсимликлар қопланган тошлоқ қияликдаги улуғвор рицарь қалъаси атрофида ўсадиған қадрдон немис эманлари унинг назарида Дания дубларидан қудратлироқ ва иззатлироқ эди; бу ерникиға қараганда қадрдон, гулға кўмилган олмалар хушбўйроқ ҳид таратарди! У ҳозир ҳам уларнинг ҳидини ҳидлаётгандай! Унинг кўзларидан ёш думалаб тушиб-

ди, лоп этиб ёниб, бирга ўйнаётган икки болани — ўғил ва қиз болани рўйирост кўрсатибди. Бола юзлари ширмондай, сочлари қўнғир ва маъсум кўзлари мовиймиш; у бой савдогарнинг ўғли бўлиб, исми Антон эмиш... Ҳа, бу унинг ўзи эмиш! Қизчанинг кўзлари тимқорамиш, сочлари ҳам; қаранлари маъноли ва дадилмиш; бу шаҳар ҳокимининг қизи Молли экан. Улар олма ўйнаб ўтиришганмиш, олмани силкитиб, ичидаги уруғининг шиқиллашига қулоқ солишаётганмиш. Кейин улар олмани ўртасидан кесишипти, икковларига яримтадан олма тегибди. Улар олманинг уруғини ҳам тақсимлаб сийшипти, фақат битта уруғ қолипти, қизча уни ерга экишни таклиф қилибди.

— Ундан нима чиқишини кейин кўрасан! Бутун бошли катта олма чиқади, фақат бирданига эмас!

Шундай қилиб, болалар ишга тушиб кетишипти: тупроқ солинган гултувак топишибди. Бола тупроққа бармоғини тикиб, чуқурча ҳосил қилибди, қизча унга уруғ ташлапти, икковлари уруғ устини ҳафсала билан беркитишипти.

— Тагин эртага уруғ ундимикан деб бу ёққа олиб юрмагин!— депти Молли Антонга.— Бундай қилиб бўлмайди! Улар-ўсяптими, йўқми, кўрмоқчи бўлганман, бундай қилмаслик кераклигини тушунмабман, кейин гуллари сўлиб қолган!

Гултувак Антонда қолаверибди, бола ҳар куни олма кўкармадимикан деб хабар олиб турибди. Лекин тувакда қопқора тупроқдан бошқа ҳеч нарсани кўрмапти. Ниҳоят баҳор келибди, қуёш дурустроқ исита бошлабди, тупроқдан иккита позик, миттигина яшил япроқ бўй чўзиб чиқибди.

— Бу мен билан Молли!— депти Антон.— Хўп ажойиб иш бўлди-да!

— Кўп ўтмай учинчи япроқ ҳам кўринипти. Буниси ким бўлди энди? Кейин яна ва яна! Кунлар кетидан ҳафталар, ҳафталар кетидан ойлар ўтипти, уруғдан бир бутун дарахт ҳосил бўлибди. Буларнинг ҳаммасини бир томчи кўз ёши ёритипти. Мана, уни артишгандан кейин ҳаммаси кўздан ғойиб бўлибди. Бироқ кўз ёшлари манбаи туганмас экан, бу манба эса кекса Антоннинг қалби эмиш.

Эйзенах яқинидан баландгина тош тизмалари ўтаркан; ана шу тизмалардан бири айлана яйдоқ чўққи бўлиб, унда на дарахт, на бута, на ўт-ўлан — ҳеч нарса ўсмас экан:— уни Зуҳра тоғи деб аташаркан: ривоятларга кўра, бу ерда қадимий маъжусийлар маъбудаси Зуҳра яшаган экан; бироқ немислар унга ўзларича Голле хоним деб ном қўйиб олишган экан. Бу жойни Эйзенахдаги етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма биларкан. Бу жой ҳатто вартбурглик миннезгер олижаноб рицарь Тангейзерни ҳам мафтун қилган экан.

Молли билан Антон тоққа кўп келишар экан, бир куни қизча:

— Қани, эшикни тақиллатиб: «Голле хоним, Голле хоним! Тангейзерга эшикни оч!» деб қичқиргин-чи,— депти.

Антон бунга журъат этолмапти, лекин Молли дадил ва аниқ қилиб фақат: «Голле хоним, Голле хоним» депти-ю, аммо қолганини гўлдираб қўя қолипти. Антоннинг фикрича, у ҳеч нарса демаганмиш. Молли жудаям жасур қиз экан! Жасурлиги шу даражада эканки, ўз тенгдошларининг ичида фақат у Антонни ўпиб олишга журъат қилган экан, бошқа қизлар ҳам шундай қилишга қилишар эканлар-у, аммо Антон ҳам қўли, ҳам оёғини ишга солиб, ўзини ўптиргани қўймас экан.

— Мен эса ўпа оламан!— депти Молли гурур билан, сўнг Антоннинг бўйнидан қучоқлаб олипти.

Бу қизнинг тантанаси бўлипти, Антон нима қилаётганини ўйлаб ўтирмай, унга бўйсунибди. Эҳ, у нақадар шаддод, жасур қиз эди-я!

Айтишларича, тоғда истиқомат қилувчи Голли хоним ҳам гўзал экан-ку, аммо унинг гўзаллиги ёвузликнинг васвасага солувчи, оздирувчи ҳусни экан. Авлиё Елизавета дунёдаги энг баркамол ҳусну жамолга эга аёл деб ҳисобланаркан. Мамлакат ҳукмрони, покдоман, тюренглик бу малика-герцогнинг эзгу ишлари шу ерларда гоят оммавий ва машҳур бўлиб кетган афсона ҳамда ривоятларда яшар экан. Кичик бутхонага унинг сурати, сурат рўпарасига кумуш исчиноқ қўйилган экан. Бироқ авлиё Елизавета Моллига ҳеч ўхшамас экан.

Болалар ўтқазган олма ўсаверипти, охири боққа ўтқазинишга тўғри келибди, олма кўчати очиқ ҳавода шудринг эмибди, қуёш нурида исинибди, анча бақувватлашиб, қишга ҳам бардошли бўлибди. Баҳор фаслида эса, қаҳратон қишдан омон-эсон чиқиб олганидан севингандай гуллабди, кузда иккита нишона қилибди: бири Моллига, иккинчиси Антонга экан — бундан оз олма қилиши мумкин эмас экан-да.

Олма дарахти шошиб ўсаверибди. Молли ҳам ундан ортда қолмабди; у ўзининг латофати билан худди олма гулига ўхшармиш. Бироқ Антон бу гулдан охиригача баҳра ололмабди. Ҳамма нарса ўтиб кетади, ҳамма нарса ўзгаради-да! Моллининг отаси жонажон юртини тарк этиб, Молли билан узоқ-узоқларга жўнаб кетибди. Бизнинг замонамизда қиз билан йигитнинг қовушиши учун бир неча соат кифоя қилади, лекин улар жўнаб кетган шаҳарга етиб бориш учун бир суткадан ортиқ вақт керак бўлар экан. У жой Эйзенахнинг шарқ томонида, мамлакатнинг бошқа бурчагида бўлиб, шаҳарни Веймар деб аташаркан.

Айрилиқдан Молли ҳам, Антон ҳам йиғлабди: уларнинг кўз ёшлари қўшилиб, киши кўнглига зиёбахш этадиган рангда товланибди. Молли Антонга уни Веймардаги барча ҳаёт лаззатларидан ҳам ортиқ келажagini айтган экан!

Орадан бир, икки, уч йил ўтипти. Шу муддат ичида Моллидан иккита хат келибди: биттасини бир даллол, иккинчисини қандайдир йўловчи келтириб берибди. Веймар йўли йироқ, уқубатли бўлиб, турли шаҳар ва жойлардан иланг-биланг бўлиб ўтаркан.

Антон билан Молли ҳар гал Пристан билан Изольда ҳақидаги афсонани эшитишганда, гарчи Пристан номи «ғурбат учун туғилган» деган маънони билдирса-да, унинг назарида афсона ўзи билан Молли ҳақида айтилганга ўхшаб кетаверарди, ваҳоланки Антоннинг номи Пристанникига мутлақо мос тушмайди. Ахир у Пристан сингари «у мени унутди!» деб оҳ-воҳ чекмайди-да. Айтмоқчи, Изольда севгилисини унутмаган, икковлари қазо қилгач, ҳар икковларининг жасадларини черковнинг икки томонига дафн қилишганда, уларнинг қабридан биттадан аргувон дарахти ўсиб чиққан, черков томи устида шохлари бир-бирига чирмашиб кетган экан. Бу афсона Антон учун шунчалик нафис ва қайғули туюлган эдики, асти қўяверинг... Бироқ унинг Молли билан бўлган муносабатларида қайғудан асар ҳам йўқ экан. У доимо миннезингер Вальтер фон дер Фогельвейдининг қўшиқларини мингиллаб айтиб юраркан:

Оҳ, аргувоннинг тагида, жазирама саҳрода!.. Айниқса, қуйидаги мисралар жуда бошқача жарангларкан:

Муаттар ўрмондан янграб баралла,
Булбулнинг хониши, жарангдор ялла!

Бу қўшиқ унинг тилидан ҳеч тушмас экан; у Моллини кўриб келиш учун отлиқ Веймарга жўнаб кетаётган ойдинли тунда ҳам шу қўшиқни айтибди. У кутилмаган меҳмон бўлиб бормоқчи бўлибди, шундай бўлиб чиқибди ҳам.

Уни хушнудлик билан кутиб олишибди, қадаҳларда вишюлар кўпирибди; у бу ерда қувноқ зодагонлар билан учрашиб, шинам хонада, билқиллаган юмшоқ кўрпаларда ётибди, ҳар ҳолда у буларни кутмаган, буларни орзу қилмаган экан! У ўзини ҳам, бошқаларни ҳам тушунмабди, лекин гап шимдалигини биз тушунамиз! Киши уйда, онлада хурсандчилик билан қабул қилиниши мумкин, ҳар ҳолда у ўзини бегонадай ҳис қилади; почта аравасидагидай суҳбатлашасан, танишасан, тортинасан, ўзинг чиқиб кетгинг келади, ёки яхши қўшинингги бир илож қилиб кузатиб қўясан! Антон ҳам худди шундай аҳволга тушиб қолибди.

— Мен ҳалол қизман! — депти унга Молли. — Бор гапни сенга ўзим айтмоқчиман. Болалигимиздан буён кўп нарса ўзгариб кетди. Бу ички ҳамда ташқи ўзгаришлар. Кўнникни ва хоҳиш халқ олдида ожиз! Сен узоқларга кетяпсан, сен билан ёт одам сифатида ажралнишга ҳеч кўнглим йўқ! Менга ишон, сени яхши кўраман, лекин сени ҳозир билганимдай

севгандан кўра, бошқа одамга кўнгил қўйган маъқул. Мен сени ҳеч қачон севмаганман! Бунга тан бер, Кўник... Хайр, Антон!

Антон ҳам «Хайр!» депти. Унинг кўзларида ёш йилтирмапти, лекин ортиқ Моллининг севгилиси бўлмаслигини англабди. Лаққа чўғ бўлган ёки қиров боғлагап темирни ўпсангиз лабингизнинг бир қават этини шилиб олади, Антон эса қизнинг лабидан ҳам меҳр, ҳам қаҳр-ла қаттиқ бўса олибди!

Орадан бир кеча-кундуз ўтар-ўтмас у уйига етиб келибди. Отини ҳам аёвсиз чопдирибди.

— Майли!— депти у.— Ўзим ҳайдалганман, ҳамма нарса-ни ҳайдашни хоҳлайман, Голле хоним, лаънати маъжусий Зухра хонимни эслатувчи ҳамма нарсаларни ер билан яксон қилгим келади! Олмани ҳам таг-томири билан кўчириб ташлайман. Майли, у гулласини, мева ҳам қилмай қўя қолсин.

Бироқ дарахт эмас, балки Антоннинг ўзи синибди: беомон безгак уни ётқизиб қўйибди. Уни қандай қилиб оёққа турғизиш мумкин! Мажруҳ тана ва азият чекаётган жонни ларзага солувчи барча аччиқ дорилардан ҳам аччиқ бўлган — тақдир зарбаси келиб улгурибди. Антоннинг отаси қашшоқлашипти. Жудаям огир, мусибатли кунлар эшик қоқипти, бахтсизлик эшикни пачақлаб ичкарига кирибди, қачонлардир бадавлат бўлган хонадонга ўрнашиб олибди. Антоннинг отаси камбағаллашибди. Қайғу ва ташвишлар унинг салобатлигини лздан чиқариб, ҳолдан тойдирибди, Антоннинг ҳам севги дарди ва Моллига бўлган кекидан бошқа ташвишлари пайдо бўлибди. Энди у уйда ҳам хўжайини ҳам бека бўлиб қолибди, рўзгордаги ҳамма ишлар билан шуғулланибди, ҳамма ёқни тартибга келтирибди, кейин ўз юртини тарк этиб, бир бурда нон топиш илинжида бегона юртларга жўнабди. У Временга борибди, у ерда йўқчилик ва ғам-ғусса аламини тартибди, бу азоблар жонни ё чиниқтирар ёки бутунлай бўшаштириб юборар экан — баъзида бу ҳол ҳаддан ташқари зўрайиб кетаркан. Болалигида олам ва одамлар ҳақидаги тасаввурни бири-бирига мос тушмагандай бўлиб кетипти. «Миннезгерларнинг қўшиғи-чи, улар нима?— деб ўз-ўзинча ўйларди у.— Маъносиз товуш!» Лекин баъзида унинг қалбида яна жозибали куй жанглар келарди, ўшанда унинг кўнгли юмшаб кетарди.

«Парвардигор ҳаммасини яхши томонга буряпти!— дерди у ўз-ўзинга.— Моллини бутун вужуди билан менга боғлаб қўймай, жуда яхши иш қилди. Бахт мендан юз ўгирган ҳозирги пайтда бу нималарга олиб келмасди? Менинг хонавайрон бўлганимни билиши ёки гумон қилишидан олдин мени ундай узоқлаштирди. Худо мендан марҳаматини аямади! Ҳаммаси яхшилик аломати! Худо оқилдана йўл тутяпти! Қизнинг ҳеч қандай айби йўқ! Мен эса ундан нафратландим!»

Йиллар ўтаверибди. Антоннинг отаси оламдан ўтибди; уларнинг қадрдон уйларига бегона одамлар жойлашибди. Ҳар ҳалда Антон уйларини яна бир карра кўришга муяссар бўлибди. Хўжайини уни савдо ишлари билан бошқа ёққа жўнатибди, у йўл-йўлакай жонажон шаҳри Эйзенах орқали ўтипти. Қараса, қадимий Вартбург қасри қоя устида боягидай турганмиш; унинг атрофини ҳамон тош «монахлар» ва «монах аёллар» ҳамда баҳайбат дублар қуршаб ётганмиш, ҳаммаси болалик даврида кўргандагидаймиш. Зухра тоғининг кумуш чўққилари ҳамон қуёш нурида чарақлаётганмиш. Қаср эшигини тақиллатиб: «Голле хоним, Голле хоним! Эшикни оч, мени она ер бағрига яширгил!» деб айтгиси келибди.

Бу қабиҳ ўй бўлгани учун у чўқиниб олибди, шу пайт қуш сайрабди. Антоннинг эсига болалигидаги қўшиқ тушибди.

Муаттар ўрмондан янгар баралла

Булбулнинг хониши, жарангдор ялла!

Болалиги ўтган шаҳарни кўриши билан унинг қалбида қанчадан-қанча хотиралар туғён урибди, кўзларидан ёш шашқатор бўлиб оқибди. Ота уйи ҳамон эски жойида турганмиш, лекин боғнинг бир қисми қайтарилибди, қатнов йўл қурилибди, у суғуриб ташламаган олма дарахти боғда эмас, балки йўлнинг нариги томонида қолибди. Лекин қуёш уни ҳамон ўз нурида чўмилтираётганмиш, олма шабнам шимаётганмиш, мўл-кўл мева тукканидан шохлари ерга эгилиб кетибди.

— Ўз ҳолича ўсяпти!— дебди Антон.— Аҳволи қалай экан?

Лекин унинг бир шохини қандайдир бемаъни қўл синдирибди; ахир у қатнов йўл четида турибди-да!

«Ҳатто раҳмат ҳам айтмай унинг гулларин новдасини қаёйриб кетишади, меваларини ўғирлаб, шохларини синдиришади. Ҳа, дарахт ҳақида ҳам одамлар тўғрисида айтилганидек: «Унинг бешиги устида қачонлардир худди мана шундай қаққайиб туради деб алла айтилмаган!» дейиш мумкин. Унинг умр тонгги шунчалик порлоқ, гўзал, лекин тақдир унга нима инъом қилдийкин? Боғ дарахтига ариқ бўйида, очиқ далада, қатнов йўл четида ўсиш насиб этипти! У бу ерда якка-ёлғиз, унутилган, ҳимоясиз ҳолда турипти! Ҳамма уни юлқийди! Шохини синдиради! Аммо у бу билан сўлиб қолмайди, бироқ йиллар ўтиши билан унинг гуллари камайиб боради, мева тугмай қўяди, кейин умри ҳам тугайди».

Антон дарахт тагида ўтириб ана шуларни ўйлабди; ҳеч қачон уйланмаслик ҳақида бременлик бой савдогар ундан гаъда олгандан кейин ўзи юборган бегона юрт Копенгагенда, Қичик уйчалар кўчасига жойлашган, хилватгина ҳужрасида уйқусиз узун тунларни ўтказганда худди шу фикрлар бир неча бор оромини бузган. Ушанда у: «Уйланиш? Ҳе-ҳе!»— деб галати кулиб қўя қолган эди.

Шу йили қиш эрта келипти, совуқ авжга минибди, ташқа-

рида қаттиқ бўрон бўлибди, одамлар иложи борича иссиққина хонасидан чиқмай ўтиришаверибди. Шунинг учун ҳам Антоннинг қўшнилари чолнинг дўкони икки кундан буён очилмаётганлигини пайқашмапти — уйда қолишнинг имкони бўлганда, шундай совуқда ким ҳам ташқарига чиқарди?

Қиш кунлари фэйзсиз, ғамгин ўтипти. Антоннинг кичик, хира деразаларида узун тун маъюс зимистон билан алмашаверипти. Кекса Антон икки кунгача ўрнидан туролмабди — мадорсизланиб қолибди. Қиш ҳавоси аъзойи баданини зирқира-тиб оғритипти. Ҳар томонлама унутилган, ёлғиз, ожиз кекса бўйдоқ каравотда ётаверибди, ҳатто бош томонига қўйилган кружкани ҳам зўрға қўл узатиб олибди. Бироқ кружкада бир томчи ҳам сув қолмаган экан. Антонни безгак ҳам, касаллик ҳам эмас, қариллик йиқитиб қўйибди. Антон учун узундан-узоқ тун етиб келибди. Антоннинг хира кўзлари кўра олмаган кичкинагина бир ўргимчак чол абадий уйқуга кетгунга қадар янгича мотам либоси тўқишга шошилаётгандай унинг устида ўз тўрини хушнуд, астойдил тўқий бошлабди.

Антонни оғир уйқу босибди. Кўзидан ёш ҳам оқмабди, оғриқни ҳам сезмабди. Моллини ҳам хотирламабди. Олам ўзининг шовқин-сурони ва ҳаёти билан унинг ҳеч нарса эмасдай — у қандайдир четда қолибди, у билан ҳеч кимнинг иши йўқ эмиш. Тўсатдан унинг қорни очиб, чанқагандай бўлибди. Ҳа, у чиндан ҳам очликни, ташналикни ҳис этипти. Бироқ ҳеч ким унга сув бергани келмабди, ҳеч ким келмас эмиш. У бошқа очларни ўз юрти ва болалигининг ҳомийси, камбағалларнинг кулбасига ўзи ташриф буюрган ва ҳаммага умид, енгиллик бахш этган Тюрингеннинг олижаноб герцог хотини авлиё Елизаветани ўйлади. Антоннинг хаёлида унинг савоб ишлари аниқ жонланибди; у авлиёнинг уқубат чекувчилар ёнига келиб юпатишларини, яраларини ювишларини, гарчи қаҳри қаттиқ эри газаб қилса-да, очларга нон беришларини хотирлабди. Бир куни одати бўйича авлиё Елизавета саватни овқатларга тўлдириб бораётган экан, тўсатдан рўпарасидан унинг ҳар бир қадамини таъқиб қилиб юрган эри чиқиб қолибди, йўлини тўсиб, саватингдаги нима деб сўрабди. Бечора авлиё қўрқиб кетганидан: «Боғдан гул уздим» депти. Эри сават бетидаги дастурхонни юлқиб тортипти. Шу пайт мурувватли аёлнинг бахтига мўъжиза юз берибди: саватдаги вино ва нонлар гулга айланиб қолибди!

Авлиё Елизавета Антоннинг хаёлидан ҳеч нари кетмапти, у Антоннинг каравоти олдида, кўримсиз ҳужрасида, бегона юртда худди тирикдай тураверибди! У бошидан қалпогини элиб, унинг масъум кўзларига боқибди — атроф мунаввар бўлиб, ҳужра ичи гулга тўлибди... Гуллар шунақаям муаттар ҳид таратаётганмишки! Унинг ҳидига олма гули ҳиди аралашиб кетипти... Антон ўзини устидан соя ташлаб турган олма

тагида кўрибди. Бу олма дарахти бир вақтлар Антон билан Молли эккан уруғдан кўкариб, шунчалик бўлганмиш.

Олма дарахти хушбўй япроқларини Антоннинг ловиллаб турган пешанасига, қуруқшаган лабларига тўкибди, бундан у анча дадилланибди, у ўзини нон еб, вино ичаётгандай ҳис қилибди, унинг юраги ҳам, ўзи ҳам енгиллашибди, ширин уйқуга кетгиси келипти.

— Энди ухлайман!— деб шивирлабди у.— Уйқу одамга куч-қувват бағишлайди. Эртага яна соғайиб, ўрнимдан туриб кетаман! Оҳ, қандай яхши, қандай яхши! Муҳаббат уруғидан ўсиб чиққан олманинг гулга бурканганини кўряпман.

Шундай қилиб, у уйқуга кетипти.

Эртаси куни, бу учинчи кун экан, Антоннинг дўкони очилмабди — бўрон тишибди, қўшнилари чолнинг ҳолидан хабар олишибди. Уни ўрнида ўлиб ётган ҳолда кўришибди; у тунги қалпоғини қўлга маҳкам ушлаб олган экан. Лекин қалпоқни Антон билан бирга тобутга солишмабди, чунки ундан тозароги, кийилмагани бор экан-да.

Антоннинг кўз ёшлари қаёққа кетдийкин? Уша дурдоналар қаёққа йўқолдийкин? Дурдоналар унинг тунги қалпоғида қолибди, чунки уларни ҳеч қандай совун билан ювиб бўлмайди-да, кўз ёшлар қалпоқда яширинган ва унутилган ҳолда қолаверибди. Унинг барча орзулари, ўй-фикрлари ҳам кекса бўйдоқнинг қалпоғида қолибди. Уша қалпоқни кийиб кўришини хаёлингизга ҳам келтирманг! Чунки пешанангиз мисдай қизийди, қон томирларингиз тез-тез ура бошлайди, ўнгиңгизда кўрганингиз сингари тушлар кўрасиз. Бунини биринчи бўлиб қалпоқни кийган киши ўз бошидан кечирган, бу ҳодиса орадан роппа-роса эллик йил ўтгандан кейин юз берибди! Қалпоқни роҳат-фароғатда яшаётган, хотин, бола-чақали, ўн бир боланинг отаси бўлган шаҳар судьяси кийибди, ўша заҳоти тушига бахтсиз севги, хонавайрон бўлиш, бир бурда нон учун азоб-уқубатлар чекиш кирибди.

— Вуй, бу қалпоқнинг қизитишини қаранг-а!— депти у қалпоқни бошидан юлқиб оларкан, шу пайт қалпоқдан бир неча дурдона думалаб тушибди; улар шунақаям жараңлаб, порлабдики!— Бу бод!— хаёл қилибди бош.— Қулогим ҳам шангиллапти, кўзларимдан ҳам ўт чақнаб кетяпти!

Булар дурдона эмас, балки бундан эллик йил муқаддам эйзенахлик Антон чолнинг тўккан кўз ёшлари экан.

Қалпоқни ким бошига кийса, юқоридагидек қайғули тушларни кўраверибди; туш кўрган одам Антоннинг изтиробларини ўзи тортгандай бўлармиш. Бу ҳақда бир эмас, икки эмас, кўпгина эртақ тўқилибди. Уша эртақларини бошқалар айт-версин, биз улардан биттасини айтдик, эртақни «Ҳеч ким кекса бўйдоқнинг қалпоғига эга бўлмасин!» деган сўзлар билан тугатайлик.

ҒАРҚ БУЛҒАН МОНАСТИРЬ

Нейенкирхдан унчалик узоқ бўлмаган қалин ўрмонзор орасида битта кўл билан яланглик яширинган экан; бу томонларга одамлар жуда кам келишар экан, чунки бу ернинг борлигини камдан-кам билар экан-да. Кўл ва унга оқиб келадиган ирмоқлар лабидаги қора арчаларда киши қалбини нотинч қиладиган аллақандай бир мунг қайғу-ҳасрат аломатлари бўлиб, улар бу жойларни сирли парда билан қоплаб олгандай кўринар экан, бу ерларда қушлар сайрамас, қуёш нурлари ҳам тушмас, кўл эса тубсиз, шу вайдан одамлар уни четлаб ўтиб кетишар экан.

Қадим замонларда бу ерда миноралари баланд-баланд, қизил гиштан қурилган деворлари орасида тош ҳайкаллар қатор кетган қизлар монастири бўлар экан.

Изғиришли қиш кунларининг бирида монастирға бир бемор гадоё чол келибди; тинка-мадори қуриган чол эшик тақиллатиб, тунашга ижозат сўрабди. Бироқ дарвозабон ҳамшира дангаса ва бағри тош аёл бўлганидан, совуқ кунда пастга тушиб, қулфларни очиб тамбаларни тушириб, эшикни очгиси келмабди. Шунинг учун у чолни йўлингдан қолма, бошқа жойда тунашга жой ахтар, деб жеркиб берибди. Лекин мусофир чол шу қадар чарчаган ва совқотганлигидан ўридан туриб юришга мадори йўқ экан; у яна ёлвориб илтимос қилибди, кўзига ёш олибди, бироқ илтижолари зое кетибди. Ҳамшира ҳам,

бошқа монах қизлар ҳам унинг оҳ-воҳига парво қилишмапти, фақат ҳали монахликни бўйнига олмаган ҳамширалардан бири чолнинг кўз ёшларига раҳми келиб, унинг ёнини олибди, лекин монах қизлар уни жеркиб, соддалигидан кулишибди, бечора чол бўлса ташқарида қолиб кетибди.

Шу пайт ҳаво баттар совубди, чол ҳассасида туриб деворга суюнган экан, ўша заҳоти ҳеч ким киромайдиган монастырь ер қаърига кириб кетибди. Монастирь чўкиб кетган ўпқонликдан олов ва тутун кўтарилибди, сўнг ўпқонлик бир зумда сувга тўлибди. Эрталаб бўрон тинганда қуёш нурлари баланд қўнғироқхона қўнғироқларида жилоланган кечаги жойда катта қўл ҳосил бўлибди.

Чолга ачинган қўнғилчан ва раҳмдил ҳамшира ўша ўлкадаги энг бадавлат бир рицарни дил-дилдан яхши кўрар экан, шунинг учун ҳам монастырь қизга зиндондай туюлар экан. Рицарь бир неча марта ўрмон орқали яширин ҳолда монастырьга келибди. Ҳамма уйқуга кетганда монастырь ҳужраси деразасининг панжараси олдида қиз билан бир неча марта гаплашибди, тонг оқараётгандагина аранг ажралишар экан.

Бўрон қутурган ўша куни ҳам рицарь монастырьга келибди, бироқ монастырь ўрнида қуюқ тутун орасида билқиллаб ўкираётган сув товушларини эшитиб, юрак-бағри эзилиб кетибди. Рицарь ўзини уриб, ўкириб йиғлабди, севгилисини бор овози билан чақирибди, унинг товуши атрофда янграбди.

— Ҳеч бўлмаса бир марта сени бағримда кўрсам армоним йўқ эди!— деб хўрсинибди у.

Шу пайт ўпқонлик ўрнида кўпираётган нотинч қўл устида:

— Эртага кечаси соат ўн бирларда худди шу ерга кел! Тўлқинлар устида қип-қизил ипак ипни кўрасан, уни ушлаб, торт!— деган овоз янграбди.

Овоз тинибди. Рицарь юрак-бағри эзилиб уйига қайтибди, тақдир уни нималарга дучор қилишини хаёлига ҳам келтирмабди. У эртасига белгиланган муддатда ўша жойга келиб, аввалги куни нима эшитган бўлса, ҳаммасини бажо келтирибди.

У ҳаяжондан титраб-қақшаб қондек қип-қизил ипни ушлаб, тортди — қаршисида севгилиси пайдо бўлибди.

— Тақдир тавба қилмас мендай бегуноҳ қизни бошқа гуноҳкорлар қатори ер қаърига тортиб кетди,— депти қиз,— лекин менга тунда соат ўн бирдан ўн иккигача сен билан кўришиб туришга рухсат берилган; олдингда шу муддатдан ортиқ туролмайман; агар шартни бир марта бузсам, мени умрбод кўролмайсан. Бундан ташқари мени сендан бошқа ҳеч ким кўрмаслиги керак, акс ҳолда кўзга кўринмас қўл менинг умр ипимни узиб қўяди.

Қўл соҳилидаги учрашувлар бир неча марта такрорланибди, ҳар сафар рицарь қондек қип-қизил ипни тортганда мовий сув остидан севгилиси чиқар экан. Ана шу яширин уч-

рашувлардан улар хурсанд экан, ҳаммага даҳшат солади-
ган, кимсасиз, авлоқ бу жойда биров бехосдан кўриб қоли-
шини улар хаёлларига ҳам келтиришмас экан. Бироқ ҳасад
ва ёвузлик рицарни таъқиб этибди, кунларнинг бирида се-
вишганлар кўл соҳилида кўл ушлашиб сайр қилиб юришган-
нини бегона бир одам кўриб қолибди. Рицарь эртасига жо-
нажон кўл соҳилига келса, кўлдаги сув ой нурида қондай
қип-қизил кўринибди. У титраб-қақшаб кўлини ипга чўзган
экан, у оқариб кетибди, қараса, ип узилган эмиш.

Рицарь ўзини ҳар томонга уриб, йиғлаб-сихтабди, севги-
лисини чиқариб кўл бўйида зир югурибди. Лекин ҳамма ёқ
сокин эмиш. Бунга чидолмаган йигит ўзини кўлга отибди,
тўлқинлар уни бағрига олибди.

ТУМОР

Бир шаҳзода билан малика ёшлик гаштини суриб яшашар экан. Улар бахтиёрликларидан мамнун эканлар. Бахтиёрлигимиз умр бўйи давом этармикан, деган фикр уларга тинчлик бермас экан. Улар ўзларини ҳар қандай бало-қазодан асрайдиган тумор орзу қилишибди. Эр-хотин бир одам ҳақидаги свозани эшитиб қолишибди; бу одам ўрмонда яшар, донишмандлиги учун уни жуда ҳурмат қилишар экан. У ҳар қандай кулфат юз бериб, бошга мушкул иш тушганда оқилона маслаҳат бера олар экан. Шаҳзода билан малика ана шу донишманд ҳузурига боришибди ва кўнгилларидаги гапни унга айтишибди. Донишманд уларнинг гапини эшитиб бўлиб, шундай депти:

— Дунё кезинглар, энг бахтиёр, ҳаётдан мамнун эр-хотинни учратсангиз, уларнинг кўйлагидан бир парча сўраб олиб, уни бўйнингизга тумор қилиб тақиб юринглар. Бу ҳаётда синалган усул.

Шаҳзода билан малика отга миниб, йўлга равона бўлишибди; бир вақт улар одамлардан бошқалардан кўра ўта бахтиёр ҳаёт кечираётган бир подшо ҳақида овоза эшитиб қолишибди. Улар подшо қасрига боришибди. Подшо билан маликадан ростдан ҳам ана шу овозалар тўғрими, деб сўрашибди.

— Тўғри!— дейишибди улар,— фақат битта ғамимиз бор: фарзандимиз йўқ.

Демак, бу ерда тумор ахтаришдан наф йўқ, деб шаҳзода билан малика бахтиёр ва мамнун эр-хотинларни ахтариб, яна йўлга тушишибди.

Улар одамларнинг миш-мишига ишониб, хотини билан аҳил-иноқ яшаётган ҳалол бир шаҳарлик одам истиқомат қилаётган шаҳарга келишибди. Улар ана шу одам ҳузурига бориб, чиндан ҳам бахтли ҳаёт кечиряпсизларми деб сўрашибди.

— Ҳа, бахтиёрмиз!— депти эри.— Эр-хотин жуда иноқмиз, аммо болаларимиз кўп, уларнинг ташвиш-ғами бизни адо қиляпти!

Демак, бу ерда ҳам тумор ахтаришнинг ҳожати йўқ, шаҳзода билан малика яна йўлга равона бўлишибди, юрган йўлларида бахтиёр эр-хотинларни суриштиришибди. Аммо бунақа эр-хотин ҳеч ердан топилмабди.

Бир куни улар дала ва ўтлоқлардан ўтиб боришаётган экан, бир вақт най чалиб ўтирган бир подачини учратиб қолишибди. Мундоқ қарашса, подачи олдига эмизикли боласини кўтариб, бoshқа бир боласини эса етаклаб бир аёл келаётган эмиш. Подачи аёлни кўриши биланоқ унинг қаршисига пешвоз чиқибди, саломлашибди, болакайни унинг қўлидан олиб, ўпиб, эркалай бошлабди. Подачининг ити эса хурсандлигидан вовиллаб, ирғишлаб боланинг ёнига чошиб келибди, унинг қўлчаларини ялай бошлабди. Бу орада аёл ўртага ўзи олиб келган кўзачани қўйибди.

— Дадаси, овқатланиб ол,— депти у.

Эри ўтириб овқатлана бошлабди, биринчи бўлакни эмизикли боласига, иккинчи бўлакни эса ўғли билан итига бўлиб берибди. Бу ҳодисаларни шаҳзода билан малика кўриб туришган экан. Улар эр-хотин олдига келиб, савол беришибди:

— Сизлар дунёдаги энг бахтиёр, мамнун одамлар бўлсангиз керак, тўғрими?

— Ҳақ гапни айтдингиз!— депти эри.— Худога, шукур, бахтиёрмиз. Дунёда биздан бахтли биронта шаҳзода ва малика йўқ.

— Бизга ёрдам беринглар,— депти шаҳзода,— яхшилигингиз сизларга ҳам қайтади! Эгнингиздаги кўйлагингиздан бир парча йиртиб берсаларингиз!

Бу гапларни эшитиб подачи хотини билан ғалати кўз уриштириб олибди. Кейин шундай депти:

— Худо шоҳид, агар эгнимизда кўйлагимиз бўлганида бир парча эмас, уни сизларга ечиб берардик. Хонадонимизда бир парча латта ҳам йўқ.

Шаҳзода билан малика қуруқдан-қуруқ йўлга равона бўлишибди. Ниҳоят узоқ ва бефойда жаҳонгашталик жонларига тегиб, улар уйларига қайтишибди. Шаҳзода билан малика доншманд кулбаси ёнидан ўтишаётганда, дурустроқ масла-

ҳат бермагани учун ундан гина қилишибди, сўнғ саёҳатлари қандай ўтганлигини айтиб беришибди.

Донишманд жилмайиб шундай депти:

— Наҳотки беҳудага айланиб келган бўлсаларинг? Уйларингга кўпни кўриб, тажриба орттириб қайтмадиларингми?

— Мен ўз бахтинг ҳамда тақдирингдан мамнун бўлиш катта бахт эканлигини англадим. Бу кишига камдан-кам насиб этадиган инъом экан!— депти шаҳзода.

— Мен эса бахтли бўлиш учун киши ўз тақдирдан мамнун бўлиши кераклигини уқдим!— депти малика.

Шаҳзода маликага қўлини узатибди, улар бир-бирларига меҳр билан боқишибди. Донишманд улар ҳақида дуо қилиб, шундай депти:

— Сизлар ўз қалбингиздан чинакам туморни излаб топдингиз! Уни авайлаб сақланг, ўшанда ҳеч нарсадан қапоат қилмасликдек ёвуз руҳ сизларга яқинлашолмайди.

КАРТОШКА

— Я хши нарса қачон бўлмасин қадр топади, — дейди момом. — Картошкани олайлик, гапиришни дўндирса, у бу хусуда талай гапларни айтарди!

Чиндан ҳам картошка узоқ йиллар қадр топмади. Ҳатто роҳиблар ҳам ваъз айтаётганларида картошка бизга наф келтириш ва шодлик бахш этиш учун ато этилганлигини айтишди: бироқ бу гаплар беҳудага кетди: халқ бу гапларга ишонмади. Ҳатто қироллар одамлар эксин деб картошка тарқатди. Лекин уни ким экди?

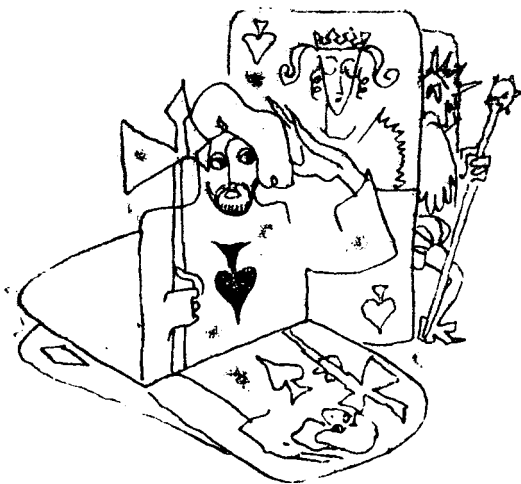
Мана, Пруссияни олайлик, у ерда Кекса Фриц номли улуг қирол бор эди; у жуда ажойиб одам бўлиб, у ҳам картошка эка бошлади. У бир шаҳардан қиролликка бир арава картошка келтирди, ноғоралар чалдириб, шаҳар аҳолисини кагта майдонга тўплади. Шаҳар катталари халойиққа картошка доналарини кўрсатишди, уни қандай экиш, парвариш қилиш, ундан қандай қилиб овқат тайёрлаш йўллариини бақариб-чақариб уқтиришди. Лекин бу гаплар у қулоқдан кириб, бу қулоқдан чиқиб кетди. Одамлар нималар гапирилганини уқишмай, хом картошкани татиб кўришибди.

— Туф, ўлгудек қўлансалигини қаранг! — дейишибди ва картошкани оқова оқадиган ариққа улоқтиришибди, улардан ҳатто итлар ҳам ҳазар қилганини кўришибди. Картошка экадиганлар ҳам топилибди: улар картошкаларни бир-биридан

анча йироққа экиб, ундан дарахт униб чиқиб, мева тугишини кутишибди. Бировлар эса картошкаларни чуқурга ташлашибди, натижада, улар бир-бирига ёпишиб, палак чиқарибди. Келгуси йил қирол ишни яна бошқатдан бошлашга мажбур бўлибди, одамлар картошка экишни билиб олгунга қадар ордан кўп йиллар ўтибди.

— Ҳамма ерда шундай бўлган! Олло таоло биз бандаларга ато қилган, меваларнинг энг зўри бўлмиш картошкани ҳеч ким у вақтларда қадрламади, — деди момом. — Ҳозир унинг баҳоси йўқ! Ҳозир уни қадрлашяпти. Яхши нарса қачондир ўз қадрини топади!

Одамларнинг аҳволи танг бўлиб қолганда, хотирамга картошка ва момомнинг гаплари келади.

ШОҲЛАР, МОТКАЛАР ВА САЛЛОТЛАР

Қоғоздан кесиб, елимлаб ажойиб ўйинчоқлар ясаш мумкин! Кунларнинг бирида қоғозни кесиб, елимлаб жудаям катта ўйинчоқ қалъа ясашибди, у стол устини буткул эгаллабди, уни бошлаб бўяшган экан, худди қизил ғишдан қурилган қалъага ўхшаб қолибди. Қалъанинг чиройли мис томи, миноралари, кўтарма кўприклари бўлиб, хандақларидаги сув ойнадай тиниқ экан, чунки хандақ ўрнига кўзгу қўйишибди-да. Қоровуллар турадиган энг баланд минорада ёғочдан ясалган дозор карнайи ҳам бўлиб, у чалинмас экан.

Ана шу ўйинчоқ қалъанинг эгаси Вильям деган бола экан, унинг ўзи кўприкни кўтарар ва туширар, қалай солдатларни кўприк устидан саф тортиб ўтишга мажбур қилар, кейин қалъа эшикларини очиб, каттакон рицарь залига мўралар экан, зал ҳақиқий рицарь залларига ўхшаган бўлиб, деворларига рамкаларга солинган суратлар осилган экан. Булар сурат — карталар бўлиб, улар карта дастасидан суғуриб олинган экан. Улар ичида қўлларига салтанат ҳассаси ушлаган, бошларига тож кийган таппон, ғиштин, чиллик, қора машоқ шоҳлар, қўлларига гул ёки елпигич ушлаган, рўмоллари елкасидан пастга тушиб турган, бошига жиға тақилган қалпоқ кийган, қўлига болта ушлаган саллотлар ҳам бор экан.

Кунларнинг бирида у столга ёнбошлаб, ланг очиқ қалъа эшикларидан рицарлар залига мўралабди, назарида шоҳлар

салтанат ҳассасини тик қилиб салом бераётганга, қора машоқ мотка қўлидаги лола қимирлаб кетганга, таппон мотка эса елпиғичини кўтарганга ўхшаб кетибди. Тўрттала малика Вильямга сизни пайқаб турибмиз дегандай ишора қилишибди. Бола уларни дурустроқ кўриш учун янада яқинлашибди, лекин боши қасрга тегиб, қаср тебраниб кетибди. Шунда чиллик, қора машоқ, фиштин, топпон — тўрттала саллот болталарини бирлаштириб, зал эшигини тўсишибди, унинг ичкарига киришига йўл қўйишмабди.

Бола уларнинг ниятини фаҳмлабди ва дўстона бош ирғиб, хавотирланманг депти. Жавоб кутмасдан яна бош ирғибди, сўнг:

— Бирон оғиз гапиринглар! — деб илтимос қилибди у.

Лекин карталар лом-мим дейишмабди; шунда бола таппон саллотга бош ирғабди, у ўз картасидан ирғиб чиқибди, зал ўртасига келибди,

— Исминг нима? — деб сўрабди у боладан, — кўзларинг равшан, тишларинг дурдай, фақат қўл ювишни хуш кўрмайдиганга ўхшайсан.

Болага бу танбеҳлар унча ёқмабди.

— Исмин Вильям! — депти бола, — бу менинг қасрим, сен эса чиллик саллотим бўласан!

— Мен сенинг эмас, балки таппон шоҳ билан таппон мотканинг саллотиман, — депти саллот. — Мен карта дастасидан ҳам, ромка ичидан ҳам чиқа оламан, зодагон жаноблар ҳақида гапирмай қўя қолай. Биз жаҳонгашталик қилишимиз ҳам мумкину, лекин бу тезда жонга тегади; карта дастасида ўтирганимиз маъқул.

— Демак, илгари одам бўлганларинг ростми? — деб сўрабди бола.

— Биз ҳам одам бўлганмиз, — деб жавоб қайтарибди таппон саллот, — лекин нияти қора одам бўлганмиз. Яхшиси сен қизил шамларни ёқ, чунки бу ўзимнинг, хўжаларимнинг ранги, ана шундан кейингина қаср эгасига тарихимизни ҳикоя қилиб бераман. Фақат гапимни бўлма: модомики гапирар эканман, гапларим худди китобда ёзилгандай силлиқ бўлсин.

— Ҳов анови таппон шоҳни кўряпсанми? У менинг шоҳим бўлади: у дунёга энг олдин келгани учун тўрттала шоҳ ичиди энг кексаси ҳисобланади, у бошида олтин тож, қўлида эса салтанат ҳассаси билан тугилиб, шу дақиқадан бошлаб ҳукмдорлик қилаверган. Унинг хотини эса онадан олтин елпиғич билан тугилган; елпиғични ҳозир ҳам кўришинг мумкин. Улар ёшликларидан маъмурчиликда яшашган, мактабга боришмаган, кун бўйи ўйинчоқ қасрлар кўриб, уни бузишган, қалай солдатларни синдиришган, қўғирчоқ ўйнашган; икки томонига ёғ суртилиб, устига шакар сепилган бутербродларни

ўйнашаётган жойларига келтириб беришга. Олтин аср номи-ни олган кўп ажойиб замонлар бўлган, аммо шунақа замон ҳам уларнинг меъдасига теккан. Менинг ҳам меъдамга тегди. Ана ўшанда унинг ўрнинга гиштин шоҳ келди.

Саллот бошқа ҳеч нарса демабди; бола ҳикоянинг даво-мини эшитгиси келибди, лекин саллот чурқ этмабди; шунда бола савол берибди:

— Кейин нима бўлди?

Таппон саллот индамабди, у ғўдайганича қизил шамга тикилиб қолибди. Бола унга ҳадеб бош ирғайверибди, лекин жавоб ололмабди; шунда у гиштин саллотга юзланибди, ун-га уч марта бош ирғагандан кейин, у ўз картасидан чиқибди, ғўдайганича тураверибди, фақат:

— Шам! — депти холос.

Бола ўша заҳоти қизил шамни ёқиб, унинг рўпарасига қўйибди: гиштин саллот болтасини тик қилиб салом бериб-ди ва ҳикоя бошлабди:

— Шундай қилиб, кўксиди ромб шаклидаги шиша дераза-ли гиштин шоҳ пайдо бўлди, маликанинг кўксиди ҳам ана шунақа ромб бор. Ана шу деразадан мундоқ қарасанг эр-хот-ин бошқа одамлардай бир хил хамирдан қорилганига ишонч ҳосил қиласан. Уларга ҳайкал ўрнатилгани ҳаммага маъқул бўлди, у етти йил турди, у асрларга татийдиган қилиб тик-ланган эди-да.

Гиштин саллот яна бир салом берибди-да, қизил шамга тикилганича жим қолибди.

Кичкина Вильямнинг таклифини кутмасдан ботқоқда одимлаган лайлакдай қадам ташлаб, ўртага чиллик саллот чиқибди. Картадан қуш сингари қора себарга учиб тушибди. У чиллик саллот боши устидан учиб ўтиб, картанинг бурча-гидаги ўз жойига бориб қўнибди. Чиллик саллот олдингила-рига ўхшаб шам ёқишни илтимос қилмасданоқ гап бошлабди:

— Иккала томонига ёғ суртилган нон ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Бунақа бутербродни шоҳим ҳам, маликам ҳам кўрмади; улар мактабга қатнаб, ўтмиш шоҳлар ва малика-лар ўрганмаган билимларни ўрганишди. Уларнинг кўксиди шиша дераза бор эди, лекин ҳеч ким унга қарамаган. Қараш-ган бўлса ҳам соат механизми бузилмайдимиқан, бордию бузилган бўлса, уни ҳақорат қилайлик деб қарашган. Уни мен билмасам ким билади, чунки кўп йиллар улар хизматида бўлдим, эгаларим ихтиёридан ташқари иш қилмадим. Хўжаларим кечки пайт ортиқча гапиришимни исташмаса, инда-май қўя қоламан, фоз туравераман.

Вильям унга оппоқ нур гаратадиган шам ёқиб берибди.

«Ажабо!» Вильям шам ёқишга улгурмасдан рицарлар за-ли ўртасида қора машоқ саллот турган эмиш, гарчи у оёғи оқсаса ҳам, бир зумда ҳозир бўлибди; у салом бермай, пар-

чаланиб кетаётган бўлакдай гижирлабди, чамаси бошидан кўп савдолар ўтган бўлса керак-да. У ҳам гапга тушибди:

— Ҳар биримизга биттадан шам тегяпти, — депти у, — менга ҳам тегса керак, буни биламан. Лекин биз саллотларга биттадан шам ёқилар экан, хўжайинларимизга эса уч бара-вар ортиқ ёқиш керак.

Қора машоқ шоҳим билан унинг хотинига камида тўрттадан шам ёқиш ярашади! Уларнинг азоб ва қийноқларга тўла қиссалари қайғули! Улар беҳудага қора кийим кийиб юришмайди, уларнинг ҳам, менинг ҳам гербимда қабр ковлайдиган белкурак бор! Шу важдан мени масхаралаб Қора Пари ҳам дейишади. Ундан ҳам хунук номим бор, уни айтишга тилим бормайди! — у яна шивирлади: — Мени ахлат тозаловчи дейишади. Бир вақтлар саройда қора машоқ шоҳнинг эътиборли аскарларидан эдим, энди бўлса карталар дастасининг энг охиридаман. Хўжайинларим тарихини айтиб ўтирмайман. Қўлингдан келса ўзинг билиб ол. Ғалати, ёмон замонлар келди, бу замондан яхшилик умид қилиб бўлмайди, вақти келиб, ҳаммамиз қизил отларда булутлардан ҳам юксакликка кўтариламиз.

Кичкина Вильям ҳар бир шоҳ ва ҳар бир мотка учун учтадан шам ёқибди, қора машоқ шоҳ билан моткага тўрттадан шам қолибди. Катта рицарлар зали энг қудратли императорнинг саройидай ёп-ёруғ бўлиб кетибди, зодагон жаноблар болага подшоларга хос, виқор билан салом беришибди! Таппон мотка олтин елдиғичи билан ўзини елпибди. Қора машоқ мотка қўлида олтин лола жилва қилибди, у ўзидан олов чиқараётганга ўхшаб кетибди. Шоҳ ва маликалар ўз карталаридан ирғиб чиқишиб, залда рақсга тушиб кетишибди, саллотлар ҳам улардан қолишмабди. Улар ҳам шам ёруғида рақсга тушибди. Бутун зал ёнаётгандай бўлибди; олов чирсиллаб, деразалардан тилини чиқарибди, олов гили деворларни ялабди, қаср ўт ичида қолибди.

Вильям қўрққанидан ўзини орқага ташлабди ва бақириб юборибди:

— Дада! Ойи! Қаср ёняпти!

Ҳамма ёққа учқунлар сачрабди, қаср ёнаверибди, ёнаверибди, тўсатдан олов ичидан куй таралибди:

— Энди қизил отларга миниб, рицарзодалар ва уларнинг хотинларидай булутлардан ҳам юксакликка кўтариламиз. Саллотлар ҳам биз билан бирга бўлади.

Вильямнинг ўйинчоқ қасри ва улар ичидаги карта қасри, карта дастасидан суғуриб олинган шоҳ, мотка ва саллотлар ана шундай йўқ бўлиб кетибди. Вильям ҳозир ҳам бор, у тез-тез қўлини ҳам ювиб турибди.

Қасрнинг куйиб кетганига у айбдор эмас.

МУНДАРИЖА

Ботқоқлик шоҳининг қизи	3
Кўнғироқли гирдоб	35
Шамол Вальдемар До ва уни яг қизлари ҳақида ҳикоя қилади	39
Нонни босган қиз	50
Кўнғироқхона қоровули Оля	58
Айне Лисбет	64
Пат қалам ва снѐҳдон	74
Нақадар чиройли	77
Бархонларда	84
Шуҳратнинг машаққатли йўли	115
Ун икки пассажир	120
Қор одам	124
Ўрдак ҳовлисида	129
Янги асрнинг илҳом париси	135
Психея	141
Олтин бола	153
Дарбоннинг ўғли	161
Бойчечак	178
Холам	182
Бақа	188
Евуз подшо	195
Ака-укалар	198
Кўҳна черков кўнғироғи	201
Дриада	206
Паррандачи Гретанинг ажодлари	227
Нима ўйлаб топиш мумкин	240
Бурга билан профессор	244
Пайраҳада ҳам бахт яширниниши мумкин	249
Қуйруқли юлдуз	252
Катта бобом	257
Ақлга сиғмайдиган ҳунар	261
Улкан денгиз илони	265
Тутинган ота альбому	274
Кекса бўйдоқнинг тунги қалпоғи	296
Ғарқ бўлган монастырь	307
Тумор	310
Картошка	313
Шоҳлар, моткалар ва саллотлар	315

На узбекском языке

ГАНС ХРИСТИАН АНДЕРСЕН

ЗОЛОТОЙ МАЛЬЧИК

(сказки)

Перевод с издания издательства
«Художественная литература», Ленинград, 1969

Редакторлар И. Қобиллов, А. Ҳабибуллаев

Рассом Ф. Гамбарова

Расмлар редактори И. Кириакиди

Техн редактор В. Барсукова

Корректор Ш. Собирова

Босмахонага берилди 6/IV-1973 й. Босишга рухсат
этилди 9/VII-1973 й Формати 60×90^{1/16}. Босма л. 20,0
Шартли босма л 20,0. Нашр л 20,59+0,74 (11 вклей-
ка). Тиражи 60000. Гафур Гулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 143—72.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг нашриёт-
лар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича
Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинати-
да 2-қозога босилди. Тошкент, Навоий кўчаси,
30. 1973 йил, заказ № 1864. Баҳоси 44.

И
А65

Андерсен Г. Х.

Олтин бола. (Эртак ва воқеалар). С. Йўлдошев
тарж. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.
320 б.

Ганс Христиан Андерсен — жаҳон адабиётига ўзининг эртаклари, воқеий
ҳикоялари билан маълум даражада ҳисса қўшган ажойиб ёзувчидир. Адиб-
нинг чуқур фалсафаси, поёнсиз фантазияси дониё халқининг ширали тили
билан йўғрилиб, ўлмас асарлар сифатида барқарор бўлиб қолди. Гарчи
ҳамма асарлари болалар тилига яқин бўлса-да, дониё халқининг турмуши,
орзу-истаклари, ўтмиши руҳи билан сугорилгандир. Ёзувчи асарларининг
ўзбек тилига таржимаси ҳар жиҳатдан қувонарли воқеадир.

Андерсен Г. Х. Золотой мальчик. Сказки.

И (Дат)